

การศึกษารูปแบบ สัญลักษณ์ และความหมายในธนบัตร
ของพระมหากษัตริย์ จากเงินพดด้วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
(รัชกาลที่ 1 ถึง 4)

นายมานิต หละบิลลา

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
แขนงวิชาไทยคดีศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

พ.ศ. 2555

**The Study of the Style and Meaning of Symbols Representing
the King on Pod Duang Coins in the Rattanakosin Period
(King Rama I – King Rama IV)**

Mr. Manit Labilla

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for
the Degree of Master of Arts in Thai Studies

School of Liberal Arts

Sukhothai Thammathirat Open University

2012

หัวข้อวิทยานิพนธ์ การศึกษารูปแบบ สัญลักษณ์ และความหมายในธนบัตรของพระมหากษัตริย์
จากเงินพดด้วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 ถึง 4)

ชื่อและนามสกุล นายมานิต หละบิลลา


แขนงวิชา ไทยคดีศึกษา

สาขาวิชา ศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

อาจารย์ที่ปรึกษา 1. รองศาสตราจารย์มัลลิกา มัสอูดี
2. รองศาสตราจารย์ ดร. สุวัฒนา ชาติานิติ

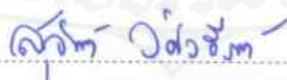
วิทยานิพนธ์นี้ ได้รับความเห็นชอบให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรระดับปริญญาโท เมื่อวันที่ 29 ตุลาคม 2555

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์


..... ประธานกรรมการ
(ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร. ปิชนาถ นูนาค)


..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์มัลลิกา มัสอูดี)


..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. สุวัฒนา ชาติานิติ)


..... ประธานกรรมการบัณฑิตศึกษา
(รองศาสตราจารย์ ดร. สุจินต์ วิศวกรรมนท์)

ชื่อวิทยานิพนธ์ การศึกษารูปแบบ สัญลักษณ์และความหมายในธนบัตรของพระมหากษัตริย์

จากเงินพดด้วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 ถึง 4)

ผู้วิจัย นายมานิต หละบิลลา รหัสนักศึกษาศึกษา 2491000911 **ปริญญา** ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ไทยคดีศึกษา)

อาจารย์ที่ปรึกษา (1) รองศาสตราจารย์มัลลิกา มัสอูดี (2) รองศาสตราจารย์ ดร. สุวัฒน์ ชาติานิติ

ปีการศึกษา 2555

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา (1) ประวัติความเป็นมาและรูปแบบของเงินพดด้วง (2) ความหมายในธนบัตรของพระมหากษัตริย์ (3) ความหมายของตราสัญลักษณ์บนเงินพดด้วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 มีความเกี่ยวข้องกับธนบัตรของพระมหากษัตริย์

วิธีการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ พระราชพงศาวดาร กฎหมายตราสามดวง และพระราชบัญญัติต่าง ๆ และวิเคราะห์ข้อมูลโดยพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย พบว่า (1) ประวัติความเป็นมาของเงินพดด้วง เงินพดด้วง เป็นเงินตราของไทย มีน้ำหนักและความบริสุทธิ์ กำหนดไว้เป็นมาตรฐาน มีตราสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาลประทับไว้เป็นสำคัญ จัดทำขึ้นเพื่อใช้เป็นเงินตราในระบบเศรษฐกิจตั้งแต่สมัยสุโขทัย และใช้เป็นของที่ระลึกในงานพระราชพิธี เงินพดด้วงมีรูปแบบเป็นเงินรูปทรงกลม ทำด้วยเงินบริสุทธิ์มีตราประทับที่ด้านบนและด้านล่าง (2) ความหมายใน “ธนบัตร” ของพระมหากษัตริย์ คือ ความเป็นใหญ่ในทรัพย์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้เป็นครั้งแรก ตราสัญลักษณ์ที่ใช้ติดกับบนเงินพดด้วงสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 มีความหมายเกี่ยวข้องกับ “ธนบัตร” คือ 1) พระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของทรัพย์ โดยการได้มาด้วยความชอบธรรม 2) พระมหากษัตริย์ทรงใช้พระราชทรัพย์ในการบริหารประเทศ และเกิดเสถียรภาพในระบบเศรษฐกิจ (3) ความหมายของตราสัญลักษณ์บนเงินพดด้วง ด้านบนเป็นรูปจักร มาจากความเชื่อในศาสนาพราหมณ์คือ เป็นอาวุธของพระนารายณ์ หมายถึงพลังอำนาจ และมาจากความเชื่อของพุทธศาสนา คือ รูปธรรมจักร หมายถึง พระธรรมจักรกับปวัตตสูตร และในสมัยรัตนโกสินทร์หมายถึงราชวงศ์จักรี ด้านหน้าของเงินพดด้วงเป็นสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ แต่ละรัชกาลแตกต่างกัน รัชกาลที่ 1 ใช้ตราอุณาโลม มาจากความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ คือ พระเนตรที่สามของพระอิศวร และมาจากความเชื่อของพุทธศาสนา คล้ายดอกบัวและสังข์ หมายถึงความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดิน รัชกาลที่ 4 ใช้มงกุฎ มาจากพระนามเดิม “เจ้าฟ้ามงกุฎ” นอกจากนี้บางตราสัญลักษณ์มาจากความเชื่อในพิธีกรรมการปลุกข้าว “ตราเฉลว” ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หมายถึงการคุ้มครองให้ฉลาดแคล้วจากสิ่งเลวร้าย เพื่อความเป็นสิริมงคล รูปสัญลักษณ์บนเงินพดด้วงเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อเชิดชูสถาบันพระมหากษัตริย์ และส่งเสริมสถานภาพในองค์พระมหากษัตริย์

คำสำคัญ สัญลักษณ์ เงินพดด้วง ธนบัตร รัตนโกสินทร์

Thesis Title: The Study of the Style and Meaning of Symbols Representing the King on Pod Duang Coins in the Rattanakosin Period (King Rama I – King Rama IV)

Researcher: Mr. Manit Labilla, **ID :** 2491000911; **Degree:** Master of Arts (Thai Studies);

Thesis advisors: (1) Mallika Masudi, Associate Professor, (2) Dr. Suwattana Thadaniti, Associate Professor;

Academic year: 2012

Abstract

This research was aimed to study (1) history and type of Pod Duang money (bullet money), (2) meanings of king's proprietor, and (3) meanings of symbols on Pod Duang money during the Early Rattanakosin Period, from the reign of King Rama I to the reign of King Rama IV and their relation with king's owner of wealth.

This research is a qualitative research, by studying historical documents such as royal chronicles, The Law of the Three Seals, and royal acts. Data analysis was done using descriptive approach.

Research results and findings are as follows: First, silver Pod Duang money was a Thai currency with standard denomination valued by weight and silver content. Each Pod Duang is marked with the symbol of the reigning dynasty and the ruling king. It was used as a currency since the Sukhothai Period, and serves as souvenirs in royal ceremonies. Typologically, Pod Duang is round, made of pure silver with marks on upper part and front part. Secondly, the meaning in king's owner of wealth is the lord of money; the meaning was first used by King Rama IV. The marks used on the coins from the reign of King Rama I to the reign of King Rama IV carry symbolic meanings relevant to "proprietor". Three meanings of marks include 1) kings are owner of wealth acquired by legitimacy, 2) kings use royal money for the administration of the nation and economic stability, and 3) the figure of a disc on the upper part of the coin is from Hindu belief; it is a weapon of Vishnu, symbolizing power, and it might have also come from Buddhist belief that disc symbolizes the Wheel of the Law or the first Buddhist teaching, and during the Rattanakosin Period the disc symbolized the emblem of the Chakri Dynasty. The signs or marks in the front are the symbols of ruling kings of different reigns. For example, Unalom (infantry cap insignia) sign was used by King Rama I; and it derived from Hinduism--the third eye of Shiva, and it also came from Buddhist belief--lotus and conch shell which symbolize the prosperity of the nation. King Rama IV used the crown as the symbol because his name is King Mongkut (the word "mongkut" means crown). Furthermore, some symbols derived from a belief related to rice cultivation ceremony, such as the "Chalew" (a triangular woven object made of bamboo strips) that was used in the reign of King Rama III, symbolizing protector and auspiciousness. Symbols on the silver Pod Duang coins were created to honor royal institution and to pay respect to higher status of kings.

Keywords: Symbol, Pod Duang money, Thanabodi or owner of wealth, Rattanakosin Period

กิตติกรรมประกาศ

การทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความสามารถเป็นอย่างยิ่งจาก รองศาสตราจารย์ มัลลิกา มัสอูดี แขนงวิชาไทยคดีศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช รองศาสตราจารย์ ดร.สุวัฒน์ ธาตานิติ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้ให้คำแนะนำ และติดตามการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้อย่างใกล้ชิดตลอดมา นับตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสำเร็จเรียบร้อย สมบูรณ์ ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาของท่านเป็นอย่างยิ่ง

ขอขอบพระคุณ ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ปิยนาด บุณนาค ที่กรุณาเป็นประธานกรรมการ ในการสอบปกป้องวิทยานิพนธ์ ขอขอบพระคุณอาจารย์จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ ที่ให้ข้อคิดกำหนด หัวข้อเรื่องและโครงร่างการทำวิจัย ขอขอบพระคุณอาจารย์นวรรตน์ เลอะกุล ที่ช่วยแนะนำความรู้ เรื่องเงินพดด้วง เบี้ย และประทับทำให้งานวิจัยครอบคลุมวิชาการต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ขอขอบพระคุณ อาจารย์ช่อทิพย์ จำนงค์วัฒน์ ที่กรุณาให้ความรู้เรื่องการปริวรรตเงินตราและช่วยตรวจทานแก้ไข ขอขอบพระคุณพระครูอุโฆสธรรมคุณ (นิยม ฤทธิ์เดช) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ที่ได้ให้ความรู้ ในเชิงพุทธศาสตร์ ขอขอบพระคุณมหาวิทยาลัย สุโขทัยธรรมาธิราช ที่ให้ทุนอุดหนุนในการทำ วิทยานิพนธ์

นอกจากนี้ผู้วิจัยขอขอบพระคุณคณาจารย์ แขนงวิชาไทยคดีศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัย สุโขทัยธรรมาธิราช เพื่อนนักศึกษาและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ ทุกท่านที่ได้กรุณาให้การสนับสนุน ช่วยเหลือและให้กำลังใจตลอดมา

มานิต หละบิลลา

ตุลาคม 2555

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญตาราง	ฅ
สารบัญภาพ	ญ
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของประเด็นปัญหา	1
ประเด็นปัญหาการวิจัย	4
วัตถุประสงค์	4
ขอบเขตของการวิจัย	4
วิธีการวิจัย	4
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	4
นิยามศัพท์เฉพาะ	5
ข้อจำกัดในวิทยานิพนธ์	5
ทบทวนวรรณกรรม	5
บทที่ 2 เงินพดด้วง	13
ความเป็นมาของเงินตรา	13
เงินพดด้วงสมัยก่อนรัตนโกสินทร์	32
เงินพดด้วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	39
กิจกรรมที่ใช้เงินพดด้วง	49
การยุติการใช้เงินพดด้วง	67
บทที่ 3 ความเชื่อในธนบดี	73
ความหมายของธนบดี	76
พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์	82
การสะสมทรัพย์สินของพระมหากษัตริย์เพื่อประชาชน	85

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 4 รูปแบบ สัญลักษณ์และความหมายในธนบัตรของพระมหากษัตริย์จากตราประทับ	
บนเงินพดด้วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 ถึง 4).....	90
รูปแบบของเงินพดด้วง	91
ความเป็นมาและความสำคัญของตราประทับ	94
สัญลักษณ์และความหมายของตราบนเงินพดด้วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.....	100
ความหมายในธนบัตรของพระมหากษัตริย์จากตราประทับบนเงินพดด้วง.....	134
บทที่ 5 สรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	141
ผลการวิจัย	141
อภิปรายผล	149
ข้อเสนอแนะ	150
บรรณานุกรม	152
ภาคผนวก	161
ก เงินตราของอาณาจักรต่างๆ ที่พบในแผ่นดินสยาม.....	162
ข ผู้ผลิตเงินพดด้วง.....	171
ค การผลิตเงินพดด้วง.....	178
ง เสนาบดีกรมพระคลัง.....	182
จ ธรรมเนียมบาล.....	185
ฉ สัญลักษณ์รูปมงคล 108 ประการ.....	190
ช ตราพระจุลมงกุฎ (พระเกี้ยว).....	195
ซ ตราช่อรำเพย.....	197
ประวัติผู้วิจัย	200

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ 4.1	ความแตกต่างของเงินพดด้วงชนิดที่ทำด้วยเงินขนาดหนึ่งบาท ในแต่ละสมัย	93
ตารางที่ 4.2	สัญลักษณ์และความหมายของตราประทับบนเงินพดด้วง สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัชกาลที่ 1 ถึง 4	131



ญ

สารบัญญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 2.1	ตราจักรสมัยต่าง ๆ 40
ภาพที่ 2.2	ตราอุณาโลม 41
ภาพที่ 2.3	ตราครุฑ 41
ภาพที่ 2.4	ตราปราสาท 42
ภาพที่ 2.5	ตราครุฑเสี้ยว 43
ภาพที่ 2.6	ตราดอกไม้ 43
ภาพที่ 2.7	ตราหัวลูกศร 43
ภาพที่ 2.8	ตรารวงผึ้ง 43
ภาพที่ 2.9	ตราเฉลว 43
ภาพที่ 2.10	ตราใบมะตูม 43
ภาพที่ 2.11	ตรามงกุฏ 44
ภาพที่ 4.12	ตราจักร 101
ภาพที่ 4.13	ตราจักรในรูปแบบต่าง ๆ สมัยรัตนโกสินทร์ 106
ภาพที่ 4.14	ตราตรีศูลหรือตรากรี 108
ภาพที่ 4.15	ตราอุณาโลม 110
ภาพที่ 4.16	ตราครุฑยุคแรก 113
ภาพที่ 4.17	ตราครุฑลักษณะต่าง ๆ 115
ภาพที่ 4.18	ตราเฉลว 116
ภาพที่ 4.19	ตราปราสาท 118
ภาพที่ 4.20	ตราใบมะตูม 120
ภาพที่ 4.21	ตราดอกไม้ 122
ภาพที่ 4.22	ตราหัวลูกศร 123
ภาพที่ 4.23	ตรารวงผึ้ง 125
ภาพที่ 4.24	ตราพระเต้า 126
ภาพที่ 4.25	ตรามงกุฏ 128

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของประเด็นปัญหา

ดินแดนที่เรียกว่า สุวรรณภูมิ ซึ่งถือกันว่าเป็นดินแดนที่มีชนชาติต่าง ๆ อาศัยอยู่ก่อนประวัติศาสตร์ติดต่อกันยาวนาน เมื่อมีการก่อสร้างอาณาจักรขึ้นในแต่ละยุคสมัยอาณาจักรเหล่านี้มีการติดต่อทางการทูต และทำการค้าขายกับอินเดียทางตะวันตกและจีนทางตะวันออกชนชาติต่าง ๆ ในสุวรรณภูมิ ต่างรับเอาความเจริญทางอารยธรรมของอินเดียมาก่อนพุทธกาล ทั้งนี้รวมไปถึงลัทธิความเชื่อ ปรัชญา และศาสนา การเข้ามาสุวรรณภูมิของกลุ่มชนชาวอินเดีย เปอร์เซีย และอาหรับ แล่นเรือผ่านมหาสมุทรอินเดียมาถึงบริเวณอ่าวตะโกลา (ปัจจุบันเป็นตะกั่วป่า) ล่องเรือมาถึงอ่าวบ้านดอน (สุราษฎร์ธานี) จากนั้นจึงขนถ่ายสินค้าเดินทางเข้ามาจนถึงต้นแม่น้ำ และต่อไปยังดินแดนตอนในของสุวรรณภูมิ

บรรดานักเดินทางที่เข้ามาในสุวรรณภูมิ มิได้มีแต่พวกพ่อค้าวานิชเท่านั้น แต่ยังมีพวกพราหมณ์ ทั้งที่เป็นนักบวชเดินทางเข้ามาด้วย ชนเหล่านี้จะตั้งตนเป็นผู้สอนศาสนา ถ้ามีการสู้รบกับชนพื้นเมือง เมื่อได้รับชัยชนะจะตั้งตนเป็นกษัตริย์ หรือเป็นที่ปรึกษาของกษัตริย์พื้นเมืองก่อให้เกิดความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ เข้ามาแทนที่ความเชื่อและการนับถือดั้งเดิมของชนพื้นเมือง ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาได้ตั้งขึ้นในอินเดีย และเป็นที่นับถือของคนอินเดีย ได้มีพระสงฆ์มาเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในดินแดนสุวรรณภูมิเช่นกัน โดยเฉพาะในพุทธศตวรรษที่ 10 สมัยคุปตะศาสนาพุทธ กลายเป็นศาสนาที่ประชาชนนับถือในดินแดนสุวรรณภูมิ ทั้งนี้ ด้วยวัฒนธรรมของอินเดียที่ไหลบ่าเข้ามาอย่างต่อเนื่องในคาบสมุทรแห่งนี้ วัฒนธรรมของอินเดียจึงเป็นป่อเกิดเกือบทั้งหมดของวัฒนธรรม โบราณของอาณาจักรต่าง ๆ ในสุวรรณภูมิ ชุมชนในดินแดนเหล่านี้ ต่างรับเอาวัฒนธรรมของอินเดียได้อย่างแนบแน่น ทั้งในด้านการปกครอง กฎหมาย ภาษา อักษร ประเพณี ศาสนา ดนตรี และระบบเงินตรา ทั้งรูปสัญลักษณ์ และมาตราเงิน หนึ่งในชุมชนเหล่านั้น มีชนชาติไทยรวมอยู่ด้วย ซึ่งไทยได้รับอิทธิพลต่าง ๆ มาหลากหลาย ที่สำคัญคือ จีนและอินเดีย ยังคงมีต่อเนื่องมาถึงศตวรรษที่ 15 แต่อิทธิพลดังกล่าว มิได้นำวิธีการทางเงินตราเข้ามาอย่างเป็นระบบ นอกจากการใช้วัตถุที่มีรูปแบบ ขนาด และรูปร่างต่าง ๆ เพื่อการซื้อขายสินค้าเท่านั้น เราไม่อาจกล่าวได้ว่าคนไทยได้ประดิษฐ์ระบบการเงินที่มีมาตรฐานขึ้นมาเอง แต่ก็เชื่อได้ว่าคนไทยเป็นพวกแรกในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีการจัดระบบเงินตราของตนเองขึ้น

อย่างไรก็ตามเรื่องที่มาของเงินพดด้วงยังคงคลุมเครืออยู่ แต่อาจสันนิษฐานได้ว่าอาณาจักรสุโขทัยเป็นจุดเริ่มที่มีเงินพดด้วงใช้มาแล้วเป็นเวลากว่า 700 ปี

“พ่อขุนบางกลางหาว เจ้าเมืองบางยาง และพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด ร่วมมือกันต่อสู้กับขอมสพาดโหลญล้าพง ผู้ปกครองเขมร และรวมกันตั้งเป็นแคว้นอิสระตั้งเมืองสุโขทัยเป็นราชธานี และเชิญพ่อขุนบางกลางหาวขึ้นเป็นปฐมกษัตริย์ ทรงพระนามว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ในปี พ.ศ. 1792” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนากนิเชก เล่ม 3, 2542: 44)

เงินตราที่ใช้ในอาณาจักรสุโขทัย ถือเป็นความแปลกใหม่ที่ไม่มีส่วนคล้ายกับเงินตราในแต่ละแคว้นที่ร่วมสมัย สุโขทัยจึงเป็นยุคเริ่มต้นที่มีเงินตราใช้ในอาณาจักรสุโขทัย เรียกกันว่า “เงินพดด้วง” และใช้เป็นเงินตราหมุนเวียนอยู่ในประเทศไทยตั้งแต่สุโขทัย ยุชยา มาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

เงินพดด้วง คือ เงินตราชนิดหนึ่งทำด้วยโลหะเงินบริสุทธิ์ ด้วยการหลอมเงินให้ละลายและนำลงเทในแม่แบบ เมื่อโลหะเงินเริ่มแข็งตัวจะทาบปลายทั้งสองข้างให้งอเข้าหากัน ทำให้มีรูปร่างคล้ายตัวด้วง ขดงอ และจะทำเครื่องหมายที่เป็นสัญลักษณ์ของพระเจ้าแผ่นดิน หรือสัญลักษณ์ทางศาสนาลงในเงินดังกล่าว เครื่องหมายในเงินพดด้วงสมัยสุโขทัย เป็นการผสมระหว่างสัญลักษณ์ทั่วไปกับสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา ซึ่งรวมทั้ง รูปช้าง หอยสังข์ ราชสีห์ และธรรมจักร

เงินพดด้วงมีลักษณะกลมและมีเนื้อที่ตอกราวถึง 6 ด้าน คือ ด้านบนใช้เป็นที่ตีตราประจำแผ่นดินหรือประเทศ ด้านหน้าเป็นที่ตีตราประจำรัชกาล ด้านหลังว่าง ด้านข้างทั้งขวาและซ้าย ตั้งแต่โคนขาลงไปเป็นที่ตีของรอยค้อน ด้านล่างหรือบริเวณปลายขามักใช้เป็นที่ประทับรอยเมล็ดข้าวสาร หรือเป็นที่ฝารอยบาก เงินพดด้วงของไทยเป็นเงินตรา ที่มีรูปร่างลักษณะเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน

มนุษย์รู้จักใช้โลหะเงินทำเงินตราขึ้น และมีการใช้โลหะเงินชำระหนี้ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันในชนชาติต่าง ๆ ที่เคยมีธรรมเนียมการชำระหนี้ด้วยโลหะต่อกัน จึงเกิดการกำหนดน้ำหนักมาตรฐานของโลหะที่ใช้ชำระหนี้หรือชำระราคาสินค้านั้นเป็นพิศดาราคาว่าโลหะมีน้ำหนักเท่าใด และโลหะเงินเป็นโลหะที่มีความเหมาะสมในการทำเงินตรา เนื่องจากมูลค่าของโลหะเงินมีความคงที่มากกว่าทองคำ ทั้งนี้เพราะ “ในบรรดาโลหะมีค่าทั้งสามชนิด ได้แก่ โลหะทองแดง โลหะเงิน และโลหะทองคำนั้น โลหะเงินสามารถหาได้ง่ายและมีมากกว่าทองคำแต่ก็ยังมีน้อยกว่าโลหะทองแดง โลหะเงินจึงมีมูลค่าระหว่างกลางของโลหะอีกสองชนิด จากเหตุผลว่าวัตถุที่จะมีค่าและเหมาะสมในการนำมาใช้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนทางการค้าต้องหายากพอสมควร และต้องไม่มีปริมาณน้อยจนเกินไป โลหะเงินจึงมีความเหมาะสมมากที่สุด การใช้โลหะเงินชำระหนี้

เสียดาย เสียค่าปรับ จึงเป็นไปอย่างกว้างขวางและยอมรับกันในชนชาติต่าง ๆ” (นวรรตน์ เถชะกุล 2542 : 14)

เงินพดด้วงเป็น “เงินมาตรฐาน”¹ (STANDARD MONEY) มีมูลค่าในตัวเองเต็มตัว (FULL-BODIED COIN) คือ มูลค่าของเนื้อโลหะเงิน (BOLLION) มีปริมาณมากเท่ากับมูลค่าในฐานะที่เป็นสินค้า เป็นเงินมาตรฐานสำหรับวัดมูลค่าและสามารถเอาเงินตราชนิดอื่น ๆ มาแลกเปลี่ยนหรือคิดเทียบส่วนได้ และใช้เป็นเครื่องชำระหนี้ได้ตามกฎหมาย ในการผลิตเงินพดด้วงได้ใช้เครื่องชั่งน้ำหนักของชนชาติจีนที่เรียกว่า “ตาเต็ง”² เป็นเครื่องมือในการชั่งน้ำหนัก มาจัดทำเงินพดด้วง เพราะฉะนั้นมูลค่าของเงินพดด้วงจึงเท่ากับน้ำหนักของโลหะเงินที่ใช้ทำเงินพดด้วง หน่วยน้ำหนักจึงกลายเป็นหน่วยเงินตราที่เรียกกันว่า หน้าต่อหน้า หมายความว่า เงินพดด้วงพิกักราคา 1 บาท จะมีน้ำหนักของโลหะเงินที่ใช้ผลิตจะหนักหนึ่งบาทด้วย เงินพดด้วงทำด้วยโลหะเงินซึ่งมีน้ำหนักและความบริสุทธิ์กำหนดไว้แน่นอน มีตราเป็นรูปร่างบางอย่างประทับไว้ และทำขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ที่จะใช้เป็นเงินตรา ที่สามารถแลกค่ากับวัตถุสิ่งของได้ตามขนาดและน้ำหนักของโลหะเงิน และเนื่องจากขนาดและน้ำหนักของโลหะเงินที่ต่างกันนั้นปรากฏชัดเจน จึงไม่มีความจำเป็นต้องระบุพิกักราคาไว้บนตัวเงินพดด้วง

เงินพดด้วงถูกใช้เป็นเงินตราหลักในการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าของไทยมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 ลักษณะของเงินพดด้วงโดยทั่วไปจะตอกตราสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นตราประจำรัชกาลที่ด้านหน้าของเงิน ดวงตราอันเป็นสัญลักษณ์เฉพาะแต่ละรัชกาล มีความหมายที่แสดงถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ ส่วนความหมายของสัญลักษณ์บนเงินพดด้วงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ละรัชกาลเป็นรูปอะไร และมีความหมายเกี่ยวเนื่องกับพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์อย่างไร จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจจะศึกษา ผู้วิจัยจึงสนใจความหมายของตราที่อยู่บนเงินพดด้วง

¹ เป็นมาตราเงิน ใช้โลหะเงินเพียงอย่างเดียว (SILVER CERTIFICATE) คือมูลค่าของเงินที่เอาเงินเหรียญมาชดเชยจะมีราคาเท่ากับมูลค่าในฐานะที่เป็นโลหะเงิน ที่สามารถแลกเปลี่ยนกับของอื่น ๆ ได้ โลหะเงินจึงมีมูลค่าเต็มตัว (FULL-BODIED COIN)

² ประมาณ 5,000 ปีมาแล้ว ประเทศจีนได้ประดิษฐ์ตาชั่ง มีลักษณะแบนเดี่ยวยาวให้ขนานกับพื้น ใช้งานใบเดียวสำหรับวางสิ่งของที่ต้องการชั่ง แล้วเลื่อนลูกชั่งไปมาบนคานชั่งด้านตรงกันข้ามกับงานจนได้ดุล ตาชั่งจีนสามารถชั่งน้ำหนักได้ถึงสามมาตราในตาชั่งเดียว เนื่องจากมีลูกชั่งผูกแขวนไว้เพียงอันเดียว ทำให้ไม่ตกสูญหาย และสะดวกในการชั่ง จึงได้รับความนิยมมากในซีกโลกตะวันออกมาตั้งแต่สมัยโบราณ ในขณะที่เดียวกันทางซีกโลกตะวันตกกลุ่มชนในกลุ่มน้ำไทกริส และยูเฟรติส ในดินแดนเมโสโปเตเมียได้คิดค้นวิธีการชั่งน้ำหนักเป็นเครื่องชั่งเรียกว่า ตราชู โดยใช้คานผูกสิ่งที่ต้องการทราบน้ำหนักไว้ด้านหนึ่ง และใช้ลูกชั่งที่กำหนดน้ำหนักเป็นมาตรฐานไว้บนจานชั่งอีกด้านหนึ่ง เช่นเดียวกัน

2. ประเด็นปัญหาการวิจัย

ตราสัญลักษณ์บนเงินพดด้วงในแต่ละรัชกาล มีความหมายในความเป็น “ชนบดี” ของพระมหากษัตริย์อย่างไร รูปสัญลักษณ์เครื่องหมายบนเงินพดด้วงในแต่ละรัชกาล ได้สื่อความหมายอย่างไร

3. วัตถุประสงค์

- 3.1 เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและรูปแบบของเงินพดด้วง
- 3.2 เพื่อให้มีความรู้เรื่อง “ชนบดี” ของพระมหากษัตริย์
- 3.3 เพื่อให้มีความรู้เรื่องตราและความหมายของสัญลักษณ์ที่ใช้ติดกับบนเงินพดด้วง สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 มีความเกี่ยวข้องกับ “ชนบดี” ของพระมหากษัตริย์

4. ขอบเขตของการวิจัย

ศึกษาจากตราบนเงินพดด้วง สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ที่มีอยู่ในพิพิธภัณฑสถานเครื่องราชอิสริยยศ เครื่องราชอิสริยาภรณ์ และเหรียญกษาปณ์ไทย ในสังกัดสำนักทรัพย์สินมีค่าของแผ่นดิน กรมธนารักษ์ ในพระบรมมหาราชวัง

5. วิธีการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ (HISTORICAL APPROACH) ด้วยการวิจัยเอกสาร (DOCUMENTARY RESEARCH) และศึกษาตราสัญลักษณ์แบบต่าง ๆ จากเงินพดด้วง รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 4 ที่อยู่ในพิพิธภัณฑสถานเครื่องราชอิสริยยศ เครื่องราชอิสริยาภรณ์ และเหรียญกษาปณ์ จำนวน 12 ตรา แล้วนำมาวิเคราะห์และนำเสนอในรูปแบบวิเคราะห์เชิงพรรณนา (DESCRIPTIVE ANALYSIS)

6. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 6.1 ความรู้เรื่องความเป็นมาและรูปแบบของเงินพดด้วงของแต่ละรัชกาลในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
- 6.2 ความรู้เรื่องแนวความคิดใน “ชนบดี” ของพระมหากษัตริย์
- 6.3 ความรู้เรื่องความหมายของรูปสัญลักษณ์บนเงินพดด้วงที่มีความเกี่ยวข้องกับความเป็น “ชนบดี” ของพระมหากษัตริย์

7. นิยามศัพท์เฉพาะ

7.1 เงินพดด้วง คือ เงินตราชนิดหนึ่ง ทำด้วยโลหะเงินบริสุทธิ์ มีลักษณะกลมตัน มีตราประทับและรอยค้อนที่ตีพิมพ์ลายขาทั้งสองข้างเข้าหากัน บริเวณโคนขาเป็นที่ฝารอยบาก หรือประทับรอยเมล็ดข้าวสาร เพื่อเป็นเครื่องยืนยันความบริสุทธิ์ของเนื้อเงิน

7.2 ธนบดี พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (2547: 125) ทรงกล่าวว่า ธนบดี คือ ความเป็นใหญ่ในทรัพย์ มาจากภาษาสันสกฤต ธน หมายถึง ทรัพย์สิน บดี หมายถึง เจ้า, เจ้าของ, หรือ ผู้ครอง “ธนบดี” หมายความว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นเจ้าของทรัพย์ทั้งหมด ในพระราชอาณาจักร ทรงเป็นผู้ประกันทรัพย์ หรือเงินตราสำหรับแลกเปลี่ยนซื้อขาย และชำระหนี้ได้โดยทรงออกกฎหมายรับรอง

7.3 สัญลักษณ์ หมายถึง รูปแบบของตราแบบต่าง ๆ ที่ตีบนเงินพดด้วง

7.4 สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หมายถึง ระยะเวลาของกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นสมัยที่ยุติการใช้เงินพดด้วง และเป็นสมัยที่สยามเข้าสู่การค้าแบบเสรี โดยการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง

8. ข้อจำกัดในวิทยานิพนธ์

8.1 ด้านข้อมูล เนื่องจากข้อมูลด้านเงินตราสมัยโบราณมีหลักฐานน้อย

8.2 ด้านรูปภาพ รูปในบทที่ 2 จะเป็นรูปพระราชลัญจกรประจำองค์พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 1 – 4 สมัยรัตนโกสินทร์ ที่ประทับบนเอกสารของทางราชการ ซึ่งเป็นลายเส้นด้วยสีชาด ส่วนรูปในบทที่ 4 เป็นรูปพระราชลัญจกรประจำพระองค์ที่ประทับตราด้วยแม่ตราเหล็กบนเงินพดด้วง จะมีรายละเอียดน้อยกว่าพระราชลัญจกรที่ประทับบนเอกสารราชการและบางตราจะมีขนาดเล็กมาก

9. ทบทวนวรรณกรรม

การศึกษางานเขียนที่เกี่ยวข้องในเรื่องรูปแบบสัญลักษณ์และความหมายจากเงินพดด้วงในความเป็นธนบดี ของพระมหากษัตริย์ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้มีการศึกษาจากงานเขียนต่างๆ ซึ่งแบ่งเป็น 2 เรื่อง คือ

1. เรื่องเงินพดด้วง ซึ่งเป็นเงินตราของไทยสมัยโบราณ มีลักษณะกลมคล้ายตัวดั่ง ทำด้วยโลหะเงินใช้มาตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี จนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น
2. ความเชื่อใน “ธนบดี” และพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์

1.1 เรื่องราวของเงินพดด้วง มีเอกสารที่เกี่ยวข้อง คือ

เอกสารประเภทหนังสือ

1.1.1 กรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง (2524) เรื่อง “เหรียญกษาปณ์กรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 - 2525” หนังสือรวบรวมเงินตราสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 9

กล่าวถึงรายละเอียดของเงินตรา ประวัติความเป็นมาของเงินตรา พร้อมภาพประกอบ มีมูลเหตุในการสร้างขั้นตอนการผลิต อัตราส่วนผสมของโลหะ น้ำหนัก ขนาด รูปแบบ ราคา ตรา และ ปีที่ออกใช้

1.1.2 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2474) เรื่อง “ตำนานเงินตราเมืองไทย” พระราชนิพนธ์ที่กล่าวถึงเงินตราในสมัยสุโขทัย เป็นรูปทรงกลม ทำเป็นเงินพดด้วง มีตรารูปช้าง ไม่มีอักษรบอกราคามี 3 ขนาด คือ 1 “ตำลึงเงิน”³ 1 บาท และครึ่งบาท และอนุญาตให้พ่อค้า ประชาชน ผลิตเงินพดด้วงขึ้นเองได้ เงินตราสมัยกรุงศรีอยุธยา ทำเป็นรูปเงินพดด้วง เช่นเดียวกับสมัยสุโขทัย แต่ได้เพิ่มขนาดราคาต่ำกว่าราคาบาท เรียกว่า เงินปลีก เพื่อให้มีความสะดวกในการใช้จ่าย ไม่อนุญาตให้ประชาชนผลิตเองได้ เงินตราสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ทำตามแบบอย่าง กรุงศรีอยุธยาเปลี่ยนแต่ดวงตราที่ตีบนเงิน

1.1.3 สำนักบริหารเงินตรา กรมธนารักษ์ (2545) เรื่อง “วิวัฒนาการเงินตราไทย” หนังสือเพื่อการเผยแพร่เงินตราไทย กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของเงินตราโบราณ เท่าที่ขุดพบเป็นหลักฐาน จนกระทั่งพัฒนามาสู่รูปแบบปัจจุบันเป็นวิวัฒนาการเงินตราของไทย นับตั้งแต่สุวรรณภูมิดินแดนอันเป็นที่ตั้งของประเทศ ได้แสดงหลักฐานทางโบราณวัตถุที่เป็นเครื่องแลกเปลี่ยน และกล่าวถึงเงินตราในอาณาจักรฟูนัน ทวารวดี ศรีวิชัย ละโว้ สุโขทัย ล้านนา ล้านช้าง อยุธยา ชนบุรี และรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 9 ได้ให้รายละเอียดในการจัดสร้างชนิดราคา ขนาด รูปแบบเงิน ลวดลายของตราด้านหน้าและด้านหลัง พร้อมภาพประกอบ

1.1.4 หม่อมเจ้าประสมสุข สุขสวัสดิ์ (2474) เรื่อง “เงิน เศรษฐศาสตร์ว่าด้วยการเงิน การเครดิต การค้า” หนังสือเกี่ยวกับระบบเงินตรา ประวัติความเป็นมา การเกิดขึ้นของเงินตราในสมัยโบราณ เหตุและผลของการแลกเปลี่ยน ธรรมชาติและหน้าที่ของเงิน วิธีการของเงินตรา ชนิดของเงินตรา มาตราเงิน การปริวรรตเงินตรา มูลค่าของเงิน ทฤษฎีประมวลเงิน ทุนสำรองเงินเครดิต ธนบัตร อัตราแลกเปลี่ยน อำนาจเทียบซื้อ และได้กล่าวถึงตำนานเงินตราของไทยว่า สมัยสุโขทัยทำรูปกลมเป็นเงินพดด้วง มีตรารูปช้าง มีตราเล็ก ๆ ติด้วยหลายดวง ขนาด 1 ตำลึงเงิน 1 บาท และครึ่งบาท ทำด้วยโลหะเงิน สันนิษฐานว่า พ่อค้าเป็นผู้ทำขึ้นมาก่อนต่อมาในสมัยอยุธยา ห้ามมิให้ผู้อื่นทำนอกจากรัฐบาล มีเนื้อโลหะเงินอย่างเดียวกันหมด

1.1.5 สดับ ชีระบุตร (2524) เรื่อง “เงินพดด้วง” เป็นหนังสือที่กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของเงินพดด้วง รูปร่าง ลักษณะของเงินพดด้วงสมัยต่าง ๆ ตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงสมัยรัตนโกสินทร์ในรัชกาลที่ 5 และได้กล่าวถึงชนิดราคาของเงิน ดวงตรา กำน้ำหนัก ขั้นตอนการผลิต โลหะที่ใช้ผลิตเงินพดด้วง และการเลิกใช้เงินพดด้วง เมื่อ พ.ศ. 2451 นับเป็นเวลานานกว่า 600 ปี และเป็นที่ยอมรับกันว่า เงินพดด้วงเป็นเงินตราที่ไม่ซ้ำแบบใคร เพราะมีวิธีการผลิตด้วยมือ

³ เท่ากับ 10 สลึง

รูปลักษณะกะทัดรัดทนทาน มีคุณค่าในตัวเอง ทำด้วยเงินแท้ ทองคำแท้ มีขนาดน้ำหนักเป็นมาตรฐาน และใช้เป็นน้ำหนักชั่งสิ่งของได้

1.1.6 นวรัตน์ เลขะกุล (2542) เรื่อง “เบี้ย บาท กษาปณ์ แบงค์” หนังสือที่ให้ความรู้เรื่องตราที่ใช้ตอกประทับบนก้อนโลหะและมีผลทำให้ฐานะของก้อนโลหะเปลี่ยนไปเป็น “เหรียญกษาปณ์” นั้น มีจุดเริ่มมาจากการที่พระเจ้าแผ่นดินลิเดียนสั่งให้นำตราประจำพระองค์ตอกประทับบนก้อนโลหะเมื่อ 700 ปี ก่อนคริสตกาล และนับเป็นการเริ่มต้นวิวัฒนาการของการนำโลหะมาใช้เป็นเงินตรา โดยกล่าวถึงเรื่องตราตอกประทับบนเงินตราที่เรียกว่าเหรียญกษาปณ์นั้น ออกแบบเพื่อให้เป็นเครื่องหมายสัญลักษณ์ของอำนาจในการผลิตเหรียญกษาปณ์เพื่อประสงค์ให้ประชาชนผู้ใช้เหรียญกษาปณ์มีความเชื่อมั่นและยอมรับความมีค่าในฐานะเงินตราที่ใช้ชำระหนี้ได้อย่างสมบูรณ์ รูปแบบที่แสดงบนเงินตราในระยะแรกเป็นตราสัญลักษณ์แห่งอำนาจของผู้ปกครองหรือพระเจ้าแผ่นดิน ดังเช่นตรารูปสิงโตของพระเจ้าแผ่นดินลิเดียน เหรียญกษาปณ์ของลิเดียนมีด้านหน้าเพียงด้านเดียว เมื่อการทำเหรียญกษาปณ์ในระบบนี้แพร่ออกไปยังกรีก ต่อมาชาวกรีกได้ปรับปรุงเหรียญกษาปณ์ให้มีตราทั้งสองด้านทำให้มีเนื้อที่เพิ่มขึ้นอีกหนึ่งด้าน สามารถนำรูปเทพเจ้าที่ชาวกรีกนับถือและสัญลักษณ์ซึ่งเป็นตัวแทนของผู้ครองนครลงในเหรียญกษาปณ์หรือเหรียญเดียวกันได้อีก เหรียญกษาปณ์จึงมีด้านหัวและด้านก้อยมาแต่ครั้งนั้น

1.1.7 MARK GRAHAM AND MANFRED WINKLER (1992) เรื่อง “THAI COINS” กุศิก มโนธรรม (ผู้แปล) พูดถึงประวัติความเป็นมาของเหรียญกษาปณ์ไทยและครอบคลุมเกร็ดข้อมูลของเหรียญกษาปณ์แต่ละสมัยทั้งรูปแบบและขนาดของเหรียญอีกทั้งมูลค่าทางประวัติศาสตร์ ราชอาณาจักรล้านนาซึ่งอยู่ในการปกครองของพระเจ้ามังราย และกษัตริย์องค์ต่อ ๆ มา ได้มีการนำเงินตราแบบต่าง ๆ มาใช้ และใช้เหรียญของชนชาวจีน เรียกว่า “เงินไซซี”⁴ ในเนื้อเงิน มีเครื่องหมายประทับเป็นอักษรจีน นอกจากนี้ยังมีเงินตราซึ่งผลิตขึ้นใช้ในท้องถิ่นมีรูปแบบและขนาดต่าง ๆ กัน รวมทั้งเงินฮ้อย เงินเจียง (กำไลมือ) เงินใบไม้ เงินแท่ง และเงินดอกไม้ เป็นต้น และได้กล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับเงินเจียงว่า มีเครื่องหมายเด่นอยู่ 3 อย่าง คือ ชื่อเมืองที่เป็นแหล่งผลิต ตราผู้ผลิตและค่าน้ำหนัก เงินรูปกำไลมือ ถือเป็นเงินเจียงที่สวยงาม สันนิษฐานได้ว่าคงจะได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรน่านเจ้าทางใต้ของจีน นอกจากนี้ยังให้ข้อคิดเห็นสาเหตุที่กรีก โรมัน อินเดีย และเปอร์เซีย มีระบบเงินที่เป็นเหรียญแบนและคนจีนชอบเงินที่เป็นรูปแท่ง และกล่าวถึง เงินพดด้วงว่า เป็นเงินที่พัฒนาขึ้นอย่างเป็นเอกเทศของคนไทยในสมัยแรก มักหล่อด้วยเงินเนื้อดี งอเข้าและหุบให้ได้รูป และจะทำเครื่องหมายที่เป็นสัญลักษณ์ของพระเจ้าแผ่นดินหรือ

⁴ มีรูปร่างเหมือนรองเท้าผู้หญิงชาวจีนในสมัยก่อน คือมีเท้าเล็ก เนื่องจากขนบธรรมเนียมจีนที่นิยมให้พ่อทำผู้หญิงตั้งแต่เด็ก เพื่อไม่ให้เท้าใหญ่ เรียกว่า ยวนเป่า (younpho) ต่อมาเรียกเพี้ยนเป็นสำเภา

สัญลักษณ์ทางศาสนา ในสมัยสุโขทัยเงินพดด้วงผลิตขึ้น 3 ขนาด ล้วนทำด้วยเงินคือ 1 บาท ครั้งบาท และหนึ่งสลึงหรือเศษหนึ่งส่วนสี่ ขนาด 2 บาท และ 4 บาท ก็มีเหมือนกันแต่พบเห็นน้อยมาก ค่าของเงินอยู่ที่น้ำหนัก และเงินพดด้วงส่วนมากจะมี 1 ตรา 2 ตรา และ 3 ตรา และได้เคยพบเงินพดด้วงที่มีตราประทับ 5-7-9 หรือมากถึง 16 ตรา

1.1.8 บุญเกิด งอกคำ (2526) เรื่อง “เรื่องน่ารู้เกี่ยวกับเงินตรา” เป็นหนังสือเกี่ยวกับเหรียญกษาปณ์ ธนบัตร และทุนสำรองเงินตรา กล่าวถึง เงินตราของไทยในสมัยโบราณที่ใช้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนซื้อขาย เป็นเงินที่ถูกตีตรา หรือมีตราประทับเครื่องหมายต่าง ๆ ที่ทำขึ้นเป็นเครื่องหมายเฉพาะของแต่ละยี่ห้อ มีน้ำหนักเป็นมาตรฐานเดียวกัน ตัดให้เป็นแท่ง แล้วงอปลายทั้งสองข้างเข้าหากันจะกลายเป็นเงินกลม เรียกว่า “เงินพดด้วง” พด แปลว่า ขด หรือ งอ ด้วง เป็นชื่อของแมลงชนิดหนึ่ง เงินพดด้วง มีลักษณะขดงอเหมือนตัวด้วง โดยกำหนดให้แต่ละก้อนมีน้ำหนักหนึ่งบาท และต่อมา บาทจึงกลายเป็นหน่วยของเงินตราไทย

1.1.9 สุจิตรา มาถาวร (2541) เรื่อง “เงินตราในประเทศไทย” เป็นหนังสือรวบรวมระบบเงินตราของไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน กล่าวถึงเงินตราสมัยโบราณที่เกิดขึ้นก่อนที่ประเทศไทยจะมีรูปแบบเงินตราเป็นของตนเอง เช่น เงินพูนัน เงินทวารวดี เงินศรีวิชัย เงินล้านช้าง ล้านนา เป็นต้น และได้กล่าวถึงเงินพดด้วงว่า เป็นเงินแบบแรกของไทย ใช้กันมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย จนถึงสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีหลักฐานที่ค้นพบ เงินพดด้วงเนื้อเงินแท้ มีรูปร่างคล้ายเงินนโม ที่วัดช้างล้อม วัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย ทำด้วยเงินแท้หนา 0.04-0.05 เซนติเมตร กว้าง 0.8-0.9 เซนติเมตร

1.1.10 วัชรินทร์ แก้วอยู่ (2514) เรื่อง “เงินตราที่พบในประเทศไทย” ตั้งแต่สมัยพูนันถึงสมัยอยุธยา วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร วิทยานิพนธ์ที่ได้ศึกษาเรื่องราวของเงินตราไทยที่เกี่ยวข้องกับวิชาโบราณคดีของอาณาจักรต่าง ๆ ในดินแดนสุวรรณภูมิ การศึกษาได้ให้ความสำคัญในระบบเศรษฐกิจ การใช้เงินตราเป็นตัวกลางในการซื้อขายแลกเปลี่ยนที่อาจจะมีขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยอาณาจักรทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 11 – 16) มีการใช้เบี้ย และเงินพดด้วงเป็นเงินตราอย่างแพร่หลายในสมัยอยุธยา เพราะทำจากเงินบริสุทธิ์ และใช้กันต่อมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ เงินพดด้วงหรือเงินกลมนี้ปรากฏหลักฐานจากการขุดแต่งที่วัดช้างล้อม อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย ได้พบเงินพดด้วงตรงเชิงบันไดขึ้นฐานทางทิศตะวันออก จำนวน 2 อัน ทำด้วยเงิน ขนาดกว้าง 8 มม. และ 9 มม. มีตราข้างอยู่ในวงกลม นอกจากนี้ยังพบเงินพดด้วงสมัยสุโขทัย ที่เมืองเชลียง วัดพระพายหลวง และที่จันเสน จังหวัดนครสวรรค์ ทำให้มีความรู้ในสมัยสุโขทัยได้มีการใช้เงินพดด้วง เงินพดด้วงที่ผลิตขึ้นมาใช้จ่ายมีหลายขนาด แต่ที่ผลิตใช้เป็นมาตรฐาน คือ ขนาด 1 บาท สลึง เฟื้อง และสองไพ

ขนาดที่มีราคาสูงกว่า 1 บาท มีจำนวนน้อย ในสมัยอยุธยา รัฐบาลเป็นผู้ผูกขาดการผลิต โดยใช้ตราประทับประจำพระองค์พระมหากษัตริย์ รัชกาลต่าง ๆ ลงบนเนื้อเงินพดด้วง เช่น ตราดอกบัว ตราธรรมจักร เป็นต้น

1.2 เรื่องความเชื่อใน “ชนบดี” และพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ มีเอกสารที่เกี่ยวข้อง คือ

1.2.1 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า) (2547) เรื่อง “เทพเจ้าและสิ่งน่ารู้” เป็นหนังสือเรื่องการกำเนิดเทพเจ้าของศาสนาพราหมณ์ ตามความเชื่อในตำราพระเวท เช่น พระนารายณ์ อาวุธและอาวุธของพระนารายณ์ พระพิฆ्नุ พระอิศวร พระอินทร์ พระพรหม พระกฤษณะ พระลักษมี พระอุมา พระคเณศร์ พญานันตนคราช พระขันทกุมาร และท้าวทวาร นามอันเป็นที่มาแห่งความมั่งคั่ง อุดมสมบูรณ์ ความยิ่งใหญ่ในทรัพย์และความเป็นเจ้าของทรัพย์

1.2.2 ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม (2545) เรื่อง “กฎหมายตราสามดวงกับความเชื่อของไทย” เป็นเรื่องราวความรู้ทางการปกครองกับระบบความเชื่อทางศาสนาพุทธและฮินดูผ่านทางพระธรรมศาสตร์ โดยปรับปรุงคัดแปลงให้เหมาะสมกับบรรยากาศทางสังคม และสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมไทย ได้แสดงภาพคติเกี่ยวกับกษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ว่า เป็นลัทธิพุทธราชาหรือพุทธราช ไม่ได้เป็นเทพ เป็นเทวราช เทวราชาอย่างในลัทธิศาสนาฮินดู ซึ่งแสดงมาในรูปของการเรียกพระมหากษัตริย์ว่าเป็นพระพุทธรเจ้าอยู่หัว เพราะเป็นพระมหากษัตริย์ที่นับถือพระพุทธศาสนา ส่วนพราหมณ์จะเป็นผู้เชี่ยวชาญในเรื่องพระธรรมศาสตร์ ราชศาสตร์ และกิจกรรมต่าง ๆ ในการเพิ่มหรือสร้าง ความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ และความเชื่อในเรื่องไตรภูมิทางพุทธศาสนาอันเป็นเรื่องของจักรวาลเกี่ยวกับสวรรค์ คติเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์เป็นสมมุติราช ไม่ได้เป็นเทพเจ้า อวตารมาเกิดแต่อย่างใด หากเป็นพระธรรมราชาที่ต้องประพฤติธรรม และมีความยุติธรรมในการปกครอง

1.2.3 พระยาสังฆาภิรมย์ (สรวง ศรีเพ็ญ) (2529) เรื่อง “เทวกำเนิด” ความรู้เกี่ยวกับการกำเนิดเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ ได้กล่าวถึงชนชาติหนึ่งในประวัติศาสตร์มีชื่อว่า อริยกะ หมายถึง มนุษย์ในสมัยดึกดำบรรพ์ ตั้งหลักแหล่งอยู่ในอินเดีย แล้วมีเชื้อไขสืบต่อมาเป็นฮินดู

⁵ คัมภีร์ ตามลักษณะของศาสนาพราหมณ์ว่า เดิมโลกมนุษย์ไม่มีคนอาศัยอยู่ แต่กลิ่นไอดินหอมขึ้นไปถึงพรหมโลก พวกพรหมก็เหาะลงมาใกล้ที่เกิดขึ้นจากดินและกลายเป็นมนุษย์ เมื่อมีมนุษย์จำนวนมากขึ้น เกิดการแตกแยกด้านความคิด จึงได้ตกลงกันหาผู้ใดผู้หนึ่งขึ้นเป็นหัวหน้า เรียกว่า สมมตราช พญาสมมตราชมีอำนาจยิ่งใหญ่ ซึ่งมีบุตรชื่อ ภัทร และมนูสารมีวิชาความรู้สูง สามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ และได้ไปยังขอบจักรวาล ไปพบบทพระธรรมศาสตร์ปรากฏอยู่บนกำแพงจักรวาล จึงกลับมาทูลพญาสมมตราชถึงหลักการปกครองบ้านเมืองและการพิจารณาความ ตั้งแต่นั้นมา การปกครองบ้านเมืองก็ดีขึ้น เพราะมีพระธรรมศาสตร์เป็นหลัก

กลุ่มคนพวกนี้ได้สร้างเทวดาขึ้นมากราบไหว้บูชา โดยยกเอาพระเป็นเจ้าทั้งสามองค์ขึ้นเป็นใหญ่ คือ 1. พระอิศวร หรือพระศิวะ 2. พระนารายณ์ หรือ พระวิษณุ และ 3. คือพระพรหม ให้เป็นมหาเทพ มีจัดโลกบาลเทพเป็นพระอินทร์ พระยม พระวรุณ และพระกุเวร หรือ เวสสุวรรณ เป็นต้น

1.2.4 ประเสริฐ ฉนกร (2534) เรื่อง “งานจารึกและประวัติศาสตร์ของ ประเสริฐ ฉนกร” หนังสือรวบรวมความหมายจากจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ในประวัติศาสตร์สุโขทัย เกี่ยวกับความเป็นมาเรื่องการสืบสันตติวงศ์ของพระมหากษัตริย์ที่ท้าวความไปถึงตอนไฟบรรลัยกัลป์ ล้างโลก เผาสวรรค์ของพระอินทร์ ฝนตกดับไฟ สร้างโลก สวรรค์ชั้นฟ้าใหม่ เกิดพระจันทร์ กลางวัน กลางคืน ข้าวไม่มีเปลือก เลือกพระราชา และเรียกชื่อว่า สมมตราช คือ ราชที่ปวงชน แต่งตั้งขึ้น และตั้งเป็นท้าวหรือเจ้าแผ่นดิน สืบเชื้อสายของพระราชา สืบแผ่นดินและสืบทรัพย์สิน มรดกเพื่อใช้ในการปกครองประชาชนให้ร่มเย็นเป็นสุข

1.2.5 จิตร ภูมิศักดิ์ (2547) เรื่อง “โครงการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทย ลุ่มน้ำเจ้าพระยา” หนังสือที่กล่าวถึงประวัติศาสตร์ ความเชื่อถือของลัทธิเทวราช (GOD-KING CULT) และลัทธิพุทธราช (BUDHA KING) ว่า ลัทธิเทวราชหรืออีกนัยหนึ่งกษัตริย์คือเทวดาลงมา เกิด เป็นลัทธิที่กษัตริย์สถาปนาตัวเป็นเทวะ เป็นเทพเจ้าที่ได้รับอิทธิพลมาจากเขมร ได้ให้ข้อสังเกตว่า กษัตริย์สุโขทัยกับกษัตริย์อยุธยา มีลักษณะแตกต่างกัน คือ กษัตริย์สุโขทัยมีวิวัฒนาการลักษณะแบบ “พ่อขุน” อย่างสามัญ แต่กษัตริย์อยุธยา เป็นลักษณะของ “เทวะ” มีขนบธรรมเนียม กฎเกณฑ์ ภาษา ฯลฯ อันสูงส่งต่างไปจากสามัญชน อย่างฟ้ากับดิน มีตัวอย่างลัทธิพุทธราชในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ พ.ศ.1886 สมัยพระเจ้าอู่ทองให้ทรงขึ้นพระนามว่า “พระมหาสมเด็จพระเจ้ารามธิบดี ศรีสุทิสสุริวงษ์ องค์มุสิโสคม บรมจักรพรรดิราชาธิราช ตรีภูวนาธิเบศรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว” และในกฎหมายลักษณะทาส พ.ศ.1890 เรียกพระนามว่า “สมเด็จพระมบพิตรพระเจ้าอยู่หัว” ซึ่ง วลี “พระพุทธเจ้าอยู่หัว” ยังคงคิดมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ และเมื่อรัชกาลที่ 3 ได้โปรดให้สร้างพระพุทธรูปขึ้นขนาดใหญ่ขึ้นสององค์ให้ทรงเครื่องคั่นอย่างจักรพรรดิ หุ้มทองคำ อุทิศให้แด่รัชกาลที่ 1 องค์หนึ่งและรัชกาลที่ 2 องค์หนึ่ง แล้วถวายพระนามองค์ที่ 1 ว่า พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และองค์ที่ 2 ว่า พระพุทธเลิศหล้านภาลัย แล้วมีพระราชกำหนดให้เรียกรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 ตามนามพระพุทธรูปทั้งสององค์นั้น

1.2.6 ปรีชา ช้างขวัญยืน (2548) เรื่อง “ธรรมรัฐ-ธรรมราชา” หนังสือเกี่ยวกับแนวความคิดเรื่องธรรมราชาที่โยงแนวคิดทางการปกครองกับศาสนาพราหมณ์ และทรงสนะทางการเมืองของพุทธศาสนา ของผู้ปกครองที่ดีตามระบอบธรรมราชา ที่อาศัยหลักธรรมะในการปกครอง เช่น ทศพิธราชธรรม ราชনীติ และจักรวัตติวัตร โน้มนำไปสู่นโยบายแห่งธรรมรัฐ ทางด้านเศรษฐกิจ การเก็บภาษี การสะสมทรัพย์ด้วยความชอบธรรม นโยบายด้านการบริหารราชการ การบำบัดทุกข์ บำรุงสุข และด้านคุณภาพชีวิตของประชาชน นอกจากนี้ยังได้เปรียบเทียบระบอบการปกครองของไทยกับระบอบการเมืองตะวันตกว่า ระบอบการปกครองต่าง ๆ เกิดขึ้นจากผลของการ

ขัดแย้งระหว่างเสรีภาพของประชาชนกับอำนาจของผู้ปกครอง ระบบใดของผู้ปกครองมีอำนาจมาก ประชาชนก็มีเสรีภาพน้อย การที่ประชาชนจะมีเสรีภาพมากได้ก็ต้องให้อำนาจมาอยู่ข้างประชาชน ความสัมพันธ์แบบนี้เป็นความสัมพันธ์เชิงขัดแย้งระหว่างอำนาจ เป็นการมองรัฐในแง่ที่ผู้ปกครองกับผู้ได้ปกครองต่างมุ่งเพิ่มอำนาจของตน และเฝ้าดูอำนาจของแต่ละฝ่ายว่าลวงล้ำเข้ามาในขอบเขตของตนหรือไม่ การจัดการเรื่องอำนาจจึงกลายเป็นสิ่งสำคัญกว่าการทำหน้าที่บำบัดทุกข์บำรุงสุข ดังจะเห็นได้จากนักการเมืองที่มักจะสนใจอำนาจและตำแหน่งการเมืองมากกว่าหน้าที่ที่พึงทำในตำแหน่งนั้น และเมื่อทั้งหมดเป็นเรื่องของอำนาจแล้ว ธรรมก็ไม่ได้รับความสนใจ เพราะอำนาจจะได้มาด้วยอำนาจ ด้วยเงิน หรือด้วยอุบายโดยไม่ต้องมีธรรม ยิ่งกว่านั้นอำนาจที่ได้มาด้วยธรรมดูเหมือนจะเป็นไปได้ยากกว่าวิธีใด ฉะนั้นธรรมจึงเป็นจุดหมายสูงสุด ไม่ใช่เสรีภาพ การปกครองที่ดีต้องเป็นธรรมและผู้ปกครองต้องเป็นคนดี

1.2.7 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (2549) เรื่อง “บันทึกเรื่องการปกครองของไทย สมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์” เป็นหนังสือรวบรวมธรรมเนียมประเพณีบ้านเมืองแต่ครั้งโบราณ เช่น การปกครองในสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ อำนาจหน้าที่ของกรมพระคลังมหาสมบัติ เจ้ากรมเป็นพระราชภักดี ขึ้นตรงกับพระเจ้าแผ่นดิน มีหน้าที่ดูแลทรัพย์สินทั้งปวง แต่เดิมเคยมีกรมคลังซึ่งเป็นหนึ่งในจตุสดมภ์และได้กล่าวถึงกรมพราหมณ์หลวงว่า หัวหน้าพราหมณ์เป็นตำแหน่งพระราชครู สักคินา 1000 เป็น ผู้ถวายความศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวง พราหมณ์มี 2 นิกาย คือ

1. ศิวเวท ถือพระศิวะเป็นใหญ่ในตรีมูรติ ในราชสำนักไทยพราหมณ์เป็นพราหมณ์พิธี
2. วิษณุเวท ถือพระวิษณุเป็นใหญ่ มีหน้าที่เฉพาะพระราชพิธีเกี่ยวกับช้างเท่านั้น นอกจากนี้ ยังมีพราหมณ์กฎหมาย หรือ พราหมณ์ประจำ ณ ลูกขุนศาลหลวง มีพระครูปุโรหิต และพระมหาราชครูมหิศร มีสักคินา 10000 เป็นประธานลูกขุนทั้งปวง เปรียบเสมือนประธานศาลฎีกาในสมัยปัจจุบัน

1.2.8 ประมวล รุจนเสรี (2551) เรื่อง “พระราชอำนาจ” หนังสือที่กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของพระราชอำนาจในสถาบันพระมหากษัตริย์ ในการดำรงฐานะเป็นเจ้าชีวิตเจ้าแผ่นดินของพระมหากษัตริย์ไทย ตามระบบสมบูรณาญาสิทธิราช นับตั้งแต่สมัยสุโขทัยที่ทรงเป็นผู้ครองนคร มีการปกครองแบบพ่อปกครองลูก สมัยอยุธยา พระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทพตามอิทธิพลของพุทธศาสนาในลัทธิมหายาน ปนกับลัทธิพราหมณ์ มีความเชื่อว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระจักรพรรดิ ทรงเป็นพระธรรมราชา และทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ประชาชนทั้งปวงยอมรับ ทรงเป็นเอกชนนิกร สโมสรสมมุติ การใช้พระราชอำนาจทั้งปวงมีพระราชศาสตร์เป็นเครื่องมือ ด้วยความยึดมั่นในพระพุทธศาสนาและปรัชญาการปกครองต่าง ๆ ทรงดำเนินนโยบายการปกครองภายใต้ทศพิธราชธรรมจรยา และได้กล่าวถึง พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ตามนิติราชประเพณีที่มีมาแต่โบราณได้สืบทอดมาสู่พระบรมเดชาอนุภาพแห่งรัชกาลที่ 9 ดังปรากฏในพระปฐม

บรมราชโองการแก่ประชาชนชาวไทยว่า “เราจะปกครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” นำไปสู่พระราชกรณียกิจและพระราชจริยาวัตร ตลอดช่วงเวลาครองราชย์ให้เป็นที่ประจักษ์ยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์ คนไทยทั้งชาติจึงถวายพระราชสมัญญานามให้ทรงเป็น “มหाराช” อำนาจอธิปไตยที่เป็นของประชาชนชาวไทยในปัจจุบันได้รับเป็นมรดกตกทอดมาจากอำนาจอำนาจอธิปไตยที่พระมหากษัตริย์ไทยได้วางแนวทางพระราชทานอำนาจอธิปไตยมาสู่ปวงชนชาวไทย มาสู่การใช้พระราชอำนาจตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ หรือมีพระบรมราชานุมัติให้ใช้รัฐธรรมนูญ พระมหากษัตริย์ของไทยเป็นผู้พระราชทานรัฐธรรมนูญ และด้วยพระราชสถานะที่ทรงอยู่เหนือการเมืองด้วยพระองค์เอง แม้แต่การใช้อำนาจอธิปไตยอันเป็นอำนาจทางการเมืองที่สูงสุด ทรงใช้อำนาจนิติบัญญัติทางรัฐสภา อำนาจบริหารทางคณะรัฐมนตรี และอำนาจตุลาการทางศาล การใช้พระราชอำนาจบริหารราชการแผ่นดินของพระองค์ต้องมีผู้รับสนองพระบรมราชโองการ ทรงเป็นพุทธมามกะ และอัครศาสนูปถัมภก ทรงเป็นจอมทัพไทย และพระราชอำนาจตามกฎหมาย พระราชอำนาจเฉพาะพระองค์ พระราชอำนาจในการตักเตือน ปลดเปลื้องทุกข์ ด้วยความเมตตาธรรม เป็นความรู้ในพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ตามนิติราชประเพณีที่มีมาแต่โบราณ

1.2.9 ชงทอง จันทรางศุ (2548) เรื่อง “พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในทางกฎหมายรัฐธรรมนูญ” หนังสือที่ศึกษาสถาบันและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในประเทศไทย ตั้งแต่ยุคสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเน้นแสดงแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิเทวราชา และอิทธิพลของพระพุทธรศาสนา ที่มีผลต่อการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นระบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข และ เกี่ยวกับการใช้พระราชอำนาจในทางกฎหมายรัฐธรรมนูญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราชอำนาจที่ไม่ได้กำหนดไว้เป็นลายลักษณ์อักษรนั้น มีขอบเขตกว้างขวาง และมีผลในทางปฏิบัติที่แท้จริงอย่างไร ขึ้นอยู่กับตัวแปรสำคัญหลายประการ ได้แก่ ความจงรักภักดีของราษฎร พระบารมีของพระมหากษัตริย์ เป็นต้น

จากวรรณกรรมที่รวบรวมมา มีหนังสือ 10 เรื่อง กล่าวถึงเงินตราโบราณ เช่น เงินฟูนัน เงินทวารวดี เงินศรีวิชัย เงินล้านช้าง เงินล้านนา เป็นต้น จากการทบทวนวรรณกรรมได้ความรู้ในประวัติความเป็นมาของเงินพดด้วง ลักษณะของเงินพดด้วงสมัยต่าง ๆ ดวงตราชนิดราคา ค่าน้ำหนัก ขั้นตอนการผลิตและการเลิกใช้ และมีหนังสือ 9 เรื่อง เรื่องความเชื่อในธนบดี ความเป็นใหญ่ในทรัพย์ ความรู้เรื่องเทพเจ้าต่าง ๆ อันเป็นที่มาแห่งความมั่งคั่ง ความอุดมสมบูรณ์ คติความเชื่อเรื่องสมมติเทพ แนวคิดทางการปกครอง และพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ และยังไม่มีการกล่าวถึง ความหมายของตราประทับบนเงินพดด้วง นั้นหมายถึงอะไร เกี่ยวข้องความเป็น “ธนบดี” อย่างไร ผู้วิจัย จึงสนใจที่จะตอบปัญหาของตราที่อยู่บนเงินพดด้วงว่า มีความหมายเกี่ยวข้องกับความเชื่อ ในความเป็นธนบดี ของพระมหากษัตริย์อย่างไร ดังนั้น วิทยานิพนธ์ เรื่อง การศึกษา รูปแบบ สัญลักษณ์ และความหมาย ในธนบดีของพระมหากษัตริย์ จากเงินพดด้วงสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 ถึง 4) จึงตอบปัญหานี้ได้

บทที่ 2

เงินพดด้วง

เงินพดด้วงเป็นเงินตราโบราณรูปขดกลมคล้ายตัวด้วง ทำด้วยโลหะเงินบริสุทธิ์ มีหน่วยวัดเป็นระบบน้ำหนัก มีตราประทับของพระมหากษัตริย์ ทำขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์จะใช้เป็นเงินตรา ใช้มาตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

1. ความเป็นมาของเงินตรา

ในอดีตก่อนที่มนุษย์จะรู้จักใช้เงินตรา มนุษย์ได้นำสิ่งของมีค่ามาแลกเปลี่ยนระหว่างกัน เนื่องจากความต้องการในสิ่งของตนเองไม่มีและประสงค์จะนำสิ่งของตนเองมีมากไปแลกเปลี่ยน เมื่อคุณประโยชน์มากน้อยที่มีอยู่ในตัวสิ่งของที่แลกเปลี่ยนกันตามความนิยมของผู้ที่ จะต้องการของทั้งสองฝ่าย เห็นว่าคุณประโยชน์เท่าเทียมกัน จึงเป็นอันตกลงแลกเปลี่ยนกัน แต่เมื่อ สิ่งของที่ใช้ในการแลกเปลี่ยนมีขนาดใหญ่มาก หรือมีคุณค่าแตกต่างกัน จึงเกิดความไม่สะดวก และเกิดความไม่เป็นธรรมจึงมีการคิดเงินตราขึ้น โดยมีการกำหนดคุณค่าตามน้ำหนักและเนื้อโลหะ เงินขึ้นใช้

สังคมมนุษย์เริ่มรู้จักแร่เงินเมื่อประมาณ 4,000 ปีมาแล้ว จากหลักฐานที่ค้นพบ ระบุไว้ว่า ชาวอียิปต์ เป็นชนกลุ่มแรกที่รู้จักนำแร่เงินมาใช้เป็นเครื่องประดับ 2 ลักษณะ คือ เงินบริสุทธิ์ หรือ เนื้อเงิน 100 เปอร์เซ็นต์ กับเงินที่มีส่วนผสมของโลหะอื่น ๆ เพื่อให้เกิดความแข็งแรง ทนทาน สามารถเก็บรักษาหรือใช้งานได้นานและจากคุณสมบัติของสิ่งที่เป็นเงินตราได้ จะต้องมีคุณค่าเป็นที่ยอมรับในเรื่องความหายาก และสามารถหล่อหลอมเปลี่ยนแปลงรูปเป็นอย่างอื่นได้สะดวก เนื่องจากโลหะเงินหาได้ยากกว่าทองแดง และมีมากกว่าทองคำ โลหะเงินจึงมีความเหมาะสมเพราะอยู่กึ่งกลางในระหว่างโลหะทองแดงที่มีค่าต่ำและโลหะทองคำที่มีค่าสูง แร่โลหะเงินจึงได้ถูกนำมาหลอมเป็นเงินตรา เพื่อใช้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน

เงินตราที่ทำด้วยโลหะเงิน ครั้งแรกไม่ได้ทำเป็นเหรียญกษาปณ์แต่ใช้โลหะเงินเป็นก้อน (INGOT) หรือเป็นชิ้น ใช้วัดตามน้ำหนักแลกเปลี่ยนกับสินค้า ต่อมาขนาดของก้อนโลหะเล็กลง และหล่อเป็นรูปต่าง ๆ มีตราตอกประทับหรือใช้อักษรจารึกลงไว้ เพื่อเป็นเครื่องรับรองน้ำหนักและความบริสุทธิ์ของเงินว่าถูกต้องแล้ว ในทางเศรษฐศาสตร์และโบราณคดี เห็นพ้องกันว่า “ลิเดียนเป็นชนชาติแรกที่นำแร่เงินและแร่ทองคำมาทำเป็นเหรียญกษาปณ์” ต่อมา

⁶ เหรียญกษาปณ์ลิเดียน เป็นรูปไข่ป้อม ๆ ด้านหนึ่งเรียบ ไม่มีตราหรือจารึกอย่างใด อีกด้านหนึ่งมีตราตอกไว้ 2 ตรา ตรานอก 2 ตรา เป็นรูปสี่เหลี่ยม ส่วนตราในเป็นรูปรี ยังมีเก็บรักษาไว้เป็นหลักฐานในพิพิธภัณฑ์เงินตราของลิเดีย ประเทศตุรกี

ประเทศกรีก ทำเหรียญกษาปณ์ด้วยโลหะเงิน (SILVER)” (หม่อมเจ้าประสมสุข สุขสวัสดิ์ 2484: 64) พัฒนามาเป็นเหรียญกษาปณ์ ตอกตราทั้งสองด้าน และในจารึกกฎหมายของกษัตริย์ฮัมมูราบี แห่งบาบิโลน (1792 - 1750 ปีก่อน ค.ศ.) ได้กล่าวถึงการใช้โลหะเงินในมาตรา 204 ว่า “ถ้าคนสามัญตบหน้าคนสามัญอีกคนหนึ่ง เขาจะต้องจ่ายค่าเสียหายเป็นโลหะเงิน 10 เซกเกล (SHEKEIS)” (นวรรตน์ เลขะกุล 2542: 15) แสดงให้เห็นถึงค่าของโลหะเงินที่ถูกกำหนดให้เป็นสิ่งแทนชดใช้ความเสียหายตามกฎหมายมาตั้งแต่อดีต

เงินตราคือสิ่งใดก็ตามที่ถูกกำหนดขึ้นตามวัตถุประสงค์ สำหรับใช้เป็นเครื่องมือแห่งการแลกเปลี่ยนสิ่งของและความต้องการ เป็นสื่อกลางแห่งการแลกเปลี่ยน (MEDIUM OF EXCHANGE) มีคุณสมบัติบางประการของสิ่งที่จะเป็นเงินตราได้ คือ เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป มีมูลค่าสูงด้วยตัวเอง การวัดมูลค่าของการใช้เงินไม่ต่างจากการวัดขนาดหรือน้ำหนัก หรือความกว้างยาวของสิ่งของโดยทั่วไป ที่ว่ามูลค่าในเมื่อเปรียบเทียบกับปริมาณและน้ำหนักหรือขนาดของมัน มูลค่าของเงินหมายความว่าอำนาจหรือความสามารถของเงินที่จะทำให้มันแลกเปลี่ยนกับของอื่น ๆ ได้ คือมีอำนาจซื้อ (PURCHASING POWER) เงินตราเป็นเครื่องเก็บรักษามูลค่า (STORE OF VALUE) สามารถเก็บรักษามูลค่าหรือประโยชน์แห่งทรัพย์สินไม่ให้สูญค่าไปได้ง่าย ๆ มีมาตรฐานการใช้ในภายหน้า (STANDARD OF DEFERRED PAYMENT) คือสัญญาว่าจะคืนให้เป็นเงินครบถ้วนเต็มมูลค่าของประโยชน์แห่งทรัพย์สินในอนาคต หรือพอเพียงสำหรับประกันการชำระหนี้ (GUARANTOR OF SOLVENCY) หรือประกันความมั่นคงในฐานะทางการเงินได้ เงินตราเป็นเครื่องชำระหนี้ตามกฎหมาย (LEGAL MEANS OF PAYMENT) โดยรัฐจะออกกฎหมายบัญญัติให้เงินชนิดนี้ชำระหนี้ได้สมบูรณ์ สามารถเป็นของให้ (GIFT MEDIUM) หรือของขวัญของกำนัล หรือของยืม (LOAN MEDIUM) ได้สะดวก

เงินตราจำแนกได้ 2 จำพวก คือ ทำด้วยโลหะและทำด้วยกระดาษ หรือบัตรแทนเงินหรือบัตรสัญญารับฝากโลหะเงินและทองคำ

1.1 ความเป็นมาของเงินพดด้วง

“เมื่อโบราณกาลนั้น วิธีการซื้อขายในเมืองไทยจะใช้การแลกเปลี่ยน (BARTER) สินค้ากัน ส่วนการซื้อขายด้วยเงินนั้นจะมีเฉพาะในหมู่บ้านของผู้มีทรัพย์สินและพ่อค้า” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2484: 394)

สำหรับคำว่า “เงินตรา” นั้น หมายถึงของกลางสำหรับแลกเปลี่ยนที่ได้ตอกตราหรือจารึกอักษรลงไป เป็นเครื่องรับรองความบริสุทธิ์และน้ำหนัก หรือความถูกต้องตามมาตรฐานการแลกเปลี่ยน นั้น ๆ เช่น เงินเหรียญ ธนบัตร เงินก้อน หรือของกลาง สำหรับแลกเปลี่ยน ซึ่งมิตราหรือเครื่องหมายบางอย่างประทับไว้เป็นสำคัญ

ต่อมาเมื่อพ่อค้าเห็นประโยชน์จากการหลอมเงินบริสุทธิ์ โดยได้ประทับตราเป็นของตนเอง เมื่อผู้อื่นรู้จักและไว้วางใจพ่อค้าคนนั้น ซึ่งตราที่ถูกประทับบนเนื้อเงินนั้นถือว่าเป็นการรับรองความบริสุทธิ์และน้ำหนักของเงินจนเป็นที่มั่นใจ ก็มักจะมีผู้นิยมซื้อเงินตราของพ่อค้าคนนั้น

เงินพดด้วง ผลิตด้วยโลหะเงินบริสุทธิ์ รูปทรงค่อนข้างกลม มีน้ำหนักและความบริสุทธิ์กำหนดไว้แน่นอน มีรูปตราแผ่นดินหรือประเทศเป็นรูปจักร มีพระราชลัญจกรของพระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาลประทับไว้และทำขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ที่จะใช้เป็นเงิน “การใช้โลหะเงินเพียงชนิดเดียว ผลิตเงินพดด้วงมาเป็นเวลานานทำให้ชาวไทยเรียกเงินตราของตนเองว่า “เงิน” มีความหมายตรงกับภาษาอังกฤษว่า MONEY ซึ่งแผลงมาจากภาษาละตินว่า MONETA เป็นสร้อยพระนามของ JUNO ผู้เป็นมเหสีของ JUPITER เทพเจ้าของชาวโรมัน ชาวโรมันเคยใช้วิหารของจูโนโมเนต้า เป็นโรงกษาปณ์ผลิตเหรียญ คำว่าเงินนี้ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (2554: 638) ให้ความหมายว่า เป็นธาตุ ลำดับที่ 47 สัญลักษณ์ Ag เป็นโลหะสีขาว เนื้อค่อนข้างอ่อนหลอมละลายที่ 960.8 องศาเซลเซียส ภาษาอังกฤษใช้คำว่า SILVER วัตถุ วัตถุราคาในการซื้อขายแลกเปลี่ยนกัน วัตถุที่มีตราของรัฐ ใช้ชำระหนี้ได้ตามกฎหมาย ได้แก่ เหรียญกษาปณ์และธนบัตร เงินตรา โบราณใช้ว่า เงิน เงิน หรือ เงิน ก็มี ในทางเศรษฐศาสตร์ หมายถึง วัตถุที่กำหนดให้ใช้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน หรือชำระหนี้ หรือ “เงินตรา ซึ่งหมายถึงเงินที่ตอกตราไว้ คำว่า “เงิน” จึงมีความหมายถึง เงินตราและโลหะเงินไปพร้อมกัน” (นวรรตน์ เลขะกุล 2542: 47) โดยทั่วไปเงินพดด้วงจะตอกตราของพระมหากษัตริย์อันเป็นตราประจำรัชกาลที่ด้านหน้า และตอกตราสัญลักษณ์แห่งสถาบันอำนาจที่ด้านหลัง

เงินพดด้วง คือเงินตราของคนไทยที่ใช้เป็นเครื่องมือในการแลกเปลี่ยนกับสิ่งของ เป็นสื่อกลางในการซื้อขายที่มีวิวัฒนาการต่อเนื่องยาวนานมาแต่สมัยสุโขทัย และเป็นเงินตราที่มีลักษณะเฉพาะไม่เหมือนกับ ชนิดใดในโลก

1.2 ชื่อเงินพดด้วง

ชื่อเงินพดด้วงมีกล่าวไว้ในเอกสารต่าง ๆ บ้างก็กล่าวถึงสำเนียงเสียงเรียกที่คิดเพี้ยนไปจนเกิดเป็นความเคลือบขุ่น บ้างก็เรียกชื่อของเงินตามลักษณะรูปร่างของเงินตรา เช่น “ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือเรียก “เงินหมากค้อ” เพราะมีรูปลักษณะคล้ายลูกค้อนหมากค้อ ซึ่งเป็นต้นไม้ป่าชนิดหนึ่ง มีลูกกลมคล้ายลูกค้อ รับประทานได้มีรสเปรี้ยว” (ศดับ ธีรบุตร 2524: 1) ส่วนชาวต่างประเทศเห็นเป็นลูกกลม ๆ คล้ายลูกปืน จึงเรียกว่า “เงินลูกปืน หรือ (BULLET MONEY)” (จดหมายเหตุ ลา ลู แบร์ ราชอาณาจักรสยาม โดยสันต์ ท. โกมลบุตร 2548: 222) มีหลักฐานปรากฏชื่อเงินพดด้วงในการเก็บส่วยในพงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน ซึ่งเป็นเมืองประเทศราชของไทย ได้บันทึกเรื่องการก่อตั้งเมืองนครจำปาศักดิ์ได้กล่าวถึงหน่วยของเงินพดด้วงในการใช้จ่ายว่า

“จุลศักราช 1075 (พ.ศ.2256) ปีมะเส็ง เบญจศก เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร ครองราชสมบัติ เป็นเอกราชตามประเพณีกษัตริย์ แล้วผลัดเปลี่ยนนามนครกาละจำบากนาคนบุรี เป็นนามใหม่ เรียกว่า นครจำปาศักดิ์นั้นคนบุรีศรี ตั้งอัตราเก็บส่วยแก่ชายที่มีบุตรชาย 10 เก็บแก่พ่อตา 1 บุตรชาย 1 ถ้ามี 5 เก็บเฉพาะแก่พ่อตา 1 กำหนดคนละ 1 ลาด และข้าวเปลือกหนักคนละ 100 ชั่ง ข้าวเวลานั้นหนักร้อยชั่งต่อบาท แลลาดนั้นใช้เป็นอัตรา 16 อันต่อบาทของเงินพดด้วงในพื้นเมืองที่เรียกว่าเงินเป็งแปด (น้ำหนัก 1+3) ส่วนเงินพดด้วงไทยนั้น เรียกว่า “เป็งเก้า” เพราะน้ำหนักเต็มบาท” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 9, 2545: 294) แสดงให้เห็นถึงการยอมรับเชื่อถือในคุณค่าของเงินพดด้วง และมีใช้จ่ายอยู่ในมณฑลอีสาน “ในสมัยกรุงสุโขทัยมีเงินเป็นก้อน ๆ เรียกว่า “เงินตราคูป” หรือ “เงินตราคูก” (คูกเข้าไม่ใช่คูกสำหรับขงนักโทษ) ใช้เป็นทั้งเงินตราและเป็นน้ำหนักสำหรับชั่งสิ่งของ ว่าสิ่งของนั้นหนักก็คูก เงินคูกก้อนหนึ่งมีน้ำหนัก 10 สลึง หรือเท่ากับหนึ่งตำลึงจีน เงินคูก 16 ก้อน เรียกว่า “ซ้างลาก 1” จีนเรียกว่า “เจ๊กกิน” แปลว่าหนึ่งชั่ง ซึ่งเท่ากับ 160 สลึง หรือ 40 บาท นับว่าเป็นเงินจำนวนมากในสมัยนั้น เพราะถ้าซื้อสิ่งของด้วยเงินจำนวนหนึ่งชั่งจีน หรือ 40 บาทไทย เห็นจะต้องใช้ซ้างสักเชือกหนึ่งไปลากเอามา เพราะเป็นจำนวนมากและหนักเหลือเกิน จึงเรียกชื่อเป็นคำเปรียบเทียบกับว่า “ซ้างลาก” (ก.ศ.ร.กุหลาบ 2441: 364-368) เข้าใจว่า คูก เป็นหน่วยวัดของระบบน้ำหนัก และเงินพดด้วง เป็นเงินก้อนที่มีน้ำหนักใช้วัดเปรียบเทียบกับน้ำหนักแลกเปลี่ยนสิ่งของได้ จึงเป็นที่มาของชื่อเงินพดด้วง การเรียกเงินพดด้วง ในอีกเหตุผลหนึ่งได้อาศัยรูปร่างลักษณะของเงินเป็นคำอธิบาย เมื่อกล่าวถึงคำเริ่มต้นของเงินว่า “พด” หรือ “ขด” หมายถึงการขดงอ คือการปั้นแต่งขึ้นรูปของเงินให้เป็นก้อนกลมดังคำอธิบายที่ว่า

“ปลายสมัยกรุงสุโขทัย พระยาสิทธิไทยทรงให้ทำเงินตราใช้และให้เรียกว่า “เงินคูป” ตามชื่อโบราณ แต่ราษฎรเรียกว่า “เงินคูก” เพราะเห็นว่า เท้าเงินหรือ ขาเงินงอคูดคู้ หรือจะแปลว่า “เงินขางอ” ก็ได้ ต่อมาเสียงเรียกเงินตรานี้ก็กลายเป็น “เงินขดด้วง” เพราะขาเงินนั้นคงสั้นเข้าและงอเหมือนตัวด้วงอ่อน ๆ งอขดอยู่ในรัง ภายหลังเสียงเรียก เงินขดด้วง ก็กลายเป็น “เงินพดด้วง” ไป” (สลับ ธีรบุตร 2524: 7-8)

ดังนั้นจึงสันนิษฐานได้ว่า ชื่อของเงินพดด้วง มาจาก 1. ลักษณะของเงิน อันเนื่องมาจากรูปทรงที่เป็นก้อนกลมคล้ายกับตัวด้วงขดงอตัว และต่อมาเรียกชื่อเงิน ขดด้วง เปลี่ยนไปเป็น พดด้วง 2. ลักษณะการทำเงินพดด้วง โดยใช้หน่วยวัดของระบบน้ำหนัก “คูก” ซึ่งเป็นเงินก้อนที่มีน้ำหนักวัดเปรียบเทียบกับน้ำหนักแลกเปลี่ยนสิ่งของได้จึงเรียกชื่อว่า พดด้วง

1.3 ลักษณะรูปพรรณของเงินพดด้วง

ลักษณะรูปแบบของเงินพดด้วงมีวิวัฒนาการมาอย่างยาวนาน นับตั้งแต่เริ่มมีการคิดค้นตัดแปลงจนถึงรูปแบบที่เป็นมาตรฐาน อาจจะเป็นว่า พระมหากษัตริย์เป็นผู้เริ่มต้นจัดระบบเงินพดด้วงให้ได้รูปแบบที่เป็นมาตรฐาน จากตัวอย่างเงินตราร่วมสมัย เช่น เงินเจียง เงินลาด เงินนโม หรือแม้แต่รูปทรงจากธรรมชาติ เช่น หอยเบี้ย ในความเห็นของขุนวิจิตรวาทการ นายเรจินัลด์ เลอเมย์ (LE MAY, REGINALD) นายอัลริช กูห์เลอร์ (ULRICH GUTIER) เมจอร์อิริค ไชเคนฟาเลน (MAJORERICH CEIDERFAREN) ต่างเห็นว่า เงินพดด้วงเริ่มทำขึ้นในภาคเหนือของประเทศไทยราวพุทธศตวรรษที่ 17 – 18 และพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ หรือพ่อขุนรามคำแหงมหาราชรับเอามาตัดแปลงแก้ไขตราและกำหนดน้ำหนัก อย่างไรก็ตามมีนักวิชาการไทย คือ หลวงบริบาลบุรีรักษ์ และนายเฉลิม ยงบุญเกิด ได้ให้ความเห็นว่า “เงินพดด้วงได้รับอิทธิพลจากเงินตราร่วมสมัย โดยการนำเอาเงินฮ้อยหรือเงินทองลาดมาทาบงอเข้าหากัน” (วัชรินทร์ แก้วอยู่ 2514: 85)

ลักษณะรูปทรงของเงินพดด้วง คือ เงินพดด้วงมีลักษณะกลม มีด้านต่าง ๆ 6 ด้าน คือ ด้านบนใช้เป็นที่ตีตราประจำแผ่นดินหรือประเทศ ด้านหน้า เป็นที่ตีตราประจำรัชกาล และบริเวณโคนขาทั้งสองข้างเป็นที่ฝารอยบาก หรือประทับรอยเมล็ดข้าวสาร ด้านหลังว่าง ตั้งแต่โคนขาลงไปเป็นที่ตีของรอยค้อน

รอยบากและเมล็ดข้าวสาร เป็นเครื่องหมายที่ผู้ผลิตมีความประสงค์ให้ผู้ใช้ได้เห็นเนื้อในของโลหะเงินที่ใช้ทำเงินพดด้วงนั้นว่าเป็นของแท้ ไม่ปลอมแปลง หรือเพื่อตรวจสอบค่าของเงิน รอยบากนี้มีปรากฏบนเงินก่าโลของอาณาจักรน่านเจ้า และที่ขาข้างหนึ่งของเงินเจียงซึ่งใช้ในอาณาจักรล้านนาไทย เงินพดด้วงของไทยก็มีรอยบากที่ขาทั้งสองข้างคล้ายเงินก่าโล

ลักษณะรอยบากที่ขาของเงินพดด้วงทุกขนาด มีความแตกต่างกัน คือ มีรอยบากลึกกว้าง ใหญ่ จนกระทั่งเป็นรอยบากที่ตื้นเล็ก เกือบเป็นเส้น รอยบากบนเงินพดด้วงมีตั้งแต่ขนาดหนึ่งสลึงขึ้นไป “เงินพดด้วงกรุงศรีอยุธยาบางชนิดมีลักษณะพิเศษ คือ มีรอยบากหรือมีเมล็ดข้าวสารที่ขาเงิน เกิดขึ้นโดยชาวจีนตอนที่ส่งเงินไปค้าขายกันที่เมืองจีน” (ชนาคารทหารไทย 2509: 55) เพื่อพิสูจน์เนื้อโลหะของเงินพดด้วงว่าเป็นโลหะเงินจริง

นอกจากนี้ยังมีรอยเมล็ดข้าวสาร มีรูปร่างเป็นวงรูปไข่เล็ก ๆ เท่าเมล็ดงาใช้เหล็กตีประทับบนเงินพดด้วงให้เกิดรอย เพื่อพิสูจน์ว่าเงินพดด้วงเป็นโลหะเงินบริสุทธิ์หรือไม่เช่นเดียวกัน

“และต่อมารอยบากหมดไป คงเหลือแต่รอยเมล็ดข้าวสาร ตำแหน่งที่ประทับรอยเมล็ดข้าวสารในระยะเริ่มแรกอยู่กลางขาทางด้านหน้าของเงินพดด้วง ต่อมาไม่จำกัดว่าจะประทับที่ใดก็ได้แต่เป็นบริเวณปลายขาหรือได้ขาหรือด้านหน้าของขาข้างหนึ่งข้างใด รอยเมล็ดข้าวสารบนเงินพดด้วงแต่ละอันมีเพียงรอยเดียวมีตั้งแต่ขนาดกึ่งบาทขึ้นไป” (สลับ ชีระบุตร 2524: 72-74)

ลักษณะของเงินก้อนกลมรูปลอยตัว จึงมีพื้นที่บรรจุรูปสัญลักษณ์หรือ ตรา และการพิสูจน์เนื้อโลหะหรือรอยบากได้ง่าย รอยบากที่ขาของเงินพดด้วงหรือที่เรียกกันว่า เมล็ดข้าวสารนั้น คงจะเกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (พ.ศ. 2034 – 2072) ซึ่งได้มีการติดต่อกับยุโรปเป็นครั้งแรก คือ มีการติดต่อกับโปรตุเกสหลายครั้งทางด้านการค้า ซึ่งเป็นเหตุผลพอเชื่อได้ว่า มีการบากขาเงินพดด้วงเพื่อตรวจคุณค่าของเงิน รอยบากเหล่านี้มีความหมายตามแนวความคิดของขุนวิจิตรมาตราที่ว่า

“คนไทยยอมรับเอารูปแบบของเงินไซชิมาคัดแปลงเป็นเงินพดด้วง และมีการตัดหรือบากเพื่อจุดประสงค์ในทางการค้า ดังนั้นคนไทยจึงรับเอาแนวคิดนี้มาใช้กับเงินตราของตัวเองด้วย รอยตัดหรือบากเหล่านี้มีอยู่ตลอดมาจนกลายเป็นประเพณี รอยบากเหล่านี้จะเล็กลงเรื่อย ๆ จนกระทั่งหายไปจนที่สุด และในสมัยอยุธยา รอยบากกลายเป็นรอยที่ถูกทำให้บิ่นรูปวงรี เรียกว่า “เมล็ดข้าวสาร” แต่ต่อมาปัญหาเรื่องรอยนี้ก็กระจ่างขึ้นโดยการพบเงินพดด้วงที่มีทั้งรอยบากและเมล็ดข้าวสารอยู่บนเงินก้อนเดียวกัน รอยบิ่นนี้เกิดจากการกระทำของคนจีน เมื่อเงินได้ถูกส่งไปยังเมืองจีน เพื่อการค้าและโดยการทดสอบคุณภาพของเงินว่าดีหรือไม่ รอยต่าง ๆ เหล่านี้จะถูกทำขึ้นภายหลังการประทับตรา และถูกทำขึ้นต่อ ๆ มา” (วัชรินทร์ แถวอยู่ 2514: 88)

เงินพดด้วงจึงมีลักษณะเป็นเงินรูปทรงกลมมีรอยบากที่ขา หรือเมล็ดข้าวสาร เพื่อดูเนื้อเงินว่าบริสุทธิ์หรือปลอมปนโลหะอื่น

1.4 วัสดุที่ใช้ผลิตเงินพดด้วง

ในประเทศไทยจากหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดีพบว่า มีโบราณวัตถุในสมัยทวารวดี เป็นพระพุทธรูปเงินแผ่นเงินสลักรูปพระ ทำให้เชื่อได้ว่าแร่โลหะเงินเป็นที่นิยมนำมาสร้างเป็นวัตถุทางศาสนา สิ่งมงคลและของมีค่า ประเภทเครื่องประดับ เช่น จับปิ้ง กำไลข้อมือ กำไลข้อเท้า และเข็มขัดเงินที่ใช้รัดขึ้นในแถบภาคเหนือ ในอาณาจักรล้านนาและวิวัฒนาการของการสร้างระบบเงินตราด้วยโลหะเงินจึงปรากฏขึ้นใช้ในแต่ละกลุ่มเกิดขึ้น มีตัวอย่างของกลุ่มชนชาติในดินแดนสุวรรณภูมิได้นำโลหะเงินมาทำเป็นเงินตราใช้ภายในสังคม อาทิ มินนักวิชาการกล่าวว่า

“ชาวอยู่ในภาคกลางของประเทศพม่าปัจจุบันนี้ ได้ตั้งนครรัฐศรีเกษตรขึ้น เมื่อประมาณ 500 ปีก่อนคริสตกาล ได้ผลิตเหรียญกษาปณ์ขึ้นใช้ ทำด้วยโลหะเงิน โดยมีสัญลักษณ์ตามความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ นครรัฐนี้เสื่อมอำนาจลงตอนต้นของคริสตกาล ในอาณาจักรขอมโบราณได้มีการผลิตเหรียญกลมแบนทำด้วยโลหะเงินและทองแดงขึ้นใช้เป็นรูปหงส์จิกเหยี่ยวรูปครุฑเรียกว่าเงินกัมพูชา พบว่ามีการใช้กระจายอยู่ในดินแดนที่เคยขึ้นอยู่กัอาณาจักรขอมโบราณ เช่น เมืองโคราช จังหวัดนครราชสีมา สันนิษฐานว่าเหรียญกัมพูชาใช้กันมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย

เนื่องจากการพบเหรียญรูปหงส์แบบนี้ทำด้วยเงินจมน้ำในอุชยาจำนวนมาก” (นวรรตน์ เลขะกุล 2542: 28 – 29) แสดงว่ายุคโบราณ คนใช้แร่เงินทำเป็นเงินตราใช้กันแล้ว

สำหรับแหล่งแร่เงินในประเทศไทย ฉัง-บัพติสต์ ปาลเลกัวซ์ สังกษนายกคณะมิชชันนารีโรมันคาทอลิกประจำประเทศสยาม เข้ามาประเทศไทยเพื่อเผยแพร่ศาสนาคริสต์ เมื่อ พ.ศ. 2372 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้บันทึกการสำรวจแร่ธาตุที่มีอยู่ในประเทศไทยขณะนั้นว่า

“ยังไม่มีผู้พบแร่เงินในสภาพโดยธรรมชาติ แต่พบปะปนอยู่ในแร่ทองเหลือง ทองแดง ตะกั่ว และสารหนู เหมือนทองแดงทองเหลืองมีอยู่มากแห่งด้วยกัน มีภูเขาเกือบทั้งลูกก่อปรด้วยคาร์บอนเนตของทองเหลือง ทองแดงทั้งนั้น ซึ่งถลุงออกเป็นโลหะเนื้อแท้ได้ถึง 30 เปอร์เซ็นต์ ในภูเขาที่ปากแพรกและสุพรรณ มีแร่ตะกั่วอุดมสมบูรณ์ และมีเนื้อเงินปนอยู่ไม่ใช่น้อย ด้วยจากตัวอย่างซัลเฟอร์ของตะกั่วหนัก 50 กรัม ข้าพเจ้าได้ถลุงได้เนื้อเงินถึง 1 กรัม” (สันต์ ท. โกมลบุตร แปล 2549: 94)

ประเทศไทยใช้แร่โลหะเงินมาหลอมเป็นก้อนเงินและประทับตราเพื่อใช้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน การผลิตเงินตราจะใช้เนื้อเงินที่มีคุณภาพสูงส่วนมากเป็นเงินบริสุทธิ์ เช่น เงินตราพูนัน เงินตราทวารวดี และเงินตราศรีวิชัย

เงินพดด้วง ใช้โลหะเงินเป็นวัสดุในการผลิต มีเนื้อเงินประมาณร้อยละ 90 ถึง 95 ดังมีหลักฐานว่า

“ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยส่งเงินพดด้วงขนาดบาท สลึง และเฟื้องไปยังประเทศอังกฤษ เพื่อให้นักวิเคราะห์ตรวจสอบ พบว่า แต่ละอันมีเนื้อเงินตั้งแต่ร้อยละ 95.26 ลงมาถึง 89.43 เนื้อเงินที่ใช้ทำเงินพดด้วงถ้ามีจำนวนมากเกินไป ทำให้สึกหรองง่ายเมื่อผ่านมือผู้ใช้หลาย ๆ มือ จึงผลิตด้วยเนื้อเงินไม่เกินร้อยละ 95 แต่ไม่ต่ำกว่าร้อยละ 90 เพื่อรักษาค่าของเงินตรานั้น” (สดับ ธีระบุตร 2524: 12)

ดังนั้น วัสดุที่ใช้ผลิตเป็นเงินพดด้วงของไทย คือ โลหะเงินที่มีเนื้อโลหะเงินไม่น้อยกว่าร้อยละ 90

1.5 การกำหนดราคาของเงินพดด้วง

ในอดีต สิ่งที่ใช้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนกับสินค้าคือโลหะเงิน สาเหตุที่นิยมใช้โลหะเงินเนื่องจากมีคุณสมบัติคงทน หลอมได้ง่าย มีมูลค่าสูงในตัวเอง หมายความว่า มูลค่าในเมื่อเปรียบเทียบกับปริมาณและน้ำหนักหรือขนาดของมัน คือ ถ้าสิ่งนั้นเป็นของมีมูลค่าสูง แต่ว่ามีขนาดใหญ่โตเกินไป ก็ไม่สามารถใช้เป็นเงินได้ และมีคุณภาพคงที่ หรือมีมูลค่าคงตัว เก็บไว้นานมูลค่าไม่เปลี่ยนแปลง สามารถแบ่งแยกจำนวนย่อยได้สะดวกโดยเหตุที่การใช้โลหะเงิน ชำระหนี้เป็น

ที่ยอมรับกันในสังคม ให้เกิดความสะดวก และเป็นระเบียบเรียบร้อยภายในสังคม มีธรรมเนียมการชำระหนี้ด้วยโลหะเงิน ผู้ปกครอง จึงต้องกำหนดน้ำหนักมาตรฐานของโลหะเงินที่จะใช้ชำระหนี้หรือค่าสินค้านั้น ตามมาตรฐานน้ำหนักที่ยอมรับกัน โดยประกาศเป็นกฎหมายบังคับ นอกจากนั้นยังต้องกำหนดพิถีพิถันด้วยว่าโลหะเงินมีน้ำหนักเท่าใด มีพิถีพิถันเท่าใด สามารถซื้อสินค้าอะไรได้บ้าง มีตัวอย่างของการกำหนดพิถีพิถันตามน้ำหนักมาตรฐานของโลหะเงินเพื่อการใช้งานของชาวสุเมเรียนเอาไว้ว่า

“ในเมโสโปเตเมียสมัยโบราณเมื่อ 2400 ปีก่อนคริสตกาล มีการกำหนดพิถีพิถันตามน้ำหนักมาตรฐานของก้อนเงินที่ใช้ชำระหนี้ โดยกำหนดเป็นข้อบังคับในการจ่ายโลหะเงิน เพื่อใช้ในการติดต่อกับราชการ เช่น ค่าเช่าที่ดิน ภาษีท้องถิ่น ค่าเสียหาย ค่าปรับ เป็นต้น หลังจากนั้นอีก 400 ปี จึงมีบันทึกถึงราคาสินค้าและการชำระค่าจ้างที่ทางการกำหนด ส่วนในอียิปต์เมื่อราว 2200 ปีก่อนคริสตกาล ก็มีระบบการชำระหนี้เช่นเดียวกันโดยระบุถึงพิถีพิถันตามน้ำหนักของโลหะทองแดง เงิน และทองคำ” (นอร์ตัน เลขะกุล 2542: 15) แสดงให้เห็นถึงการเชื่อถือยอมรับในคุณค่าของโลหะเงินให้เป็นตัวกลางในการกำหนดราคาแลกเปลี่ยนกับมูลค่าสิ่งของโดยรัฐเป็นผู้กำหนดราคา โดยธรรมชาติของเครื่องมือที่จะเป็นสื่อกลาง ในการแลกเปลี่ยนจะต้องมีมาตรฐานในการกำหนดมูลค่า เพื่อเป็นการประกันมูลค่าของเงิน หมายความว่า อำนาจหรือความสามารถของ “เงิน” ที่จะใช้แลกเปลี่ยนกับของอื่น ๆ ได้เอาไว้ด้วย ดังนั้น การกำหนดมูลค่าราคาของโลหะเงินพดด้วง สำหรับใช้ในการติดต่อแลกเปลี่ยนซื้อขาย จึงได้ใช้ระบบน้ำหนักมากำหนดราคา โดยกำหนดพิถีพิถันตามน้ำหนักของโลหะเงิน ให้เป็นอัตราแลกเปลี่ยน มีมูลค่าเท่ากับราคาสิ่งของได้ ทั้งนี้ “ชนชาติไทยในกลุ่มน้ำเจ้าพระยา ได้รู้จักระบบน้ำหนักมาตรฐานมาก่อนแล้ว และได้ใช้ตาชั่งน้ำหนักของชนชาติจีนที่เรียกว่า “ตาเต็ง” มาเป็นเครื่องมือในการชั่งน้ำหนัก” (นอร์ตัน เลขะกุล 2542: 22) นอกจากนี้ชนชาติไทยได้จัดทำเงินตราใช้แลกเปลี่ยนซื้อขายสิ่งของกันมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ดังความจากศิลาจารึกเป็นหลักฐานว่า

“สุโขทัยมีเงินตราใช้มาตั้งแต่สมัยพระเจ้าลิไทย (พ.ศ.1890 – 1911) มีหลักฐานปรากฏรายละเอียดดังนี้

1. จารึกหลักที่ 5 วัดป่ามะม่วงสุโขทัย (พ.ศ.1904) มีข้อความกล่าวถึงเบี้ย 10 ล้าน ส่วนทองและเงินน่าจะจารึกชื่อชั่งตามน้ำหนัก เช่น ทองหมื่นหนึ่ง
2. จารึกหลักที่ 14 (วัดเขมา สุโขทัย) (พ.ศ.2079) และจารึกหลักที่ 15 วัดพระเสด็จ สุโขทัย (พ.ศ.2061) กล่าวถึงเงินเป็นชั่ง ตำลึง บาท และสลึง
3. จารึกหลักที่ 63 (โรงเรียนแพร่พิริยาลัย จ.แพร่) (พ.ศ.1999) ปรากฏเป็นเงินตราที่ใช้แลกเปลี่ยนจากล้านนาอุทิศเงิน 25 บาท
4. จารึกหลักที่ 86 อักษรขอม ภาษาบาลี และภาษาไทย สุโขทัย (พ.ศ.2049) กล่าวถึงเงิน 4 ตำลึง
5. จารึกหลักที่ 91 วัดเทพจันทร์ อยุธา (พ.ศ.2279) มีคำว่าเฟื้อง
6. จารึกหลักที่ 101 วัดป่าใหม่ เชียงราย (พ.ศ.2040) ให้เงินมาสร้างวัด 500 เงิน

7. จารึกหลักที่ 106 สุโขทัย (พ.ศ.1927) มีข้อความว่า ทองถ้วน คำลึง และเงินทั้งก้อน” (ประเสริฐ ณ นคร 2534: 86)

แสดงให้เห็นว่า สมัยสุโขทัยมีการกำหนดพิกัดราคาเงินตราเป็น หมั้น ซึ่ง คำลึง บาท สลึง เฟื้อง และไพ

สมัยอยุธยา มีการระบุพิกัดราคากำหนดค่าของทรัพย์ เป็นราคาเงินไว้ดังปรากฏหลักฐานในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้มีบันทึกมูลค่าของทรัพย์เป็นราคาข้าวเปลือกเอาไว้ว่า “ศักราช 805 ปีกุน เบ็ญจศก (พ.ศ.1986) ข้าวเปลือกแพงทะนานละ 800 เบี้ย เบี้ยเฟื้องละ 800 เบี้ย ข้าวเกวียนหนึ่งเป็นเงิน 3 ชั่งกับ 10 บาท” (หมอบรัดเล 2549: 22) นอกจากนี้ยังมีการกำหนดค่าของเงินมากน้อยตามความต้องการสินค้า ทำให้มูลค่าราคาของทรัพย์เปลี่ยนแปลงไป และพิกัดราคาของเงินก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย เช่น เมื่อ “ศักราช 868 ปีชวด อัฐศก (พ.ศ. 2049) ข้าวแพงเป็น 3 ทะนานต่อเฟื้อง เบี้ยแปดร้อยต่อเฟื้อง ข้าวเกวียนหนึ่งเป็นเงิน 1 ชั่ง 2 ตำลึง 1 บาท 1 สลึง ครั้งนั้นประดิษฐานสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระอาทิตย์วงศ์ไว้ในที่ที่อุปราชให้ขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลก” (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1, 2548: 64) และในจดหมายเหตุโหร บันทึกว่า ปีมะเส็ง จ.ศ. 1183 (พ.ศ. 2364) ข้าวเกวียนละ 7 ตำลึง ข้าวสารถังละ 3 สลึง เฟื้อง ปีนี้ผู้นำกัดคนตายมาก” (ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 1, 2542: 30) นอกจากนี้ มีหลักฐานของชาวต่างชาติ เช่น ยูสต์ เซาเตน (JOOST SCHOUTEN) พ่อค้าชาวฮอลันดาซึ่งเข้ามากรุงศรีอยุธยาในสมัยพระเจ้าปราสาททองกล่าวว่า “การค้าทุกชนิดใช้เงินตราชำระกัน แต่เพื่อความสะดวกแก่ประชาชนคนสามัญ ยังมีเงินตราอีกชนิดหนึ่ง คือหอยทะเล คือเบี้ย ซึ่งนำมาจากมะนิลาหรือเกาะบอร์เนียว เบี้ยเหล่านี้ 800 หรือ 900 เบี้ยจึงจะมีราคาเท่ากับหนึ่งเฟื้อง ประชาชนใช้เบี้ยซื้ออาหารและสิ่งจำเป็นอื่น ๆ ผู้คนจะไปจ่ายตลาดโดยพกเบี้ยไปเพียง 20 หรือ 10 หรือแม้แต่ 5 เบี้ย ก็จะพอเพียงในการจับจ่ายซื้ออาหารหรือของจำเป็นไปวันหนึ่ง ๆ” (จดหมายเหตุของยูสต์ เซาเตน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 1, 2542: 279) ฟาน ฟลิต (Van Vliet 2546: 148-149) ผู้แทนทางการค้าของฮอลันดา สืบต่อจาก ยูสต์ เซาเตน บันทึกระบบเงิน มาตรฐานชั่ง ตวง วัดและน้ำหนักของไทยว่า

“เงินตรานี้มี 3 ชนิดด้วยกันคือ บาท (TICALS) มาส (MAAS) และเฟื้อง (FOEANGHA) ซึ่งตรงกับเงินเนเธอร์แลนด์เท่ากับ $30\frac{7}{2}$ และ $3\frac{3}{4}$ สตูเฟอร์ (STUIVER) ปกติพวกสยามมักนับเงินอยู่เป็นชั่ง ซึ่งทำจากโลหะเงิน หนึ่งชั่งมีค่าเท่ากับ 20 ตำลึง ๆ ละ 6 กิลเดอร์ (guilders) หรือ 48 เรียล (reals) เรียลละ 50 สตูเฟอร์ 1 ตำลึงมีค่าเท่ากับ 4 บาท 1 บาท มีค่าเท่ากับ 4 มาส หรือ 8 เฟื้อง ในการค้าขายและการชำระหนี้ใช้เงินเหรียญเหล่านี้เท่านั้น แต่ในการจับจ่ายใช้สอยของพวกประชาชนคนสามัญจะใช้หอยตัวเล็ก ๆ ซึ่งมาจากมะนิลาและบอร์เนียว ด้วยหอยเหล่านี้ จำนวน 600-700 ตัว มีค่าเท่ากับ 1 เฟื้อง และหอยเหล่านี้ใช้ซื้ออาหารประจำวันและสิ่งของจำเป็นเล็ก ๆ น้อย ๆ พวกประชาชนก็อาจซื้อของกินของใช้ที่ตลาดได้เพียงพอสำหรับวันหนึ่ง ด้วยหอยเพียง 5 ถึง 20 ตัว หรือน้อยกว่านั้น” และมีบันทึกของลาลูแบร์ (สันต์ ท. โกมลบุตร 2548: 225) ได้กล่าวว่า “ราคาตาม

ธรรมดาในกรุงสยามนั้น เพียงหนึ่งหรือ 1 ใน 8 ส่วนของเงินบาทหนึ่งเป็น 800 เบี้ย หมายความว่า 7 หรือ 8 เบี้ย จะมีราคาเท่ากับ 1 เดอนิเออร์ (DENIER)”

สรุปได้ว่าในสมัยอยุธยา พิกัดอัตราของเบี้ยเป็นเงินปลีกมีพิกัดราคา 800 เบี้ยต่อ 1 เพื่อ สำหรับการใช้จ่ายของประชาชนโดยทั่วไป จำนวนเบี้ย 5 – 20 ตัว ก็พอเพียงสำหรับหนึ่งวัน นอกจากจะใช้เบี้ยเป็นเงินตราแล้วยังมีเครื่องแลกเปลี่ยนเงินอีกชนิดหนึ่ง คือ “ประกบ” ซึ่งทำจากดินเผามีตราประทับทำขึ้นใช้เป็นเงินตราในขณะที่เงินเบี้ยหายากหรือขาดตลาด ดังปรากฏหลักฐานคือจดหมายเหตุโอร ซึ่งบันทึกเรื่องการพยากรณ์เหตุการณ์บ้านเมืองในแผ่นดินของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พ.ศ. 2287) เรื่องเบี้ยขาดแคลน จึงใช้ประกบดินเผาเป็นเงินตรา “ปีชวด จ.ศ. 1106 ณ วัน 6⁹/₁12 คำ⁷ ไฟไหม้วังหน้าใช้แปะประกบมิใช่เบี้ย” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 1, 2542: 17) และสอดคล้องกับพระยาโบราณราชธานินทร์ ได้ทำการบูรณะโบราณสถานที่ยุทธยกกล่าวไว้ว่า “ขุดตรวจในที่บริเวณพระราชวังโบราณจังหวัดอยุธยา พบดินเผาเป็นจำนวนมาก ตีตราต่างๆ กัน ขนาดเหรียญสลึงก็มี เป็นตราบัว ตราไก่ ตราकिनรี ตรากระต่าย และตราราชสีห์ จึงเข้าใจกันว่าดินเผาเหล่านี้คือ ประกบ” (เฉลิม ยงบุญเกิด 2509: 57-58)

การกำหนดพิกัดราคา ตามมูลค่าหรือตามคุณสมบัติประโยชน์ของทรัพย์ ดังปรากฏในประมวลกฎหมายตราสามดวง บทลักษณะโจร ได้มีการกำหนดโทษให้ปรับไหมกับผู้ประพฤติดิจ ขโมยทรัพย์สิ้นของผู้อื่น โดยการกำหนดพิกัดราคาของความผิดไว้เป็นตัวเงินพดด้วงว่า

“โค กระบือ ท่านใส่คอกผูกไว้สถานที่ใด แลปล่อยอยู่ในทุ่งในนา มีผู้ร้ายลักไป จับได้พิจารณา เป็นสัจ ท่านว่ามันเป็นโจรลักสัตว์มีคุณสมบัติประโยชน์ ให้เอาพิกัดค่าโค กระบือ ตั้งไหม ค่าโคผู้ ตัวละ 3 ตำลึง ค่านางโคตัวละ 4 ตำลึง 2 บาท ค่าลูกตัวผู้ตามแม่ตัวละ 1 ตำลึง 2 บาท ค่าตัวเมีย ตัวละ 2 ตำลึง 1 บาท ค่ากระบือตัวผู้ตัวละ 6 ตำลึง ค่านางกระบือ ตัวละ 9 ตำลึง ค่าลูกตามแม่ ตัวละ 3 ตำลึง ค่าตัวเมียตัวละ 4 ตำลึง 2 บาท ได้ตัวคืนไหมสองต่อกึ่ง มิได้ตัวคืนไหมสามต่อกึ่ง และให้ ลักซื้อสิ่งของที่ลักไว้ ณ ออกให้รู้ว่าเป็นโจร เอาตัวจำใส่คุกไว้ ให้เอาบุตรภรรยา มารังเอาสินไหม พินัยกรรม” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3, 2537: 259) ผู้กระทำความผิดจะต้องจ่ายเป็นเงินชดใช้ตาม อัตรากำหนดพิกัดราคาของความผิด และมาตราเงินดังกล่าวนี้ใช้เงินพดด้วง

การใช้วัตถุสิ่งหนึ่งหรือหลายสิ่งเป็นมาตรฐานของมูลค่า มีกำหนดกฎเกณฑ์เป็นระเบียบเป็นมาตรา มีอำนาจซื้อหรือชำระหนี้ได้ตามกฎหมาย โดยกำหนดพิกัดราคาเป็นมาตราเงินมาตรฐาน⁸ เพื่อประกันมูลค่าของทรัพย์เอาไว้ไม่ให้เสื่อมค่า เสื่อมราคา ได้อาศัยหลักการคำนวณใน

⁷ อ่านว่า ปีชวด วันศุกร์ เดือน 9 ขึ้น 12 คำ

⁸ เงินมาตรฐาน (STANDARD MONEY) คือ เงินที่ใช้เป็นมาตรฐานแห่งการแลกเปลี่ยน ทั้งนี้อาจเป็นเงินเหรียญที่มีมูลค่าเต็มตัว (FULL-BODIED COIN) หรือเป็นพันธบัตรสัญญา รับฝากเงินหรือทองคำ (GOLD หรือ SILVER CERTIFICATE) ก็ได้

ระบบน้ำหนักมากำหนดอัตราการเทียบแบ่ง เพื่อใช้แลกเปลี่ยนสิ่งของหรือสินค้าในมาตราชั่งน้ำหนัก มีรายละเอียด ดังนี้

“3 เมล็ดฝักกาด	=	1 เมล็ดงา
2 เมล็ดงา	=	1 เมล็ดข้าวเปลือก
4 เมล็ดข้าวเปลือก	=	1 ก่อม ⁹
2 ก่อม	=	1 กล้า ¹⁰
2 กล้า	=	1 ไพ
4 ไพ	=	1 เฟื้อง
2 เฟื้อง	=	1 สลึง
4 สลึง	=	1 บาท
4 บาท	=	1 ตำลึง
20 ตำลึง	=	1 ชั่ง
20 ชั่ง	=	1 คูล
20 คูล	=	1 ภารา ¹¹ ” (พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี

บรรณาธิการและคณะ 2530: 10)

เนื่องจากการจัดทำเงินพดด้วงจำเป็นต้องใช้ระบบการชั่งน้ำหนัก เป็นเครื่องมือในการเทียบแบ่งพิศุทธราคา จึงขอกล่าวถึงรายละเอียดในมาตราชั่งน้ำหนักทองและสิ่งของ เพื่อเทียบเคียงระบบเงินตราที่มีน้ำหนักเป็นมาตรฐานในการจัดทำพิศุทธราคาของเงินพดด้วง และในระบบการชั่งน้ำหนักของไทยแต่โบราณได้กำหนดการแบ่งแยกจำนวนออกเป็นมาตราต่างๆ ไว้เปรียบเทียบ มีรายละเอียด ดังนี้

“มาตราชั่งน้ำหนักทอง มีอัตราเทียบ และรูปแบบเครื่องหมาย ดังนี้

ชั่ง	8 กล้า	=	1 เฟื้อง (4 ไพ เป็น 1 เฟื้อง)
ตำลึง	2 เฟื้อง	=	1 สลึง
เฟื้อง	4 สลึง	=	1 บาท
กล้า	4 บาท	=	1 ตำลึง
	20 ตำลึง	=	1 ชั่ง

⁹ ก่อม หมายถึง ก่อมตาหนู

¹⁰ กล้า คือ กล้าตาช้าง มะกล้า เป็นชื่อพรรณไม้ 3 ชนิดในวงศ์ LEGUMINOSAE คือ . มะกล้าตาช้าง หรือ มะกล้าตัน (ADENANTHERA PAVONINAL) เป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ ฝักแก่บิดเป็นวง เมล็ดแข็งสีแดง ใช้ทำยาได้ ทางแพทย์ เรียกว่า ก้าตัน 2. มะกล้าตาหนู หรือ มะกล้าเครือ (ABRUS PRECATORIUS L.) เป็นไม้เถาฝักแก่ไม่บิด เมล็ดสีแดงจุดดำมีพิษ รากและใบใช้ทำยาได้, ทางแพทย์ เรียกก้าเครือ 3. อีกชนิดหนึ่งคือมะกล้าเฟื้อง (FRUTIOLOSUS WALL. EX WIGT) พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 หน้า 844

¹¹ 1 ภารา มีน้ำหนักเท่ากับ 350 ชั่ง

มาตราชั่งน้ำหนักสิ่งของ มีอัตราเทียบ และรูปแบบเครื่องหมาย ดังนี้

ภารา	หาบ	20 ตำลึง	=	1 ชั่ง
		50 ชั่ง	=	1 หาบ ¹²
ตำลึง	ชั่ง	3 หาบ	=	1 ภารา” (พลตรี หม่อมราชวงศ์

ศุภวัฒน์ เกษมศรี บรรณาธิการและคณะ 2530: 11)

เงินพดด้วงได้ใช้การเทียบเคียงระบบน้ำหนัก มาจัดทำเป็นระบบเงินตรา ดังมีหลักฐานของชาวต่างชาติที่เข้ามาในประเทศไทย ในสมัยอยุธยาตอนปลายได้กล่าวถึง การพัฒนาระบบเงินตราของไทยว่า “ชาวสยามใช้เงินตราเป็นเครื่องชั่งน้ำหนัก ในการชั่งน้ำหนักก็ไม่มี ความถูกต้องแน่นอน โดยทั่ว ๆ ไปเรียกกันว่า ดิ่ง (DING) และเงินตราของเขาอย่างเดียวกันนั้นที่นับได้ว่า มีน้ำหนักอันค่อนข้างเที่ยงตรง และใช้ในการชั่งน้ำหนักอยู่ มาตราว่าเงินตราของเขานั้น มักจะเก็หรือหย่อนน้ำหนัก เพราะการสึกหรือไปบ้างก็ตาม มีผู้แจ้งให้ข้าพเจ้าทราบเป็นข้อสังเกตว่า ชาวสยามขายสินค้ากันโดยอาศัยน้ำหนักเงินตราเป็นมาตราชั่ง เงินตราของเขานั้นมีลักษณะไม่น่าดูแล ด้วยเขาได้เห็นสินค้าที่ซื้อขายกันกองอยู่ถาดของตาชั่งข้างหนึ่ง และเงินตราอันใช้เป็นน้ำหนักกองอยู่ในถาดของตาชั่งอีกข้างหนึ่ง ฉะนั้น น้ำหนักที่ชั่งได้กับจำนวนเงินตราที่นำไปใช้เป็นลูกชั่ง จึงใช้ชื่อเดียวกันคือ หนักเท่านั้นเท่านี้บาท ตามจำนวนเงินตราที่เป็นลูกชั่ง” (สันต์ ท. โกมลบุตร 2548: 222) จากหลักฐานแสดงให้เห็นว่า การซื้อขายแลกเปลี่ยนด้วยเงินพดด้วงใช้การเทียบเคียงน้ำหนักเป็นสำคัญ คือ ซื้อขายโดยชั่งน้ำหนักสินค้ากับจำนวนเงินตราที่นำไปใช้เป็นลูกชั่ง

มาตราเงินไทย โบราณได้ใช้ระบบการชั่งน้ำหนัก เป็นระบบเงินตรา มีอัตราเทียบ และมีรูปแบบเครื่องหมาย ดังนี้

	ชั่ง	“800 เบี้ย	=	1 เฟื้อง
ตำลึง	บาท	2 เฟื้อง	=	1 สลึง
เฟื้อง	สลึง	4 สลึง	=	1 บาท
	เบี้ย	4 บาท	=	1 ตำลึง
		20 ตำลึง	=	1 ชั่ง” (พลตรี หม่อม

ราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี บรรณาธิการและคณะ 2530: 11)

เรื่องระบบน้ำหนักกับพิคตราคาของเงินพดด้วงนี้ดังกล่าวมาแล้ว ทำให้เกิดการยอมรับในค่าของเงินพดด้วง สำหรับใช้แลกเปลี่ยนเทียบเคียง โดยกำหนดควมมูลค่าของเงินพดด้วงเท่ากับน้ำหนักของโลหะที่ทำขึ้นเป็นเงิน หน่วยในระบบน้ำหนักจึงกลายเป็นหน่วยของเงินพดด้วงซึ่งสามารถแบ่งได้ 6 หน่วย คือ ไพ เฟื้อง สลึง บาท ตำลึง และชั่ง และด้วยระบบน้ำหนักกับพิคตราคาของเงินพดด้วงเท่ากันเป็นมาตรฐานจึงสามารถนำก้อนโลหะเงินไปขอแลกกับเงินพดด้วงหนักเท่ากันได้ นอกจากนี้ยังใช้เงินพดด้วงเป็นลูกชั่งในตาชั่งได้อีกด้วย เงินพดด้วงจึงจัดเป็นเงินตราที่อยู่ใน

¹² 1 หาบ มีน้ำหนักเท่ากับ 60 กิโลกรัม หรือ 133½ ปอนด์

ระบบเงินเต็มค่า¹³ (FULL BODIED MONEY SYSTEM) หมายความว่า มีมูลค่าเต็มตัว อันเป็นเงินมาตรฐาน (STANDARD MONEY) ซึ่งนิยมใช้กันโดยทั่วไปในสมัยโบราณ คำว่าเงินตราที่มีมูลค่าในระบบเงินเต็มค่าหรือเงินตราที่มีมูลค่าเต็มตัวนี้ คือ “มูลค่าของมันในฐานะที่เป็นสินค้า มีมากเท่ากับมูลค่าของมันในฐานะที่เป็นเงิน หรือตามราคาที่ปรากฏ หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือว่า เงินเหรียญที่เรียกได้ว่ามีมูลค่าเต็มตัวจะต้องทำขึ้นด้วยโลหะซึ่งมีปริมาณมากพอที่จะทำให้มูลค่าของเนื้อโลหะ (BOLLION) กับราคาของเงินเหรียญที่กำหนดไว้ในดวงนั้นเท่ากัน” (หม่อมเจ้าประสพสุข สุขสวัสดิ์ 2474: 143-144) ดังนั้นเงินพดด้วงจึงเป็นเครื่องมือสำหรับการใช้ในการแลกเปลี่ยน หรือเป็นเครื่องวัดมูลค่าของสิ่งของที่จะใช้แลกเปลี่ยนเป็นพิศดารราคาในระบบน้ำหนักมาตรฐาน

มาตราเงินของไทย ได้วิวัฒนาการปรับเปลี่ยนพิศดารราคาตามความเหมาะสมแต่ละยุคสมัย สามารถเรียงลำดับพิศดารราคาต่ำสุด คือ เบี้ย และพิศดารราคาสูงสุด คือ ชั่ง มีรายละเอียด ดังนี้ สมัยก่อนอยุธยา

“มาตราเงินไทยแต่เดิมมีพิศดารอัตรา ดังนี้

50 เบี้ย	=	1 กล่อม	
100 เบี้ย	=	2 กล่อม	= 1 กล้า” (กรมธนารักษ์

กระทรวงการคลัง 2524: 72)

“สมัยกรุงศรีอยุธยา

200 เบี้ย	เป็น	1 ไพ
2 ไพ	”	1 กล้า
2 กล้า	”	1 เฟื้อง
2 เฟื้อง	”	1 สลึง
4 สลึง	”	1 บาท
4 บาท	”	1 ตำลึง
20 ตำลึง	”	1 ชั่ง

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ยุคต้น

50 เบี้ย	เป็น	1 โสฬส
2 โสฬส	”	1 อัฐ
2 อัฐ	”	1 เลี้ยว (หรือไพ)
2 เลี้ยว	”	1 ชีก
2 ชีก	”	1 เฟื้อง

¹³ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ผลิตเหรียญกษาปณ์ทองคำ ชนิดราคา 1 ทศ พิส พัดดิ่งส์ ขึ้นใช้ในประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. 2408 นั้น ทรงปรารถนาว่า ไม่ประสงค์จะให้ทองคำในประเทศไทยกลายเป็นทองผสมแบบเหรียญทองของอังกฤษ ที่เรียกกันว่า “ทองขวางลิ้ม” พระองค์จึงไม่ผสมทองแดงลงในเหรียญทองของพระองค์ เงินตราของไทยจึงยังคงอยู่ในระบบเงินเต็มค่า

2 เฟื้อง	”	1 สลึง
4 สลึง	”	1 บาท
4 บาท	”	1 ตำลึง
20 ตำลึง	”	1 ชั่ง” (บุญเกิด งอกคำ 2526: 48)

มาตราเงินของไทยจะสามารถเรียงลำดับพิคัตราค่าต่ำสุด คือ เบี้ย และพิคัตราค่าสูงสุด คือ ชั่ง

สำหรับการเขียนมาตราเงินไทย เขียนเป็นรูปแบบเครื่องหมาย เรียกว่า “ครุตินกา” หรือ “ครุเรือนเงิน” กำกับไว้ ดังนี้

ชั่ง		พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณา
ตำลึง	บาท	โปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) แต่ง
เฟื้อง	สลึง	คำกลอนเป็นโคลงสี่สุภาพ เขียนกำกับวิธีนับตามที่ปรากฏในหนังสือ
	ไพ	มูลบทบรรพกิจ ซึ่งเป็นแบบเรียนเล่มแรกของไทย ดังนี้

“ตำลึงอยู่บนเฟื้อง	หนกานานา
บาทใสบนสลึงตรา	ครุท่าย
ไพล่างใต้ชั่งกา	บนอยู่ กลางนา
ตินครตามครุย้าย	ยังใช้เรือนเงิน” (พระยาศรีสุนทร

โวหาร (น้อย อาจารยางกูร) 2508: 108)

หน่วยนับของเงินพดด้วงมีความหมาย มูลค่า ที่มา และน้ำหนักพิคัด ในระบบมาตราเงินไทย ดังนี้

“ไพ” มาจากภาษาเขมรว่า “เพ” เป็นหน่วยย่อยของมาตราน้ำหนัก ถูกกำหนดให้มีค่าเท่ากับสองกล่า เมื่อเป็นมาตราเงินได้อาศัยระบบน้ำหนักเป็นเกณฑ์ในการจัดทำเงินพดด้วง น้ำหนักไพ จึงเป็นหน่วยย่อยต่ำสุดของมาตราเงิน มีขนาดของเงินเล็กมาก บางสมัย เช่น อยุธยา และรัตนโกสินทร์ มีการผลิตเงินพดด้วง ขนาด 2 ไพ ขึ้นเพื่อความสะดวกในการใช้ “คำว่า “ไพ” นั้น นักวิชาการบางคนว่า มาจากคำจีนว่า “ไพปา” คนจีนคบค้ากับไทยมานาน คนไทยก็เลยเรียกตามไปว่า ไพ แต่มีผู้รู้บางท่านบอกว่า คำนี้ไม่ได้มาจากจีนแน่ เพราะตามประวัติมาตราเงินอินเดีย เรียกว่า “ไพ” (PAI) จนปัจจุบันนี้ยังมีผู้ใช้อยู่ในอินเดียบางแคว้น” (บุญเกิด งอกคำ 2526: 40)

“เฟื้อง” อาจมาจากภาษาเปอร์เซียว่า “พะนัม” เนื่องจากสมัยนั้น ชาวเปอร์เซีย ได้เข้ามาทำการค้าผ่านทางอินเดีย มาตราเงินของอินเดียทางภาคเหนือมีคำว่า “ปณะ” ต่อมากลายเป็น “ปณัม” ในภาษาทมิฬอินเดียใต้ ชาวอาหรับเรียกเป็น “พะนัม” เงินพะนัมเทียบกับเงินไทยประมาณ 1 เฟื้อง

“สลึง” กล่าวกันว่ามาจากภาษาเขมร ทั้งนี้ เพราะมีคำกล่าวใกล้เคียงจากศิลาจารึก พ.ศ. 1987 ซึ่งพบที่นครวัดมีข้อความว่า คนหนึ่งส่งของขวัญไปให้อีกคนหนึ่ง มีมูลค่า 1 คำลง 1 สลง กับ 1 เพ และในมาตราเงินของอินเดียมีอัตราเทียบไว้ว่า 16 มาษ เท่ากับ 1 สุวณะ 1 สุวณะเท่ากับ 1 คำลึง หรือ 16 สลึง

หนึ่งในหลักฐานของหมอบกัมเฟอร์ (ENGELBERT KAEMPFER) ชาวเยอรมันที่เข้ามาเผยแพร่ ศาสนาคริสต์ ในสมัยกรุงศรีอยุธยา เรียก “สลึง” ว่ามาส (Mass) ชาวฝรั่งเศสในสมัยสมเด็จพระ นารายณ์มหาราช เรียก มายอน (Mayon) ยูสต์ เซาเตน และเยริมิอัสปานฟลิต เรียก เมฆ (Mace) “ราชทูตของพระเจ้าเกียรติศิริ กษัตริย์ลังกาที่เข้ามาในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศเรียกเงิน “สลึง” ว่ามะสัมปุวะ การที่เรียกแตกต่างกันไปเช่นนี้เข้าใจว่า สืบเนื่องมาจากคำว่า มาส ของแขกชาวมลายู มีมาตราซึ่งเรียกว่ามาส มีน้ำหนักเท่ากับ 1 ใน 16 ของคำลึง” (วัชรินทร์ แถวอยู่ 2514: 109) ส่วน เงินมายอน (Mayon) นี้บาทหลวง เดอ ชัว ซีส์ (DE CHOISY) กล่าวว่า “ตรงกับจักรพรรดิ กังหังของ จีน 1 มายอน เท่ากับ เก้าซอลของฝรั่งเศส” (สันต์ ท. โกมลบุตร แปล 2550: 307)

“บาท” หมายความว่า หนึ่งในสี่ในคาถาหรือโคลง เงินบาทหนึ่งหมายความว่า หนึ่งในสี่ในคำลึง บาทที่ว่าเท่านั้น หมายถึง สัตว์สี่เท้า หรือ จตุบาท มีคำกล่าวที่เป็นภาษา ต่างชาติที่หมายถึง “บาท” เป็นคำว่า ดิกอล (Tical) เข้าใจว่าจะมาจากภาษาสันสกฤต ฐังคะ หรือ อฐังกา เป็นน้ำหนักเงิน 4 มาษะ และเป็นเงินตีตรา ชาตีมอญได้นำมาใช้แต่เรียกเพี้ยนไปเป็นตะเก ต่อมากลายเป็น “ตะกุด” จากคำ “ตะกุด” นี้เลยกลายมาเป็น “ดิกอล” ของฝรั่ง นอกจากนี้ยังมี คำอธิบายอีกทางหนึ่งว่า “ภาษาเฮบรูมีคำว่า เซเกล (Shekel) ซึ่งเป็นเงินและมาตราชั่งเงิน เซเกลมี พิกัดน้ำหนักประมาณ 15 กรัมเศษ ชาวอาหรับมาเรียกเพี้ยนเป็นทากัลป์ (Tacal) ฝรั่งเรียกเพี้ยนอีก ทอดหนึ่งเป็นดิกอล (Tical) เนื่องจากเงินเซเกลมีน้ำหนักใกล้เคียงกับเงินบาท ฝรั่งจึงเรียกเงินบาทว่า ดิกอลด้วย” (วัชรินทร์ แถวอยู่ 2514: 109) น้ำหนัก 1 บาท เท่ากับ 236 แกรน เกือบเท่าครึ่งออนซ์ หรือ 15 กรัม

“คำลึง” หรือ “เตล (Teil) ซึ่งบางแห่งเขียนว่า Tael เป็นคำมาจากภาษาจีน 20 คำลึงมีมูลค่าเท่ากับ 1 ชั่ง” (สันต์ ท. โกมลบุตร แปล 2549: 466) มีปรากฏอยู่ในมาตราเงินของจีน คือ 10 เฉียน เท่ากับ 1 คำลึง¹⁴

¹⁴ มาตราเงินของจีน	10 ลี	=	1 เฟิน
	10 เฟิน	=	1 เฉียน
	10 เฉียน	=	1 คำลึง (เหลียง)
	1 คำลึง	=	1.40 เหยียสเปน

จากหนังสือ “การค้าทางเรือสำเภาจีน-สยาม ยุคต้นรัตนโกสินทร์” เจนนิเฟอร์ เวย์น กุซแมน ผู้แต่ง ชันจิตต์ อ่ำไพพรรณ ผู้แปลภาษาไทย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กรุงเทพมหานคร 2528

“ซ่ง” มาจากภาษาจีนว่า “ชิง” โดยจีนเคยใช้เบี้ยเป็นเงินตรามาก่อนใช้โลหะ (1032 ปีก่อน ค.ศ.) เหรียญทองที่ออกใช้มีชื่อว่า “ชิง” และสันนิษฐานว่าได้กลายมาเป็นคำว่า “ซ่ง” ในภาษาไทย” (บุญเกิด งอกคำ 2526: 38-40)

เนื่องจากประเทศไทยได้สืบทอดศาสนาพุทธมาจากอินเดีย ได้รับเอาระบบความคิด ความเชื่อมาจากอินเดีย เมื่อไทยรับเอาอารยธรรมของอินเดียไว้ ระบบการเมืองการปกครอง และวิทยาการต่างๆ ก็เจริญรอยตามแบบอย่างอินเดียบางอย่างก็ดัดแปลงและพัฒนาให้เข้ากับสังคมชีวิตความเป็นอยู่ของไทย ระบบเงินตราจึงมีรายละเอียดการแบ่งพิศราคาเป็นไปตามมาตรฐาน 8 ของอินเดีย กล่าวคือ หน่วยเงินตราของไทยนั้น มีมาตราส่วนแบ่งหน่วยเงิน โดยถือเอามาตรา 8 เป็นหลักในการแบ่ง ดังนั้นพิศราคาเงินตราของไทยจึงเป็นมาตราเงินในระบบมาตรา 8 คือ 800 เบี้ย เป็น 1 อัฐ 8 อัฐ เป็น 1 เฟื้อง 8 เฟื้อง เป็น 1 บาท 80 บาท เป็น 1 ซ่ง หรือ 4 สลึง เป็น 1 บาท 4 บาท เป็น 1 ตำลึง เป็นต้น และโดยเหตุที่เงินพดด้วงผลิตขึ้นในระบบที่ใช้มาตราน้ำหนักเป็นมาตรฐานพิศราคา จึงไม่มีความจำเป็นต้องกำหนดราคาไว้บนตัวเงินเหมือนของยุโรป เนื่องจากขนาดน้ำหนักของโลหะเงินที่ต่างกันจนเห็นได้ชัด จะช่วยบอกพิศราคาของเงินพดด้วงแต่ละเม็ดไปในตัว ซึ่งใช้ในลักษณะนี้ติดต่อกันมานาน จนกระทั่งหน่วยน้ำหนัก “บาท” ได้กลายเป็นหน่วยของเงินตราในระยะหลัง และยังคงใช้เป็นหน่วยเงินตราในปัจจุบัน

สำหรับอัตราการแลกเปลี่ยนมูลค่าเป็นพิศราคาของหน่วยเงินพดด้วงกับเงินตราต่างประเทศสกุลเงินต่างๆ มีอัตราการแลกเปลี่ยนที่ปรากฏเป็นการบันทึกเรื่องราวประวัติศาสตร์ของไทยสมัยอยุธยา ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พ.ศ. 2231 เมื่อลาอูแบร์ เอกอัครราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งประเทศฝรั่งเศสเข้ามาทูลถวายพระราชสาส์นเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศไทย¹⁵ ได้บันทึกเรื่องเงินตราของไทยมีพิศราคาเทียบมูลค่าไว้ว่า

“ 1 ปีก (PIC - หาบ) เท่ากับ 50 กะติ¹⁶ (CATIS - ซ่ง)

1 กะติ (CATIS-ซ่ง) เท่ากับ 20 แดล (TEIL - ตำลึง)

1 แดล (TEIL-ตำลึง) เท่ากับ 4 ตีกัล (TICAL-บาท)

ตีกัล มีมูลค่าเท่ากับ 4 มะยง (MAYON-สลึง) และเป็นน้ำหนักครึ่งออนซ์ 1 ซ่งหนัก 2 ลิเวอร์ครึ่ง¹⁷ หรือ 37 ซอล (SOL)

มะยง (MAYON-สลึง) มีมูลค่าเท่ากับ 2 เฟื้อง (FOUANG)

¹⁵ ในระหว่างวันที่ 27 กันยายน ค.ศ.1683 – 3 มกราคม ค.ศ. 1688

¹⁶ เป็นภาษาจีน 1 ซ่งเงินเท่ากับ 2 ซ่งไทย 1 กะติ มีน้ำหนักเท่ากับ 50 เอ็กวิ

¹⁷ ลิเวอร์ (LIVER) เป็นมาตราชั่งแบบเก่าของอังกฤษน้ำหนักไม่แน่นอน ประมาณครึ่งกิโลกรัม (0.453 กก.)

เฟื่อง (FOUANG) มีมูลค่าเท่ากับ 4 ไพ (PAYE)

1 ไพ (PAYE) มีมูลค่าเท่ากับ 2 กล้า¹⁸” (สันต์ ท. โกมลบุตร แปล 2548: 466-467)

ในสมัยสมเด็จพระเพทราชาได้มีบันทึกของนาย เอนเซลเบิร์ต แกมเฟอร์ ซึ่งเป็นนายแพทย์ชาวเยอรมัน ประจำคณะทูตของ บริษัท อีสต์ อินเดีย ของเนเธอร์แลนด์ เดินทางไปญี่ปุ่น ใน พ.ศ. 2233 (ค.ศ. 1690) ได้แวะเข้ามาในกรุงศรีอยุธยา ประมาณ 1 เดือน¹⁹ ได้กล่าวถึงอัตราแลกเปลี่ยนเงินตราของไทยเอาไว้ว่า

“1. ชั่ง (TSIANI) ต่างประเทศเรียกว่า KATTI²⁰ ทำด้วยโลหะเงินมีราคา 2 ½ ปอนด์ หรือ 20 เทลส์ (THAILS) หรือ 50 ริคส์ดอลลาร์ (RIXDOLLARS) คือเป็นสองเท่าของ KATTI

2. ตำลึง (TAMLUM) มี 4 บาท (BAAT)

3. บาท (BAAT) เรียกว่า TIKAL มีราคาเท่ากับ 4 มาส (MASS) หรือ 30 STIEVERS ของวิลันดา

4. สลึง (SLINI หรือ SLING) เรียกว่ามาสมีราคา 2 เฟื่อง (FUANG)

5. เฟื่อง (FUANG) คนไทยออกเสียงว่า PHUANI หรือ PUJANG หนึ่งเฟื่องมีสอง “สามไพ” (SIAMPUI)

6. สามไพหนึ่ง (SIUMPAI หรือ SAPAI) มี 2 ปี่ (PUININI หรือ PYNINI)

7. ปี่หนึ่ง (PUNINI) แยกออกเป็นเบี้ย (BIJA) หอยจันเล็ก

8. เบี้ย นั้นมีราคา 500 ถึง 800 เบี้ย มาจากมัลดีฟ (MALDIVE ISLAND” (อัมพร สายสุวรรณ แปล 2545: 98,99)

ดังนั้นมาตราเงินในสมัยอยุธยา มีพิกัดราคาสูงสุดคือชั่ง และต่ำสุดคือเบี้ย

หลักฐานเกี่ยวกับเงินพดด้วง มีบาทหลวงในศาสนาคริสต์ ชื่อฌ็อง – บัปติสต์ ปาลเลกัวซ์ (JEAN – BAPTISTE PALLE GOIX) เข้ามาเผยแพร่ศาสนาในประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. 2397 (ค.ศ. 1854) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้บันทึกเรื่องเงินตราของไทยมีพิกัดราคาเทียบมูลค่าแลกเปลี่ยน เป็นสกุลเงิน ลีอาร์ด²¹ ของประเทศฝรั่งเศสว่า

“ขนาดใหญ่สุดหนักและมีมูลค่าเท่ากับ 6 ฟรังก์ ขนาดต่อมาเรียกว่า บาท (BAT) เท่ากับ 3 ฟรังก์ ขนาดที่ 3 เรียกว่า สองสลึง (SONG SALUG) เท่ากับ 30 ซูร์ ขนาดที่ 4 เรียกว่า สลึงเท่ากับ 15 ซูร์

¹⁸ กล้าไม่ใช่มาตราเงินแต่ถูกกำหนดให้มีน้ำหนักเท่ากับ 12 เมล็ดข้าว

¹⁹ 23 วัน ตั้งแต่วันที่ 12 มิถุนายน ถึง วันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2233

²⁰ เป็นหน่วยน้ำหนักที่ชาวจีนนำมาใช้ในคาบสมุทรมลายู 1 CATTY เท่ากับ 16 TAEELS หรือเท่ากับ 625 กรัม อย่างไรก็ตามแต่ละเมืองอาจเรียกหน่วยเดียวกัน แต่มีน้ำหนักไม่เท่ากันก็ได้ เช่น ในมะละกา 1 CATTY เท่ากับ 20 TAEELS

²¹ ลีวส์ เป็นมาตราชั่งแบบเก่าของฝรั่งเศส น้ำหนักไม่แน่นอน แล้วแต่ประเทศต่างๆ จะกำหนด ประมาณ ½ กิโลกรัม

ขนาดที่ 5 เรียกว่า เฟื้อง (FUANG) เท่ากับ 7 ชูร์ครึ่ง 1,200 ครั้งเบี้ย หรือเปลือกหอยเล็กๆ เท่ากับ 1 เฟื้อง เงิน 4 บาท มีมูลค่าเท่ากับ 12 ฟรังค์ หรือ 1 ออนซ์ไทย 20 ออนซ์ หรือ 80 บาท เท่ากับ 1 ปอนด์เงิน หรือ 240 ฟรังค์ 50 ปอนด์เงินเท่ากับ 12,000 ฟรังค์” (สันต์ ท. โกมลบุตร แปล 2549: 170) และนี่คือวิวัฒนาการทางการเปลี่ยนแปลงในการกำหนดมูลค่าเป็นพิศดารราคาของเงินพดด้วง ที่ออกมาใช้จ่ายแลกเปลี่ยนในระบบการค้าขายของสยาม เงินพดด้วง ถูกกำหนดราคาตามพิศดาน้ำหนัก ซึ่งเปลี่ยนแปลงมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนเป็นมาตรฐานเงินของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ดังนั้น พิศดารราคาเงินพดด้วงตั้งแต่สมัยก่อนสุโขทัยถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น อยู่ที่น้ำหนักของเงินพดด้วงเป็นสำคัญ

1.6 ขนาดและน้ำหนักของเงินพดด้วง

เงินพดด้วงผลิตขึ้นจากโลหะเงิน ด้วยระบบมาตรฐานของเงินเต็มค่า มีพิศดารราคาตามคุณค่าของโลหะเงินจริง มีขนาดและน้ำหนัก เท่าเทียมกันระหว่างสิ่งของกับเครื่องแลกเปลี่ยนเทียบเคียง โดยการใช้มาตรฐานน้ำหนักเป็นมาตรฐานในการกำหนดพิศดารราคา หน่วยวัดน้ำหนักจึงกลายเป็นชื่อเรียกหน่วยชี้วัดขนาดราคาของเงิน เช่น ชั่ง บาท ตำลึง สลึง เป็นต้น ระบบมาตราชั่งน้ำหนักได้กำหนดขนาดและน้ำหนักของเงินพดด้วง สามารถแบ่งแยกขนาดและน้ำหนักได้ง่าย โดยไม่ต้องระบุพิศดารราคาไว้บนตัวเงิน

เงินพดด้วงที่ผลิตขึ้นมีหลายขนาด ขนาดที่ผลิตมากและใช้เป็นมาตรฐาน คือ ขนาดราคา 1 บาท และขนาดที่มีราคาสูงกว่า 1 บาท มีดังนี้

“2 บาท	หรือ	กึ่งตำลึง
10 สลึง	หรือ	หนึ่งตำลึงเงิน
4 บาท	หรือ	หนึ่งตำลึง
10 บาท	หรือ	สี่ตำลึงเงิน
20 บาท	หรือ	ห้าตำลึง
40 บาท	หรือ	สิบตำลึง และ
80 บาท	หรือ	ยี่สิบตำลึง หรือหนึ่งชั่ง” (สดับ ชีระบุตร 2524: 17)

เงินพดด้วงตั้งแต่ราคาขนาด 10 บาทถึง 80 บาท ส่วนใหญ่จะเป็นการผลิตพดด้วงที่ระลึกในโอกาสต่าง ๆ ไม่ใช่เป็นการผลิตหมุนเวียนเป็นเงินตราเพื่อการใช้สอยในระบบเศรษฐกิจ

สมัยสุโขทัย มีเงินพดด้วงที่มีราคาสูงกว่าราคา 1 บาท มี 4 ขนาด คือ

ขนาดราคา 1. ตำลึง 2. กึ่งตำลึง 3. หนึ่งตำลึงเงิน²² และ 4. ขนาดราคา บาทกึ่ง

สมัยอยุธยามีรายละเอียดเรื่องขนาดราคาของเงินพดด้วง ว่า

“เงินตราครั้งกรุงศรีอยุธยา มี 4 ขนาด คือ ขนาดบาท 1 ขนาดครึ่งบาท ขนาด $\frac{1}{4}$ ของบาท เรียกว่า สลึง 1 ขนาด $\frac{1}{8}$ ของบาท เรียกว่า เฟื้อง 1 รอนนั้นลงมาถึงเบี้ย มีอัตรา 400 เบี้ย

²² เท่ากับ 10 สลึง

เป็นราคาเพียง 1 แต่ว่าไม่เป็นราคาตามกฎหมาย สุดแต่มีเบี้ยเข้ามาขายในท้องตลาดมากหรือน้อย ในเวลาเบี้ยในท้องตลาดมีมาก ราคาเบี้ยตกถึง 1000 เบี้ยต่อเฟื้องก็มี แต่ราษฎรซื้อขายเครื่องบริโภคนั้นในท้องตลาดมักใช้เบี้ยเป็นพื้น” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2478: 407)

สรุปได้ว่า เงินพดด้วงสมัยอยุธยา นอกจากราคาสูงกว่าหนึ่งบาท แล้วยังมีขนาดราคาต่ำกว่าหนึ่งบาท ดังนี้ คือ

1. กิ่งบาท²³
2. สลึง
3. เฟื้อง
4. กิ่งเฟื้อง
- และ 5. ไพ

สมัยรัตนโกสินทร์ มีการผลิตเงินพดด้วงออกใช้ทุกขนาด ตามแบบอย่างอยุธยา ยังพบเพิ่มเติมอีก 2 ขนาด คือ สามสลึง และครึ่งไพ ซึ่งเล็กมากจนไม่อาจยืนยันได้ว่าผลิตออกมาใช้เป็นเงินตรา

การผลิตเงินพดด้วงที่มีราคาสูงเกินกว่าขนาดราคาหนึ่งตำลึง ในสมัยรัตนโกสินทร์ มีเพียง 2 ครั้ง ทำเป็นของที่ระลึกไม่ใช่เป็นเงินตรา คือ ในสมัยรัชกาลที่ 4 เงินพดด้วงเป็นตราจักรกับตราพระมหามงกุฎ และในสมัยรัชกาลที่ 5 เงินพดด้วงเป็นตราจักรกับตราพระจุลมงกุฎ (พระเกี้ยว) และตราช่อรำเพย จัดทำเป็นชุดซึ่งมีตั้งแต่ขนาดราคาหนึ่งซั่งลงมาถึง 2 บาท ผลิตเพื่อพระราชทานเป็นของที่ระลึกแก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการบริพารชั้นผู้ใหญ่ ในวาระที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้ามีพระชนมายุเสมอด้วยสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีเมื่อสิ้นพระชนม์และอัญเชิญพระบรมอัฐิของสมเด็จพระเทพศิรินทร์ มาทำบุญ (ดูในภาคผนวก ข และ ซ)

น้ำหนักของเงินพดด้วงขนาดเดียวกันมักแตกต่างกันไปบ้างเล็กน้อย ถ้าชั่งด้วยเครื่องชั่งสมัยใหม่ที่มีมาตรฐานแน่นอน ทั้งนี้เป็นเพราะการผลิตเงินพดด้วงทำด้วยมือและการชั่งน้ำหนักสมัยก่อนไม่มีความละเอียดเที่ยงตรงมากนัก และอาจจะเกิดการสึกหรือจากการใช้งาน ดังจะเห็นความแตกต่างจากการชั่งน้ำหนัก เงินพดด้วง “ตราจักรกับตราพระมหามงกุฎชนิดราคาหนึ่งซั่งจำนวน 3 อัน มีน้ำหนักแต่ละอันมีน้ำหนักดังนี้ 1,185, 1,195 และ 1,216 กรัม” (สดับ ธีรบุตร 2524: 20) และชนิดราคา 1 บาท ตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงสมัยรัชกาลที่ 4 มีรายละเอียดน้ำหนัก ดังนี้

“สมัยธนบุรีตราตรีศูล รัชกาลที่ 1 ตราอุณาโลม	น้ำหนัก 15.087 กรัม
สมัยรัชกาลที่ 1, 2 ตราอุณาโลม-และตราครุฑ	น้ำหนัก 15.077 กรัม
สมัยรัชกาลที่ 2, 3 ตราครุฑ-และตราปราสาท	น้ำหนัก 15.251 กรัม
สมัยรัชกาลที่ 3, 4 ตราปราสาท-และตรามงกุฎ	น้ำหนัก 15.206 กรัม
สมัยรัชกาลที่ 1, 4 ตราอุณาโลม-และตรามงกุฎ	น้ำหนัก 15.134 กรัม
สมัยธนบุรีตราตรีศูล รัชกาลที่ 3 ตราปราสาท	น้ำหนัก 15.063 กรัม” ²⁴

²³ กิ่งบาท ก็คือ สองสลึง แต่คำว่าพดด้วงสองสลึงไม่มีปรากฏใช้ จะใช้เป็นคำว่า พดด้วง กิ่งบาท

²⁴ คำอธิบายผู้จัดแสดงเงินพดด้วงของจริงเนื่องในการจัดนิทรรศการ วันประชุมสามัญประจำปี พ.ศ.2553 ของสมาคมเหรียญกษาปณ์ไทย ณ โรงแรมนารายณ์ กรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2553

เงินพดด้วงของไทยน้ำหนักราคาเดียวกัน แต่น้ำหนักที่ชั่งอาจจะไม่เท่ากัน ทั้งนี้เพราะเป็นการผลิตด้วยมือ ไม่มีเครื่องชั่งที่แน่นอนเป็นมาตรฐาน อีกทั้งเกิดการสึกหรอจากการใช้งาน

2. เงินพดด้วงสมัยก่อนรัตนโกสินทร์

2.1 สมัยสุโขทัย

อาณาจักรสุโขทัย สถาปนาขึ้นกลางคริสต์ศตวรรษที่ 13 เป็นอาณาจักรที่รุ่งเรืองอยู่ในระยะเวลา 200 ปีก่อนล่มสลาย อย่างไรก็ตามอาณาจักรสุโขทัยมีพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่คือพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ขึ้นครองราชย์ประมาณปี พ.ศ. 1818 มีการขยายอำนาจของราชอาณาจักรแรกของไทย สุโขทัยเป็นอาณาจักรใหญ่ ตั้งอยู่ใกล้ทะเลมีความจำเป็นต้องแสวงหาสินค้าจากดินแดนที่อยู่ลึกเข้ามาในดินแดนตอนใน เพื่อส่งไปขายยังเมืองที่อยู่ไกลออกไป สุโขทัยจึงเป็นแหล่งรวมสินค้าและมีความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจเป็นเมืองศูนย์กลางการค้าทางบก มีพ่อค้าจากต่างประเทศเข้ามาค้าขาย เมื่อกรุงสุโขทัยมีความเจริญทางด้านการค้า จำเป็นต้องกำหนดสิ่งแลกเปลี่ยนสินค้าขึ้นมาใช้ ซึ่งน่าจะเป็นโลหะมีค่า เพราะคนสุโขทัยได้เห็นตัวอย่างจากเงินตราสมัยก่อนหน้านี้ และเงินตราร่วมสมัยจากพ่อค้าต่างแดนที่เข้ามาค้าขาย มีปรากฏหลักฐานสมัยสุโขทัยจากศิลาจารึกด้านที่ 1 ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช เมื่อ พ.ศ. 1835 มีข้อความเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจการค้าว่า

“เมื่อชั่วพ่อขุนรามคำแหง เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว เจ้าเมืองบ่เอาจกอบ ในไพร่ลู่ทาง เพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้างค้า ใครจักใคร่ค้าเงินค้าทองคำ ไพร่ฟ้าหน้าใส” (ประเสริฐ ณ นคร 2547: 70) จะเห็นได้ว่าการค้าขายในกรุงสุโขทัยมีความเจริญรุ่งเรือง มีเศรษฐกิจดี มีอิสระเสรีทางการค้าไม่มีการจัดเก็บภาษี และมีการแลกเปลี่ยนสิ่งของด้วยเงินตราที่เป็นเงินและทอง เป็นเครื่องแลกเปลี่ยน คือเอาแต่เนื้อเงินเป็นสำคัญ การซื้อขายด้วยโลหะเงิน โลหะทอง แม้หาของที่ต้องการได้แต่ยังมีความยุ่งยากลำบากด้วยว่าต้องตรวจสอบเนื้อเงินว่าเป็นเนื้อโลหะเงินบริสุทธิ์หรือเจือปนด้วยโลหะอื่นหรือไม่

เมื่อพิจารณาจากข้อความในศิลาจารึกว่า “ใครจักใคร่ค้าช้างค้า ใครจักใคร่ค้าม้าค้า ใครจักใคร่ค้าเงินค้าทองคำ” (ประเสริฐ ณ นคร 2547: 70) ประกอบกับหลักฐานจากจดหมายเหตุจีนเงินละฟงจู่จี้ของเจ้าต้ากวาน ซึ่งเดินทางผ่านสุโขทัยเพื่อไปเยือนอาณาจักรเขมร ประมาณ พ.ศ. 1839-1840 ได้บันทึกไว้ว่า “การค้าเล็กน้อยจ่ายกันเป็นข้าวหรือพืชผลอื่น ๆ หรือสิ่งของที่มาจากเมืองจีน ถัดมาก็ใช้ผ้า ส่วนการค้าใหญ่ ๆ ใช้ทองและเงิน” (ธนาคารทหารไทย จำกัด 2509: 32) จึงสันนิษฐานได้ว่า มีการนำโลหะเงินและทองคำมาเป็นสินค้าแลกเปลี่ยนกันและยังนำมาใช้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนกับสินค้าด้วย การแลกเปลี่ยนในที่นี้อาศัยระบบน้ำหนักมาตรฐานเป็นหลัก กล่าวคือชั่งน้ำหนักโลหะที่ใช้เป็นสื่อกลางในการค้า และจ่ายโลหะให้ตามน้ำหนัก วิธีการนี้เป็นวิธีการที่แตกต่างจากการใช้เหรียญกษาปณ์ในปัจจุบันที่มีมูลค่าอยู่ที่หน้า

เหรียญ เพราะการแลกเปลี่ยนวิธีนี้ใช้น้ำหนักเป็นเกณฑ์ การใช้ระบบมาตรฐานน้ำหนักนี้เองที่พัฒนามาเป็นหน่วยเงินตราตามน้ำหนักของเงินพดด้วงที่ผลิตขึ้นในสมัยสุโขทัยหรือมีมาก่อนสมัยสุโขทัย

การกำเนิดของเงินพดด้วง ได้มีความเห็นของนักวิชาการแบ่งเป็น 2 ฝ่าย กล่าวถึงเงินพดด้วงที่ผลิตขึ้นในสมัยสุโขทัยหรือมีมาก่อนสมัยสุโขทัย เช่น หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ (2509: 29) กล่าวว่า

“เงินกลมนั้นเรียกว่าเงินพดด้วง มีมากกว่าเงินชนิดใด ๆ ทั้งหมดที่ได้มีมาแล้วในประเทศสยาม แต่ปัญหาว่าใครเป็นผู้คิดทำขึ้นใช้ก่อนยังไม่มีผู้ใดตอบได้แน่นอน ได้แต่สันนิษฐานกันว่าเห็นจะเป็นพระเจ้ารามคำแหงมหาราชครั้งสุโขทัยเป็นผู้คิดทำขึ้นก่อน ด้วยลักษณะของเงินพดด้วงนั้นถ้าเราจะเอาเงินฮ้อยหรือทองลาดขนาดเล็กงอตีหัวและท้ายให้กอดกันเข้า ก็จะเป็นรูปเงินพดด้วงทันที ข้อนี้นึกคิดว่า แม้ตัวอักษรไทยพระองค์ยังคิดแก้ไขได้ แล้วจะประหลาดอะไรที่จะคิดทำเงินพดด้วงขึ้น ทั้งอาณาจักรล้านช้างและล้านนาอันเป็นไทยด้วยกันยังคิดแบบอย่างเงินของตนขึ้นใช้ แล้วสุโขทัยไม่คิดบ้างเห็นจะเป็นไปไม่ได้ และพระเจ้ารามคำแหงมหาราชก็เป็นผู้มีศักดานุภาพไม่น้อยกว่าพระเจ้าแผ่นดินไทยในอาณาจักรล้านช้างและล้านนา นั้นเลย เช่นนี้แหละจึงสันนิษฐานกันว่าเงินพดด้วงพระเจ้ารามคำแหงเป็นผู้คิดทำขึ้นก่อน แบบอย่างอักษรไทยซึ่งพระเจ้ารามคำแหงคิดขึ้นแล้วไม่ซำก็แพร่หลายเป็นที่นิยมในหมู่ไทย ซึ่งตั้งอยู่ในอาณาจักรและเมืองต่าง ๆ ฉะนั้น เงินพดด้วงก็เห็นจะแพร่หลายและนิยมทำขึ้นใช้กันฉับนั้น”

และความคิดเห็นของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2484: 404) ทรงกล่าวว่า “เงินตราครั้งสมัยสุโขทัย รูปทรงกลมเป็นเงินพดด้วง มักทำตรารูปช้างเป็นประธาน ไม่ทำเป็นตัวอักษรบอกนามเมืองเหมือนเงินขาคิม และมีตราเล็ก ๆ ตีด้วยหลายดวง มี 3 ขนาด คือ 1 ตำลึงเงิน 1 บาท และครึ่งบาท ทำด้วยเนื้อเงินหลายชั้น เนื้อเงินบริสุทธิ์ก็มี เนื้อเงินอื่น ๆ ก็มี” อีกทั้งมีการใช้เงินพดด้วงที่ปรากฏเป็นเงินบริจาคนับเป็นทรัพย์สินเข้าสู่วัด จากการค้นพบเงินพดด้วงในบริเวณวัด เป็นหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงว่ามีการใช้เงินพดด้วงในสมัยสุโขทัยแล้ว และปรากฏการตอบโต้กันของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ดังจะเห็นได้จากที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (2506: 228-229) ได้ทรงกล่าวเรื่องเงินพดด้วงเอาไว้ว่า

“ครั้งหนึ่งหม่อมฉันไปดูเมืองสระหลวง คือเมืองพิศตรเก่าซึ่งเป็นเมืองสร้างเห็นมีวัดวาปราการใหญ่โต ถามคนที่นั่นถึงเรื่องเงินโบราณ เขาบอกว่ามีกรรมกรเก่าคนหนึ่ง ขุดได้เงินบาทเก่าที่วัดมหาธาตุในเมืองสระหลวงก่อน 1 แต่เจ้าของถือว่าเป็นเครื่องรางศักดิ์สิทธิ์หวงแหนไม่ยอมขาย

ให้ใคร หม่อมฉันให้ไปขอยืมมาดู ก็เห็นเป็นเงินพดด้วงบาทใหญ่เช่นเคยเห็น แต่นั่นจึงขอมว่าเงินพดด้วงเป็นเงินตราครั้งสุโขทัยจริง เพราะทำรูปผิดกันและเนื้อเงินหลาย ๆ อย่างต่าง ๆ กัน” ในเรื่องนี้พอจะอธิบายให้เห็นเป็นเหตุผลได้ว่าเงินพดด้วงเป็นเงินที่มีกระบวนการผลิตด้วยมือคนย่อมมีความแตกต่างกัน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2506: 66) ทรงตรวจสอบหลักฐานแล้ว กล่าวไว้ว่า “เมืองพิจิตรเก่า แน่ใจตามความสันนิษฐานที่ได้คาดไว้แต่ก่อนว่า เป็นเมืองสร้างครั้งสุโขทัย คือที่เรียกว่าเมืองสระหลวงในจารึกของพ่อขุนรามคำแหงนั่นเอง วัดมหาธาตุนั้นเห็นจะสร้างก่อนแล้ว พระเจ้าธรรมราชาลิไทยมาทรงบูรณปฏิสังขรณ์ คือ สร้างพระวิหารหลวง และพวกพระเจดีย์” และในการขุดแต่งบูรณะโบราณวัตถุสถานเมืองสุโขทัย นักโบราณคดีได้ค้นพบเงินพดด้วงเป็นเครื่องยืนยัน ถึง การมีอยู่จริงของเงินพดด้วงสมัยสุโขทัย ซึ่งมีหลักฐานเป็นวัตถุโบราณ ในสถานที่ตั้งของแหล่งขุดค้น ในอาณาจักรสุโขทัย จากการบันทึกการสำรวจและขุดแต่งบูรณะโบราณวัตถุสถานของกรมศิลปากร การขุดแต่งที่วัดช้างล้อม อำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัยได้พบว่า “ตรงเชิงบันไดขึ้นฐานทักษิณตะวันออก พบเงินตราสมัยสุโขทัย 2 อัน ทำด้วยเงินอันหนึ่ง กว้าง 9 ม.ม. มีตราข้างอยู่ในวงกลมตรงกลาง อีกอันหนึ่งมีตราข้างเช่นกันขนาดกว้าง 8 ม.ม. วัดช้างล้อมนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพฯ ทรงสันนิษฐานไว้ว่า เป็นวัดที่ในศิลาจารึกสุโขทัยกล่าวว่า พ่อขุนรามคำแหงมหาราชเป็นผู้สร้างประดิษฐานพระธาตุไว้ เมื่อ พ.ศ. 1829” (ประโชติ สังขนุกิจ 2508 – 2512) หลักฐานจากการขุดค้นนี้แสดงให้เห็นว่ามีการใช้เงินพดด้วงในสมัยสุโขทัยแล้ว

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการอีกท่านได้อธิบายถึงที่มาของเงินพดด้วงเอาไว้ว่า “ปัญหาที่ว่าเงินกลมหรือเงินพดด้วงที่พบในประเทศไทยนี้ จะทำขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อนักปราชญ์ฝ่ายไทยมีความเห็นว่า เงินพดด้วงนั้นทำขึ้นครั้งแรกในสมัยสุโขทัย โดยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้ทรงคิดและดัดแปลงมาจากเงินแท่งทางภาคเหนือ และภาคอีสาน เอามาจ่อเป็นรูปกลม เหมือนตัวด้วงงอ จึงเรียกว่าเงินกลม หรือเงินพดด้วง” (วัชรินทร์ แก้วอยู่ 2509: 79) มีนักวิชาการต่างชาติมีความเห็นต่างออกไป นายเรจินัลด์ เลอเมย์ (LE MAY 1961: 21-22) ว่า

“มันเป็นการยากเหมือนกันที่จะกล่าวว่า เงินพดด้วงได้ถูกทำขึ้นใช้ก่อนสมัยสุโขทัย และยังเป็นปัญหาอีกว่า ใครเป็นผู้คิดทำขึ้นเป็นคนแรกและทำที่ไหน เขาได้ลงความเห็นเห็นว่า เงินพดด้วงบางก้อนที่พบมีลักษณะเก่ากว่า และเป็นเงินที่ทำขึ้นก่อนสมัยสุโขทัย ซึ่งอาจจะกำหนดอายุได้ประมาณ พุทธศตวรรษที่ 17 หรือ 18 โดยทางภาคเหนือได้เริ่มทำขึ้นก่อน และในระยะเวลาต่อมาในสมัยของพ่อขุนรามคำแหงของกรุงสุโขทัย ได้เปลี่ยนแปลง น้ำหนัก และ

ตราประทับ ก็ทำให้ดีขึ้นกว่าเก่า” ซึ่งอาจเป็นไปได้ตามเหตุผลลักษณะการใช้งาน ที่จำเป็นจะต้อง สอดคล้องกับประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวัน คือการพกพาสะดวกคงปรากฏหลักฐานว่า “เงินกำไลมือเป็นเงินที่เหมาะสมสำหรับกองคาราวานที่ท่องเที่ยวไป ไม่ใช่จากทางเรือ หากคน ไทยใช้หรือเกี่ยวข้องกับเงินแท่งหรือเงินรูปเรือสำเภา ซึ่งใช้กันแพร่หลายแถบลุ่มแม่น้ำโขง ด้วยรูปร่างของเงินนี้ไม่สะดวกในการใช้ จึงได้เปลี่ยนแปลงรูปร่างของเงินตรานี้ให้มีความ เหมาะสมกว่าโดยการกดด้านปลายทั้งสองข้างเข้าหากัน” (LE MAY 1961: 12) และในระยะเวลา ต่อมาคนไทยในสุโขทัยและอยุธยา ได้รับไว้เป็นของตนและปรับปรุงดัดแปลงให้เหมาะสมได้ มาตรฐาน มีความสะดวกในการใช้กลายเป็นรูปแบบเฉพาะที่เรียกว่า “เงินพดด้วง”

นายกุเลอร์ (GUHIER) ได้มีความคิดเห็นสอดคล้องกับนายเลอเมย์ ที่ว่า “เงินกลม หรือเงินพดด้วง นั้นมีมาก่อนสมัยกรุงสุโขทัย เขากล่าวต่อไปว่าบางที พวกน่านเจ้าก่อนที่จะอพยพ ลงมาทางใต้และมีการเกี่ยวข้องกับพม่า ได้ผลิตเงินตราของตัวเองขึ้น มีรูปร่างคล้ายกำไลมือ เพื่อที่จะทำให้แตกต่างไปจากเงินไซซี²⁵ ของจีน และต่อมาก็วิวัฒนาการมาเป็นเงินชาติม ดูเหมือนว่า เงินกำไลมือของภาคเหนือได้วิวัฒนาการมาเป็นเงินชาติม และต่อมาก็มาเป็นเงินพดด้วง ซึ่งคนใน สุโขทัยและอยุธยา ได้รับมาเป็นของตนโดยการเปลี่ยนแปลงน้ำหนัก และแก้ไขตราประทับให้ดีขึ้น” (GUHIER 1961: 51-52) นอกไปจากนี้เขายังยอมรับทฤษฎีของ เมเจอร์ ไชเคนฟาเดน (Major Seidenfaden) ว่าคนไทยทำเงินพดด้วงขึ้น โดยเลียนแบบมาจาก “เบ็ย” ซึ่งลักษณะนิสัยของคนไทยได้ แสดงออกให้เห็นถึงความละเอียดอ่อนที่มีมาแต่แรกเริ่มจากเงินพดด้วงที่ได้เห็นเงินตราของชนชาติ อื่นเป็นตัวอย่างแล้วประยุกต์ปรับเปลี่ยนให้เป็นลักษณะของตนเอง ด้วยการคำนึงถึงประโยชน์ใช้ สอยโดยตัดทอนความเป็นข้อด้อยที่ไม่สะดวกของเงินตราแบบตัวอย่าง ประกอบกับความเป็น ลักษณะไทยที่มีความช่างคิดช่างประดิษฐ์ ได้ประยุกต์จัดทำเงินพดด้วงให้เกิดเป็นลักษณะเฉพาะตน กลายเป็นเงินตราของคนไทย

แต่แม้ว่าที่มาของเงินพดด้วงจะยังไม่สามารถหาข้อสรุปได้ว่ามีมาก่อนสมัยสุโขทัย หรือมีในสมัยสุโขทัย พ่อขุนรามคำแหงมหาราชเป็นพระมหากษัตริย์ที่เป็นผู้ทรงนำระบบการเงินที่ เป็นแบบเป็นแผนมาใช้ นักวิชาการบางท่านกล่าวว่า ชนชาติไทยที่ตั้งบ้านเมืองอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำ ยม เคยผลิตเงินพดด้วงขึ้นใช้เป็นเงินตรามาก่อนสมัยสุโขทัย นอกจากนี้ ชาวไทยที่อาศัยอยู่ใน บริเวณอื่นอันได้แก่ ไชยยา ต่างก็ผลิตเงินพดด้วงขึ้นใช้เช่นกัน และเมื่อมีการตั้งอาณาจักรอยุธยา ชาว อยุธยาได้ผลิตเงินพดด้วงขึ้นใช้ติดต่อกันมาจนถึงสมัยอยุธยา แม้ไม่สามารถกำหนดได้ว่าผู้ใดเริ่มทำเงิน

²⁵ มีรูปร่างเหมือนรองเท้าผู้หญิงชาวจีนในสมัยก่อน คือมีเท้าเล็ก เนื่องจากขนบธรรมเนียมจีนที่นิยมให้ห่อเท้าตั้งแต่เด็ก เพื่อไม่ให้เท้าใหญ่ เรียกว่า ขวนเป่า (YOUNPHO) ต่อมาเรียกเพี้ยนเป็นสำเภา เพราะมีรูปลักษณะเหมือนเรือสำเภาด้วย

พดด้วงขึ้นก่อน แต่สิ่งที่แน่นอนก็คือการกำหนดให้เงินพดด้วงเป็นมาตรฐานที่ใช้แลกเปลี่ยนกันใน
 สุโขทัย และใช้เป็นเงินตราหลักของประเทศมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตั้งแต่รัชกาล
 ที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ
 ประกาศ ลงวันที่ 27 ตุลาคม 2447 ให้เลิกใช้เงินพดด้วง ตั้งแต่วันที่ 28 ตุลาคม 2447 เป็นต้นไป
 จนถึงวันที่ 26 ตุลาคม 2448 ให้ประชาชนนำเงินพดด้วงมาแลกคืนเงินเหรียญหรือนำส่งเป็นภาษี
 ออกรหรือเป็นรายได้ของรัฐได้ทุกประเภท ปรากฏว่า ยังมีเงินพดด้วงตกค้างอยู่กับประชาชนอีก
 จำนวนมาก จนกระทั่งมีประกาศ ลงวันที่ 24 กรกฎาคม 2451 กำหนดให้รับแลกคืนเงินพดด้วงถึง
 วันที่ 31 กรกฎาคม 2451 อันเป็นการยุติการใช้เงินพดด้วง

นอกจากนี้ ในสมัยสุโขทัยยังพบว่ามีการใช้โลหะชนิดอื่นซึ่งไม่ใช่โลหะเงินมา
 หลอมให้มีลักษณะคล้ายพดด้วง ที่เรียกว่า “เงินคูป” “เงินขุบ” ใช้เป็นค้อนน้ำหนักชั่งสิ่งของหรือ
 อาจจะใช้เป็นเงินตราได้อีกด้วย เงินเหล่านี้ทำจากโลหะราคาต่ำหลายชนิด เช่น ดีบุก ตะกั่ว และ
 สังกะสีผสมกัน เพื่อให้เกิดความทนทานไม่สึกหรอได้ง่าย ทำออกมาในรูปร่างลักษณะใกล้เคียงกับ
 พดด้วง ในเรื่องของน้ำหนัก เพื่อให้เกิดความเชื่อถือในการนำค้อนน้ำหนักดังกล่าวไปใช้ในการชั่ง
 สิ่งของ แต่บางก้อนมีขนาดใหญ่ นิยมเรียกว่า “พดด้วงชิน”

ลักษณะของเงินพดด้วงสมัยสุโขทัย

เงินพดด้วงรุ่นแรก ๆ มีรูตรงกลาง แสดงว่าเงินนี้จะร้อยเข้าด้วยกัน อาจจะเพื่อคาด
 เหวไปในการเดินทาง หรือสวมคอเป็นเครื่องประดับ และอาจเป็นไปได้ว่า เงินพดด้วงเป็น
 วิวัฒนาการจากเครื่องนุ่งห่มของคนไทยสมัยเริ่มแรก จากรูปแกะสลักในสมัยสุโขทัย จะเห็นว่าคน
 ไทยนุ่งโสร่งหรือผ้าซิ่น เงินที่เป็นโลหะกลม ๆ เล็ก ๆ น่าจะสะดวกที่จะพกพาไปในถุงสะพายบาที่
 ทำด้วยผ้าหรือหนัง เงินพดด้วงใช้เนื้อเงินบริสุทธิ์หลอมให้ละลายและเทลงในเบ้าที่เป็นแบบ เมื่อ
 เนื้อเงินเริ่มเย็นใช้ค้อนทุบปลายให้งอเข้าหากันทั้งสองด้าน และจะทำเครื่องหมายที่เป็นสัญลักษณ์
 ของพระเจ้าแผ่นดิน หรือสัญลักษณ์ทางศาสนา ซึ่งรวมทั้งรูปช้าง หอยสังข์ ราชสีห์ ราชวัติ
 ธรรมจักร เงินพดด้วงสุโขทัยส่วนมากมักจะมีรอยบากใหญ่ที่ขา ซึ่งเป็นเพราะต้องการดูความ
 บริสุทธิ์ของเนื้อเงิน

ส่วนรูปแบบมีลักษณะหยาบเกือบเป็นรูปสี่เหลี่ยมมุมฉากด้านข้างกลม ไม่มีรอย
 ค้อน ปลายขาทั้งสองข้างมาบรรจบชิดติดกัน ไม่มีรอยบากที่ขา ทำให้มีรูตรงกลางขนาดใหญ่เป็น
 รูปสามเหลี่ยม รูนี้ น่าจะมีประโยชน์สำหรับร้อยเชือกเพื่อให้เงินอยู่รวมกันและสามารถนำติดตัว
 เดินทางไปค้าขายโดยการผูกคาดไว้กับเอวได้ ต่อมาเงินพดด้วงเริ่มมีความกลมมากขึ้น รอยบากเล็ก
 สั้นตรงกลางสูงขึ้นและไม่แบน รูระหว่างขาเล็กลง เริ่มปรากฏรอยค้อนตรงส่วนปลายขาของเงิน

สมัยสุโขทัยยุคหลัง รูปแบบของเงินพดด้วงมีขนาดกว้างขึ้นรอบปากเล็กลง ฐานะทางหายไไป

2.2 สมัยอยุธยา

เงินตราในสมัยอยุธยาใช้เป็นเงินพดด้วงมาตั้งแต่เริ่มก่อตั้งกรุงศรีอยุธยา ทำด้วยเงินบริสุทธิ์ มีลักษณะขดกลมคล้ายตัวด้วงไม่มีรูตรงกลาง มีลักษณะรูปแบบแตกต่างไปจากเงินสุโขทัยคือมีขาหุดสั้นลง และมีขนาดแตกต่างกันมากขึ้น

ภูมิประเทศของกรุงศรีอยุธยา มีสภาพเป็นเกาะมีแม่น้ำล้อม 3 สาย ไหลผ่าน มีชาวต่างชาติพากันเดินทางเข้ามาติดต่อค้าขาย อยุธยาจึงเป็นตลาดใหญ่ เป็นศูนย์กลางทางการค้า และเป็นเมืองท่าที่สำคัญในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดินและฝืนป่า กรุงศรีอยุธยาจึงเป็นศูนย์รวมของทรัพยากรอันมีค่า เป็นที่ต้องการของพ่อค้าวาณิชยที่มาจากแหลมมาลาญ อินเดีย เปอร์เซีย ยุโรป จีน และญี่ปุ่น ในขณะที่เดียวกันราชสำนักของกรุงศรีอยุธยาก็มีเรือสำเภาไปค้าขายยังที่ดินแดนต่าง ๆ เองด้วย การค้ากับต่างประเทศจึงเจริญรุ่งเรืองและนำความมั่งคั่งมาสู่อาณาจักร

สภาพทางเศรษฐกิจของกรุงศรีอยุธยา ถือเป็นแหล่งการค้าที่สำคัญเป็นชุมทางหมุนเวียนสินค้าระหว่างยุโรปกับจีน และญี่ปุ่น ชาวโปรตุเกสเป็นฝรั่งชาติแรกที่เดินทางเข้ามากรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ในพ.ศ. 2054 จากนั้นก็มีชาวยุโรปชาติอื่น ๆ ได้แก่ สเปน ฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส เดินทางเข้ามาค้าขาย เพราะกรุงศรีอยุธยามีสินค้าสำคัญประเภทของป่าและเครื่องเทศ เช่น หนังสัตว์ ไม้หอม พริกไทย ดีบุก งาช้าง เครื่องเทศ ข้าว ฯลฯ

ในระบบเศรษฐกิจ รัฐจะเป็นผู้ผูกขาดดูแลการค้ากับต่างประเทศ โดยจัดตั้งพระคลังสินค้าและเพื่อให้การค้าดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ รัฐจึงวางระบบการผลิตเงินตรา และกำหนดมาตรฐานทางการเงินเพื่อควบคุมการค้าและการคลังโดยรัฐผูกขาดการผลิตเงินพดด้วงให้เป็นมาตรฐานเดียวกัน เงินตราสมัยกรุงศรีอยุธยา มีการเปลี่ยนแปลง แตกต่างจากสมัยสุโขทัย คือรัฐเป็นผู้ผลิตเงินตราเองห้ามผู้อื่นทำการผลิตและผูกขาดการผลิตเงินพดด้วง ดังปรากฏหลักฐานว่า

- “ 1. ห้ามมิให้ผู้อื่นนอกจากรัฐบาลทำเงินตรา
2. รัฐบาลทำเงินตรามีเนื้อเงินแต่อย่างเดียวกันหมด ทำเป็นรูปพดด้วงตามแบบเงินตราสมัยสุโขทัย และทำเป็น 4 ขนาด ขนาดที่ 1 เรียกว่า “บาท” เป็นขนาดใหญ่ที่สุด และเป็นหน่วย (UNIT) ของเงินตราไทย มาตรฐานเงินตราสูงกว่านั้นขึ้นไปนับด้วยจำนวนเงินบาท คือ 4 บาท เป็น “คำลึง” 1 20 คำลึง (คือ 80 บาท) เป็น “ซั่ง” 1 50 ซั่ง (400 บาท) เป็น “หาบ” 1 เงินตราต่ำกว่าบาทลงมาเรียกว่า “เงินปลีก” เงินตราอย่างที่ 2 เป็นเงินปลีก ดูเหมือนจะเรียกว่า “มายน” ตัวอย่างมีน้อย เห็นจะเป็นเพราะคนไม่ชอบใช้ อย่างที่ 3 เรียกว่า “สลึง” ราคา $\frac{1}{4}$ ของบาท

อย่างที่ 4 เรียกว่า “เฟื้อง” ราคา $\frac{1}{8}$ ของบาท” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2484: 408)

การผูกขาดในการทำเงินตรานี้ได้ปรากฏเป็นกฎหมาย ลงโทษผู้ทำเงินปลอมว่า “ขุนนางและราษฎรที่มีเงินจะใช้จ่ายแต่ลำพังนั้น ไม่ได้ ต้องเอาเงินส่งไปเมืองหลวงให้เจ้าพนักงานหลอมหล่อเป็นเม็ดเอาตราเหล็กตีมีอักษรอยู่ข้างบนแล้วจึงใช้จ่ายได้ เงินร้อยตำลึงต้องเสียภาษีให้หลวงหกสลึง ถ้าเงินที่ใช้จ่ายไม่มีตราตัวอักษรก็จับผู้เจ้าของเงินลงโทษว่าทำเงินปลอม จับได้ครั้งแรกตัดนิ้วมือซ้าย ครั้งสองตัดนิ้วมือขวา ครั้งสามโทษถึงตาย” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, 2537: 295)

นายเลอเมย์ ได้อธิบายเรื่อง เงินพดด้วงสมัยอยุธยาว่า “เงินพดด้วงที่ทำขึ้นทำด้วยเนื้อเงินอย่างเดียวกันหมด ส่วนใหญ่ตีตราจักรหรือธรรมจักรและตราประจำรัชกาล เช่น ตรารุทขันธ์ ดอกบัว พุ่มดอกไม้ ราชวัตร กระต่าย สมอ หางหงส์ ฯลฯ ของจริงเท่าที่พบ แล้วมี 20 กว่าตราต่าง ๆ กัน ตราธรรมจักรหรือจักรอาจหมายถึง เมืองที่นับถือพระพุทธศาสนาหรือเมืองที่สถิตของสมเด็จพระรามาธิบดี” (LE MAY 1962: 134)

ด้วยระบบการผูกขาดการผลิตโดยรัฐแต่เพียงผู้เดียว เงินพดด้วงในสมัยอยุธยาจึงมีลักษณะกลมเป็นมาตรฐาน รอยประทับตราด้วยค้อนแต่ละด้านคมชัดเจน ปลายขาด้านล่างแยกออกห่างจากกัน รอยบากเริ่มหายไป ลักษณะเงินพดด้วงสมัยนี้ถือเป็นมาตรฐานความงามด้านรูปทรง และให้อิทธิพลแก่การทำเงินพดด้วงสมัยรัตนโกสินทร์ต่อมา

2.3 สมัยธนบุรี

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชปราบดาภิเษกสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีแทนกรุงศรีอยุธยา เมื่อวันที่ 20 ธันวาคม พ.ศ. 2311 และทรงครองราชสมบัติ 15 ปี

ในรัชกาลนี้มีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ต่อเรือสำเภาบรรทุกสินค้าออกไปค้าขายกับประเทศต่าง ๆ จำนวนมาก แต่เงินพดด้วงสมัยนี้ได้สูญหายไป ในระหว่างมีศึกสงครามกับพม่าเป็นจำนวนไม่น้อย ไม่ปรากฏหลักฐานในรัชกาลนี้ว่าผลิตเงินพดด้วงออกใช้ที่ตรา

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้ใช้พดด้วงของกรุงศรีอยุธยาอยู่ระยะหนึ่ง และต่อมาโปรดให้ผลิตเงินพดด้วงประจำรัชกาลเพื่อใช้ในระบบเศรษฐกิจ โดยมีลักษณะเช่นเดียวกับพดด้วงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ประทับตราจักรเป็นตราประจำแผ่นดิน ส่วนตราประจำรัชกาลนั้นยังคงเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ว่าเป็นตรา “ตรีศูล” หรือตรา “ทิวชู” และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวถึงเงินตราในสมัยธนบุรีว่า “ตราเงินครั้งกรุงธนบุรีใช้รูปตรีศูล เพราะตัวตราหลักสำหรับตีข้อยู่ในพระคลังมหาสมบัติด้วยกันกับตราหลักที่ใช้ในกรุงรัตนโกสินทร์” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2475: 408)

แม้จะไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่า ตราตรีศูลเป็นตราเงินพดด้วงในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี แต่ก็ไม่ปรากฏเป็นหลักฐานว่า เงินพดด้วง ตราตรีศูลเป็นของรัชกาลใดในสมัยรัตนโกสินทร์ ดังนั้นจึงสันนิษฐานได้ว่า ในสมัยธนบุรีได้ผลิตเงินพดด้วงขึ้นใช้ในระบบเศรษฐกิจ มีลักษณะคล้ายกับเงินพดด้วงในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย มีตราแผ่นดินเป็นรูปจักร และตราตรีศูลเป็นตราประจำรัชกาล

3. เงินพดด้วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นช่วงเวลาแห่งการสร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคงให้แก่ราชอาณาจักรสยาม พระมหากษัตริย์ไทยในช่วงนี้ทรงทุ่มเทและอุทิศเวลาให้แก่การฟื้นฟูราชอาณาจักรขึ้นใหม่ในทุก ๆ ด้าน ทรงให้ความสำคัญต่อการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ เพื่อให้มีความเจริญรุ่งเรืองเช่นเดียวกับแผ่นดินสมัยกรุงศรีอยุธยา

ความรุ่งเรืองของสมัยนี้ เป็นความรุ่งเรืองที่แทบจะถอดแบบมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยา รวมไปถึงระบบเงินตราหลักที่ยังคงใช้พดด้วงตามแบบกรุงศรีอยุธยา แต่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบให้กลายเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง และเริ่มมีพดด้วงที่ระลึกสำหรับเหตุการณ์สำคัญอันแสดงให้เห็นพัฒนาการทางความคิดของคนไทยในเวลานั้น ว่าเริ่มมีความสนใจและให้ความสำคัญต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในยุคสมัยของตน และที่สำคัญก็คือ แสดงให้เห็นว่าบ้านเมืองเริ่มมีความสงบร่มเย็นและเป็นปึกแผ่นมั่นคงขึ้น

3.1 เงินพดด้วงสำหรับใช้เป็นเงินตรา

เงินพดด้วงในสมัยรัตนโกสินทร์เป็นรูปทรงที่ถอดแบบมาจากสมัยอยุธยา มีลักษณะกลม ทึบ ดัน ปลายขาแยกออกจากกันมีเม็ดข้าวสารเข้ามาแทนที่รอยบาก มีรอยค้อนคู่ที่โคนขาทั้งสองข้าง และมีชนิคราคาเพิ่มมากขึ้น มีการเปลี่ยนรูปปลายที่เคยใช้เป็นตรารูปสังข์บ้าง รูปตรีบ้าง อย่างสมัยอยุธยามาเป็นรูปเครื่องหมายที่เป็นสัญลักษณ์ของกษัตริย์แต่ละรัชกาล โดยคิดผูกตลอดตามพระนามเดิมของกษัตริย์เมื่อก่อนเสด็จขึ้นเสวยราชย์

“พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 (มีพระนามเดิมว่าทองด้วง) ใช้ตราปทุมธูณาโลม พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 (มีพระนามเดิมว่า ฉิม) ใช้ตราครุฑขุดนาค พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 มีพระนามเดิมว่า (ทับ)²⁶ ใช้ตราปราสาท พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 พระนามเดิมว่า เจ้าฟ้ามงกุฎ ใช้รูปพระมหามงกุฎ ส่วนตราอีกดวงหนึ่งที่ประทับในเงินพดด้วงนั้น ยังคงใช้ตรารูปจักร ซึ่งเป็นพระราชสัญลักษณ์สำหรับพระบรมราชวงศ์จักรีซึ่งปกครองรัฐสยามมณฑล” (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี 2539: 33)

²⁶ มีข้อมูลจากสาขาราชินิกุล ร.3 ที่เกี่ยวกับชื่อของรัชกาลที่ 3 ว่า พระองค์ชื่อ “ทับ” เพราะเกิดในช่วงเวลาที่รัชกาลที่ 2 ไปทัพกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

เงินพดด้วงยังคงผลิตใช้ติดต่อกันจากสมัยกรุงธนบุรีมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 ต่อมาในรัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้ผลิตเป็นเงินพดด้วงที่ระลึก 2 ครั้ง ครั้งที่ 1 เป็นตราพระจุลมงกุฏ (พระเกี้ยว) พ.ศ. 2419 ครั้งที่ 2 เป็นตราช่อรำเพย พ.ศ. 2423 หลังจากนั้นไม่มีการผลิตอีก และโปรดเกล้าฯ ให้เลิกใช้เงินพดด้วง เพราะมี เงินแปะ²⁷ หรือเงินเหรียญกลมแบน ใช้แทนตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา และยุติการใช้ใน พ.ศ. 2451

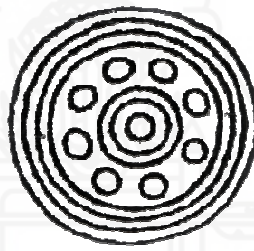
รูปตราบนเงินพดด้วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สมัยรัชกาลที่ 1 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

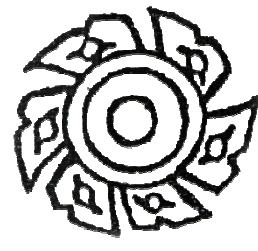
เงินพดด้วงในรัชกาลนี้ มีลักษณะคล้ายเงินพดด้วงสมัยอยุธยา กล่าวคือ มีเมล็ดข้าวสาร และที่ด้านหลังจะมีรอยค้อนสองรอยทั้งสองข้าง รอยค้อนนี้ต่อมากลายเป็นลักษณะสำคัญของเงินพดด้วงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ “ตราประทับบนเงินพดด้วงในรัชกาลที่ 1 แต่แรกใช้ตีตรารูปจักรดวงหนึ่ง กับรูปตรีดวงหนึ่ง เมื่อภายหลังบรมราชาภิเษกครั้งหลังโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนตรารูปตรีเป็นตรารูปบัวผัน แต่ตราจักรนั้นคงไว้” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ 2526: 206)



สมัยสุโขทัย



สมัยอยุธยา



สมัยรัตนโกสินทร์

ภาพที่ 2.1 ตราจักรสมัยต่าง ๆ

ที่มา : นวรัตน์ เลชะกุล (2542) “เบ็ญ บาท กษาปณ์ เบงก์” กรุงเทพมหานคร สารคดี หน้า 47

จากหลักฐาน ในรัชกาลนี้มีตราประจำรัชกาล 2 ตรา คือ ตราบัวผัน หรือตราบัวอุณาโลม กับอีกดวงหนึ่งเป็นตราจักร ซึ่งเป็นตราประจำแผ่นดิน รูปจักรคล้ายกงจักรที่เป็นอาวุธของพระวิษณุ แตกต่างจากตราจักรในสมัยอยุธยา ซึ่งเป็นลักษณะธรรมจักร

กรมธนารักษ์ได้รวบรวมเงินตราสมัยรัตนโกสินทร์มีรายละเอียดเงินตราในรัชกาลที่ 1 ว่า “ในสมัยนี้เงินตราที่ใช้มิได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบไปจากสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี เป็นราชธานีแต่ประการใด ยังคงใช้เงินกลมที่เรียกว่า “เงินพดด้วง” อยู่อย่างเดิม จะผิดแปลก

²⁷ ตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิต กะไขเพิ่มเติมในปี พ.ศ. 2525 ให้นิยามคำว่า เงินแปะ คือ เงินย่อยของเงินเหรียญบาท ที่ผลิตขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ 4

ไปบ้างก็ตรงตราประจำรัชกาลที่ตีประทับลงไปบนเงินนั้น คู่กับตราจักรซึ่งนิยมใช้มาแต่เดิม ซึ่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงใช้เงินพดด้วงตราจักรกับตราตรีศูลของสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชอยู่ต่อมาระยะเวลาหนึ่ง และหลังจากที่ได้ประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว จึงทรงใช้ตราบัวอุณาโลมเป็นเครื่องหมายประจำรัชกาล เงินพดด้วงตราบัวอุณาโลมนี้มี 6 ราก หรือ 6 ขนาด คือ บาท กิ่งบาท สลึง เฟื้อง สองไพ และไพ” (กรมธนารักษ์ 2524: 15)

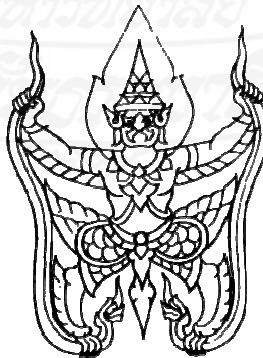


ภาพที่ 2.2 ตราอุณาโลม หรือตราบัวอุณาโลม

ที่มา : สมบัติ พลายน้อย (2527) ความรู้เรื่องตราต่าง ๆ เล่ม 1 พระราชลัญจกร กรุงเทพมหานคร บำรุงสาส์น หน้า 13

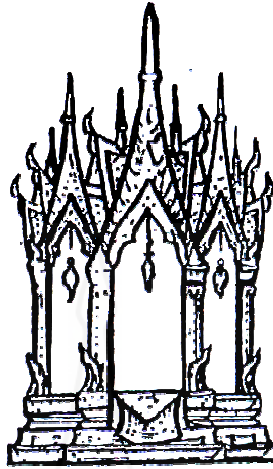
สมัยรัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เงินพดด้วงมีเครื่องหมายจักรและตราครุฑประทับ ซึ่งเครื่องหมายจักรนั้นเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งของราชวงศ์จักรี ส่วนครุฑมีความหมายที่เนื่องมาจากพระนามเดิมว่าพระองค์เจ้าชาย “นิม” อันหมายถึง นิมพลี ซึ่งเป็นวิมานของพระยาครุฑ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมุติเทพ ดังนั้น จึงทรงเอาครุฑเป็นเครื่องหมายประจำรัชกาล “เงินพดด้วงในรัชกาลนี้ มี 4 ราก หรือ 4 ขนาด คือ บาท กิ่งบาท สลึง และเฟื้อง” (กรมธนารักษ์ 2524: 15)



ภาพที่ 2.3 ตราครุฑ

ที่มา : สมบัติ พลายน้อย (2527) ความรู้เรื่องตราต่าง ๆ เล่ม 1 พระราชลัญจกร กรุงเทพมหานคร บำรุงสาส์น หน้า 16



ภาพที่ 2.4 ตราปราสาท

ที่มา : สมบัติ พลายน้อย (2527) *ความรู้เรื่องตราต่าง ๆ เล่ม 1 พระราชลัญจกร* กรุงเทพมหานคร บำรุงสาส์น หน้า 16

สมัยรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

เงินพดด้วงในสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังคงใช้ ตราจักรตามเดิม แต่ตราประจำรัชกาลเป็นตราปราสาท ที่ว่า ตราปราสาทมาจากตราไอรापต ซึ่งเป็นตราเกี่ยวกับพระอินทร์ คือ ช้างไอรापตเป็นช้างทรงของพระอินทร์ แต่มีผู้รู้กล่าวว่า ตราปราสาท สืบเนื่องมาจากพระนามเดิมของรัชกาลที่ 3 ว่า “ทับ” ซึ่งหมายถึงเรือนหรือที่อยู่ เมื่อเป็นที่ประทับของกษัตริย์คือปราสาท ดังนั้นจึงทรงใช้ตราปราสาทเป็นเครื่องหมายประจำรัชกาล มีข้อสันนิษฐานที่ว่า การใช้พระราชลัญจกร ประจำรัชกาลในสมัยอยุธยา กษัตริย์ พระองค์แรกของราชวงศ์จะเลือกเอาพระอิศวร จึงใช้อุณาโลม กษัตริย์องค์ที่สองจะเลือกพระนารายณ์ คือ ครุฑ ส่วนองค์ต่อไปจะใช้พระพรหม และพาหนะของพระพรหม คือ หงส์ และเรียกว่า หงส์พิมาน พระราชลัญจกรที่ใช้จึงคิดเอาแต่พิมาน และมาเรียกว่าปราสาท

จากการสอบถามผู้รู้สายราชินิกุล (หม่อมหลวง ศรีฟ้า (ลดาวลัย) มหาวรรณ) ในรัชกาลที่ ๓ ว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวประสูติเมื่อ พ.ศ. 2330 ในขณะที่พระราชบิดา คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยเสด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกไป “ราชการทัพ เมืองทวาย ในปีมะแม นพศก จุลศักราช 1149 (พ.ศ. 2330)” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (จำ บุนนาค) 2545:50) จึงได้พระราชทานชื่อว่า “ทับ” สำหรับพระราชลัญจกรในรัชกาลนั้น สันนิษฐานว่าทรงเลือกแบบอย่างในสมัยอยุธยา คือ พระพรหม ซึ่งเป็นพระเป็นเจ้าพระองค์ที่ 3 มี หงส์พิมาน มาทำเป็นพระราชลัญจกรในรัชกาล และให้เรียกว่า ปราสาท

เงินพดด้วงในสมัยนี้มี 8 ราคา หรือ 8 ขนาด คือ ตำลึง กิ่งตำลึง บาท กิ่งบาท สลึง เฟือง กิ่งเฟือง (สองไพ) และไพ นอกจากนี้ยังมีการผลิตเงินพดด้วงเพื่อเป็นที่ระลึกเนื่องในเหตุการณ์สำคัญของบ้านเมือง โดยใช้ตราอื่นนอกเหนือไปจากตราปราสาท ซึ่งมีอีก 6 ตรา ได้แก่ ตราครุฑเสี้ยว ตราดอกไม้ ตราหัวลูกศร ตรารวงผึ้ง ตราเฉลว และตราใบมะตูม ผลิตขึ้นเพื่อแจกเป็นของที่ระลึกในงานมงคลต่าง ๆ และสามารถใช้เป็นเงินตราได้ ซึ่งแต่ละตราก็มีขนาดและราคาต่างกันไป ดังนี้



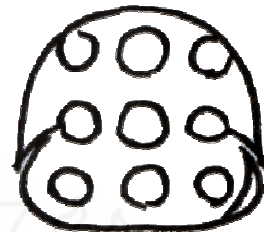
ภาพที่ 2.5 ตราครุฑเสี้ยว



ภาพที่ 2.6 ตราดอกไม้



ภาพที่ 2.7 ตราหัวลูกศร



ภาพที่ 2.8 ตรารวงผึ้ง



ภาพที่ 2.9 ตราเฉลว



ภาพที่ 2.10 ตราใบมะตูม

หมายเหตุ : ผู้วิจัยคัดลอกตราจากภาพถ่าย

“ตราครุฑเสี้ยว	มีราคา 1 ราคา	คือ	สิบสลึง (ตำลึงจีน)
ตราดอกไม้	มี 6 ราคา	คือ	บาท กึ่งบาท สลึง เฟื้อง สองไพ และไพ
ตราหัวลูกศร	มี 5 ราคา	คือ	สลึง เฟื้อง สองไพ และกึ่งไพ
ตรารวงผึ้ง	มี 4 ราคา	คือ	สลึง เฟื้อง สองไพ และไพ
ตราเฉลว	มี 1 ราคา	คือ	บาท
ตราใบมะตูม	มี 7 ราคาคือ	บาท	กึ่งบาท สลึง เฟื้อง สองไพ และกึ่งไพ”

(กรมธนารักษ์ 2524: 16)



ภาพที่ 2.11 ตรามงกุฎ

ที่มา : สมบัติ พลายน้อย (2527) *ความรู้เรื่องตราต่างๆ เล่ม 1 พระราชลัญจกร* กรุงเทพมหานคร
บำรุงสาส์น หน้า 17

สมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เงินพดด้วงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตราประทับบนเงินพดด้วงเป็นตราจักร กับตราประจำรัชกาล คือ ตรามงกุฎ เนื่องจากพระนามเดิม คือ เจ้าฟ้ามงกุฎ มีเงินพดด้วง 6 ชนิดราคา ดังนี้ 1. บาท 2. สองสลึง 3. สลึง 4. เฟื้อง 5. สองไพ 6. ไพ

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการปรับปรุงและพัฒนาประเทศให้มีความทันสมัยเพื่อชำระอธิปไตยของชาติท่ามกลางกระแสลัทธิจักรวรรดินิยมของชาติตะวันตกที่กำลังแผ่อิทธิพลทางการเมืองและการค้าเข้ามาในดินแดนแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การเจริญสัมพันธไมตรี เปิดประเทศให้เสรีทางการค้ากับชาติต่าง ๆ เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจ การค้ากับต่างชาติเป็นไปอย่างคึกคัก มีเรือกำปั่นเข้ามาทำการค้ามากขึ้นกว่าเดิม จากปีละ 12 ลำ เป็น 200 ลำ เป็นเหตุให้เงินตราที่มีใช้สอยอยู่ในขณะนั้นไม่เพียงพอหมุนเวียนในระบบเศรษฐกิจและเนื่องจากการทำเงินพดด้วงในเวลานั้นมีหลักฐานกล่าวว่า “มีเตาทำเงินเพียง 10 เตา เตาหนึ่งทำได้เพียงวันละ 240 บาท เพราะเป็นงานทำด้วยมือ และนายช่างหลวงมีจำนวนน้อย แม้จะระดมทำกันตลอดเวลาก็ได้เพียงวันละ 2,400 บาท” (บุญเกิด อกอคำ 2526: 51) ไม่ทันต่อความต้องการ เกิดการขาดแคลนเงินพดด้วง อีกทั้งมีการปลอมแปลงเงินพดด้วง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงปรับปรุงระบบการผลิตเงินตราของประเทศ โดยการใช้เครื่องจักรทำการผลิตเงินเหรียญแบบตามอย่างสากล ใช้เป็นเงินตราของไทยแทนเงินพดด้วง

3.2 เงินพดด้วงสำหรับใช้เป็นของที่ระลึก

เมื่อสยามได้รับอิทธิพลอารยธรรมตะวันตก เงินพดด้วงนอกจากจัดทำขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยทางการค้า การแลกเปลี่ยนซื้อขายแล้ว ยังได้ผลิตขึ้นมาเพื่อเป็นอนุสรณ์ในเหตุการณ์สำคัญของบ้านเมืองหรือเหตุการณ์สำคัญของพระมหากษัตริย์ ตลอดจนบุคคลสำคัญไว้ โดยการผลิตเงินพดด้วงเป็นของที่ระลึกขึ้นตามวาระต่างๆ ซึ่งสมัยรัตนโกสินทร์แบ่งออกเป็นประเภทต่างๆ ได้ดังนี้

1) ใช้เป็นที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ

(1) “พดด้วงเงินที่ระลึก ตราพระแสงจักร - ครุฑเสี้ยว ผลิตขึ้นในรัชกาลที่ 3 ด้านบนตราพระแสงจักร ด้านหน้าตราครุฑเสี้ยว ราคาสิบสลึง (ตำลึงเงิน) ราคา สิบสลึง (ตำลึงเงิน)

ออกใช้ พ.ศ. 2368

รูปแบบ ตราพระแสงจักร มี 8 กليب เรียงซ้าย ส่วนตราครุฑเสี้ยว มี 4 ลักษณะ คือ

1. ตัวนาคสั้น มือครุฑจับที่ปลายหางนาค
2. ตัวนาคยาว หางนาคเลยมือครุฑขึ้นไป เท้าครุฑเหยียบหัวนาค
3. ตัวนาคยาว หางนาคเลยมือครุฑขึ้นไป หัวนาคอยู่บนเท้าครุฑ
4. ตัวนาคติดต่อกับหาง ซึ่งเลยมือครุฑขึ้นไป หัวนาคอยู่บนเท้าครุฑ”

(กรมธนารักษ์ 2524: 91) เงินพดด้วงนี้ “ผลิตเพื่อพระราชทานเป็นที่ระลึกในงานพระเมรุ พระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อวันศุกร์ที่ 29 เมษายน 2368” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ 2504: 22)

(2) “พดด้วงเงินที่ระลึก ตราพระแสงจักร - ไบมะตูม ผลิตขึ้นในรัชกาลที่ 3 ด้านบน ตราพระแสงจักร ด้านหน้า ตราไบมะตูม มีชนิดราคา บาท, กึ่งบาท, สลึง, เฟื้อง, กึ่งเฟื้อง, ไพ และกึ่งไพ

ออกใช้ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2381

รูปแบบ ชนิดราคาหนึ่งบาท มี 2 ตรา คือ ตราพระแสงจักรและตราไบมะตูม ส่วนชนิดราคาอื่นมีตราไบมะตูมตราเดียว

ผลิตเพื่อพระราชทานเป็นที่ระลึกในงานพระบรมศพ กรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย พระราชชนนี

นอกจากนี้มี พดด้วงทองคำที่ระลึก ตราพระแสงจักร - ไบมะตูม ราคาเฟื้อง ด้านบน ตราพระแสงจักร (จักร 6 แฉกล้อมจุดกลาง)

ออกใช้เมื่อ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2381

รูปแบบ มีลักษณะอย่างเดียวกันกับพดด้วงเงินที่ระลึก” (กรมธนารักษ์ 2525: 95)

(3) “พดด้วงเงินที่ระลึก ตราพระแสงจักร - พระจุลมงกุฏ ผลิตขึ้นในรัชกาลที่ 5

ด้านบน ตราพระแสงจักร

ด้านหน้า ตราพระจุลมงกุฏ (พระเกี้ยว)

ชนิดราคา บาท

ออกใช้ วันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2419

ผลิตขึ้นเพื่อพระราชทานเป็นที่ระลึกในงานพระศพ พระองค์เจ้าหญิงเจริญกมลสุขสวัสดิ์ ณ เมรุวัดสระเกษ เมื่อวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2419” (สดับ ธีรบุตร 2515: 174-175)

พระองค์เจ้าหญิงเจริญกมลสุขสวัสดิ์ เป็นพระราชธิดาองค์สุดท้ายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาห่วง ประสูติเมื่อวันอังคาร เดือน 5 ขึ้น 10 ค่ำ ปีมะเส็ง ตรงกับวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2411 สิ้นพระชนม์เมื่อปีจอ ฉศก ร.ศ. 1236 (พ.ศ. 2417) ขณะพระชันษา 7 พรรษา” (กรมธนารักษ์ 2524: 64)

2) ใช้เป็นที่ระลึกงานพระราชพิธีฉลองพระมหามณเฑียร

(1) “พดด้วงเงินที่ระลึก ตราพระแสงจักร - พระมหามงกุฏ ผลิตขึ้นในรัชกาลที่ 4

ด้านบน ตราพระแสงจักร

ด้านล่าง ตราพระมหามงกุฏ

ชนิดราคา หนึ่งชั่ง, ตำลึง, กึ่งตำลึง

รูปแบบ ชนิดราคาหนึ่งซ่ง ตราพระแสงจักรมี 7 และ 11 กลีบ ชนิด 11 กลีบ ไม่มีเมล็ดข้าวสาร ตราทั้งสองแกะด้วยมือ (กรมธนารักษ์ 2524: 33)

ออกใช้ พ.ศ. 2402

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผลิตพดด้วงเงินเถาขึ้นมีราคา ซั่ง ตำลึง และกึ่งตำลึง เพื่อให้เป็นเงินตราชุดเดียวกับพดด้วงเงินที่ออกใช้เมื่อครั้ง บรมราชาภิเษก พดด้วงเงินชุดนี้ผลิตในโอกาสฉลองพระมหามณเฑียรพระที่นั่งอนันตสมาคมในพระบรมมหาราชวัง เมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2402” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ 2521: 204) ต่อมาในปี พ.ศ. 2404 ได้มีการทำเงินพดด้วงตรามงกุฏ พักตราคา 1 ซั่ง เนื่องในการสมโภชพระพุทธรูปแก้วผลึก พระพุทธรูปยรัตน์ จักรพรรดิพิมลมณินัย

3) ใช้เป็นที่ระลึกงานพระราชพิธีฉลองวัด

(1) “พดด้วงทองคำที่ระลึก ตราพระแสงจักร ปราสาท ผลิตขึ้นในรัชกาลที่ 3 ด้านบน ตราพระแสงจักร ด้านหน้าตราปราสาท

ชนิดราคา บาท, เฟื้อง, กึ่งเฟื้อง (สองไพ)

ออกใช้ พ.ศ. 2391

ผลิตเพื่อพระราชทานเป็นที่ระลึกแก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการบริพารตลอดจนผู้ที่เกี่ยวข้องในงานพระราชพิธีฉลองวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันศุกร์ที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2391” (กรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง 2524 : 97)

(2) “พดด้วงทองคำที่ระลึก ตราพระแสงจักร - ดอกไม้ ผลิตขึ้นในรัชกาลที่ 3 ด้านบน ตราพระแสงจักร (จักร 8 แฉก ล้อมจุดกลาง)

ด้านหน้า ตราดอกไม้

ชนิดราคา เฟื้อง

ออกใช้ พ.ศ. 2391

ผลิตขึ้นเพื่อพระราชทานเป็นที่ระลึกในงานพระราชพิธีฉลองวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อวันที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2391” (กรมธนารักษ์ 2524: 99)

นอกจากนี้โรงทำเงินหลวงของพระคลังมหาสมบัติยังได้ผลิต “พดด้วงเงินที่ระลึก ตราพระแสงจักร - ดอกไม้ ชนิดราคา บาท, กึ่งบาท, สลึง, เฟื้อง, กึ่งเฟื้อง (สองไพ), ไพ” (กรมธนารักษ์ 2524: 101) ออกใช้ในคราวเดียวกัน

4) ใช้เป็นที่ระลึกในงานอื่น ๆ

(1) “พดด้วงเงินที่ระลึก ตราพระแสงจักร - หัวลูกศร ผลิตขึ้นใช้ในรัชกาลที่ 3

ด้านบน ตราพระแสงจักร (จักร 8 แฉก ล้อมจุดกลาง)

ด้านหน้า ตราหัวลูกศร

ชนิดราคา สลึง, เฟื้อง, กิ่งเฟื้อง (สองไพ), ไพ, กิ่งไพ
 ออกใช้ ระหว่าง พ.ศ. 2367 - 2394” (กรมธนารักษ์ 2524: 103)
 รูปแบบ ตราหัวลูกศรมีลักษณะคล้ายตราดอกไม้ ต่างกันที่จุดใต้ตรา ซึ่งมีจุด
 เดียว ส่วนตราดอกไม้ไม่มี 3 จุด

ผลิตเพื่อพระราชทานเป็นที่ระลึกในพระราชพิธีใดพิธีหนึ่ง

(2) “พดด้วงเงินที่ระลึก ตรารวงผึ้ง ผลิตขึ้นในรัชกาลที่ 3

ด้านบน ไม่มีตรา

ด้านหน้า ตรารวงผึ้ง

ชนิดราคา สลึง, เฟื้อง, กิ่งเฟื้อง (สองไพ), ไพ

ออกใช้ ระหว่าง พ.ศ. 2367 - 2394

รูปแบบ ตรารวงผึ้งนี้มีลักษณะเป็นจุด 9 จุด เรียง 3 แถว โดยเฉพาะอันที่ชัดเจน
 จะมีเส้นต่อจากจุดออกไป ไม่มีกรอบล้อม

ผลิตเพื่อพระราชทานเป็นที่ระลึกในพระราชพิธีใดพิธีหนึ่ง” (กรมธนารักษ์ 2524: 107)

(3) “พดด้วงทองคำที่ระลึก ตราพระแสงจักร - พระมหามงกุฏ ผลิตขึ้นในรัชกาลที่ 4

ด้านบน ตราพระแสงจักร

ด้านหน้า ตราพระมหามงกุฏ

ชนิดราคา ตำลึง, กิ่งตำลึง, บาท, กิ่งบาท, สลึง, เฟื้อง, กิ่งเฟื้อง, ไพ

ออกใช้ พ.ศ. 2394

รูปแบบ ตราพระแสงจักร ชนิดราคากิ่งตำลึง และบาทหนึ่ง มี 6 และ 8 แฉก
 ชนิดราคากิ่งบาทมี 8, 9 และ 10 แฉก ชนิดราคาสลึง มี 8 และ 10 แฉก เฟื้องและกิ่งเฟื้องมี 6 แฉก

ชนิดราคาไพไม่มีตราพระแสงจักร ส่วนตราพระมหามงกุฏคล้ายคลึงกันทุกชนิดราคา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเป็น
 ที่ระลึกสำหรับพระราชทานในโอกาสสำคัญ สร้างหลังจากเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว” (กรมธนารักษ์
 2524: 119)

(4) “พดด้วงทองคำที่ระลึก ตราพระเด้า ผลิตขึ้นในรัชกาลที่ 4

ด้านบน ไม่มีตรา

ด้านหน้า ตราพระเด้า

ชนิดราคา สลึง, เฟื้อง, กิ่งเฟื้อง (สองไพ)

ออกใช้ ก่อน พ.ศ. 2394

ผลิตเพื่อพระราชทานเป็นที่ระลึกในโอกาสสำคัญ

นอกจากนี้จึงได้ผลิตพดด้วงเงินที่ระลึกตราพระเต้า ชนิดราคา สลึง, เฟื้อง, กิ่งเฟื้อง (สองไพ), ไพ และกิ่งไพ” (กรมธนารักษ์ 2524: 123-125)

(5) “พดด้วงเงินที่ระลึก ตราพระแสงจักร - พระจุลมงกุฏ - ช่อรำเพย²⁸” ผลิตขึ้นในรัชกาลที่ 5

ด้านบน ตราพระแสงจักร

ด้านหน้า ตราพระจุลมงกุฏ (พระเกี้ยว) ประดิษฐานบนพานแว่นฟ้า มีฉัตรกระหนาบสองข้าง มีกรอบล้อม 2 ชั้น พื้นเป็นลายกระหนก

ด้านหลัง ตราช่อรำเพย เบื้องล่างมีเลขบอกจุลศักราช “๑๒๔๖”

ชนิดราคา ชั่ง, กิ่งชั่ง, หัวตำลึง, สองตำลึงกึ่ง, ตำลึง, กิ่งตำลึง

ออกใช้ วันที่ 24 พฤษภาคม พ.ศ. 2423

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเป็นที่ระลึก ในการบำเพ็ญพระราชกุศลถวายแด่สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชชนนี เมื่อพระองค์ทรงมีพระชนมพรรษา 28 พรรษานับวันเท่าพระบรมราชชนนีเมื่อสิ้นพระชนม์ เงินพดด้วงนี้สร้างเป็นเถาตั้งแต่ราคา 1 ชั่งลงมาถึงกิ่งตำลึงเป็น 6 ราคาสำหรับพดด้วงราคาชั่งและกิ่งชั่ง และแกะสลักตราด้วยมือ จำนวนกลีบพระแสงจักรมีจุด และรัศมีอาจไม่เท่ากันทุกราคา นอกจากนั้นใช้แม่ตราตีประทับ” (กรมธนารักษ์ 2524: 197-211)

เงินพดด้วงที่ระลึก นับว่าเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ทำให้ทราบถึงเรื่องราวของสังคมในอดีตได้ การจัดทำเงินพดด้วงที่ระลึกจึงเป็นพัฒนาการของเงินพดด้วงที่นอกจากการใช้เป็นเงินตรา

4. กิจกรรมที่ใช้เงินพดด้วง

เงินตราที่ถูกนำมาเป็นเครื่องมือใช้สอยแลกเปลี่ยนหมุนเวียน มีอาณาบริเวณในการใช้จ่ายกว้างไกลเพียงใดนั้น เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ทางสังคม การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจการค้า และการคมนาคม เป็นสำคัญ

การบริหารการปกครองมีความจำเป็นต้องใช้เงินตรา และเงินตราที่ใช้คือเงินพดด้วง ซึ่งเป็นเงินตราที่ได้รับการยอมรับในคุณค่าแลความบริสุทธิ์ของโลหะเงิน การมีเงินพดด้วงมากทำให้มีความน่าเชื่อถือมาก มีความมั่นคงในระบบเศรษฐกิจและมีเสถียรภาพในทางการเงิน ทำให้การบริหารราชการแผ่นดินของอาณาจักรสยาม มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย

²⁸ (Thevetia peruviana Schum Apocynaceae) เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง แตกกิ่งก้านสาขามาก นิยมปลูกเป็นไม้ประดับลักษณะใบแคบสีเขียว หนาและแข็ง ปลายใบสอบแหลม ดอกเป็นรูปกรวย มีสีเหลือง สีส้ม และขาว เคยมีสีแดง แต่สูญพันธุ์ไปแล้ว มีถิ่นกำเนิดในหมู่เกาะอินเดียตะวันตก

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ หลักศิลาจารึก เกสสารและหนังสือ ทำให้ทราบถึงอาณาบริเวณของการใช้เงินพดด้วง จากเขตการปกครองในรูปแบบการปกครองเมืองลูกหลวง ดังความว่า

“ประเทศไทยแบ่งอาณาเขตการปกครองออกเป็นเมือง 3 ชั้น คือ

1. หัวเมืองชั้นใน ได้แก่ หัวเมืองที่รายล้อมราชธานี เรียกว่า เมืองจัตวา
2. หัวเมืองชั้นนอก ได้แก่ หัวเมืองที่อยู่นอกเมืองจัตวาออกไป แบ่งออกเป็นหัวเมือง ชั้นเอก โท และตรี ตามขนาดและความสำคัญของหัวเมืองนั้น ๆ

3. หัวเมืองประเทศราช เป็นหัวเมืองที่อยู่ห่างไกลออกไปถึงชายแดนที่ติดกับประเทศอื่น โดยมากเป็นเมืองต่างชาติ ต่างภาษา มีเจ้านายของตนปกครองกันเอง แต่ผู้ใดจะเป็นเจ้าเมืองจะต้องเข้ามาสวามิภักดิ์และรับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองประเทศราช มีหน้าที่ถวายต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการตามกำหนดปีละครั้งหรือสามปีครั้ง” (เสถียร ณ สุภโศภณ 2515: 72-74) ในบรรณาการหรือสิ่งของหรือช่วยเงินตรา คือ เงินพดด้วง จากเมืองหัวเมืองและเมืองประเทศราช

อาณาบริเวณของดินแดนสยามในสมัยกรุงศรีอยุธยา “มีอาณาเขตข้างใต้ลงไปตลอดแหลมมลายู ทิศตะวันตกก็ได้เมืองตะนาวศรีและเมืองทวาย ข้างเหนือปรากฏอาณาเขตขึ้นไปเมืองสวรรคต ข้างตะวันออก ไปจรดแดนขอม” (บังอร ปิยะพันธุ์ 2538 : 63) ในครั้งนั้นมีหัวเมืองประเทศราชขึ้นกับกรุงศรีอยุธยา 16 หัวเมือง คือ “เมือง มะละกา เมืองชวา เมืองตะนาวศรี เมืองนครศรีธรรมราช เมืองทวาย เมืองเมาะตะมะ เมืองเมาะลำเลิง เมืองสงขลา เมืองจันตะปุน เมืองพิศณุโลก เมืองศุโขไทย เมืองพิไชย เมืองสวรรคโลก” (พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ในประชุมพงสาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3, 2542: 213) แสดงว่าเกิดการหมุนเวียนของเงินพดด้วงกระจายไปในหัวเมืองต่าง ๆ เหล่านี้ตามการปกครองของราชอาณาจักรสยามด้วย จากเขตแดนการปกครอง แสดงให้เห็นถึงอาณาบริเวณในการใช้เงินพดด้วง ซึ่งแล้วแต่หน้าที่ของเงินพดด้วง ได้ใช้จ่ายไปตามภารกิจต่าง ๆ ดังนี้ คือ

4.1 กิจการการปกครองหัวเมืองและเมืองประเทศราช

การปกครองหัวเมืองและประเทศราชมีความจำเป็นในการช่วยเหลือสนับสนุนกำลังทรัพย์ เพื่อให้กิจการบ้านเมืองให้มีความสงบสุข สังคมมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ในยุทธศาสตร์การปกครอง การสร้างขวัญและกำลังใจแก่เมืองประเทศราช ก่อให้เกิดอิทธิพลทางจิตใจ ให้การยอมรับในอำนาจทางปกครองของสยาม และเงินพดด้วงได้ใช้จ่ายไปในทางการบริหารการปกครองในกิจการหัวเมืองและเมืองประเทศราช กล่าวคือ

ในหัวเมืองทางภาคเหนือพระยามหาอำมาตยาธิบดี (หฺร่น) เมื่อยังเป็นพระยาศรีสิงหนาท ได้รวบรวมเขตการปกครอง ประกอบด้วย เมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง และเมืองลำพูนไชย

มีหลักฐานที่กล่าวถึง การบริหารจัดการหัวเมืองโดยจัดส่งผู้ควบคุม ไปดูแลหัวเมือง ในกรณีเงินพดด้วงได้ ถูกนำพาไปใช้จ่ายในกิจการทางทหารในดินแดนทางภาคเหนือ ปรากฏในพงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ว่า

“แลในปีจอ ฉ ศก ศักราช 1236 จึง โปรดเกล้าฯ ให้พระนรินทร์ราชเสนี ปลัดบาญชี กรมพระกลาโหม เป็นข้าหลวงที่หนึ่ง หลวงเสนีพิทักษ์ กรมมหาดไทย เป็นข้าหลวงที่สอง ขึ้นไปอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ทหารนาย 10 คน ทหารเลว 60 คน รวม 70 คน ขึ้นไปประจำอยู่กับข้าหลวงที่เมืองเชียงใหม่ด้วย ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินเดือนให้ข้าหลวงที่หนึ่ง ข้าหลวงที่สอง ถ้ามขุนหมื่นเสมียนนายไพร่ รวมปีหนึ่งเป็นเงิน 162 ชั่ง 12 บาท” (ประชุมพงศาวดารเฉลิมกาญจนาภิเษก เล่ม 7, 2545: 378) แสดงว่ามีเงินพดด้วงใช้อยู่ในภาคเหนือเมืองเชียงใหม่

ในการปกครองหัวเมืองที่ภาคเหนือได้พระราชทานให้เป็นเงินเดือนแก่ข้าหลวงเพื่อ ผลทางการปกครอง การจัดส่งกองกำลังเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยและป้องกันเมืองจากการคุกคาม จากประเทศรอบข้าง การมีผู้ควบคุมดูแลในการรบที่มีความสามารถและเชื่อถือได้ จะช่วยให้ระบบ การปกครองเข้มแข็ง

ประกาศกำหนดค่าธรรมเนียม ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มี พระบรมราชโองการให้ประกาศแก่ไพร่หลวงที่ได้รับพระราชทานตราภูมิคุ้มห้าม²⁹ ที่ทรงแคลง พระราชหฤทัยอยู่ว่า เจ้าพนักงานแลเจ้าขุนมูลนายจะเรียกค่าธรรมเนียมเกินไป จึงโปรดให้ประกาศ ว่าไพร่หลวงที่ได้รับตรานั้น ต้องเรียกค่าธรรมเนียมคนหนึ่ง ค่ากระดาศสิ่งหนึ่ง ค่าพิมพ์เฟื้องหนึ่ง ค่าอาลักษณ์ 2 ไพ ค่าตราพระขสิทธิ์ 2 ไพ ตราพระราชสิทธิ์ 2 ไพ กลาโหม 2 ไพ มหาดเล็ก 2 ไพ และค่าหางว่าวแม่กองสสิ่ง อาลักษณ์สสิ่ง กลาโหมเสมียนตราสสิ่ง มหาดไทยพระราชทานเสนาสสิ่ง คลังมหาสมบัติเสมียนตราสสิ่ง มหาดเล็กเจ้าหมื่นศรีสรลักษ์สสิ่ง รวมตราภูมิใบหนึ่งต้องเสียเงิน เก้าสสิ่งเฟื้อง (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2528: 21) แสดงว่า ก่อนหน้านั้นจะมีค่าใช้จ่ายในการแต่งตั้ง ตำแหน่ง หรือค่าตราสูง จึงกำหนดค่าธรรมเนียม ค่าตราไว้เป็นมาตรฐาน เพื่อป้องกันการเรียกเก็บ ค่าธรรมเนียมจากเจ้าหน้าที่มากเกินไป

ภาคใต้ค่าธรรมเนียมแต่งตั้งเจ้าเมืองด้วยอิทธิพลทางการเมืองการปกครองของไทย ปรากฏการใช้จ่ายเงินพดด้วงที่หัวเมืองทางภาคใต้ เมื่อ พ.ศ. 2285 นครศรีธรรมราชเป็นหัวเมือง ประเทศราชของกรุงศรีอยุธยาบางสมัย ได้ผลิตเงินพดด้วงขึ้นใช้เอง และมีเงินพดด้วงของกรุงศรีอยุธยา ส่งไปใช้ในเมืองนคร จากหลักฐานที่ปรากฏในการตั้งเจ้าพระยาของเมืองนคร มีการหมุนเวียนของ เงินพดด้วง คิดค่าใช้จ่ายในการแต่งตั้งตำแหน่งเสนาบดี ปรากฏหลักฐานว่า “ปีจอจัตวาศก จุลศักราช 1104 ในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐกรุงเก่า ตั้งพระยาไชยาธิเบศร์เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 6, 2545: 99) ซึ่งในการพระราชทานบรรดาศักดิ์หรือ

²⁹ ห้ามอากรสมพัตสร ตลาดค่าน้ำ ค่านา ภาษี อากร ทั้งปวง

ชั้นยศของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช คิดค่าตั้ง ค่าตรา ค่าธรรมเนียมมอบเมือง ค่าธรรมเนียมแต่งตรา พระราชโองการ ตราครุฑพ่าห์ เชิญพระสุพรรณบัฏ³⁰ ค่าผู้เชิญพระราชโองการ ค่ารับสั่งนายเวร ชาววังมหาดไทย และเจ้าพนักงานทั้งปวงมีข้อความบันทึกในพงศาวดารของเมืองนครศรีธรรมราช ว่า

“ผู้เป็นเจ้าพยานนครศรีธรรมราช เสียค่าธรรมเนียมให้อาลักษณ์จารึกชื่อตามบรรดาศักดิ์เสมอมา ร้อยละ 1 สลึง กรมอาลักษณ์ผู้แต่งตราพระราชโองการได้ค่าธรรมเนียม 1 ชั่ง 10 ตำลึง กรมแสงใน ได้ค่าธรรมเนียมรักษาตราพระราชโองการและตราพระครุฑพ่าห์ 1 ชั่ง 10 ตำลึง สนมผู้เชิญตรา พระราชโองการและตราพระครุฑพ่าห์ 10 ตำลึง คนหามเสลี่ยงและแคร่สังข์และเทียวแห่มาแต่ โรงแสงเสมอคนละ 1 บาท อนึ่งค่าตำแหน่งศักดิ์ผู้รักษาเมือง ผู้รั้ง และข้าหลวงกรมการนาย ระวังนายขนอนด่านคอยสืบร้อยอายุัดและแขวงนายบ้านนายอำเภอ และพระหลวงขุนหมื่น วิชาญข้าวย่วย และช่วยช่งกงช้างทั้งปวง กราบถวายบังคม เสียค่าชกม่านค่าปีกลองเป็นค่า ตำแหน่งศักดิ์ขุนขนอน 1 ตำลึง 2 บาท ค่าชกม่าน 1 เฟื้อง ปีกลอง 1 เฟื้อง แคร่ 1 เฟื้อง ช่ง ขนอน 3 บาท ชกม่าน 1 เฟื้อง แคร่ 1 เฟื้อง และพระหลวงขุนหมื่นกรมการ และนายระวัง นายบ้านนายอำเภอ และข้าหลวงขุนหมื่นวิชาญ ข้าวย่วยช่งกงช้างทั้งปวง เสียค่าถวายบังคม และค่าชกม่าน ค่าปีกลอง เป็นค่าตำแหน่งศักดิ์ตามบรรดาศักดิ์ แต่นา 100 หนึ่งขึ้นไป เสียค่า ตำแหน่งศักดิ์ 100 ละ 2 สลึง และนา 100 หนึ่ง ขึ้นไปถึงนา 100 เสมอ ร้อยละ 2 สลึง และเสีย ค่าชกม่านและปีกลองและแคร่เหมือนกันทุกคน” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนภิเษก เล่ม 6, 2545: 104)

แสดงว่าเจ้าพระยานครต้องจ่ายเงินเป็นค่าประกอบการรับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมือง เป็นค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ในพิธีการเป็นเงินพดด้วง

เจ้าพระยานคร มีนามเดิมว่า พัฒน์ ต้นสกุล ณ นคร เป็นบุตรเขยเจ้านครฯ ที่ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงแต่งตั้งเป็นเจ้าประเทศราช ซึ่งต่อมารัชกาลที่ 1 โปรดให้ออก จากตำแหน่งและทรงแต่งตั้งบุตรเขย พัฒน์ เป็นพระยานครฯ แทน และได้มีการแต่งตั้งกรมการ เมืองนครตามตำแหน่งที่ขาดอยู่ การแต่งตั้งตำแหน่งมีบรรดาศักดิ์ ตามอำนาจหน้าที่รับผิดชอบการ สัมปทานข้าว ฟ้าขาว และคินุก โดยจ่ายค่าสัมปทานเป็นเงินตรา ดังนั้นเงินพดด้วงจึงได้ขยาย อาณาบริเวณไปสู่เมืองนครศรีธรรมราช ดังความในทำเนียบข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราชที่ บันทึกบรรดาศักดิ์ เครื่องประกอบยศ และมีรายได้จากค่าเช่าสัมปทานเป็นเงินตรา ปรากฏเป็น หลักฐานว่า

³⁰ สุพรรณบัฏเป็นแผ่นทองคำจารึกพระนาม หรือนามของพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการที่ได้เลื่อนฐานันดร หรือได้เลื่อนบรรดาศักดิ์

“ออกพระเทพเสนาบดี ศรีสมุห์พระสุรัสวดี นา 1400 ฝ่ายขวา ตราประจำตำแหน่งรูปคน มีอ
 ขวาชูสมุด นั่งบนแท่น มีข้างพลาย 2 ข้างพัง 1 จำลอง 2 ธงทวน 4 นวม 4 หมวกสำหรับข้าง
 6 ม้า 1 เครื่องม้า 1 ปืนนกสับหลังข้าง 2 กระบอก หมวกสำหรับม้า 1 ทวนม้า 1 เสื้อ 1 ปืน
 กระสุนนิ้วกึ่งบรรดาศักดิ์ 1 กระบอก ปืนกระสุน 3 นิ้วเชลยศักดิ์ 1 กระบอก ปืนนกสับ 20
 กระบอก เสื้อ 11 หมวก 11 หอกเขน 20 เสื้อพล 20 ทวนเท้า 8 เรือพนัก 1 ลำ ได้รับ
 พระราชทานบัวโตนักการ และข้าวผูก 10 คน เรียกเสมอคนละ 20 สัด นายหมวดเอาผ้าขาว
 มาผูกปีละคู่ เมืองตรังเอาดิบูกมาผูกปีหนึ่ง 15 ชั่งไทย เมืองกุแหวะเอาดิบูกผูกปีหนึ่ง 7 ตำลึง 10
 บาท ถ้าขุนหมื่นและราษฎรชาวเมืองตรัง กุแหวะ ร้องฟ้องเป็นกระทรวงแพ่งอาญา ธรรม
 มาธิกรณ์ครบาลได้รับหนังสือฟ้องเอาว่าแก่เจ้าเมืองผู้รั้งได้พิจารณารับผลพระราชทานหัวเบี้ย
 พินัยอาญากรมสุรัสวดี มีนาสัดออกเมืองเส้น 1” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 6,
 2545: 143) การแต่งตั้งขุนนางหรือเจ้าเมืองนอกจากจะพระราชทานสิ่งของแล้ว ยังได้สิทธิรับส่วย
 เป็นเงินเก็บไว้ใช้จ่ายและส่งเข้าพระคลังหลวง

นอกจากนี้เงินพดด้วงได้ขยายอาณาบริเวณการใช้ไปตามหัวเมืองต่าง ๆ ทางภาคใต้ มี
 หลักฐานปรากฏไว้ในพงศาวดารเมืองสงขลาให้ได้รับพระราชทานเงินตราและสิ่งของใน
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เมื่อครั้งเสด็จหัวเมืองภาคใต้ ว่า

“จะเสด็จออกมาเที่ยวทอดพระเนตร ตามหัวเมืองปากใต้ ทรงพระราชทานพรและเสื้อหมวก
 ให้แก่พระยาแขกหัวเมืองทุกคน แต่พวกแม่กองบังอู่เสื้อได้เสื้อมัสรูเขียว³¹ อย่างแขกคนละตัว
 พวกไพร่ซึ่งมาด้วยสิ้นทั้งนั้นพระราชทานเงินเสมอคนละบาท คนแปลร้อยสี่คนเป็นเงินตราสิบ
 ชั่งตำลึง แล้วทรงพระราชทานพวกนางงานที่ทำพระราชวังแหลมชาย หลวงศรีสมบัติ เงินตรา
 5 ตำลึง ปลัด หลวงเมือง หลวงนำวัง หลวงเพชรพยาบาล หลวงระโนฎ หลวงศรีปลุกา ได้
 เสื้อแพรเงินเจ้าคนละตัว เงินตราคนละ 3 ตำลึง ขุนแก้วเสนา ขุนสรรพากร ขุนศรีโยธา ขุน
 กล้าอาส่า ได้เสื้อผ้าต่างสีคนละตัว เงินตราคนละ 2 ตำลึง ข่างไม้เลว 31 คน พระราชทานเสื้อผ้า
 ขาวดอกคนละตัว เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาเพิ่มเงินให้คนละเหรียญ เสร็จแล้วทรงละคร
 ให้พวกพระยาแขกหัวเมืองดู เพลาบาย 2 โมงเศษ ทรงพระบริจาทานเงินบาทด้วย พระหัตถ์
 กับพระเจ้าหน่อ 6 องค์ แก่ผู้เฒ่าผู้แก่ชายหญิงที่สูงอายุแต่ 50 ปีเศษขึ้นไปถึงอายุ 60 ปี 70 ปี 80 ปี
 เสมอคนละบาท คนที่มารับพระราชทาน 819 คน คิดเป็นเงินตรา 10 ชั่ง 4 ตำลึง 3 บาท”
 (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 6, 2545: 306)

การสร้างขวัญและกำลังใจแก่เมืองประเทศราช

มีเงินพดด้วงมอบให้เป็นรางวัลสนับสนุนการกระทำเพื่อความมั่นคงภายในประเทศ
 อาทิ เมื่อจุลศักราช 1238 (พ.ศ. 2419) เกิดความไม่สงบจากกบฏเงินเมืองภูเก็ต เจ้าพระยาไทรบุรีมี

³¹ เป็นผ้าเข้มขาวไหมแบบอิหร่าน

ความชอบในราชการแผ่นดิน นำกำลังกองทัพจากเมืองไทรบุรีช่วยระงับความวุ่นวายจากคนจีนในเมืองภูเก็ตเป็นกบฏฆ่าฟันผู้คน เผาบ้านเมือง วัดวาอาราม จึงโปรดเกล้าให้ได้รับรางวัลตอบแทน “ให้เจ้าพนักงานจัดเครื่องอิศริยยศพระแสงปืน เงินตรา เสื้อผ้า มอบให้พระอมรวิไลยศรเดช เจ้ากรมทหารปืนใหญ่เป็นข้าหลวงคุมออกไปพระราชทานแก่เจ้าพระยาไทรบุรี พระแสงปืน มีเครื่องพร้อมหีบหนึ่ง เงินตรา 50 ชั่ง” (ประชุมพงสาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 6, 2545: 374) เพื่อเป็นการตอบแทนความดีความชอบด้วยศตวรรษาคศักดิ์ สิ่งของและเงินตราเป็นเงินพดด้วง

ที่เมืองสิบสองพันทนาหัวเมืองประเทศราชทางภาคเหนือปรากฏหลักฐานการใช้เงินพดด้วงเพื่อบำรุงขวัญแก่เจ้าหัวเมืองที่เข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารจากการรุกรานของพม่าในรัชกาลที่ 1 ความว่า

“ในจุลศักราช 1166 ปีชวดฉศก พม่าได้เกณฑ์กองทัพหมื่นคนนำพาเจ้าจันทน์ขึ้นมาจะตั้งให้เป็นเจ้าเมืองเชียงรุ่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าอินทราธิราชเจ้าเมืองเชียงใหม่ เป็นแม่ทัพคุมกองทัพเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ยกขึ้นไปทางเชียงตุงให้เจ้าฟ้าอัครเมืองน่านเป็นแม่ทัพคุมกองทัพเมืองแพร่ เมืองน่านยกขึ้นไปทางเชียงรุ่ง และให้เมืองหลวงพระบางยกขึ้นไปเสริมทัพจะรบกับพม่า พม่าก็ตกใจแตกกระจัดกระจายไป นามหาวังผู้ครองเมืองจึงให้นายมหาพรหมลงไปพูดละอองฯ ณ กรุงเทพฯ จึง “มีรับสั่งโปรดเกล้าฯ ว่าถ้าพม่าถ้าจะมาเบียดเบียนข่มเหงก็ให้ยกครอบครัวลงมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ณ กรุงเทพฯ จะทรงทะนุบำรุงให้อยู่เย็นเป็นสุขสืบต่อไป จึงพระราชทานเงินให้เจ้าศรี 2 ชั่ง เสื้ออัครดัดตัวหนึ่ง ผ้าสำหรับ 1 ผ้าโพกศีรษะผืน 1 พระราชทานเงินให้นายมหาพรหมเป็นเงิน 1 ชั่ง 5 ตำลึง ผ้าสำหรับ 1 เสื้ออัครดัดตัว 1 ผ้าโพกศีรษะผืน 1 พระราชทานเงินให้ไพร่ 44 คนๆละ 6 ตำลึง ผ้าคนละสำหรับ ...” (ประชุมพงสาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 11, 2551: 633)

ในการปกครองหัวเมืองประเทศราชทางภาคเหนือ ซึ่งเป็นดินแดนที่อยู่ห่างไกลจากเมืองหลวง การช่วยเหลือด้วยกำลังทหารทำได้ยากจึงบำรุงขวัญให้แก่ผู้อยู่ได้โดยปกติสุข โดยส่งเสริมให้หัวเมืองมีขวัญและกำลังใจเข้มแข็ง ด้วยการพระราชทานเงินตราและสิ่งของให้เป็นการปลอบขวัญ และเงินพดด้วงมีใช้จ่ายไปเพื่อการบำรุงขวัญและกำลังใจแก่หัวเมืองประเทศราช เช่น ในพงสาวดารเมืองกัณฑ์ กัณฑ์ว่า

“ครั้น ณ ปีจอสัมฤทธิศก แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระยากัณฑ์ถึงแก่กรรมอายุสมได้ 93 ปี ได้เป็นเจ้าเมืองว่าราชการอยู่ 53 ปี ญาติพี่น้องศรีตวัน กรมการปรึกษาพร้อมกันให้เรียกชื่อศพ พระยากัณฑ์หลงหมัดว่า บะระหมหลงหมัด พระราชทานเงินสลึงทำบุญในการศพ 3,200 สลึง เป็นเงิน 10 ชั่ง” (ประชุมพงสาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 6, 2545: 390) แสดงให้เห็นว่า รัชกาลที่ 3 พระราชทานเงินพดด้วงไปทำบุญศพ

ในรัชกาลที่ 3 ได้กล่าวถึงเงินตราไทย ที่นำไปใช้เป็นบำเหน็จความชอบให้กับหัวเมืองประเทศราชที่เข้ามาสวามิภักดิ์ ดังจะเห็นได้จากหลักฐานของหัวเมืองลาว มีรายละเอียดว่า

“ด้วยเมืองหัวพันทั้งหก³² กับเมืองพวน หรือมหาไชย เมืองคำเกิด เมืองคามอง เมืองวัง เมืองพรวง เมืองชุมพร เมืองตะโปน บรรดาหัวเมืองลาวฟากตะวันออก ขึ้นกับเมืองเวียงจันทน์ ซึ่งเป็นหัวเมืองปลายเขตแดนข้าขอบขัณฑสีมาของไทยมาแต่เดิม เมื่ออนุเจ้าเมืองเวียงจันทน์เป็นกบฏชักนำเอาหัวเมืองเหล่านี้ไปขึ้นกับญวน จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกกองทัพขึ้นไปปราบปรามเมืองหัวพันทั้งหกก็อ่อนน้อมแต่โดยดี ถึงกรุงเทพพระมหานคร “จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานจัดสิ่งของและเงินตราพระราชทานเมืองเขมิม หัวพันเจ้าเมือง เงินตรา 10 ตำลึง เพี้ยนามวงษาบุตรปลัด เงินตรา 6 ตำลึง หม่อมบัวจันทาเงินตราคนละ 5 ตำลึง ไพร่ 6 คน เงินตราคนละ 6 บาท เงิน 9 ตำลึง เมืองหัวเมือง เพี้ยลานปลัด เงินตรา 10 ตำลึง” (ประชุมพงสาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 12, 2549: 676) ถือเป็นธรรมเนียมการตอบแทนด้วยเงินตราและสิ่งของให้แก่หัวเมืองประเทศราชที่ยอมอ่อนน้อมและใช้เงินพดด้วงไปเพื่อการตอบแทน

โดยธรรมเนียมของเขตการปกครองหัวเมืองของเมืองประเทศราช เมื่อมีกรณีการเสียชีวิตของเจ้าเมือง เมืองแม่จะเป็นผู้ที่ให้การสนับสนุนกิจการในเรื่องค่าใช้จ่ายในการศพ กรณีของการศพเจ้าหลวงพระบางซึ่งเป็นหัวเมืองประเทศราชของสยาม สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรายละเอียดค่าสนับสนุนในพงสาวดารเมืองหลวงพระบางว่า

“ลุปีชวด ศักราช 1198 (พ.ศ. 2379) เจ้าเมืองหลวงพระบางมังฆาตุราช อยู่ในราชสมบัติ 20 ปี พระชนม์ได้ 64 ก็ถึงแก่พิราลัย สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระราชดำริสแตงให้ปลัดวังคุมของไทยทานขึ้นไปมีผ้า 30 ไตร ร่มกระดาย 200 คัน พัดหางปลา 200 เล่ม กระดายฟาง 200 ม้วน เครื่องเขียนสีต่างๆ 100 ห่อ น้ำตาลทรายหนัก 2 หาบ เงิน 400 เฟื้อง ทองอังกฤษ 200 ม้วน ในการฉาปนกิจ” (สุทธิพันธุ์ ขุทรานนท์ และคณะ 2546: 126) ในการสนับสนุนทรัพย์สิ่งของและค่าใช้จ่ายในงานศพเจ้าหลวงพระบางหัวเมืองลาวเมืองประเทศราชของสยามเป็นเงินพดด้วง ชนิดราคาย่อย

การสร้างขวัญและกำลังใจเมื่อหัวเมืองประเทศราชมีความระส่ำระสายหรือเกิดเหตุวุ่นวาย มีหลักฐานการใช้เงินพดด้วงที่เมืองศรีกรุงกานู เพื่อนำไปใช้จ่ายในงานศพ เมื่อผู้นำเสียชีวิต การพระราชทานเงินทำบุญในการศพตามธรรมเนียม เจ้าเมืองประเทศราช และในการบริจาทานนี้ ได้อาศัยเงินพดด้วงชนิดราคาสูง ขนส่งโดยการไ้เรือรบบรรทุกจากกรุงเทพฯ ไปเมืองศรีกรุงกานู³³ ดังความที่ปรากฏในพงสาวดารเมืองศรีกรุงกานูว่า

“ณ ปีชวดอัฐศกศักราช 1239 (พ.ศ. 2420) แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระยาอภัยภูธรศึกษาผู้ว่าการกงสุลฝ่ายสยาม ณ เมืองสิงคโปร์มีหนังสือบอกมาว่า พระยาตรังกานูถึงแก่อนิจกรรม ณ วันเสาร์เดือน 6 แรม 2 ค่ำปีชวดอัฐศก ความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว

³² 1. เมืองเขมิม 2. เมืองเชียงคอก 3. เมืองชำเหนือ 4. เมืองชำใต้ 5. เมืองโสม 6. เมืองซอน

³³ หอสมุดแห่งชาติ, กระดายฝรั่ง, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นหมึก ม.ป.ป. เลขที่ 001.4/6 หมวดพงสาวดารภาคใต้ ตามประวัติเอกสารระบุว่า ส่งมาจากกระทรวงมหาดไทย เมื่อ พ.ศ. 2455

มีห้องตราโปรดเกล้าฯ ให้หลวงศรีมหาราชาข้าหลวง หมื่นจ่านงคภาษาลำม พระยาสมบัติพิรม เมืองสงขลา เชิญไปด้วยเรือรบชื่อสยามมกุฎไชยชิดเยี่ยมศพพระยาตรังกานู พระราชทานเงิน ทำบุญในการศพตามธรรมเนียมเจ้าเมืองประเทศราช 3200 สลึงเป็นเงิน 10 ชั่ง มอบราชการ บ้านเมืองให้พระไชยเสนฤทธิรงค์รายมุดาบังคับบัญชาปกครองบุตรหลานต่อไป” (ประชุมพงสาวดารฉบับกาญจนานิกเชก เล่ม 6, 2545: 412)

ในเหตุการณ์เมื่อครั้งมีความจำเป็นต้องใช้เงินย้อยชนิดราคาสลึงเพื่อใช้ในการบริจาคทาน ในการศพ ดังนั้นเงินพดด้วงจึงได้ขยายอาณาบริเวณการใช้ไปสู่เมืองไทรบุรี หัวเมืองประเทศราช ดังหลักฐานว่า

“จุลศักราช 1241 ปี (พ.ศ. 2422) เจ้าพระยาไทรยบุรีมีหนังสือมาว่า ณ วันศุกร์ขึ้นสามค่ำ เดือนเจ็ด ปีเถาะเอกศก หวันมะหะหมัดหัยรัน มารดาเจ้าพระยาไทรยบุรีป่วยเป็นโรคป่วยใหญ่ถึงแก่อนิจกรรม มีห้องตราโปรดเกล้าฯ ให้หลวงโกษาอิศหากุมเงินสลึงออกไปพระราชทาน เจ้าพระยาไทรยบุรี ทำบุญให้ทานในการศพหวันมหมัดหัยรัน 5 ชั่ง” (ประชุมพงสาวดารฉบับกาญจนานิกเชก เล่ม 6, 2545: 375)

สรุป จากหลักฐานทั้งหมดแสดงให้เห็นว่า เงินพดด้วงมีอาณาบริเวณใช้จ่ายในการบริหารบ้านเมืองไปตามสภาวะของเหตุการณ์ บางครั้งเงินพดด้วงถูกใช้จ่ายไปในการแต่งตั้งเจ้าเมืองบ้างเป็นการใช้จ่ายแทนการเก็บส่วยเข้าพระคลังหลวง เป็นเครื่องมือทางยุทธศาสตร์ทางทหารหรือใช้จ่ายไปเพื่อซื้อหา ข้าว เกลือ เพื่อเป็นเสบียงทัพ ใช้จ่ายในกิจการทางศาสนา และพระราชทานให้เป็นการสร้างขวัญและกำลังใจแก่เมืองประเทศราชช่วยงานศพ ทั้งนี้เพราะเงินพดด้วงเป็นเงินตราที่ใช้ในอาณาจักรสยามและทั้งเมืองประเทศราชยอมรับคุณค่าของเงิน เงินพดด้วงจึงแพร่ขยายกว้างไกลไปตามอาณาเขตการปกครองไปถึงเมืองสิบสองปันนา หัวเมืองประเทศราชทางภาคเหนือ เมืองจำปาศักดิ์ในมณฑลอีสานหัวเมืองลาว และที่ภาคใต้เมืองมาลายู เมืองประเทศราชของสยาม อาจถือได้ว่าเงินพดด้วงเป็นเครื่องมือในการขยายขอบเขตของแผ่นดิน ให้ผู้พบเห็นใช้จ่ายยอมรับในคุณค่าของเงินพดด้วง

4.2 กิจการทางทหาร

อาณาบริเวณการใช้จ่ายเงินพดด้วงขยายออกไปสู่เมืองเขมรในการกิจของราชการทหาร เพื่อจัดซื้อจัดหาข้าวและเกลือไว้เป็นเสบียงให้กองทัพและจัดทำป้อมค่าย อันเป็นยุทธศาสตร์ทางทหาร มีรายละเอียดเรื่องนี้ในจดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ 3 เรื่องบันทึกลัดบอกว่ด้วยราชการทัพญวนเมืองเขมร จ.ศ. 1201 กล่าวว่

“พระยาปลัดเกณฑ์ให้กรมการเมืองปัตทอง ขนข้าวแลจ้างส่งออกไปเมืองนครเสียมราบเก่าใหม่ 350 เกวียน นั้นได้จากการจัดซื้อจัดหาข้าวราคาเกวียนละ 2 ตำลึง 2 สลึง 50 เกวียน เป็นเงินตรา 5 ชั่ง 6 ตำลึง 1 บาท เข้ากันเป็นข้าวเมืองนครเสียมราบ 242 เกวียน 87 ปั้น ข้าวเมืองพระศกจัดซื้อเกวียนละ 2 ตำลึง ได้ข้าวเปลือก 47 เกวียน 73 ปั้น เป็นเงินตรา 4 ชั่ง 15

คำลึง 2 บาท ข้าวเปลือกสี่เป็นข้าวสาร จ่ายให้คน นาย ไพร่ กองทัพแลคนทำป้อม” (ประชุมพงสาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 12, 2549: 672)

และได้มีหนังสือบอกไปขอเอาเงินค่านา ของเมืองนครราชสีมาไปทางเมืองหลวงในกิจการทางการเงินใช้จ่ายในเมืองนครเสียมเรียบในระหว่างราชการทางหัวเมืองด้วยว่า

“อนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าได้มีหนังสือไปขอเอาเงินค่านา ณ เมืองนครราชสีมา ไป ณ เมืองนครเสียมเรียบ 50 ชั่ง แล้วพระยาสุริยเดช ปลัด พระภักดีนุชิต ผู้ช่วยกรรมการเมืองนครราชสีมา จึงแต่งให้หลวงเพชรณราย หลวงราชพลฤทธิคุมเอาเงินค่านาจำนวนปีระกานพศก 50 ชั่ง ไปส่งถึงเมืองนครเสียมราบ ณ วัน เดือน 5 ขึ้น 9 ค่ำ ปีกุน เอกศก ข้าพระพุทธเจ้ารับพระราชทานเอาเงินออกจัดซื้อกระบือ ณ แขวงเมืองนครเสียมราบ สำหรับจะได้เอามาส่งเข้าโรงหีบอ้อย ณ เมืองนครไชยศรี จัดซื้อตามราคา ได้กระบือ 200 ตัว เป็นเงินตรา 10 ชั่ง เงินซึ่งเหลืออยู่นั้น ข้าพระพุทธเจ้าจะเอาเข้ามาส่ง ณ กรุงเทพฯ ครั้งหลัง แลจำนวนข้าว เกลือ ณ เมืองปัตบอง จำหน่ายแลคงจางมากน้อยเท่าใด ยังหาได้จำนวนแน่ไม่ ข้าพระพุทธเจ้าจะให้พระยานรราชมนตรีไปชำระบัญชีข้าว เกลือ ณ เมืองปัตบองก่อน ถ้าข้าพระพุทธเจ้ากลับเข้ามาเฝ้าทูลละอองฯ แจ้งราชการ ณ กรุงเทพฯ แล้ว ก็จะเอาบัญชีข้าวเกลือซึ่งจำหน่ายและคงจางเมืองปัตบอง เมืองนครเสียมราบเข้ามาด้วย ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

หนังสือบอกมา ณ วันอาทิตย์ เดือน 5 แรม 1 ค่ำ ปีกุน เอกศก (ตรงกับวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2382)” (ประชุมพงสาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 12, 2549: 673)

จากหลักฐานแสดงให้เห็นการใช้จ่ายเงินพดด้วงในการกิจการทหาร และเป็นเครื่องมือในการเก็บส่วยเป็นเงินตราเข้าพระคลังหลวงทั้งในหัวเมืองและประเทศราชของสยาม

ในกิจการของราชการทหาร นายทัพ นายกอง ที่ไปราชการทัพเมืองนครเสียมเรียบมีหลักฐานการใช้จ่ายจัดซื้อจัดหาอาหารเป็นเสบียงทัพจากจดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวน ในรัชกาลที่ 3 ความว่า จำนวนเงินหลวงมอบให้กรมการเมืองปัตบอง เมืองนครเสียมเรียบจัดซื้อเงิน 43 ชั่ง 18 ตำลึง 1 บาท 1 สลึง เป็นข้าว 369 เกวียน 75 สัด แจกมาให้บอกครั้งก่อนแล้ว ได้จ่ายให้นายทัพนายกองไพร่พล และครอบครัวข้าหลวงไปมาราชการรับพระราชทานแต่ ณ เดือนยี่ ปีมะเส็ง เบญจศก (พ.ศ. 2376) มาจนถึงเดือน 8 ทศกีสารท ปีมะเมีย จอศก (พ.ศ. 2377) ยังมีข้าวอยู่ 21 เกวียน 21 สัด ณ เดือน 9 จ่ายเฉลี่ยกองทัพรับพระราชทานได้ข้าวสารแต่คนละ 10 ทะนาน ข้าพระพุทธเจ้าให้กรมการเที่ยวสำรวจจัดซื้อให้พระยาพระเชษฐาธิราช ณ แขวงเมืองนครเสียมราบ แขวงเมืองสวายจิต ราคาเกวียนละ 4 ตำลึง 5 ตำลึงก็หาไม่เมล็ดข้าวซื้อขายกันไม่” (ประชุมพงสาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 12, 2549: 647) ทั้งนี้เนื่องจากยุทธวิธีทางทหารได้จัดเก็บซื้อข้าวเอาไว้ไม่ให้ข้าวตกอยู่กับกองทัพของศัตรู จึงไม่มีข้าวซื้อขายในท้องตลาด

ในรัชกาลที่ 3 ได้ยอความไปบอกของเจ้าพระยาบดินทรเดชา สมุหนายก (สิงห์ สิงหเสนี) ฉบับที่ 1 ให้ดำเนินการปฏิบัติราชการตั้งกองทำบัญชีพลเมืองทางภาคอีสาน และจัดส่งส่วยเป็นสิ่งของและเงินตราเข้าสู่พระคลังหลวงและในกิจการความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ซึ่งแสดงให้เห็น

เห็นถึงการใช้จ่ายแลกเปลี่ยนของเงินพดด้วงและส่วยในดินแดนอีสาน ลาว และเขมร มีรายละเอียดใน
ใบบอกว่า

“หลวงกำจรใจราช³⁴ ขุนนางจ้านง³⁵ ขุนนราบริรักษ์ ข้าหลวง อุปฮาด ราชวงศ์เมืองอุบล บอก
ส่งทองเงินสิ่งของแทนเงินส่วย ให้หมวดพรหม หมื่นทิพคุณลงมาเมืองอุบล ทองคำฝู³⁶ 1 ตำลึง
1 บาท เงินตราไทย เงินตราลาว เงินแน่น เงินน้ำหนัก คิดเป็นเงิน 8 ชั่ง 1 ตำลึง 1 เฟื้อง ส่งเมือง
ป่าสัก³⁷ ทองคำฝู 12 ตำลึง 3 บาท 1 สลึง 1 เฟื้อง เงินตราไทย เงินตราลาว เงินแท่งมีด เงินราง³⁸
เงินแน่นตุ เงินน้ำหนัก คิดเป็นเงิน 23 ชั่ง 5 ตำลึง 1 บาท 1 สลึง 1 เฟื้อง ของแทนเงินส่วย
ส่งตามระยะทางเมืองอุบล เร่ว 2 หาบ 40 ชั่ง ครั้ง 3 หาบ 6 สลึง สี่ฝู 1 หาบ 17 ชั่ง
ไหม 1 หาบ 97 ชั่ง 8 ตำลึง เมืองป่าสัก เร่ว 7 หาบ 16 ชั่ง ครั้ง 60 ชั่ง สี่ฝู 45 ชั่ง กับ
เกลี้ยกล่อมได้ครัวเมืองพ้อง เพี้ยวงษ์ไชยา ชายหญิง 117 คน ครัวพระอินศรีเชียงใหม่ เมืองชุมพร
ตั้งอยู่บ้านพลก ชายหญิง 160 คน (เป็น) 277 คน กับชำระได้เก่าใหม่จกรรจ์ 449 คน เมื่อพระยา
พิบูลย์กับพระยาพระเขมรมาขอเอาพระองค์ด้วงไปครองเมืองเขมร จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2383)³⁹
พระราชทานองค์ด้วงเป็นพระหริภุชราคามาศราชบิดี ในวันเดือน 2 ขึ้น 15 ค่ำ ปีชวดโกศก มี
บัญชีรายชื่อสิ่งของพระราชทานพระองค์ด้วงและพระยาพระเขมร ในจดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมร
และญวนในรัชกาลที่ 3 เรื่องที่ 1 เงินตราครั้งหนึ่ง 5 ชั่ง ครั้งหนึ่ง 10 ชั่ง รวมเป็น 15 ชั่ง
บุตรชายองค์ด้วง 2 คนละ 1 ชั่ง พระยาพิบูลย์ราช พระยาสุริโยทัย คนละ 1 ชั่ง พระยาวงษา
สตรีสนองเมืองป่าทิว พระภิกษุเทศมหาราช (เมือง) โพธิสัตว์ พระสุรินบดินปลัด พระยามหาเสนา
พระราชอำนาจินดาปลัด พระราชาธิเบศ สัตติ คนละ 15 ตำลึง รวมเป็น 3 ชั่ง พระจิตสงคราม
ปลัด พระยามนตรีสงครามกวาง หินแก้ว พระสำอางสตรี ตำแหน่งเครื่องหอม สมเด็จพระท้าว
พระไกรยรมมหาราช เมืองกรวง พระมหาอำนาจิน นายคนห้ามสมเด็จพระท้าว เงิน คนละ 10
ตำลึง รวมเป็น 2 ชั่ง หลวงไทรยรรณกรราชการ เงิน 7 ตำลึง ขุนหมื่น 7 คน เงินคนละ 5 ตำลึง
พระยาทิศโยธาสงครามเมืองพนมเปญหนีตามครัวมา เงินตรา 10 ตำลึง ไพร์ 30 คน เงินคนละ 1
ตำลึง 2 บาท วันเดือน 2 แรม 2 ค่ำ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดแจงสิ่งของมอบให้พระยาศรีราชเดช
คุมไปส่ง ณ เมืองเพชร เรื่องที่ 2 ใช้ในราชการทัพเป็นเงินตรา 100 ชั่ง” (ประชุมพงศาวดารฉบับ
กาญจนาภิเษก เล่ม 12, 2549: 758-760) แสดงให้เห็นถึงการใช้จ่ายเงินตราในการจัดเก็บส่วยเป็น

³⁴ ขุนนางวังหน้า ตำแหน่งเจ้ากรมพลพันขาว นา 800

³⁵ ขุนนางวังหน้า ตำแหน่งเจ้ากรมพลพันขาว นา 300

³⁶ ทองคำเป็นเม็ดละเอียดอย่างทราย

³⁷ เมืองป่าสัก (Bassac) อยู่ริมแม่น้ำโขงไปทางใต้ใกล้เขตญวน

³⁸ เงินราง หรือ เงินฮาง บางทีเรียกว่า เงินแท่ง หรือเงินแน่น แท่งหนึ่งมีน้ำหนัก 6 ตำลึง 6 สลึง เป็นเงินที่ใช้อยู่ในภาค
อีสานตะวันออก ลักษณะเป็นแท่งยาว 6 นิ้ว กว้าง 2 นิ้ว หัวท้ายงอนเหมือนเรือไหลล้า มีขอบเหมือนแฉกเรือทั้งสี่มุม ท้องเป็นร่องไม่มีลึ

³⁹ หอสมุดแห่งชาติ หนังสือสมุดไทยคำ อักษรไทย ภาษาไทย เส้นดินสอ จศ. 1201 (พ.ศ. 2383) เลขที่ 25 หมวด
จดหมายเหตุกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3

สิ่งของและเงินตราเข้าสู่พระคลังหลวงในดินแดนเขมรเมืองประเทศราชและใช้จ่ายไปในราชการทางทหาร

ในยุทธศาสตร์การสงครามได้มีการใช้จ่ายเงินพดด้วงจัดซื้อข้าวเพื่อตัดตอนเสบียงทัพของข้าศึก มีบันทึกมหาดไทยที่คัดบอกเรื่องต่าง ๆ ในรัชกาลที่ 4 ได้คัดบอกในหนังสือใบบอกของเจ้าพระยามรราชเรื่องยกทัพหัวเมืองขัตติยพม่ามีความในใบบอกว่ายกไปถึงเมืองเชียงทราย บุกรุกไปตีเมืองเชียงตุง เพื่อสกัดทัพของพม่ามิให้ใช้เมืองฝ้ายเหนือเป็นแหล่งเสบียงทัพในสงคราม ขณะเดียวกันก็จะรวบรวมข้าวสารไว้เป็นเสบียงอาหารให้กับกองทัพไทย จัดซื้อจัดหาข้าวเปลือก ข้าวสาร เอาไว้ให้เมืองพิศณุโลก เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย เมืองพิไชย เมืองอุตรดิตถ์ และเมืองพิจิตร เบิกเงินมาจัดซื้อข้าวขึ้นฉางไว้ ในการนี้มีหลักฐานการเบิกเงินเพื่อจัดซื้อจัดหาข้าวสาร มีค่าใช้จ่ายเป็นเงินพดด้วงซื้อหาใช้จ่าย ความปรากฏในพงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ ว่า

“12 คำ ปีฉลูเบญจศก พระพิพิธสาตี บอกลงมาว่า ขึ้นไปถึงเมืองพิศณุโลก ได้หาตัวหลวงนามาชำระบัญชีเข้าฉาง หลวงนาว่าได้เงินหลวง 5 ชั่ง จัดซื้อเข้าเกวียนละ 2 คำลึง ได้เข้า 50 เกวียน 25 ทะนาน⁴⁰ เกวียนสี่ช้อม จ่ายข้าหลวงไปมา 3 เกวียน 2 ปั้น 12 สัด กองทัพอุตรดิตถ์ 17 เกวียน 90 ปั้น 14 สัด 20 เกวียน 93 ปั้น 6 สัด ยังกองฉาง 4 เกวียน 6 ปั้น 4 สัด ได้เงินหลวง 5 ชั่ง มอบให้ซื้อเกวียนละ 10 บาทเปนเข้า 40 เกวียน แล้วก็ขึ้นไปถึงเมืองพิไชย หาตัวหลวงนามาชำระได้เบิกเงิน 20 ชั่งขึ้นไปจัดซื้อเข้าเปลือกเข้าสาร ได้เข้าสาร 55 เกวียน 93 ปั้น สิ้นเงิน 20 ชั่ง จ่ายข้าหลวงจ่ายกองทัพสิ้น 54 เกวียน 59 ปั้น 15 สัด เข้ายังมีกองฉาง 7 เกวียน 52 ปั้น 13 สัด เงินที่เอาไปเหลืออยู่ก็เห็นน้อย ได้เบิกเงินค่านาขุนเทพเสนาเมืองพิจิตร 10 ชั่ง จัดซื้อเข้าเกวียนละ 3 คำลึงเงิน 4 ชั่ง 10 คำลึง เปนเข้า 30 เกวียน เงินเหลืออยู่ 2 ชั่ง 10 คำลึง พระพิพิธสาตีขึ้นไปถึงเมืองพิจิตร บอกมาเวรนายรัต ฯ” (ประชุมพงศาวดารเฉลิมกาญจนาภิเษก เล่ม 11, 2551: 654)

จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการใช้จ่ายเงินพดด้วงเพื่อการยุทธศาสตร์ทางทหาร โดยใช้จ่ายเงินซื้อหาจัดเก็บข้าเอาไว้เป็นเสบียงอาหารให้กับกองทัพและป้องกันไม่ให้ข้าวดกอยู่กับกองทัพพม่า

ในใบบอกราชการทางทหารของเจ้าพระยามรราช เรื่องยกทัพหัวเมืองเหนือ เมื่อครั้งรัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้ยกกองทัพไปรบพม่าที่เมืองเชียงตุง⁴¹ มีข้อความบอกไปทางเมืองฝ้ายเหนือของไทยให้ยกทัพไปตีเมืองเชียงตุง และให้ค่าตอบแทนเป็นเงินเบี้ยเลี้ยงให้กับกำลังกองทัพ ดังนี้

⁴⁰ มีรูปแบบดังนี้

เกวียน		ทะนาน
ปั้น		
สัด		

⁴¹ เป็นเมืองซึ่งปัจจุบันตั้งอยู่ในรัฐฉาน มีพื้นที่มากที่สุด และตั้งอยู่ในทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพม่า ประชากรส่วนใหญ่เป็นพวกไทเงิน หรือ จีน

“กองทัพเมืองหลวงพระบาง เมืองแพร่ เมืองน่าน ตัวนายขึ้นไปถึงบ้าง แต่ไพร่ยังหาพร้อมกันไม่ ก็ได้รับเงินเบี้ยหวัดแจกให้พระยาพระหลวงขุนหมื่น เป็นคนพระบรมมหาราชวัง 721 คน เงิน 221 ชั่ง 12 ตำลึง 2 บาท คนพระบวรราชวัง 36 คน เงิน 11 ชั่ง 6 ตำลึง รวม เป็นคน 757 คน เป็นเงิน 232 ชั่ง 18 ตำลึง 2 บาท เงินเหลืออยู่ 117 ชั่ง 1 ตำลึง 2 บาท จะส่งลงมาครั้งบอกราช วัน 2 ๓ ค่ำ ปีฉลูเบญจศก” (ประชุมพงสาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 11, 2551: 608)

มีการใช้จ่ายเงินพดด้วงไปในกิจการทางทหาร เพื่อจัดซื้อจัดหาข้าวไว้เป็นเสบียงในกองทัพเพื่อการทำสงคราม หรือเพื่อตัดเสบียงทัพของข้าศึก อันเป็นยุทธวิธีทางการทหาร อีกทั้งยังใช้เงินพดด้วงให้เป็นเบี้ยเลี้ยงกับทหารในกำลังกองทัพ

4.3 กิจการทางศาสนา

เมื่อสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีการสนับสนุนกิจการทางศาสนา ในการสร้างวัดวาอารามเพื่อบำรุงกิจการในพระพุทธศาสนา ได้มีการสร้างศาลาธรรมทาน การถวายปัจจัยแก่พระสงฆ์ แก่สมณะ ชิพราหมณ์ การให้ทานแก่คนยากจน และเพื่อความสะดวกในการแลกเปลี่ยน ใช้จ่ายมีความจำเป็นจะต้องใช้เงินตรา และเงินพดด้วง จึงได้ใช้จ่ายหมุนเวียนในกิจการบำรุงพระศาสนาในดินแดนต่าง ๆ อาทิ ภาคเหนือของไทย มีรายละเอียดบันทึกการสร้างวัดพระแก้วศรีเชียงใหม่ว่า

“จุลศักราช พันร้อยเจ็ดสิบสี่ ปีเตตสัน เดือน 3 เพ็ง วัน 2 สมเด็จพระเป็นเจ้า ทรงพระราชดำริทราสมโภชน์เบิกฉลอง ทำบุญเป็นมหาทานอันประเสริฐ กิจในพระศาสนา ให้มีการสร้างศาลาทาน 3 หลัง สร้างสะพาน ถวายปัจจัยทาน แก่พระสงฆ์ ถวายผ้าไตร จัดซื้อบาตร ถ้วยจาน มีด कु อุสาต หมอน ทองน้ำ ถวายจันทน์บิณฑบาต แก่สมณะชิพราหมณ์ และให้ทานแก่คนยากจน เจ็ดวันเจ็ดคืนในศาลาสามหลัง หมดเงินหลังละห้าชั่ง เจ็ดตำลึง สามสลึงเฟื้องเท่ากันทั้งสามหลัง ในการสมโภช เบิกฉลองทำบุญให้ทานสร้างศาลาธรรม และปัจจัยถวายแก่พระสงฆ์ในวรพุทธศาสนา ประมวลรวมเป็นเงินตราทั้งสิ้น สองร้อยแปดสิบสองชั่ง สองตำลึง สองสลึงเฟื้อง” (ประชุมพงสาวดารเฉลิมกาญจนาภิเษก เล่ม 9, 2545: 499-500)

ที่เมืองน่านในราชวงศ์จักรี พงสาวดารเมืองน่าน ได้กล่าวถึงเงินค่าจ้างของพระสงฆ์ในการเขียนธรรมฉลองทาน เป็นอาณาบริเวณการใช้เงินพดด้วงในเขตแดนทางภาคเหนือ เพื่อสร้างวัด สร้างมหายมณฑป เป็นจักรมุขสี่ด้าน มุงด้วยเสตวัดตาผ้าขาวเทศ กระทำพุทธาภิเษก เบิกบายฉลองธรรม ฉลองวัดหลวงภูมิทร์ราชา “สร้างธรรมแล้วฉลองทาน สร้างตั้งแต่ศักราช 1237 (พ.ศ. 2418) ปีดับไถ้ขึ้นมา ถึงปีกัตเหม้าได้ 5 ปี จุลศักราช 1241 (พ.ศ. 2422) ตัวนี้รวมเป็นกับมี 34 กับ รวมเป็นผูกมี 435 ผูก รวมเงินค่าทานได้จ้างพระสงฆ์เจ้าเขียนธรรมในครั้งนี้เลี้ยง 645 สลึง” (พงสาวดารกาญจนาภิเษก เล่ม 7, 2545: 324-325)

4.4 ประกันกับพม่า

นอกจากนี้เงินพดด้วงถูกใช้ไปเป็นหลักประกันข้อตกลงทางการเมืองในเหตุการณ์ผลัดเปลี่ยนแผ่นดินของพม่า เพื่อแสวงหาอำนาจทางการเมืองปกครองของรัฐบาลไทย ในเขตแดนหัวเมืองทางภาคเหนือ ที่เมืองสิบสองป็นนาหัวเมืองประเทศราชของไทย ว่า

“เมืองเชียงรุ่ง⁴² นับเป็นเมืองในจำพวกสิบสองป็นนา อยู่ข้างเหนือเมืองน่าน⁴³ พลเมืองเป็นไทย จำพวกหนึ่ง เรียกกันว่าลื้อ และแว่นแคว้นสิบสองป็นนา ที่ตั้งอยู่ระหว่างแดนจีนแดนพม่ากับแดนล้านนาไทยเวลานั้นพระเจ้าจกกายเมงเสียงพระจริต จกกายหลวง ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินพม่าจึงมีท้องตราให้หม่อมหน่อคำถือมาตั้งข้าหลวงพม่าที่เมืองหมอกใหม่ ให้เกณฑ์กองทัพพม่าสมทบกับพวกไทยใหญ่ และพวกเงินเมืองเชียงคอง รวมพล 3,000 พาหม่อมหน่อคำมาตั้งเป็นเจ้าเมืองเชียงรุ่ง ฝ่ายเจ้าศาลวันรู้ว่าหม่อมหน่อคำเอาเงินไปบนพม่าขอกองทัพมาได้ก็ตกใจ จึงปรึกษากันในวงศัญชาติว่าจะทำอย่างไรดี นางปิ่นแก้วมารดาของเจ้าศาลวันทำนองจะได้รู้จักคุ้นเคยกับข้าหลวงพม่าที่มาถึงกองทัพ จึงรับจะช่วยเหลือ แล้วเขียนหนังสือลับให้คนสนิทถือไปตั้งข้าหลวงพม่า กับเงิน 50 ชั่ง แลทองคำหนัก 2 ชั่ง 10 ตำลึง ขอให้ข้าหลวงช่วยให้เจ้าศาลวันได้คงเป็นเจ้าเมืองเชียงรุ่งต่อไป เงินทองที่ส่งไปนั้นขอช่วยราชการ (ให้มากกว่าของหม่อมหน่อคำ)” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 11, 2551: 324-325)

ต่อมา เจ้ากรุงอังวะ ประเทศพม่า ได้เรียกเอาเงินแก่ราษฎร โดยกำหนดเป็นอัตราภาษี การก่อตั้งครอบครัวใหม่ เป็นสกุลเงินพดด้วงของไทยความว่า “ณ ศักราช 1171 ปีมะเส็งนักษัตรเอกศก ให้พิจารณาถูกชายหญิงอันอยู่ในเรือนบิดามารดา แต่อายุ 15 ปีขึ้นไป ว่าควรมีเฝ้าเรือนได้ให้เรียกเอกรเงิน ทั้งครัวเดิมและลูกขึ้นเสมอครัวละ 33 บาท 3 สลึง 3 เฟื้อง 3 ไพ 3 กล้า 3 กล่อม” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 10, 2545: 96)

การใช้เงินพดด้วงได้ขยายไปประเทศเพื่อนบ้าน ดังคำให้การของ มหาโค มหาฤช เรื่องเมืองพม่า เมื่อครั้งตกอยู่ในพม่า ณ เมืองแปร มหาโคเป็นบิดา มหาฤชเป็นบุตร หนีจากเมืองพม่า ในสมัยพระเจ้าประจักษ์ ได้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร สอบถามเอาความในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้ความว่า

⁴² เชียงรุ่งหรือเชียงรุ่ง และกลุ่มเมืองบริวารตั้งเรียงรายสองฟากฝั่งแม่น้ำโขง ตามสภาพภูมิศาสตร์ มีกระแสน้ำไหลผ่านไม่เชี่ยวนัก ทำให้เมืองอื่นสามารถใช้ทางน้ำช่วงเมืองเชียงรุ่งติดต่อคมนาคมกับชุมชนอีกฟากหนึ่งของแม่น้ำโขงได้ และเชียงรุ่งยังตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าเชื่อมกับจีนตอนใต้ ล้านนา ล้านช้าง และรัฐฉานของพม่า รวมถึงการเป็นพื้นที่ปลูกชาคุณภาพดี เมืองนี้จึงเป็น ศูนย์กลางการคมนาคมการค้าที่ดึงดูดความสนใจทั้งจากจีนและพม่าและล้านช้างให้เข้ามามีอิทธิพลเหนือเชียงรุ่ง

⁴³ เป็นเมืองทางตอนเหนือตั้งอยู่ในพื้นที่ต่อแดนล้านช้างด้านตะวันออกเชื่อมกับหลวงพระบาง ด้านตะวันตก มี เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน และทางเหนือมีเชียงคอง เชียงรุ่ง ผู้นำเมืองน่านได้สร้างบ้านแปงเมืองขยายอำนาจด้วยการทำสงคราม และอพยพกวาดต้อนประชาชนชาวลื้อจากหัวเมืองสิบสองป็นนา นอกจากนี้ สถาปัตยกรรมศาสตร์ของเมือง ทำให้ราชสำนักกรุงเทพฯ ตันรัตนโกสินทร์ ได้มอบหมายให้เจ้านายเมืองน่านดูแลหัวเมืองต่างๆ ตามชายแดนภาคเหนือ เมื่อเกิดปัญหาความขัดแย้งของกลุ่มผู้นำหัวเมือง สิบสองป็นนา น่านจึงมีบทบาทเข้าแทรกแซง

พระเจ้าประคองได้เรียกค่าคุ้มครองหรือช่วยเหลือให้กับประชาชนในเขตการปกครองของตนเป็นเงินสกุลไทย มีรายละเอียดของราคาค่าคุ้มครองเป็นเงิน บาท ดังปรากฏทำให้การเอาไว้ว่า

“ณ ศักราช 1164 ปีจอ นักษัตร จัตวาศก เจ้าอังวะให้เรียกเอาเงินแก่ราษฎร 10 เรือนเอา 33 บาท 3 สลึง 3 เฟื้อง 3 ไพ 3 กล้า 3 กล่อม ครั้งหนึ่ง ครั้นครบสามปีให้เอาอีกทีหนึ่ง เรือนละ 33 บาท 3 สลึง 3 เฟื้อง 3 ไพ 3 กล้า 3 กล่อม” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 10, 2545: 93) และมหาโคมหากฤษ ได้ให้รายละเอียดถึงการใช้จ่ายของเมืองแสนหวี⁴⁴ เป็นสกุลเงินไทยในการซื้อช้าง ไปเป็นบรรณาการให้กับเจ้าอังวะเพื่อความสงบสุขของผู้คนและบ้านเมืองจากการขยายอิทธิพลของพม่า ความว่า “ประทวยตอย่นมูให้ตอจาไปมอญาคุมข้าพเจ้ากับลาวมีชื่อไปเมืองแสนหวี ฟ้าแสนหวีจึงคิดอ่านจะให้เป็นไมตรี ถึงจะเสียเงินสัก 20 ชั่ง ทองสัก 10 ชั่งก็ตามเถิด ของเมืองไทยอย่างไร จะทำให้เหมือนอย่างนั้น แล้วจึงซื้อช้างมาตราสามที่ขี่ไปช้าง 1 เป็นเงิน 2 ชั่ง 5 ตำลึง ซื้อช้างพระยาเชียงแสน ซึ่งซื้อไปจากพระยาศรีวิชัยช้าง 1 เป็นเงิน 2 ชั่ง ซื้อ 2 ช้าง เป็นเงิน 4 ชั่ง 5 ตำลึง กับช้างมหายขนาด 2 ช้าง เข้ากัน 4 ช้าง จะส่งไปถวายเจ้าอังวะ” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 10, 2545: 134) เพื่อหวังจะให้เมืองแสนหวี มีความสงบ รอดพ้นจากการคุกคามของพม่า

4.5 การเก็บเป็นส่วยเงินตราเข้าพระคลังหลวง

ในราชการหัวเมืองของสมุหนายกมีหนังสือราชการไปถึงเมืองหลวงขอให้ส่งเงินไปใช้ในราชการมีปรากฏหลักฐานว่า “ส่วยไว้กับเงินหลวงพระราชทานออกไปจากกรุงเทพฯ เป็นเงิน ปี กุณ เงินหลวงพระราชการแรกยกออกไป 30 ชั่ง เมืองป่าสัก 7 ชั่ง 11 ตำลึง 3 สลึง เงินส่วยเมือง สิทันดร 17 ชั่ง 8 ตำลึง 1 สลึง 1 เฟื้อง เมืองอุบล 2 ชั่ง 14 ตำลึง 2 บาท 3 สลึง 1 เฟื้อง เมืองแสนปาง⁴⁵ 3 ชั่ง 12 ตำลึง 1 บาท (เป็น) 31 ชั่ง 6 ตำลึง 1 บาท (เป็น) 61 ชั่ง 6 ตำลึง 1 บาท” (ประชุมพงศาวดารเฉลิมกาญจนาภิเษก เล่ม 12, 2549: 721) และมีเงินส่วยสิ่งของที่จัดเก็บจากเมืองบริวารเข้าพระคลังหลวงจ่ายแทนเป็นเงินพดด้วงว่า

“เงินค่านาเมืองนครราชสีมา 227 ชั่ง 19 ตำลึง 2 บาท 1 เฟื้อง เงินส่วยกองนอกพระราชวังบวร 13 ชั่ง 1 สลึง 1 เฟื้อง (เป็น) 140 ชั่ง 19 ตำลึง 3 บาท เงินส่วยเมืองป่าสัก 52 ชั่ง 3 ตำลึง 1 เฟื้อง เมืองอุบล 49 ชั่ง 19 ตำลึง 10 บาท (เป็น) 150 ชั่ง 8 ตำลึง 3 บาท 3 สลึง 1 เฟื้อง (เป็น) 291 ชั่ง 8 ตำลึง 2 บาท 3 สลึง 1 เฟื้อง เงินพระพิเรนทรเทพ⁴⁶ ชำระมาแต่เมืองนคร 43 ชั่ง 15 ตำลึง (เป็น) 565 ชั่ง 3 ตำลึง 2 บาท 3 สลึง 1 เฟื้อง ปีชวดเงินหลวงพระราชทานออกไป 2 ครั้ง 200 ชั่ง ปีมะแม 2 ตำลึง 3 บาท 3 สลึง ปีวอก 2 ชั่ง 17 ตำลึง 3 สลึง เงินค่านาเมืองนครราชสีมาจำนวนปีระกา 22 ชั่ง 6 ตำลึง 2 บาท ปีจอ 102 ชั่ง 13 ตำลึง 1 บาท 1 เฟื้อง (เป็น) 127 ชั่ง 19 ตำลึง 2 บาท 1 เฟื้อง

⁴⁴ เมืองในบริวารของเชียงใหม่ ที่จะต้องมีบรรณาการ ตามธรรมเนียมในการสวามิภักดิ์

⁴⁵ เมืองแสนปาง ปัจจุบันอยู่เขตประเทศกัมพูชา

⁴⁶ ตำแหน่งเจ้ากรมพระตำรวจใหญ่ขวา นา 2000

เงินส่วยกองนอกพระราชวังบวร กองพระมหาพิชัยศัลยกรรม 2 ชั่ง 14 ตำลึง 2 บาท 2 สลึง กองพระมหานรข 7 ชั่ง 5 ตำลึง 2 สลึง 1 เฟื้อง กองหลวงเดชชกรกรม 3 ชั่ง 1 บาท 3 สลึง (เป็น) 13 ชั่ง 1 สลึง 1 เฟื้อง (เป็น) 140 ชั่ง 19 ตำลึง 3 บาท เงินส่วนเมืองอุบล 47 ชั่ง 4 ตำลึง 20 บาท 1 สลึง เมืองปากสัก 45 ชั่ง 1 ตำลึง 3 บาท 1 สลึง 1 เฟื้อง เมืองสีทันดร 26 ชั่ง 16 ตำลึง 2 บาท 1 เฟื้อง (เป็น) 119 ชั่ง 2 ตำลึง 3 บาท 2 สลึง 1 เฟื้อง เงินรายพระพิเรนทรเทพชำระลงมาแต่เมือง นครพนม 43 ชั่ง 15 ตำลึง (รวมเป็น) 563 ชั่ง 17 ตำลึง 2 บาท 2 สลึง 1 เฟื้อง จำหน่ายจัดซื้อ กระจวานโพธิสัตว์ ปีชวด 2 ครั้ง หน้า 35 หาบ เงิน 52 ชั่ง 10 ตำลึง จัดซื้อข้าวขึ้นฉางไว้ 8 เมือง ข้าว 1159 เกวียน 14 ปั้น เป็นเงิน 119 ชั่ง 4 ตำลึง 3 บาท ให้พระยาราชนิกุลเอาไปราชการทาง เมืองกะพงสวาย⁴⁷ เงิน 50 ชั่ง (รวมเป็น) 221 ชั่ง 14 ตำลึง 3 บาท” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 12, 2549: 722)

เงินพดด้วงจึงเป็นเครื่องมือในการจัดเก็บรายได้เข้าแผ่นดินในรูปของส่วย และใช้ในการจัดซื้อจัดหาสิ่งของไว้ใช้ในราชการ

ในเขตการปกครองหัวเมืองทางมณฑลอีสาน⁴⁸ ซึ่งเป็นรูปแบบการปกครองหัวเมืองของสยาม มณฑลอีสาน อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของกรุงเทพฯ เป็นมณฑลใหญ่ มีอาณาเขตข้ามแม่น้ำโขงไปจนถึงเทือกเขาบรรทัดติดกับญวนหรือประเทศเวียดนามในปัจจุบัน ในสมัยนั้น “ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยได้แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 3 มณฑล คือ มณฑลอีสาน (ลาวขาว) มณฑลอุดร (ลาวญวน) และมณฑลนครราชสีมา (ลาวกลาง) มีหัวเมืองรวมอยู่ในมณฑลทั้งสิ้น 14 หัวเมือง” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 9, 2545: 291) แสดงให้เห็นถึงอาณาเขตที่กว้างขวางของภาคอีสาน มีดินแดนครอบคลุมพื้นที่ทั้งสองฝั่งของแม่น้ำโขง

นครจำปาศักดิ์ (จุลศักราช 1075 ตรงกับ พ.ศ. 2256) เป็นเมืองหนึ่งในมณฑลอีสาน ตั้งอยู่ฝั่งแม่น้ำโขง ขึ้นกับกรุงเทพฯ มหานคร ได้มีธรรมเนียมการเก็บส่วย มีอัตราในการเก็บเป็นเงินตรา และเงินพดด้วงซึ่งยอมรับกันว่าเป็นเงินบริสุทธิ์ การใช้ส่วยแลกเปลี่ยนเงินพดด้วงในรูปของส่วยได้หมุนเวียนเป็นเงินตราส่งคืนเป็นบรรณาการให้กับกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นเมืองศูนย์กลางการปกครอง ดังมีหลักฐานเรื่องเงินส่วยในพงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน ดังนี้

⁴⁷ เมืองกะพงสวาย ปัจจุบันอยู่ในประเทศกัมพูชา

⁴⁸ เฉพาะมณฑลอีสาน มีที่ตั้งว่าการมณฑลอยู่ที่เมืองอุบลราชธานี ภายหลังได้แยกออกไปตั้งมณฑลร้อยเอ็ดเพิ่มขึ้นอีก มี 3 จังหวัด คือ ร้อยเอ็ด มหาสารคาม และกาฬสินธุ์ ครั้นเมื่อ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2437) ประเทศไทยได้ยึดอาณาเขตทางฝั่งแม่น้ำโขง ตะวันออก หรือดินแดนทางฝั่งซ้ายและเกาะในลำน้ำโขงให้กับฝรั่งเศส เพราะฉะนั้นอาณาเขตมณฑลอีสานข้างตะวันตกในปัจจุบันนี้ จึงคงเพียงจดลำน้ำโขงฝั่งตะวันตกเท่านั้น และในที่ดินฝั่งแม่น้ำโขงตะวันตกหรือดินแดนในฝั่งขวาเข้ามา 25 กิโลเมตร ประเทศไทยได้ทำสัญญากับฝรั่งเศสเอาไว้ว่า จะไม่ตั้งป้อมค่าย ไม่มีกำลังทางทหาร และไม่เก็บภาษีสินค้าเข้าออก

“แลโปรดเกล้าฯ ตั้งให้เจ้าสุข เป็นเจ้านครจำปาศักดิ์ ให้เจ้านาคผู้ที่เป็นเจ้าอุปราชา ให้ตั้งเงินส่วยปีละ 100 ชั่ง กำหนดให้เก็บแก่ชายฉกรรจ์ทุกคน ๆ ละสี่บาทสลึง ถ้าชราพิการเก็บคนละ 2 บาท สลึง เศษสลึงนั้น คือ เป็นค่าเผาฤกษ์ที่เรียกว่าค่าสุญเพลิง แลเจ้าสุขได้บับตัวเลขให้แก่ญาติพี่น้อง เป็นเจ้าหมื่นนายหมวดสำหรับไว้ใช้สอยการงาน ถ้าคนใดไม่อยากจะให้เจ้าหมื่นนายหมวดใช้ ก็ต้องเสียเงินให้แก่เจ้าหมื่นนายหมวดอีกคนละ 4 บาท รวมเป็น 8 บาทสลึง” (ประชุมพงสาวดารฉบับกาญจนานิกเชก เล่ม 9, 2545: 320)

เงินพดด้วงในรูปของส่วยจากหัวเมืองประเทศราชภาคอีสาน ได้หมุนเวียน เข้าสู่พระคลังหลวงซึ่งปรากฏหลักฐานดังความที่ว่า “จึงได้มีบอกราบบังคมทูลขอตั้งบ้านแก่งน้อยในลำน้ำเซโดน ซึ่งเป็นเมืองคำทองน้อยไว้เป็นคู่กับเมืองคำทองใหญ่ ขึ้นกับเมืองนครจำปาศักดิ์ ผูกส่วยน้ำใจส่งให้เมืองแม่ ในรูปของเงิน ปีละ 5 ชั่ง 12 ตำลึง” (ประชุมพงสาวดารฉบับกาญจนานิกเชก เล่ม 9, 2545: 323) แสดงว่าเมืองคำทองน้อยและเมืองคำทองใหญ่ส่งส่วยให้เมืองจำปาศักดิ์ และในการส่งเงินส่วยของนครจำปาศักดิ์ ได้รับการสนับสนุนเป็นค่าใช้จ่ายในทางราชการ เพื่อบำรุงขวัญและกำลังใจดังปรากฏในพงสาวดารเมืองนครจำปาศักดิ์ ว่า

“จุลศักราช 1197 (พ.ศ. 2376) ปีมะแม สัปตศก สนองอิพิภาครวีเมืองสะโทง กำปงสวายรวมหญิงชายใหญ่น้อย 1500 คนเศษเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร เจ้านครจำปาศักดิ์ (สุข) จึงแต่งให้เพี้ยอุปราชาหลานพระยาเดโช (เมง) ไปรับครวีสนองอิขึ้นมาไว้ที่บ้านท่าแสงใต้ปากน้ำบางขมวน แล้วมีบอกราบบังคมทูล ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หักเงินส่วย 12 ชั่ง 15 บาท จัดซื้อเสบียงอาหารจ่ายให้ครวีสนองอิ” (ประชุมพงสาวดารฉบับกาญจนานิกเชก เล่ม 9, 2545: 322) และในเขตแดน นครจำปาศักดิ์ เป็นหัวเมืองประเทศราชของไทย ได้มีการสืบทอดอำนาจทางปกครองและการจัดประโยชน์ซึ่งเป็นรายได้ของแผ่นดิน ในรูปของ “ส่วย” จากผลผลิตของทรัพย์สินหรือของป่าเป็นเงินตราแทนผลเร็ว ได้หมุนเวียนใช้จ่ายเงินพดด้วงจากบริเวณหัวเมืองประเทศราชที่อยู่ห่างไกลออกไปจากชายแดนที่อยู่ติดต่อกับประเทศลาว มีผู้ปกครองเป็นเจ้าเมือง มีหน้าที่ถวายเครื่องราชบรรณาการให้กับเมืองแม่ ปรากฏรายละเอียดในพงสาวดารนครจำปาศักดิ์ ดังนี้

“จุลศักราช 1229 (พ.ศ. 2410) ปีเถาะ นพศก เจ้านครจำปาศักดิ์ได้ยกบ้านด่านสองข้างตั้งเป็นเมืองกุสุมาลย์มณฑล⁴⁹ ตั้งทิศโมกเป็นพระนรินทรภักดีศรีสิทธิสงคราม เจ้าเมืองกุสุมาลย์ขึ้นเมืองนครจำปาศักดิ์ กินน้ำคลองบางขมวน ในปีนี้เจ้าอุปราชา (แสง) เมืองนครจำปาศักดิ์ถึงแก่กรรม ยังไม่มีผู้ได้รับตำแหน่งเป็นเจ้าอุปราชา ระหว่างนั้นเงินส่วยเมืองจำปาศักดิ์ค้างค้ำมาก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ชำระแลกเปลี่ยนที่ค้างพระราชทานเสีย แล้วโปรดให้เปลี่ยนกำหนดเก็บเงินส่วยลดลง

⁴⁹ เมืองกุสุมาลย์ ต่อมาขยับเป็นตำบล ขึ้นกับอำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

คงเก็บแต่คนละ 2 บาท ส่งหลวงแต่นั้นมา ส่วนข้าวก็กีบขึ้นฉางไว้จ่ายใช้ราชการตามกำหนดเดิม” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 9, 2545: 341) เงินพดด้วงจึงเป็นสิ่งแทนส่วยซึ่งเป็นรายได้ของแผ่นดินจากนครจำปาศักดิ์หัวเมืองประเทศราชในภาคอีสาน และเมื่อครั้งที่เมืองกาฬสินธุ์เป็นหัวเมืองชั้นนอกในมณฑลอิสานที่ตั้งใหม่ โดยธรรมเนียมการปกครองหัวเมืองจะต้องส่งส่วยให้กรุงเทพฯ ในรูปของเงินตราและในขณะเดียวกันการบำรุงขวัญ และอำนาจทางปกครองให้ได้รับบรรดาศักดิ์หรือชั้นยศและเงินตราเป็นส่วนหนึ่งที่ได้รับพระราชทานดังปรากฏในพงศาวดารหัวเมืองมณฑลอิสาน ว่า

“เมืองกาฬสินธุ์ ให้ผู้ช่วยผลเร็วส่งเงินแทนปีละ 8 ชั่ง ในจำนวนเลข 314 คน แลโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินตราพระพิไชยอุดมเดช คือ 2 ชั่ง พระราชทานอุปฮาด (โคตรหลักคำ) เงินตราชั่ง 1 พระราชทานราชวงษ์ (มหาราช) เงินตรา 15 ตำลึง พระราชทานราชบุตร (พรหมดวงสี) เงินตรา 10 ตำลึง กล่าวคือเมืองกาฬสินธุ์ได้รับสัมปทานเร็ว จ่ายค่าภาคหลวงให้รัฐ 8 ชั่งต่อปี และพระราชทานความชอบให้แก่พระพิไชยอุดมเดช เป็นเงินตรา 2 ชั่ง พร้อมชั้นยศ กับโปรดเกล้าฯ ตั้งให้พระคำควน (ฤคำกอน) เมืองคำเกิด ซึ่งตั้งอยู่บ้านท่าขอนยางเป็นพระสุวรรณภักดีเจ้าเมืองให้อุปฮาดเมืองคำเกิด เป็นอุปฮาด ราชวงษ์ เมืองคำเกิด เป็นราชวงษ์ ราชบุตรเมืองคำเกิด เป็นราชบุตร ยกบ้านท่าขอนยางขึ้นเป็นเมืองท่าขอนยาง⁵⁰ ผู้ช่วยผลเร็วในจำนวนคน 407 คน เป็นผลเร็วสี่สิบหาบ คิดหาบละ 5 ตำลึง รวมเป็นเงินส่งแทนผลเร็วปีละ 10 ชั่ง แลพระราชทานพระสุวรรณภักดี (คำควนฤคำกอน) เงินตราชั่ง 5 ตำลึง” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 9, 2545: 326) แสดงว่ามณฑลอิสานมีผลผลิตจากของป่ามากแต่ส่งส่วยหรือบรรณาการเป็นเงินตราแสดงว่า มีเงินพดด้วงหมุนเวียนใช้จ่ายอยู่ในมณฑลอิสานมาก การหมุนเวียนใช้จ่ายเงินพดด้วงในกิจการทางการเมืองการปกครองได้อำนวยความสะดวกในการใช้จ่าย สร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยภายในสังคม ส่งเสริมความมั่นคงของประเทศ และเมืองประเทศราช เช่น เมืองอุบลเป็นอีกเมืองในมณฑลอิสาน ได้นำพาผู้คนเข้ามาสวามิภักดิ์อยู่ภายใต้การปกครองดูแลของหัวเมืองประเทศราช จะได้รับการสนับสนุน และได้รับพระราชทานความชอบเป็นเงินตรา มีหลักฐานเรื่องนี้ปรากฏในพงศาวดารมณฑลอิสาน ว่า

⁵⁰ เมืองท่าขอนยางนี้ ภายหลังถูกยุบลงเป็นตำบลท่าขอนยาง ขึ้นกับอำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคามเมื่อมีการย้ายอำเภอปัจฉิมสารคามไปตั้งใหม่ ใกล้หนองบ่อบ้านซำแฮด จึงให้ชื่ออำเภอใหม่นี้ว่า “อำเภอท่าขอนยาง” เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่เมืองท่าขอนยาง ต่อมาภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอบรบือ อำเภอนี้ยังขึ้นอยู่กับจังหวัดมหาสารคามจนถึงเวลาปัจจุบัน

“ในเวลานั้นพระพรหมราชวงษา เจ้าเมืองอุบล ซึ่งพาครอบครัว รวม 1,847 คน เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้านช่องนางเป็นเมืองเสนางคนิคม⁵¹ ให้ท้าวจันศรีสุราช เมืองตะโปน เป็นที่พระศรีสินธุสงครามเจ้าเมือง ให้ท้าวฝ่ายเมืองผาบึงเป็นอักษาด ท้าวมหาวงษ์เมืองคางเป็นอัครวงษ์ รักษาเมืองเสนางคนิคม ขึ้นกับเมืองอุบลราชธานี แลโปรดเกล้าฯ ให้พระราชทานเงินตราหนึ่งซั่ง พระราชทานอักษาด เงินตรา 15 ตำลึง พระราชทานอัครวงษ์ เงินตรา 10 ตำลึง ครั้นแล้วพระศรีสินธุสงครามเจ้าเมือง อักษาด อัครวงษ์ เมืองเสนางคนิคม จึงกราบถวายบังคมลาพากันกลับขึ้นไปตั้งอยู่เสียที่บ้านห้วยปลาแดกแขวงเมืองอุบล” (ประชุมพงสาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 9, 2545: 327) แสดงว่าได้มีการใช้จ่ายเงินพดด้วงให้ความช่วยเหลือแก่เจ้าเมืองที่เข้ามาสวามิภักดิ์กับประเทศสยาม

นอกจากนี้มีปรากฏหลักฐานเป็นรายงานข้าราชการของพระสุนทรราชวงศา เจ้าเมืองยโสธร มาเป็นผู้รักษาราชการเมืองนครพนมนั้น ได้รายงานคำดำเนินการใช้จ่ายจัดซื้อข้าว ปลาอาหารเลี้ยง บ่าว ไพร่ ยามวิกฤต เมื่อยามข้าวยากหมากแพง เศรษฐกิจตกต่ำมีรายละเอียดการใช้จ่ายในจดหมายเหตุเกี่ยวกับเมืองเขมรและญวนในรัชกาลที่ 3 ดังนี้

“มีท้องตราพระราชสีห์โปรดเกล้าฯ ให้เพี้ยชานนท์เชิญเอาขึ้นมาถึง ๆ ข้า ๆ แต่ปีมะโรง จัตวา สกใจความว่า ให้ฯ ข้า ๆ เก็บเอาเงินแลกส่วยผ้าขาวแต่ปีมะโรงปีมะเส็ง จัดซื้อข้าวเลี้ยงนายทัพ นายกองและครอบครัว ณ เมืองนครพนม อย่าให้ขัดสนอดอยาก ๆ ข้า ๆ ก็ทราบเกล้าฯ แล้ว ๆ ข้า ๆ และขุนภักดีภูมินทร์ หมั้นพรหมรักษาข้าหลวง พร้อมกันเก็บได้เงินปีมะโรงทั้งข้าวคิดเข้ากันเงิน 9 ซั่ง 9 ตำลึง ปีมะเส็ง เงิน 6 ซั่ง 16 ตำลึง 1 บาท 3 สลึง 1 เฟื้อง ได้เก็บเอาเงินแลกคงเมืองได้ 7 ซั่ง 10 ตำลึง 2 บาท 1 สลึง 1 เฟื้อง ได้รับเงินหลวง ให้หลวงเทพนทร์ถือขึ้นไปเงิน 9 ซั่ง ให้ค่าข้าวลูกหลวงและลูกค้าเมืองพะบาง เลี้ยงกองทัพและครอบครัวต่ออยู่ อนึ่ง พระเทพวงษาเจ้าเมืองเหมราช แต่งให้ท้าวเพี้ยคุมเอาเงินอากรเมืองสะเมีย เมืองเจียมขึ้นมาถึง ๆ ข้า ๆ ขุนภักดีภูมินทร์แต่ ณ วันเดือน 7 ปีมะเส็ง เบญจศก เมืองเจียม 8 ซั่ง 7 ตำลึง 3 สลึง 1 เฟื้อง คิดทั้งข้าวเข้ากันเป็นเงิน 8 ซั่ง 9 ตำลึง 3 สลึง 1 เฟื้อง เงินอากรบ้านต่อ 1 ซั่ง 5 ไพ ๆ ข้า ๆ และขุนภักดีภูมินทร์ และหมั้นพรหมรักษา เงินเมืองสะเมีย 5 ซั่ง 14 ตำลึง 3 บาท 3 สลึง 1 เฟื้อง ทั้งเงินค่าข้าวเข้ากับเงิน 5 ซั่ง 16 ตำลึง ได้จำหน่ายซื้อข้าวเลี้ยงและครอบครัวสิ้น แต่ปีมะเส็ง เบญจศก” (ประชุมพงสาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 12, 2549: 662) แสดงให้เห็นถึงการใช้จ่ายเงินพดด้วงมากในมณฑลอีสาน และใช้เป็นหน่วยย่อยของเงินพดด้วงชนิดราคา สลึง เฟื้อง

⁵¹ เมืองเสนางคนิคม ต่อมาขุดเป็นตำบล ขึ้นอำเภออำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี

5. การยุติการใช้เงินพดด้วง

อันเนื่องมาจากความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดิน และผืนป่า ซึ่งเป็นผลผลิตของส่วยจากหัวเมืองและเมืองประเทศราชต่าง ๆ ของสยาม ในระบบการปกครองแบบเมืองลูกหลวง จึงจำเป็นต้องระบายส่วยออกไปเป็นสินค้า จึงทำให้อยุธยาเป็นที่รู้จักกันในเวลานั้นว่า ศูนย์กลางการค้าตะวันออก เป็นชุมทางการหมุนเวียนแลกเปลี่ยนสินค้าและเงินตราระหว่างยุโรปกับจีน และญี่ปุ่น ดังปรากฏหลักฐานของชาวต่างชาติเข้ามาในกรุงศรีอยุธยา กล่าวถึงสภาพทางเศรษฐกิจการค้าของไทยในสมัยนั้นเอาไว้ว่า “พระมหากษัตริย์เองก็เป็นพ่อค้าคนสำคัญพระองค์มีเรือสำเภาส่งสินค้าไปยังประเทศอินเดียและประเทศจีน โดยมีตัวแทนทำการค้าขายให้ปีหนึ่ง ๆ ทรงได้กำไรเป็นอันมาก” (จดหมายเหตุยูสต์ เซาเต็น ประชุมพงสาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 1, 2542: 278)

การค้าต่าง ๆ เหล่านี้ได้ใช้เงินพดด้วงบ้างเงินต่างประเทศบ้าง แลกเปลี่ยนซื้อขายเมื่อระบบเศรษฐกิจการค้ามีความเจริญก้าวหน้า ความจำเป็นในการใช้เงินตราก็มีมากขึ้น เงินพดด้วงมีกระบวนการผลิตด้วยแรงคน จึงไม่เพียงพอกับความต้องการ ไม่เท่าทันกับความเจริญเติบโตของระบบเศรษฐกิจการค้าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏว่าเงินพดด้วงขาดแคลน ได้มีประกาศพิเคราะห์ราคาเงินเหรียญบาทแลเงินแปเพื่อประกันราคาเงินแลกเปลี่ยนระหว่างเงินพดด้วงกับเงินตราต่างประเทศที่นำมาค้าขาย เพื่อใช้แลกเปลี่ยนทางการค้า ทดแทน ดังปรากฏหลักฐานว่า

“แต่เมื่อก่อนผู้ครองแผ่นดินจะใคร่ให้ผู้ซื้อผู้ขายจ่ายรับสิ่งของทั้งปวงด้วยใช้เงินใช้ทองเป็นราคานั้น ถ้าเป็นตัวเงินหรือทองที่มีเนื้อเงินเนื้อทองต่างๆ แลมีกำหนดไม่ได้จำกัดคงรูปนั้นๆ ครั้นเมื่อเวลาซื้อขายจ่ายต่อกันก็เป็นที่ต้องถั่งเถียงเกี่ยงเกี้ยวกันด้วยเนื้อเงินเนื้อทองคำสูง แลต้องชั่งต้องตรวจสอบน้ำหนักในตราชตราชั่งต่างๆ ก็เป็นที่ถั่งเถียงวิวาทบาดคด้องกันเนื่องๆ แลแล้วเป็นเหตุให้ช้าเสียดเวลาประสงคั้นๆ ไป จึงได้คิดอ่านตั้งพนักงานเป็นกองเดียว เลื่อนน้ำเงินให้เสมอกันเป็นอย่างเดียวแล้ว ตัดชั่งตั้งรูปให้มีน้ำหนักเสมอกันเป็นเงินเพื่อเงินสลึงเงินบาทเงินกึ่งบาทขึ้นได้แล้ว จึงตีตรารูปต่างๆตามแผ่นดินนั้นๆเป็นสำคัญ ให้คนเชื่อว่าทำไปแต่โรงช่างเงินใหญ่เป็นของพระเจ้าแผ่นดิน เจ้าพนักงานได้สอบน้ำหนักแล้วไม่คลาด ไม่ขาด ไม่เกิน เพราะเชื่อต่อรูปพดด้วง แลตราหลวงที่ประทับแล้วก็ไม่มีใครเสียดเวลาชั่งหรือคูนน้ำหนักเงินเลย ซื้อขายจ่ายใช้กันได้คล่องๆ” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2548: 179-180) แสดงให้เห็นถึงการใช้เงินพดด้วงกันอย่างแพร่หลาย เพราะมีความสะดวกในการใช้ น่าเชื่อถือในคุณค่าราคาของเงินพดด้วง และเป็นการยอมรับอำนาจในการผลิตเงินตราเป็นของพระมหากษัตริย์ ในสมัยสุโขทัย รัฐอนุญาตให้

ประชาชนสามารถผลิตเงินพดด้วงขึ้นมาใช้เองได้ สมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น การผลิตเงินพดด้วงเป็นของพระมหากษัตริย์

สาเหตุที่ยุติการใช้เงินพดด้วง

เงินพดด้วงถูกยุติการใช้ในระบบเงินตราในสมัยรัชกาลที่ 4 เพราะสาเหตุ

1. รัฐบาลผลิตไม่ทัน

สาเหตุที่เงินพดด้วงต้องเลิกใช้มีเหตุจากการค้าเจริญขึ้น รัฐบาลไม่สามารถผลิตได้อย่างเพียงพอในระบบเศรษฐกิจ ในสมัยรัตนโกสินทร์ หลังจากไทยลงนามในสนธิสัญญาไมตรีและการค้ากับประเทศตะวันตกแล้ว การค้ากับต่างประเทศมีมากขึ้น “เรือสินค้ามีเพิ่มขึ้นจากที่เคยมีปีละ 12 ลำ เป็น 200 ลำ” (หมอบรัดเล 1869) พ่อค้าต่างชาติได้นำ “เงินเหรียญประเทศต่างๆ เข้ามาซื้อขายสินค้าลำหนึ่งๆ ระหว่าง 5,000-20,000 เหรียญ” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2548: 119) ทำความยุ่งยากให้กับพ่อค้าไทยเพราะไม่คุ้นเคย และยังไม่ค่อยเชื่อถือค่าของเงินเหรียญ ซึ่งมีหลายชนิดด้วยกัน เดิมพ่อค้าชาวต่างชาติจะใช้เงินเหรียญเม็กซิโกและเงินเหรียญอื่นๆ จากต่างประเทศมาขอแลกเป็นเงินพดด้วงของไทย “ในอัตราแลกเปลี่ยน 3 เหรียญต่อ 5 บาท” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 พ.ศ. 2401-2404, 2528: 180) พระคลังมหาสมบัติมีเงินพดด้วงไม่เพียงพอให้แลก เพราะเงินพดด้วงทำด้วยแรงคน “มีเตาหลอมเพียง 10 เตา เตาหนึ่งทำได้อันละ 240 บาท ระดมกันทำได้อันละ 2,400 บาท” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2484: 413) แม้จะเร่งผลิตแล้วยังไม่ทันกับความต้องการ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระราชดำริให้จัดตั้งโรงจักรผลิตเงินเหรียญขึ้นแทนเงินพดด้วง โดยมีพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ. 2400 ถึงคณะราชทูตไทย ซึ่งไปเจริญพระราชไมตรีอยู่ที่ประเทศอังกฤษ ให้จัดซื้อเครื่องจักรผลิตเหรียญกษาปณ์ ที่ผลิตได้ทั้งเหรียญเงินและเหรียญทองคำส่งเข้ามายังประเทศไทย ความทราบถึงสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรีย ต่อมาสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรีย แห่งอังกฤษได้จัดส่งเครื่องจักรผลิตเหรียญกษาปณ์ มาถวายเป็นบรรณาการ เป็นเครื่องแรก มีขนาดเล็ก ผลิตได้ช้า ใช้ผลิตใน พ.ศ. 2400 ถึง พ.ศ. 2401 ก็เลิกใช้ ส่วน “เครื่องจักรที่สั่งซื้อจากห้าง เทเลอร์ เมืองเบอร์มิงแฮม” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2484: 414) นายช่างชาวต่างชาติก็มาเสียชีวิตลง นายโหมดอมตยกุล นายช่างชาวไทยได้ติดตั้งประกอบจนสำเร็จและผลิตเหรียญกษาปณ์ขึ้นใช้ใน พ.ศ. 2403 เป็นต้นมา เงินเหรียญที่ผลิตใช้ในระยะแรก คือ เงินเหรียญบาทเป็นพื้นและมีเงินแปะ⁵² แปละสลึง สองสลึง มีรูปลักษณะกลมแบนเหมือนเหรียญต่างประเทศ

⁵² คือเงินย่อยของเหรียญบาท

2. มีการปลอมแปลงเงินพดด้วงมากขึ้น

เนื่องด้วยเงินพดด้วงมีค่าเงินแข็ง มีมูลค่าราคาสูงและเกิดความต้องการเงินพดด้วงมาก จึงมีการปลอมแปลงเงินพดด้วงเกิดขึ้น ดังจะเห็นได้จากกฎหมายในพระราชกำหนดใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นระบุโทษของผู้ทำเงินพดด้วงปลอมว่า

“ห้ามมิให้ทำเงินรวง⁵³ เงินทองแดง พดด้วงตอกตราปลอมใช้สอยเป็นอันขาดทีเดียว เงินหุ้มเงินทำใหม่เบา เอาไปปลอมใช้สอยแก่ลูกค้ามิได้แล้วเอาไปซื้อสุกรสุราแก่เงิน ๆ ผู้ขายสุกรสุราบทลตทอนกันลงบาตหนึ่งแต่สองสลึง ๆ หนึ่งเอาแต่เฟื้องหนึ่ง เฟื้องหนึ่งเอาแต่สองไพ คนชั่วไม่กลัวไภยเหน่ว่าปลอมใช้ได้อยู่ จึงคบหากันทำต่อไป จึงทรงพระราชดำริจะให้เงินบริสุทธอยู่ในแผ่นดิน จะได้เป็นประโยชน์แก่ไพร่ฟ้าประชาราษฎรไปพายน้ํา จึงให้พิจารณาสืบสาว จับได้أيัยสนช่างเงินเก่ากับอภิศกรรยาพระไชยนาคนอกราชการคบพวกเพื่อนเป็นอันมากคิดกันให้أيัยสนไปทำเงินทองแดงในป่าดําบลท่าพุดยายชา แขวงเมืองนครไชยศรี บางใหญ่ แขวงนนทบุรี พดด้วงตอกตราเอาเข้ามาปลอมใช้ในพระนคร ทรงพระกรุณาให้ลงพระราชอาญาเขียนริบราชบาตรตัดนิ้วสักหน้าละเวรบกลสามวันละเวรเรือสามวัน ส่งตัวไปจำไว้ณคุกกว่าจะตายอย่าให้คนร้ายดูเยี่ยงหย่างกัน” (กฎหมายตราสามดวง 2537: 219-221) แสดงว่าพ่อค้าชาวจีนสนับสนุนให้คนไทยปลอมเงินใช้เพื่อตนเองจะได้ประโยชน์จากการโก่งราคาต่ำลงเพราะรู้ว่าเป็นเงินปลอม เป็นบทลงโทษที่รุนแรงเพื่อป้องกันการปลอมแปลง เนื่องจากการปลอมแปลงเงินพดด้วงเป็นผลเสียหายต่อสังคมบ้านเมืองมาก ดังพระราชดำริของสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “ครั้นเมื่อราษฎรใช้เงินพดด้วงตีตราหลวงดังนี้ ไม่มีสอบน้ำหนักแลดูเนื้อแล้ว มีพวกช่างเหล็กช่างทองช่างเงินในกรุงนอกกรุงบ้างลอบทำเงินเจือทองแดงแลเงินดีบุกเป็นรูปพดด้วงตีตราแกะปลอมให้เหมือนตราหลวงทำเงินทองแดงเงินดีบุกขึ้นได้เป็นอันมากแล้ว ก็ลอบเอาเข้าเปลี่ยนปลอมซื้อขายเองบ้าง ขายให้แก่ชายหญิงซึ่งเป็นคนโกงๆ รับไปเปลี่ยนปลอมใช้สอยบ้าง เงินปลอมจึงชุกชุมขึ้นในแผ่นดิน เมื่อการเป็นดังนี้พระเจ้าแผ่นดินซึ่งตั้งโรงเงินหลวงพดด้วงตีตราให้ราษฎรใช้นั้น ก็เหมือนกับเป็นนายประกันให้أيัยผู้ร้ายที่ทำเงินทองแดงเงินดีบุกหรือยตราหลวงแล้วทำขึ้นนั้นไป เป็นที่ขัดเคืองพระราชหฤทัยทรงโทมนัสมากนักมาช้านาน เมื่อมีการค้าขายกับต่างประเทศ ทำให้พ่อค้าต่างชาติไม่สะดวกในการซื้อขาย และคนไทยไม่ยอมรับเงินตราของตราของชาติตะวันตก แลเมื่อการค้าขายในกรุงเจริญขึ้น มีเงินเหรียญเมือง

⁵³ ในหนังสือจดหมายเหตุพระราชกิจรายวันมีเชิงบรรณอธิบายไว้ว่า “เงินรวงคือเงินปลอม ที่เรียกในสมัยโบราณว่า “เงินหุ้มเงินทำใหม่เบา” วิธีปลอมใช้โลหะที่ต่ำกว่าค่าเงินจริง เช่น ทองแดง ทองขาว ตะกั่ว อุดใส่ไว้ภายในตามขนาดและประเภทเงิน คำว่า “รวง” หรือ “รวงใน” เป็นคำกริยาศัพท์ช่างกลึง หมายความว่า คว้านออกให้กลวง ในพจนานุกรม พ.ศ.2493 คำว่า “รวง” แปลว่า เเจาะ ขุด ไช ให้เป็นช่องเข้าไป เช่นรวงปี่ ว่า เเจาะรูปี่”

ต่างประเทศเข้ามามาก ลูกค้านอกประเทศเมื่อเอาเงินเหรียญมาซื้อของลูกค้าในประเทศก็หาใครจะยินดีรับไม่ ด้วยรังเกียจเนื้อเงินว่าต่ำกว่าเงินบาทบ้าง ว่ากลัวจะเป็นเหรียญปลอมบ้าง หรือถึงจะยอมรับก็ต้องคิดกลับเป็นบาทเป็นสตึงเป็นเฟื้อง โดยมาตราธรรมเนียมไทยเป็นที่ทุ่มเถียงกัน วุ่นวายไปกับลูกค้านอกประเทศ กว่าจะตกลงกันก็ช้าเลยเวลาค้าขายไป ครั้งนั้นผู้ครองฝ้ายไทยได้พร้อมใจกันกับกงสุลต่างประเทศทั้งปวงแล้วตัดสินใจให้คิดเงินเหรียญสามเหรียญเปลี่ยนกับเงินไทยห้าบาทประกาศไปแล้วก็ยังมีผู้เถียงเถียงเถียงไปต่างๆ ว่าอย่างนั้นก็เสียเปรียบด้วยเหตุ นั้นตามแต่จะว่าไป ทั้งผู้ใหญ่ให้เงินก็ว่าเสียเปรียบจนจะฟังเอามิได้ ครั้นจะคิดเป็นทุนเป็นเงิน เป็นสตึงเป็นเฟื้องแลกเปลี่ยนก็เป็นที่จะให้คิดกันยาก จึงตัดสินใจว่าสามเหรียญเป็นเงินห้าบาทขาดตัวลง ถึงกระนั้นราษฎรฝ้ายไทยก็ยังเข้าใจยาก ซึ่งเป็นทั้งนี้ก็เพราะมาตราเงินเหรียญเงินรูเปียไม่ต้องกับมาตราของไทยเพราะเหตุนั้น บัดนี้จึงได้ทรงพระราชดำริการให้ตั้งโรงจักรทำเงินแป⁵⁴ เงินเหรียญขึ้นเป็นอย่างใหม่ทำหมดจดสะอาดได้งามดีเหมือนกับเงินมาแต่เมืองยุโรปที่เรียกว่า เมืองฝรั่ง” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2548: 179-180)

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ เลิกใช้เงินพดด้วงคังประกาศของเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติที่ว่า

“เงินพดด้วงซึ่งได้จำหน่ายออกจากพระคลังมหาสมบัติใช้แพร่หลายอยู่ในพระราชอาณาจักรใน เวลานั้นมีรูปลักษณะที่ปลอมแปลงได้ง่าย เป็นช่องทางให้ประชาชนเสื่อมเสียผลประโยชน์ได้ สมควรให้เลิกใช้เงินพดด้วงเสียและตั้งกฎสำหรับการเลิกใช้เงินพดด้วงไว้ว่า ตั้งแต่วันที่ 28 ตุลาคม 2447 เป็นต้นไปให้เลิกใช้เงินพดด้วงทุกชนิด ยกเป็นเงินตราที่ไม่ชอบด้วยกฎหมาย ไม่จำเป็นที่ผู้หนึ่งผู้ใดต้องยอมรับชำระหนี้และภายในหนึ่งปีนับแต่วันที่ออกประกาศไปจนถึง วันที่ 26 ตุลาคม 2448 ให้เจ้าพนักงานทั่วพระราชอาณาจักรยอมรับเงินพดด้วงจากรายการที่ นำมาขอแลกเงินเหรียญบาท หรือนำมาส่งเป็นเงินภาษีอากรหรือรายได้ของรัฐบาลอย่างอื่นๆ ทุก ประเภทและให้เจ้าพนักงานกรมศุลกากรกรุงเทพฯ และเจ้าพนักงานผู้มีหน้าที่เก็บเงิน ผลประโยชน์แผ่นดินทั่วพระราชอาณาจักรรับเงินพดด้วงซึ่งมีผู้นำมาส่งเป็นเงินผลประโยชน์ของ รัฐบาล และยังให้เจ้าพนักงานกรมธนบัตร กรุงเทพฯ รับเงินพดด้วงที่มีผู้นำมาแลกธนบัตรด้วย”

(ประกาศกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ลงวันที่ 27 ตุลาคม 2447)

ปรากฏว่าเจ้าพนักงานรับและส่งเงินพดด้วงเข้าพระคลังมหาสมบัติเป็นจำนวนมาก ทุกวันไม่ทันกับการแลกเปลี่ยน จึงต้องออกประกาศลงวันที่ 15 ธันวาคม 2447 อนุญาตให้บริษัท ห้างร้านหรือบุคคลมีชื่อปรากฏเป็นที่เชื่อถือแล้วนำเงินพดด้วงจำนวนไม่ต่ำกว่า 5,000 บาท มาแลก

⁵⁴ คือเงินย้อยของเหรียญบาท

ได้ทันที โดยไม่ต้องเสียเวลาให้เจ้าพนักงานตรวจสอบโดยละเอียด แต่ต้องทำสัญญาให้ไว้ว่า เมื่อตรวจพบว่าเป็นเงินแดงหรือขาดเกินจำนวนไปผู้นำเงินมาแลกต้องรับผิดชอบค่าใช้จ่าย และได้มีประกาศลงวันที่ 29 สิงหาคม 2449 ความว่า

“ตามที่ได้ประกาศให้รับเงินพดด้วงจนถึงวันที่ 26 ตุลาคม 2448 นั้น บัดนี้ได้ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้วว่า เงินพดด้วงยังคงค้างอยู่กับราษฎรอีกมาก โดยที่นำมาแลกเปลี่ยนไม่ทันกำหนดย่อมขัดกับผลประโยชน์ของอาณาประชาราษฎร์ที่ต้องเก็บเงินพดด้วงไว้เป็นเงินตาย โดยพระมหากรุณาธิคุณจึงโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติรับเงินพดด้วงจากผู้ที่จะมาแลกได้อีกต่อไป โดยเจ้าพนักงานจะจ่ายเงินเหรียญบาทให้แลก คิดค่าส่วนลดเป็นค่ายวบหลอมซึ่งจะได้พิมพ์เป็นเงินเหรียญบาทขึ้นใช้ตามสมควร กำหนดให้รับตามเวลาของเนื้อเงิน แม้กระนั้นการแลกเงินพดด้วงก็ยังมีอีกชั้วระยะหนึ่งจนกระทั่งมีประกาศฉบับสุดท้ายลงวันที่ 24 กรกฎาคม 2451 กำหนดให้รับแลกเงินพดด้วงได้เพียง วันที่ 31 กรกฎาคม 2451 เพื่อให้เป็นการยุติ” (สดับ ธีระบุตร 2524: 81-85) ฉะนั้นการใช้เงินพดด้วงชำระหนี้ตามกฎหมายในประเทศไทยได้สิ้นสุดลงตั้งแต่นั้นมา

สรุป

เงินพดด้วง เป็นเงินตราของไทย ทำด้วยโลหะเงิน มีน้ำหนักและความบริสุทธิ์กำหนดไว้แน่นอน มีรูปตราแผ่นดินหรือประเทศเป็นรูปจักร มีพระราชลัญจกรของพระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาลประทับไว้ และทำขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์จะใช้เป็นเงิน

เงินพดด้วงมีวิวัฒนาการต่อเนื่องยาวนานมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย โดยใช้น้ำหนักมาตรฐานในการกำหนดมูลค่าของเงิน ทำให้หน่วย น้ำหนัก ได้แก่ ไพ เฟื้อง สลึง บาท และตำลึง กลายเป็นหน่วยเงินตราไปในที่สุด เงินพดด้วงมีความเกี่ยวข้องกับสังคมไทยมาแต่อดีต มีหลักฐานการสร้างเงินพดด้วงขึ้นเพื่อ เป็นองค์ประกอบของพิธีการ ประกาศการแต่งตั้งของพระมหากษัตริย์มาแต่ครั้งโบราณ นับแต่เมื่อมีการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในสมัยอยุธยา แล้วเสร็จการพระราชพิธีว่า “เมื่อเสร็จการพระราชพิธีแล้ว พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาโปรดให้อาตองคำ มาซึ่งน้ำหนักเท่าพระองค์ ทรงสร้างพระพุทธรูป และให้ทำเงิน บาท เงินพดด้วง สลึง เฟื้อง โดยน้ำหนักถูกต้องตามโบราณราชประเพณี งดเว้นไม่เก็บส่วย 3 ปี และทรงพระกรุณาปลดปล่อยนักโทษ (ภุชงค์ จันทวิช 2542 : 35)

เงินพดด้วงเป็นเงินมาตรฐานแห่งการแลกเปลี่ยน เพราะเป็นเงินตราที่มีมูลค่าแข็ง มีอำนาจซื้อสูง สามารถแลกเปลี่ยนเป็นสินค้าได้มาก

สมัยสุโขทัย เงินพดด้วงมีลักษณะหยาบรูปวงกลม มีรูตรงกลาง มีตรารูปช้าง หอยสังข์ สัตติกะ มีรอยบากใหญ่ที่ขา

สมัยอยุธยา เงินพดด้วงมีลักษณะกลม รัฐบาลจะเป็นผู้ผลิตแต่เพียงผู้เดียว มีตราพุ่มข้าวบิณฑ์

สมัยธนบุรี เงินพดด้วงยังไม่เป็นที่สรุปได้แน่ชัดว่าเป็นตราตรีศูล

สมัยรัตนโกสินทร์ เงินพดด้วงถอดแบบจากสมัยอยุธยา แต่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบให้กลายเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง มีลักษณะค่อนข้างกลม ทึบ ดัน ไม่มีรู รอยบากเล็กน้อย บางครั้งเป็นเม็ดข้าวสาร มีเครื่องหมายที่เป็นสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาล โดยผูกวลคล้ายตามพระนามเดิมของกษัตริย์ก่อนขึ้นครองราชย์

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีนามเดิมว่า “ทองด้วง” ใช้ตราปทุมอุณาโลม

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีพระนามเดิมว่า “นิม” ใช้ตราครุฑยุคนาค

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระนามเดิมว่า “ทับ” ใช้ตราปราสาท

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระนามเดิมว่า เจ้าฟ้ามงกุฎ ใช้รูปพระมหามงกุฎ ส่วนตราจักรใช้ทุกรัชกาล

กิจกรรมที่เกี่ยวกับเงินพดด้วง

1. กิจการการปกครองหัวเมือง และเมืองประเทศราช ใช้ในทางการบริหาร ใช้เป็นค่าธรรมเนียมแต่งตั้งเจ้าเมืองใช้ในการสร้างขวัญและกำลังใจแก่เมืองประเทศราช
2. กิจการทางทหาร เพื่อการจัดซื้อ จัดหาเสบียงให้กองทัพ
3. ใช้ในกิจการทางศาสนา สร้างวัดวาอาราม ศาลาธรรม เพื่อบำรุงกิจการในพระพุทธศาสนา
4. ประกันกับพม่าเพื่อเป็นหลักประกันข้อตกลงทางการเมือง ในเหตุการณ์ผลัดเปลี่ยนแผ่นดินของพม่า ให้โอกาส อำนาจ และความได้เปรียบตกอยู่กับฝ่ายสยาม
5. การเก็บเป็นส่วยเงินตราเข้าพระคลังหลวง ซึ่งเป็นรายได้ของแผ่นดิน เป็นเงินแทนส่วย จากเมืองหัวเมือง และเมืองประเทศราช

สาเหตุที่ยุติการใช้เงินพดด้วง

เงินพดด้วงได้ยุติการใช้ในสมัยรัชกาลที่ 4 เนื่องจาก

1. การค้าในภูมิภาคเจริญขึ้น รัฐบาลไม่สามารถผลิตได้อย่างเพียงพอในระบบเศรษฐกิจ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นหลักจากไทยเปิดเสรีทางการค้า ลงนามในสนธิสัญญาไมตรีและการค้ากับประเทศตะวันตก การค้ากับต่างประเทศมีมากขึ้น ทำให้เงินพดด้วงขาดแคลน เพราะเงินพดด้วงทำด้วยแรงคน แม้จะเร่งผลิตแล้วยังไม่ทันกับความต้องการ
2. มีการปลอมแปลงเงินพดด้วงมากขึ้น เนื่องจากเงินพดด้วงมีมูลค่า ราคาสูง และมีความต้องการมาก จึงมีการปลอมแปลงเงินพดด้วง

บทที่ 3

ความเชื่อในชนบท

1. ความนำ

สุวรรณภูมิ “หรือที่เรียกว่าแผ่นดินทอง เป็นดินแดนที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีชื่อปรากฏในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ว่า “สุวรรณทวีป” หมายถึงแหลมทอง หรือ ดินแดนทอง ซึ่งอินเดียเชื่อว่าดินแดนแถบนี้อุดมไปด้วยทองคำ⁵⁵ และได้มีการกล่าวถึงสุวรรณภูมิในประวัติศาสตร์พุทธศาสนาหลังพุทธกาล เมื่อครั้งมีการสังคายนาพระไตรปิฎก ครั้งที่ 3⁵⁶ พ.ศ. 235 เสร็จแล้วได้มีการจัดส่งศาสนทูตไปประกาศพุทธศาสนา ณ ที่ต่างๆ 9 สาย และสุวรรณภูมิ เป็นหนึ่งใน 9 สาย นั้นว่า “พระโสณะและอุตตระไปสุวรรณภูมิ” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) 2552: 39) หรือสุวรรณนคร คือเมืองสะเทิมในพม่าในปัจจุบัน บ้างก็กล่าวว่า เมืองหริภุญชรรัฐ หรือว่า สยามรัฐ อีกทั้งมีหลักฐานปรากฏเป็นเอกสารจีนเมื่อครั้งขยายอิทธิพลลงมาทางใต้ว่า “พระเจ้าพันชีมันสิ้นพระชนม์ ขณะนำกองทัพไปตีรัฐที่มีชื่อว่า “ซินหลิน” หรือ ชายแดนทอง หรือสุวรรณภูมิ (ดินแดนทอง) หรือสุวรรณภู (กำแพงทอง) นี้อาจอยู่ในพม่าตอนล่างหรือแหลมมาลาญ” (ฮอลล์ 2549: 30) แสดงให้เห็นถึงที่ตั้งของสุวรรณภูมิดินแดนอันเป็นที่รวมของกลุ่มชนที่มีประวัติศาสตร์และอารยธรรมในอดีต ต่อมาในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เมื่อนักค้นคว้าทางยุโรปได้ศึกษาเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โบราณจึงได้รับรู้ว่าวัฒนธรรมสันสกฤตได้ขยายตัวไปทางซีกโลกตะวันออก ซึ่งเป็นที่ตั้งของสุวรรณภูมิและมีอิทธิพลต่อศาสนา ศิลปะ ระบบการปกครองระบบการดำเนินชีวิตและความเชื่อของอาณาจักรต่าง ๆ ในดินแดนแถบนี้ “วัฒนธรรมต่างๆ ที่ถูกถ่ายทอดจากอินเดียมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ คติการมีกษัตริย์ตามแบบ

⁵⁵ 200 ปี ก่อนคริสตกาล อินเดียเสียแหล่งทองคำ เนื่องจากถูกปิดเส้นทางจากเบคเตรียไปยังไซบีเรีย ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมทางบกสายเหนือ จากอินเดียมาถึงจีนโดยผ่านอัสสัม พม่าตอนเหนือ และมณฑลยูนนาน หลักฐานแสดงว่าเคยมีผู้ใช้เส้นทางนี้มาแล้วในสมัยโบราณ ตั้งแต่เมื่อ 128 ปี ก่อนคริสตกาล จีน ได้พัฒนาเส้นทางสายนี้และใน ค.ศ. 69 จีนตั้งหน่วยปกครองक्रमสองฟากแม่น้ำโขงตอนบน เพื่อควบคุมและคุ้มครองเส้นทางสายนี้ให้ชื่อว่า “หยุ่งซาง” โดยมีศูนย์กลางการบริหารอยู่ทางตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน ประมาณ 60 ไมล์ จากพรมแดนพม่าปัจจุบัน ใน ค.ศ. 97 คณะทูตจากจักรวรรดิโรมันตะวันออก ใช้เส้นทางสายนี้เดินทางมาถึงเมืองหยุ่งซาง อัจฉินักจาริกบุญทางพุทธศาสนาเล่าว่า พระสงฆ์จีน 20 รูป ใช้เส้นทางนี้ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 3 เพื่อเดินทางเข้าไปยังราชสำนักของพระเจ้าศรีคุปตะในคริสต์ศตวรรษที่ 1 อินเดียจึงต้องหาซื้อทองคำจากจักรวรรดิโรมัน ทำให้เศรษฐกิจของอาณาจักรโรมันกระทบกระเทือน จักรพรรดิเวสปาเซียน (ค.ศ. 69 – ค.ศ. 79) ระงับไม่ให้นำทองคำออกนอกพระราชอาณาเขต อินเดียจึงหันมาซื้อทองคำจาก “แหลมทอง” ชื่อภาษาสันสกฤตที่อินเดียใช้เรียกดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่า “สุวรรณภูมิ” หรือ “สุวรรณทวีป” (ดี.จี.อี. ฮอลล์ โดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการ 2549: 25)

⁵⁶ เหตุเมื่อเดิรถีย์ ปลอมเข้ามาบวชมากมาย เนื่องจากเกิดลาภสักการะในหมู่สงฆ์มีความอุดมสมบูรณ์ พระอรหันต์ 1,000 รูป มีพระโมคคัลลินบุตรดิศสะเถระ เป็นประธานประชุมที่โศการาม เมืองปาฏลีบุตร โดยมีพระเจ้าโศกมหาราชทรงเป็นผู้อุปถัมภ์ใช้เวลาในการสังคายนา 9 เดือนเพื่อชำระพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์

ฮินดู หรือ แบบพุทธได้มีการนำเอาภาษาสันสกฤต การเคารพเชื่อถือนำมาใช้และเลียนแบบบรรพชาศรัทธา หรือกฎหมายอันศักดิ์สิทธิ์ของฮินดู โดยเฉพาะมานาวธรรมศาสตร์ หรือ กฎหมาย พระมนู” (ฮอลล์ 2549: 20) โดยพราหมณ์ซึ่งมีความเชี่ยวชาญในพิธี เป็นผู้อัญเชิญพระคิเวเข้ามาอยู่ในองค์ของ พระมหากษัตริย์เพื่อให้พระมหากษัตริย์มีฐานะเป็นเทพมาเป็นผู้พิทักษ์รักษาความสงบสุขในโลก และพุทธศาสนาก็ได้มีส่วนร่วมให้วัฒนธรรมอินเดียแพร่หลายเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เมื่อนักจาริกแสวงบุญชาวจีนชื่อฟาเหียน⁵⁷ และอึ้งจิ้ง⁵⁸ ได้มาศึกษาพุทธศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยนาลันทา แคว้นมคธ ประเทศอินเดีย สุวรรณภูมิจึงเป็นดินแดนทางผ่านไปสู่อิน ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของ แผ่นดินจึงมีผู้คนจากที่ต่างๆ รวมทั้งอินเดียและจีน เดินทางเข้ามาค้าขายและตั้งรกรากบนสุวรรณ ภูมิ ดังปรากฏในพงศาวดารและชาดก การที่พ่อค้าต่างชาติ เดินทางเข้ามาแสวงโชคและค้าขายใน สุวรรณภูมิ มีหลักฐานทางโบราณวัตถุต่างๆ เช่น เหรียญทองอันโทนิอุสปีอุสของอาณาจักร โรมัน (พ.ศ. 695) หรือตะเกียง สำริดของราชวงศ์ปโตเลมีแห่งโรมันที่อียิปต์ ซึ่งขุดพบที่ โบราณสถานพงดึก จังหวัดกาญจนบุรี และเหรียญกษาปณ์ต่างๆ ของเปอร์เซียเหล่านี้ เป็นหลักฐานแสดงให้เห็นการ ติดต่อเดินทางและการค้าของดินแดนสุวรรณภูมิกับกลุ่มชนภายนอก แรกเริ่มในแหลมอินโดจีนมี กลุ่มชนพื้นเมืองเดิมมีชื่อเรียกว่า ปยู ตั้งรกรากอยู่ก่อนแล้ว และได้พัฒนามาเป็นกลุ่มชนที่มีความ เจริญ สันนิษฐานว่าจีนติดต่อกับ ปยู ผ่านมณฑลยูนนานเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 3 ในเอกสารของจีนได้ กล่าวถึงกลุ่มชนชาวพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ในสุวรรณภูมิ มีชื่อเรียกว่า “หลินหยังเป็นพวกที่มีความเจริญ แล้ว นับถือพุทธศาสนา คือพวกเพียว ชาวพื้นเมืองเรียกว่า พวกปยู จัดเป็นกลุ่มชนที่เก่าแก่ที่สุดที่อาศัย อยู่ในพม่า อยู่เลยหุบเขาไปทางตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 3000 ลี้” (ฮอลล์ 2549: 144) และต่อมาใน คริสต์ศตวรรษที่ 17 มีนักจาริกบุญชาวจีน ชื่อเหียนจิง⁵⁹ และอึ้งจิ้งกล่าวถึงเมืองหลวงของปยู คือ “ศรี เกษตร ตั้งอยู่ที่ตำบลมอริษาใต้เมืองแปร ในพม่าตอนล่างซึ่งพบว่าเป็นที่สะสมโบราณวัตถุที่มีค่า มี

⁵⁷ หลวงจินฟาเหียน พ.ศ. 945 จาริกทางไกลจากเมืองจีนผ่านทางเอเชียกลางมาถึงชมพูทวีป เข้าทางคันธาระ เยือนบรูษ ประ ตักศิลาไปจนถึงกบิลพัสดุ์อยู่ในอินเดียยุคราชวงศ์คุปตะ 10 ปี ศึกษาที่ปาฏลีบุตร แล้วนำคัมภีร์พระไตรปิฎกกลับเมืองจีนแควที่ลังกา ทวีป 2 ปี แล้วแปลพระคัมภีร์ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาจีน และเขียนบันทึกการเดินทางไว้เป็นเรื่องราวพระพุทธศาสนาในอินเดียครั้งเรื่อง

⁵⁸ อึ้งหรือจิ้ง ในสำเนียงภาษาจีน แต่จิว ได้จาริกไปสืบพระธรรมที่ประเทศจีนโดยทางเรือ เมื่อ พ.ศ. 1214 และกลับ เมื่อ พ.ศ. 1232 และได้ออกไปอีกครั้งในปีแล้วกลับเมื่อ พ.ศ. 1235 รวมเวลาเดินทาง และนำพักอยู่ในอินเดียยาวนานถึง 25 ปี การเดินทางนี้ ท่านได้เขียนหนังสือไว้ 2 เล่ม คือ 1.ประมวลเรื่องพระธรรมในอินเดียและหมู่เกาะทะเลใต้และ 2. ประดิพระสงฆ์จีนจาริกไปสืบพระ ธรรม ณ ประเทศ อินเดีย

⁵⁹ พ.ศ. 1172-1188 (ค.ศ.629-649) หลวงจินเหียนจิง (HSUAN-TSANG) เกิดพ.ศ. 1145 หรือยวนฉางหรือพระถังซำจั๋ง ใช้ชื่อในภาษาสันสกฤตว่า พระโมกษเทวะ จะไปสืบพระไตรปิฎกที่ซัททิ (แดนตะวันตก) ได้จาริกจากกรุงจีนผ่านทางโยนก คันธาระ กัศมีระ คืออัฟกานิสถานและอินเดียพายัพปัจจุบัน ที่เมืองจีนเวลานั้นเป็นรัชกาลพระเจ้าถังไท่จงซึ่งครองราชย์ใน พ.ศ. 1167-1202 (ค.ศ. 626-649) หลวงจินเหียนจิงได้มาศึกษาที่มหาวิทยาลัยนาลันทาจนจบแล้วสอนที่นั่นระยะหนึ่งจึงนำคัมภีร์พระไตรปิฎก จำนวนมากเดินทางกลับถึง เมืองเซียงอันหรือฉางอันในพ.ศ. 1188 หลังจากที่ได้จากไป 16 ปี ท่านได้รับการต้อนรับยกย่องอุปถัมภ์อย่างยิ่งจากจักรพรรดิฉิน แล้วทำงาน แปลพระไตรปิฎก สั่งสอนพระธรรมต่อมาจนถึงมรณภาพในพ.ศ. 1207 และได้เขียนบันทึกการเดินทางไว้ (ดูพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ป ยุตโต) “กาลานุกรมพระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก” กรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2552 ผลิธีม หน้า 39)

ร่องรอยคูเมืองใหญ่โตครอบคลุมพื้นที่กว้างกว่าพุกาม หรือมณฑลทะเลย์ มีสถาปัตยกรรมศาสนา
มหายาน ศิลปะแบบคุปตะใช้อักษรเทวนาครี⁶⁰ มีวัฒนธรรมการเผาศพและเก็บอัฐิไว้ในโกศแล้วบรรจุ
ไว้ในเจดีย์” (ฮอลล์ 2549: 145) อาณาจักรปยูได้เจริญรุ่งเรืองมาระยะหนึ่ง จึงเสื่อมอำนาจลง จากการ
ขยายอิทธิพลของอาณาจักรน่านเจ้าในค.ศ. 832

ชนชาวยุโรปผลิตเงินตราใช้เมื่อประมาณ 500 ปีก่อนคริสตกาล เรียกว่าเงินเหรียญศรีเกษตร
ในสำนวนภาษาจีนโบราณเรียกปยูว่า ลือ ลี่ ฉา ต้าหลอ หมายถึง พม่า เหรียญของศรีเกษตรมีลักษณะ
เป็นเหรียญกลมแบน ดวงตราที่ตอกประทับตราลงในเหรียญเป็นรูปบัลลังก์ที่เรียกว่า ภัทรบิฐ⁶¹
แสดงถึงอำนาจในการปกครองแผ่นดิน และอีกด้านหนึ่งเป็นรูปวิหารที่ตั้งบูชา ลักษณะของวิหารนี้
บางครั้งก็เรียกว่าศรีวัดสะ หมายถึง ขนออกพระนารายณ์ หรือ สมบัติของพระศรี (พระลัทธิ) พระ
ชายาของพระนารายณ์ และประกอบด้วยสัญลักษณ์ทางศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ พระอาทิตย์
พระจันทร์ หอยสังข์ วัชระและพินน้ำ สัญลักษณ์เหล่านี้ได้กลายเป็นรูปแบบที่นิยมกันในอาณาจักร
อื่นๆ ในสุวรรณภูมิ ได้แก่พูนัน และทวารวดี ต่อมาจนถึง 1,000 กว่าปี คติความเชื่อแบบพุทธและ
พราหมณ์จึงได้ปรากฏอยู่ในอารยธรรมของอาณาจักรต่างๆ ในสุวรรณภูมิในเวลาต่อมา

ชนชาติไทยรับเอาแนวความคิด ความเชื่อของพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์มา
ใช้ในการสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยทางสังคม ความสงบสุขร่มเย็นของประชาชน เป็นผลจาก
การปกครองที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำ มีความยุติธรรมและมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร
เพื่อหล่อเลี้ยงผู้คนให้อยู่ดีกินดี มีการปกครองแบบราชาธิปไตย หรือแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่ง
อำนาจธิปไตยอยู่ที่พระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียว เป็นแนวคิดการปกครองที่รับเอาคติความเชื่อ
ของพราหมณ์หรืออินเดียโบราณ มาประยุกต์ใช้โดยชาวเขมรหรือขอม ที่ถือว่าพระมหากษัตริย์ได้รับ
อำนาจจากสวรรค์ให้มาปกครองมนุษย์ หรือผู้แทนของพระเป็นเจ้า คือ พระอินทร์ และท้าวเวร
ผู้เป็นเทพแห่งความมั่งคั่งที่ยิ่งใหญ่ในศาสนาพราหมณ์ ที่มีความหมายถึงความเป็นใหญ่ในทรัพย์ เป็น
ชนบดี หมายถึง เป็นเจ้าของทรัพย์ทั้งหมด ในความเชื่อของคนในสมัยอยุธยาว่า พระมหากษัตริย์
เป็นเจ้าของชีวิต เจ้าแผ่นดิน ดังนั้นทุก ๆ สิ่งในราชอาณาจักรจึงเป็นของพระมหากษัตริย์แต่เพียง
พระองค์เดียว ในบทนี้จะกล่าวถึงที่มาของความเชื่อเรื่องสมมุติเทพของพระมหากษัตริย์ ความเป็น

⁶⁰ อักษรเทวนาครี พัฒนามาจากอักษรพราหมี ใช้เขียนภาษาฮินดี สันสกฤต บาลี และภาษาอื่นในอินเดีย มีลักษณะการ
เขียนคือ จากซ้ายไปขวา มีพยัญชนะ สระ แต่ไม่มีวรรณยุกต์

⁶¹ เป็นที่สำหรับพระมหากษัตริย์ประทับนั่งรับเครื่องราชกกุธภัณฑ์ เครื่องราชูปโภค พระแสงราชศรรุข และ
พระแสงอัญญาขรรค์ เพื่อการเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติของพระมหากษัตริย์ ลักษณะพิเศษของพระที่นั่งองค์นี้ คือ ปูลาดด้วยหนังราชสีห์
เป็นความเชื่อโบราณถือว่าราชสีห์เป็นสัตว์มีพลังอำนาจเหนือสัตว์ทั้งหลาย

เจ้าเป็นท้าวแผ่นดิน เป็นผู้ครอบครองทรัพย์สินทั้งมวลโดยชอบธรรม และทรงใช้พระราชทรัพย์นั้นไปเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนและทรงเป็นเจ้าของเหรียญเงินในราชอาณาจักร

ความเชื่อใน “ชนบดี” ของกษัตริย์ จะครอบคลุมความหมายในทางนามธรรม เป็นระบบความคิด ความเชื่อ ที่สามารถปฏิบัติให้เป็นจริงด้านรูปธรรมด้วย

1.1 ความหมายของชนบดี

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวว่า “ชนบดี คือความเป็นใหญ่ในทรัพย์” (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 2547: 128) ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 ได้ให้ความหมายของคำว่า “ชนบดี” ไว้ดังนี้ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, 2546: 551)

“ชนบดี [ทะนะบอ-] น. เจ้าของทรัพย์ เศรษฐีผู้มีทรัพย์เป็นทุน, นายทุน (ส.ชนบดี ว่า เจ้าแห่งทรัพย์ คือ พระอินทร์, ท้าวภูเวร)”

ความมั่งคั่ง มั่งมี อย่างยิ่งใหญ่ในทรัพย์สิน มีที่มาจากเทพในปรัมผณวิทยา (MYTHOLOGY) (พระยาธรรมาธิกรมย์อุดมราชภักดี (สรวง ศรีเพ็ญ) 2529: 7) ว่าด้วยเรื่องท้าวทั้งหลายซึ่งเป็นรากฐานความเชื่อมาจากอินเดีย แล้วประยุกต์ใช้ในสังคมไทย พื้นฐานของพุทธศาสนา มีเทพเจ้าที่เป็นสัญลักษณ์แห่งความมั่งคั่ง อุดมสมบูรณ์ในทรัพย์ที่มีความเกี่ยวเนื่องในชนบดี คือ

1. พระอินทร์ ในคัมภีร์ไตรเพท⁶² ซึ่งเป็นคัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์นั้น พระอินทร์เป็นเจ้าใหญ่ยิ่งกว่าเทพดาทั้งหลาย นับว่าเป็นเจ้าแห่งฟ้า เป็นผู้ถือไว้ซึ่งอสูนิบาตและเป็นผู้บันดาลให้เกิดฝนตก เพื่อบำรุงพืชผลทั้งปวงในแผ่นดิน” (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า) 2547: 46-47) ผู้ที่จะได้เป็นพระอินทร์นี้ ตามความเชื่อทางไสยศาสตร์ในคัมภีร์พระเวทกล่าวว่า จะต้องเป็นผู้ที่ได้เคยทำพิธีอสูเมธ⁶³ ถึง 100 ครั้ง ผลของอานิสงส์จึงจะส่ง

⁶² พราหมณ์ แบ่งหนังสือออกเป็น 3 ยุค คือ 1.ยุคไตรเพท 2.ยุคกลาง เรียกว่า ยุคอิติहाส และ 3.ยุคปรัมผณะ ยุคไตรเพท มีพระเวท 3 คัมภีร์ คือ 1.ฤคเวท 2.ยજูรเวท 3.สามเวท จึงเรียกว่าไตรเพท ภายหลังเพิ่มขึ้นอีกคัมภีร์หนึ่งชื่อ อถรรพเวท และถึงแม้จะมี 4 คัมภีร์ ก็ยังเรียกว่าไตรเพท

⁶³ พิธีอสูเมธ ทำได้แต่เฉพาะผู้เป็นพระราชาธิบดี การที่ท้าวผู้มุ่งหมายเพื่อขอพรพระเป็นเจ้า ในสมัยโบราณนิยมว่าเป็นพิธีสำหรับขอลูก ต่อมาภายหลังจึงถือกันว่าเป็นพิธีเผ่าอำนาจ แรกลงมือทำจะต้องกระทำการบูชาไฟ (อักษนิยโฎม) และสมโภชม้าตัวรัก แล้วก็ปล่อยม้าให้เขาไปตามใจ มีกองทัพตามไปด้วย เมื่อผ่านเข้าไปแคว้นแคว้นใด ผู้ครองแคว้นแคว้นนั้นยอมอ่อนน้อม ก็ต้องรับรองม้าด้วยความเคารพ ถ้าไม่ยอมก็ล้อมรบกับกองทัพที่ตามม้าขึ้นไป เมื่อม้านี้เที่ยวไปได้ 1 ปี โดยไม่มีอุปสรรคอย่างใดแล้ว ก็นำม้านั้นกลับมา แล้วสมโภชฉลองกันเป็นการใหญ่ จึงนำม้านั้นบูชาขัญ (เผาไฟ) โดยปกติคนชั่วผู้ม้าม้าจะต้องเป็น พระอัครเมหสิ พิธีนี้ในรามายณะก็เคยทำ 2 ครั้ง คือ ท้าวทศรถทำขอโอรสครั้งหนึ่ง ที่เรียกว่าพิธีกวนข้าวทิพย์ และพระรามทำเพื่อลองอำนาจครั้งหนึ่ง ที่เรียกว่าการปล่อยม้าอุปการ

ให้เกิดเป็นพระอินทร์ได้ และพระอินทร์นี้เป็นใหญ่เหนือเทวดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์⁶⁴ มีหน้าที่เป็น
 โลกบาล⁶⁵ ประจำทิศบูรพา พระอินทร์ถือเป็นแหล่งกำเนิดของทรัพย์ในทุก ๆ ด้าน เป็นที่มาของ
 ทรัพย์ กล่าวคือ มีความเมตตากรุณา เอื้อให้กับธรรมชาติมีความสมดุล เป็นองค์ประกอบของการ
 มีชีวิต ความเป็นธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ มาจากฟ้าฝนที่ตกต้องตามฤดูกาลด้วยการมีเมฆที่
 เกิดขึ้นจากการก่อตัวของไอน้ำในอากาศก่อเกิดเป็นฝน สร้างความชุ่มชื้นขึ้นในดินด้วยน้ำที่มาจาก
 ก้อนเมฆ และก้อนเมฆที่มาจากความ เมตตาปราณีของพระอินทร์ต่อสรรพสิ่งทั้งมวล จึงก่อเกิดเป็น
 คุณประโยชน์ เป็นที่มาแห่งทรัพย์ จึงได้ยกย่องสรรเสริญพระอินทร์ว่าเป็นเจ้าแห่งทรัพย์ หรือในพระ
 ราชพิธีอินทราภิเษก⁶⁶ ที่องค์พระมหากษัตริย์อภิเษกขึ้นเป็นพระอินทร์ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระ
 อินทร์อันเป็นแหล่งกำเนิดทรัพย์ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นชนบดี เป็นใหญ่ในทรัพย์และเป็นเจ้าของ
 ทรัพย์สินทั้งมวลในราชอาณาจักร รวมทั้งเงินตราที่ใช้ในราชอาณาจักร

2. ท้าวภูเวร⁶⁷ เป็นเทพชั้นรองในศาสนาฮินดูที่เกี่ยวข้องความเป็นใหญ่ในทรัพย์
 ตามตำนานกล่าวว่าเจ้าแห่งยักษ์ในลัทธิพื้นเมืองของอินเดีย ในคัมภีร์พระเวทว่าเป็นอริบิดาในหมู่อสูร

⁶⁴ สวรรค์ในเทวภูมิมีอยู่ 6 ชั้น เรียกว่า ลกามาจร เรียงลำดับกันขึ้นไป คือ 1.ชั้นจาตุมหาราชิกา เป็นที่สถิตของพวก
 จตุโลกบาลอยู่จอมเขาขุคนธร 2. ชั้นดาวดึงส์ เป็นที่สถิตของพระอินทร์ อยู่จอมเขาสิเนรุราช 3. ชั้นยามา เป็นที่สถิตของพระสยาม
 เทวราช อยู่สูงกว่าชั้นดาวดึงส์และสูงกว่าดวงอาทิตย์ 4. ชั้นดุสิต เป็นที่สถิตของท้าวสันดุสิต อยู่สูงขึ้นไปจากชั้นยามา 5. ชั้นนิมมานรดี
 เป็นที่อยู่ของเทวดาจำพวกหนึ่ง อยู่สูงกว่าชั้นดุสิตขึ้นไปอีก 6. ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี เป็นที่สถิตแห่งเทวราชผู้เป็นประมุข 2 องค์ คือ
 พระปรนิมมิตวสวัตดีฝ่ายหนึ่ง พระยามารอิธราชผู้เป็นขุนแห่งหมู่มารทั้งหลายหนึ่ง

⁶⁵ ในหนังสือเทวกำเนิดโดยพระยาสังฆาภิบาล อุดมราชภักดี (สรวง ศรีเพ็ญ) 2507: 26-27) ว่า โลกบาลมี 4 องค์ คือ 1. พระ
 อินทร์อยู่ที่ศูรพา 2. พระวรุณอยู่ที่ศุภิม 3. พระภูเวร อยู่ที่ศุคร 4. พระยมอยู่ที่ศุภิมิน โลกบาลทิศบูรพา ในมหาสมยสูตรและภชาชิกกล่าว
 ชื่อท้าวธตรฐ เป็นจอมคนธรรพ์ จึงต้องระลึกถึงคำว่า “ธตรฐ” ซึ่งแปลได้ว่าผู้รุ่งเรือง หรือผู้มีแว่นแคว้นอันมั่นคง บางทีนามนี้เคยเข้าไปใช้เรียกเป็นชื่อช้าง
 เอรว่าน อันเป็นช้างของพระอินทร์เสียด้วยซ้ำ จึงน่าจะให้คิดว่า พระอินทร์ก็ใหญ่ครองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พอที่จะยึดนามธตรฐได้ ยิ่งปรากฏว่าเป็น
 จอมคนธรรพ์ด้วยแล้ว ก็เกือบไม่สงสัยเป็นอื่น เพราะพระอินทร์เป็นใหญ่ในพวกคนธรรพ์ด้วย แต่ในท้าวภูเวรเป็นจอมเทวดา เพราะพระอินทร์
 เป็นใหญ่เหนือเทวดาชั้นดาวดึงส์ ส่วนลัทธิข้างจีนที่เป็นฝ่ายมหายาน เรียกโลกบาลทิศนี้ว่าทักกั อันมีความหมายว่า ผู้ครองเมืองตรงกับนามว่า ธตรฐ คือ
 องค์อินทร์นั่นเอง และว่ามีสีภยชิวา ซึ่งเป็นสีที่พระอินทร์ในมโหระทึกพระยาพิชัย ไชยเชษฐาธิราชว่า ส่วนที่แปลว่าสีภยชิวา แต่ไม่ตรงกับสีพระอินทร์ในคัมภีร์
 ไตรเพท มือซ้ายว่าสีภยชิวา มือขวาว่าสีภยชิวา นัยว่าพระนาค ถ้าลักษณะเช่นนี้ก็พ้องกับในทางพุทธศาสนาที่ว่า ได้ให้ความสรรเสริญที่ได้แก่ผู้มีความดี
 งามเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา ดังคำอธิบายของพระยาสังฆาภิบาลในเรื่องเทวกำเนิดว่า “พระอินทร์ได้มาคิดพิณสามสายถวายพระสตีแห่งบรม
 โทธิสัตว์ ในปางทุกกิริยา และในชาดก เรื่องจันทกุมาร มาช่วยทำลายพิณ เคยเอามันมาให้พระยานเกรกตามพงศาวดารเหนือ ทั้งเคยช่วยในการหล่อพระ
 พุทธชินราช กับเคยช่วยพระนาคเสนสร้างพระแก้วมรกต ตลอดถึงเคยอาภรณ์มาให้ท้าวอุทองสร้างเมืองไตรดรงค์ ทางญี่ปุ่นเรียกโลกบาลทิศนี้ว่า ชิ โทกุ

⁶⁶ เรียกลักษณะพิเศษพระราชมหาราชพิธีอินทราภิเษก 3 ประการนี้ คือ 1. พระอินทร์นำเอาเครื่องราชกกุธภัณฑ์มาถวาย เมื่อจะได้ราชสมบัติ
 2. เสี่ยงราชรถมาจอดฝ่าพระบาท 3. เหาะเอาฉัตรทิพย์มากางกั้น การที่พระเจ้าแผ่นดินทำพิธีราชาภิเษกอีกครั้งหนึ่ง เมื่อปราบพระเจ้าแผ่นดินอื่น
 ให้อยู่ในอำนาจได้มาก เพื่อยกพระองค์ขึ้นเป็นใหญ่เหนือพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิต พ.ศ. 2542 หน้า 1374)

⁶⁷ หรือที่เรียกอีกนามว่า “วสสัน” หรือ “ไพธรพน” มีกำเนิดเป็นยักษ์และมีบริวารเป็นยักษ์ มีเรื่องเล่าถึงที่มาของท้าวภูเวร
 ในกฤตยุด ความว่า ประมุขสยวประชาบดี ผู้เป็นมานะสาบุตรของพระพรหมบำเพ็ญทานอยู่ในป่าหิมพานต์ ให้ได้รับความรำคาญเป็น
 อันมาก เพราะมีสตรีหลายคนชอบไปขับลำทำเพลงและจับระบำเล่นที่ข้างอาศรม พระมุขสยวจึงประกาศคำสาปไว้ว่า ถ้าหญิงใดเข้าไป
 ใกล้อาศรมของเธอก็ให้เกิดมีครรภ์ มีนางกษัตริย์องค์หนึ่งซึ่งเป็นบุตรของท้าวฤๅษะวันนุ มีได้ทราบคำสาปนั้นเดินเข้าไปใกล้อาศรม จึงเกิดมีครรภ์
 ครั้นท้าวฤๅษะวันนุทราบ ดั่งนั้นก็เสียดสีให้แก่พระมุขสยว และนางมีโอรสชื่อวสวัตติระ หรือเรียกตามกำเนิดว่า “ปาลัสตยะ” พระปาลัสตยะ ศึกษาและ
 บำเพ็ญตบะชี่ยวชาญจนได้เป็นฤๅษี และทำการสมรสกับบุตรพระภริยาท้าวประชาบดี มีโอรสองค์หนึ่ง ซึ่งพระพรหมประทานนามว่า “ไวศระ
 วัน” (เกิดแต่ไวศระวัน) ท้าวภูเวรเป็นผู้อยู่ในศีลธรรมครองเมือง “อลงกา” หรือ “ประภา” ตั้งอยู่ในป่าหิมพานต์ มีสวนโรฐาน ชื่อ เจตระ
 รก อยู่บนเขามันทร ซึ่งต่อเนื่องกับเขาพระสุเมรุ อันนครและสวนของท้าวภูเวร นับเป็นรมณียสถานน่าสำราญยิ่งนัก ทั้งผู้อยู่ในนั้นก็
 ปราศจากโรค ความเหน็ดเหนื่อย ความวิต ความหิว และความกลัวภัยต่าง ๆ และคงชนมีชีพอยู่ได้ตั้งหมื่นปี ดั้นไม้ในสวน เจตระรก
 นั้นมีใบเป็นแผ่นดี มีดอกเป็นมณีมีค่า และมีผลเป็นนริ (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 2547 “เทพเจ้าและสิ่งน่ารู้” หน้า 127)

ต่อมาว่าเป็นเจ้าแห่งทรัพย์และราชาแห่งยักษ์ และอสูรพวกหนึ่งเรียกว่า คุยหะ⁶⁸ กุเวร แปลว่า “รูปอัปลักษณ์” เนื่องจากรูปร่างหน้าตาคล้ายแบบยักษ์ อ้วนพุงพลุ้ย มือถือถุงสมบัติ สวมมงกุฏ และเครื่องประดับมีนุษย์ เป็นพาหนะ เมื่อขึ้นจี๋แล้วก็ลอยไปตามปรารถนา ในฐานะเป็นเทพ โลกบาลจะทรงช้าง รูปปกคิมักมี 2 กร แสดงปางประทานพรหรือปางประทานอภัย หากเป็นภาคคุยหะ มักมี 4 กร มีกระบองหรือคทาเป็นอาวุธ ท้าวกุเวรได้บำเพ็ญตะบะอยู่หลายพันปี จึงได้รับพรของพระพรหมให้เป็น “ชนบดี” (เจ้าแห่งทรัพย์ทั้งหลาย)

ท้าวกุเวรมีชื่อเรียกอยู่หลายชื่อจะขอยกนามที่เกี่ยวข้องกับความยิ่งใหญ่ในทรัพย์ นอกจากกุเวร คือ ธนัท (ผู้ให้ทรัพย์) ธเนศวร (เจ้าแห่งทรัพย์) ปุจฉาวสุ (มั่งมีได้ตามใจ) รัต นครรท (เจ้าแห่งคน) หมายความว่า ทรัพย์มีอำนาจให้คนต้องเคารพ ในทางพระพุทธศาสนา ท้าว กุเวรเป็นผู้รับใช้ศาสนา มีฐานะเป็นโลกบาลและเป็นเทพแห่งความมั่งคั่ง มีนามว่า “ท้าวเวสสุวัณณ หรือท้าวไพศพ ในนิคายมหาขานมีฐานะเป็นเทพแห่งความมั่งคั่งและความมีโชคลาภนามว่า เทพจัมบาล (Jambala) ชอบถือผลมะนาวในมือขวา พังพอนในมือซ้าย ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แสดงความ มั่งคั่ง นอกจากนี้ ท้าวกุเวรยังมีฐานะเป็นบริวารของพระพุทธเจ้า มีหน้าที่คุ้มครองรักษาผู้ที่มีธรรมะ ทัวไป” (อนันต์ กลิ่นโพธิ์กลับ 2550: 70) มีของวิเศษอยู่อย่างหนึ่งของท้าวกุเวร ชื่อว่า กุมนทะ⁶⁹ ที่ มีความหมายในสิ่งมีค่า เป็นทรัพย์ และเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความมั่งคั่ง คือ ปัทมะ หรือดอกบัวหลวง ที่แทนความหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ ความมั่งมีอย่างยิ่งใหญ่

รูปท้าวกุเวรได้รับการยอมรับ และมีการนำออกใช้ในรูปของตราหรือสัญลักษณ์ของ ความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์เป็นที่นิยมของพ่อค้าดังหลักฐานว่า “เพื่อนำติดตัวของพ่อค้าที่นับถือศาสนา พราหมณ์และพุทธ ให้เกิดเป็นมงคลทางโชคลาภ มีความร่ำรวยจากการค้าเพราะส่วนใหญ่พบตรา ประทับตามเมืองท่าและเมืองสำคัญ ๆ เช่น นครปฐม อุทอง ชับจำปา จันเสน รวมทั้ง เมืองบน และ ภาคใต้” (ศักดิ์ชัย สายสิงห์ 2547: 268)

3. พระนารายณ์เป็นเทพองค์สำคัญอีกองค์หนึ่งในศาสนาพราหมณ์ที่มีความหมาย เกี่ยวเนื่องในความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดิน จะเห็นการสื่อความหมายที่ว่า ผืนแผ่นดินคือที่มาแห่ง ทรัพย์ว่า “พระนารายณ์เทพ มีสิ่กร โดยมากถือสังข์ จักร แทนความหมายถึงก้อนดินที่เป็น เครื่องหมายแห่งโลก (ถาดอกไม้เป็นเครื่องหมายแห่งการเกิดแต่ดิน) นอกจากนี้บางทีถือ ธนู ลูกศร ตรี เป็นต้น” (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า) 2547: 67) ซึ่ง

⁶⁸ ซึ่งเป็นผู้เฝ้าทรัพย์ที่ฝังไว้ในแผ่นดินคล้าย ๆ กับปูโสมเฝ้าทรัพย์ของไทย

⁶⁹ ท้าวกุเวรมีของวิเศษอยู่ 9 อย่าง เรียกว่า “นิธิ” คือ 1. กัจจะปะ แปลตามศัพท์ว่าเต่า 2. มุณฑะ เป็นชื่อแก้วชนิด หนึ่ง 3. นันทะ แปลตามศัพท์ว่า ความปลื้ม ความดีใจ 4. ขรรวะ แปลตามศัพท์ว่า บกพร่องชำรุด (ดูไม่น่าจะมีค่าเลย) 5. มกระะ แปล ตามศัพท์ว่า มังกร หรือ เหา 6. นิละ แปลตามศัพท์ว่า สีน้เงินแก่ หรือพลอยนิล 7. สังขะ แปลตามศัพท์ว่า หอยสังข์ 8. ปัทมะ แปล ตามศัพท์ว่า ดอกบัวหลวง หรือพลอยทับทิม 9. มหาปัทมะ

หมายถึงผืนแผ่นดินเป็นที่มาแห่งทรัพย์ทั้งปวง พระมหากษัตริย์เป็นผู้แทนของพระเป็นเจ้าให้มาปกครองมนุษย์ โดยใช้ทรัพย์เป็นเครื่องมือในการสร้างความความสุขให้แก่ประชาชน

พระมหากษัตริย์ เป็นเจ้าของแผ่นดิน หรือผืนแผ่นดินทั้งหมดในราชอาณาจักร ถือว่าเป็นแหล่งกำเนิดของดอกบัว ที่เป็นสัญลักษณ์ในความอุดมสมบูรณ์มั่งคั่ง มีความยิ่งใหญ่ในทรัพย์ และความเป็นเจ้าของทรัพย์ พระมหากษัตริย์จึงทรงเป็นเจ้าของการครอบครองทรัพย์สินทั้งหลาย ในพุทธศาสนามีคำกล่าวถึงที่มาของตำแหน่งพระมหากษัตริย์ ในพระบาลีสถิตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค บทอัครัญญสูตร ว่าด้วยเรื่องการเกิดขึ้นของกษัตริย์ ผู้มียศศักดิ์อันพิเศษที่ได้รับเลือกตั้งไว้ในฐานะราชา เรียกว่า “สมมุติราช” กล่าวไว้ว่า

“ดูก่อนวาเสฏฐะและภราทวาชะ เพราะเหตุผู้ที่เป็นหัวหน้าอันมหาชนสมมติ ดังนี้แล อักษรที่ว่า มหาชนสมมติ จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับแรก เพราะเหตุผู้ที่เป็นหัวหน้า เป็นใหญ่ยิ่งแห่งแผ่นดินทั้งหลาย ดังนี้แลอักษรว่า กษัตริย์ กษัตริย์จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับที่สอง เพราะเหตุที่เป็นหัวหน้ายังชนเหล่าอื่นให้สุขใจได้โดยธรรม ดังนี้แลอักษรว่า ราชา ราชาจึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับที่สาม” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา 2530: 100) นอกจากนี้กษัตริย์เป็นราชาโดยประชาชนแต่งตั้งขึ้น แล้วจึง “เป็นท้าวเป็นเจ้าแผ่นดิน สืบเชื้อสายวงศ์วานกันมาจนกระทั่งทุกวันนี้” (ศรีศักร วัลลิโภดม 2545: 26)

เนื่องจากสังคมไทยในอดีตเป็นสังคมเกษตรกรรม และนับถือพุทธศาสนามีความเชื่อในอัครัญญสูตร มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำ ผู้ปกครอง มีพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต และมีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นหลักในการปกครองบ้านเมืองมายาวนาน สถาบันพระมหากษัตริย์จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อสังคมไทยเป็นโครงสร้างหลักของสังคมเป็นศูนย์กลางใจของคนไทย ทำให้สังคมไทยมีความเป็นปึกแผ่นมั่นคงและเป็นเอกลักษณ์แตกต่างจากสังคมอื่นของโลก

มีเรื่องราวตำแหน่งพระมหากษัตริย์กล่าวว่า ตามโบราณราชประเพณีดั้งเดิม ฐานะของพระมหากษัตริย์มีหลักการอันเป็นลักษณะสำคัญอยู่ 4 ประการ (ชานินทร์ กรัยวิเชียร 2520: 5) คือ

1. ไทยเรานำวัฒนธรรมดั้งเดิมมาจากจีนตอนใต้ส่วนหนึ่ง รับเอาวัฒนธรรมของมอญและเขมรเข้าไว้ อีกส่วนหนึ่ง พระมหากษัตริย์มีหน้าที่ประคองพ่อเมือง เป็นผู้นำออกรบพุ่งในเวลาที่มีศึกสงคราม เป็นทั้งพ่อผู้ปกครอง เป็นทั้งตุลาการของราษฎรในเวลาปกติ จึงมีคำเรียกพระมหากษัตริย์ว่า “พ่อขุน” โดยเฉพาะในสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีของไทย พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ในราชวงศ์สุโขทัย คือพ่อของประชาชนนั่นเอง เช่น พ่อขุนรามคำแหงมหาราช เป็นต้น

2. วัฒนธรรมมอญแห่งคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ มีความนิยมที่จะให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นธรรมิกราช โดยทรงบำเพ็ญทศพิธราชธรรม จุดดั่งพระเจ้ามหาสมมุตติราชแห่งคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ฐานะของพระมหากษัตริย์ในการขึ้นเสวยราชย์จึงกลายเป็นมหาสมมติโดยประชาชน

3. รับขนบธรรมเนียมแห่งลัทธิเทวราชของเขมรมาใช้ ซึ่งหมายความว่าพระมหากษัตริย์เป็นปางอวตารของพระผู้เป็นเจ้าบนสวรรค์ จึงมีคำเรียกพระมหากษัตริย์ว่า สมมติเทพ

4. ทรงมีฐานะเป็นเจ้าชีวิตและเจ้าแผ่นดิน

พระมหากษัตริย์⁷⁰ ที่สืบเนื่องมาจากการใช้วรรณะในอินเดีย เป็นคนในชนชั้นที่สอง ความหมายตามรูปศัพท์ในภาษาสันสกฤตว่า กษัตริย์ หมายถึง ผู้ป้องกันภัย หรือชาตินักรบ พระมหากษัตริย์ คือ “นักรบผู้ยิ่งใหญ่” (คฤทท์ ปริโมช 2508: 23) แต่ในความหมายที่ใช้กันอยู่ทั่วไป พระมหากษัตริย์ คือ “พระเจ้าแผ่นดิน” (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, 2546: 85) หมายถึง ผู้ปกครองแผ่นดินซึ่งแผ่นดิน คือ บ่อเกิดของทรัพย์สินทั้งหลาย ดังปรากฏในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ ซึ่งพระเจ้าอยู่ทอประกาศไว้เมื่อพุทธศักราช 1903 ว่า “ที่ในแคว้นแคว้นกรุงเทพพระมหานคร ศรีอยุธยาฉะลิกภพนพรัตนราชธานีบุรีรัมย์ เป็นที่แห่งพระเจ้าอยู่หัว หากให้ราษฎรทั้งหลายผู้เป็นข้าแผ่นดินอยู่จะได้เป็นที่ราษฎรหามีได้” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2, 2537: 115)

พระมหากษัตริย์ คือ พระผู้เป็นเจ้าของแผ่นดินทั้งหมด พระเจ้าแผ่นดินมีสิทธิในที่ดิน จะรับโอนเวนคืนเอาที่ดินกลับคืน หรือ “สามารถจะซื้อขายกมอบที่ดินให้ใครปกครองก็ได้” (ประเสริฐ ณ นคร 2534: 198) พระมหากษัตริย์ คือ ผู้ครอบครองแผ่นดินเพื่อการเพาะปลูก อันหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ทางการเกษตร พระมหากษัตริย์ คือ ผู้ปกครองแผ่นดินและเป็นผู้มีอำนาจในการครอบครองทรัพย์สินทั้งหมดโดยชอบธรรม นอกจากนี้ยังมีความเชื่อตามคติที่ถือว่าพระมหากษัตริย์ได้รับอำนาจจากสวรรค์ให้มาปกครองมนุษย์ หรือเป็นผู้แทนของพระเป็นเจ้า เช่น พระนารายณ์⁷¹ หรือ พระอินทร์⁷² ดังนั้นพระเจ้าแผ่นดินจึงมีความหมายว่าทรงเป็นผู้ครอบครอง

⁷⁰ ศัพท์ สำหรับเรียก พระมหากษัตริย์ มีหลายรูป ตามคตินิยมแตกต่างกัน เช่น ราชา หรือ ราชน หมายถึงผู้ซบถ้อมจิตใจของผู้ขึ้นไว้ด้วยธรรม มหาสมมติ หรือเอกชนนิกรตโมสรสมมติ หมายถึง มหาชนเป็นผู้เลือกกษัตริย์ จักรพรรดิ หมายถึง ผู้ปกครองที่ปวงชนพึงใจและเป็นผู้มีคุณธรรมสูง ธรรมราชา หมายถึงผู้รักษาและปฏิบัติธรรม เป็นที่มาแห่งความยุติธรรมทั้งหมด พระเจ้าอยู่หัว อันหมายถึง พระผู้เป็นเจ้าผู้แทน หรือประมุขของประเทศ และในหลวง ผู้ควบคุมแก่การจรรีภักดี และทรงประทับอยู่ในใจ

⁷¹ คติความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลมาจากลัทธิ “ไฮเลนทร์” ซึ่งเกิดขึ้นในอาณาจักรศรีวิชัยและได้แพร่เข้ามาในประเทศไทยแล้วจึงมาสู่กัมพูชาต่อมายังกรุงศรีอยุธยา องค์พยานซึ่งอาจนำมาสนับสนุนคติเทวราชในแนวความเชื่อนี้ได้อย่างสำคัญ คือ การตั้งพระนามพระมหากษัตริย์ตามพระนามพระนารายณ์ เช่น สมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระราชาธิบดี หรือ ถือนามรูปครุฑ หรือนารายณ์ทรงสุบรรณ มาเป็นสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ ตลอดจนใช้คำว่า โองการ หรือ พระบรมราชโองการ ซึ่งโดยหลักแล้ว เป็นคำที่ใช้เฉพาะกับพระอิสริว มาใช้เป็นคำสั่งของพระมหากษัตริย์

⁷² การยกฐานะของพระมหากษัตริย์ขึ้นเป็นพระอินทร์นั้นเห็นได้จากพระราชพิธีอินทราภิเษกในสมัยอยุธยา ซึ่งกระทำควบคู่ไปกับพระราชพิธีบรมราชาภิเษก คำว่า อินทราภิเษกนั้น มีความหมายว่า อภิเษกขึ้นเป็นพระอินทร์ พระแท่นราชบัลลังก์ของพระมหากษัตริย์ก็ประดับรูปสัตว์ที่อาศัยอยู่ตามเชิงเขาไกรลาสในป่าหิมพานต์ เช่น สิงห์ และครุฑ เป็นต้น (“พระราชอำนาจ ของพระมหากษัตริย์ในทางกฎหมายรัฐธรรมนูญ” โดย ธงทอง จันทรางศุ กรุงเทพมหานคร 2548 เอส.ซี. พรินแอนด์แพค หน้า 29)

ทรัพย์ทั้งหมดโดยชอบธรรม เพื่อนำเอาทรัพย์สินนั้นไปใช้ในการปกครองสร้างความผาสุกให้กับประชาชน

ในสมัยสุโขทัย พ่อขุนรามคำแหง ได้ปกครองนครต่อจากพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ โดยการสืบราชสันตติวงศ์และสืบสิทธิความเป็นใหญ่ในทรัพย์ ซึ่งเป็นหลักการเดียวกับการถ่ายทอดทรัพย์มรดก ว่า “ลูกเจ้าลูกขุนผู้ใดแล้ล้มหายตายกว่า เข้าเรือนพ่อเชื้อ เลื่อคำมัน ช้างขอลูกเมีย เยียข้าวไพร่ฟ้าข้าไท ป่าหมากป่าพลู พ่อเชื่อมั่นไว้แก่ลูกมันสิ้น” (ประเสริฐ ฒ นคร 2547: 70) และจารึกสมัยพระเจ้าลิไทยว่า “มรดกของพ่อตกเป็นของลูก มรดกของพี่ตกเป็นของน้อง” (ประเสริฐ ฒ นคร 2534: 169) ดังนั้นพระมหากษัตริย์ สมัยสุโขทัยได้รับมรดกแผ่นดินจากพ่อหรือพี่

มีหลักฐานการได้มาของทรัพย์ในชนบทของพระมหากษัตริย์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อครั้งพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 เมื่อจุลศักราช 1147 (พ.ศ. 2328) หลังจากการสร้างพระนครและพระราชมณเฑียรเสร็จแล้ว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก นั้น พระยาโกษาธิบดี ได้กราบทูลถวายทรัพย์สินของแผ่นดินที่อยู่ในความรับผิดชอบดูแลให้แก่พระมหากษัตริย์ เพื่อพระมหากษัตริย์จะได้นำทรัพย์สินไปใช้ในการพัฒนาประเทศ เสริมสร้างชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีให้แก่ประชาชน ความว่า “ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาท ปกเกล้าปกกระหม่อม ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายเครื่องพระพิทยการราชสมบัติ ทั้งสิบสองพระคลัง⁷³ แต่พระบาทสมเด็จพระบรมนารถบรมบพิตร พระเจ้าอยู่หัวขอเดชะ” แล้วจึงมีพระราชโองการปฏิสังขรณ์แก่เจ้าพระยาและพระยาทั้งปวงว่า “สิ่งของทั้งนี้ จงจัดทำบำรุงไว้ให้จงดี จะได้ป้องกันรักษาแผ่นดิน ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และพระราชอาณาเขตสืบไป” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) 2526: 61) ที่ดินคือสินทรัพย์ พระมหากษัตริย์คือพระเจ้าแผ่นดิน ผู้เป็นเจ้าของที่ดินทั่วราชอาณาจักร ที่ดินคือที่มาของทรัพย์ และเป็นชนบท หรือเป็นเจ้าของทรัพย์ทั้งหมด ทรัพย์เป็นสิ่งมีคุณค่าเป็นอำนาจ สามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการ

⁷³ ประกอบด้วย

- | | |
|---------------------|-------------------|
| 1. พระคลังมหาสมบัติ | 7. พระคลังในขวา |
| 2. พระคลังใหญ่ | 8. พระคลังวิเศษ |
| 3. พระคลังเดิมเก่า | 9. พระคลังศุภรัต |
| 4. พระคลังเดิมกลาง | 10. พระคลังสินค้า |
| 5. พระคลังสวน | 11. พระคลังป่าจาก |
| 6. พระคลังในซ้าย | 12. พระคลังวังไซ |

ประชุมหมารับสั่ง ภาค 4 ตอน 2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. 1203-1205 (2537) สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี กรุงเทพมหานคร ภาคผนวก หน้า 287

ปกครอง การใช้ทรัพย์จะต้องเป็นไปเพื่อส่งเสริมคนดี ดังนั้นพระมหากษัตริย์ทรงเป็นชนบดี (เป็นใหญ่ในทรัพย์) เป็นเจ้าของทรัพย์ทั้งหมดตลอดจนเงินตรา

1.2 พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์

ในอดี้อำนาจสูงสุดในแผ่นดินเป็นของพระมหากษัตริย์ ทรงเป็นเจ้าของชีวิตที่ทรงมีพระราชอำนาจเหนือชีวิตของคนทุก มีเนื้อความเกี่ยวกับพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในพระธรรมศาสตร์ ว่า

“อำนาจหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ตามกฎหมายไทยนั้น ไม่ทรงมีอำนาจนิติบัญญัติเลย (ทรงแก้ไขกฎหมายไม่ได้) จะต้องปกป้องอาณาประชาราษฎร์ให้ได้รับความยุติธรรมตามพระธรรมศาสตร์ ต้องทรงรักษาพระธรรมศาสตร์อันศักดิ์สิทธิ์ไว้สำหรับบ้านเมือง ทรงมีพระราชอำนาจในการชี้ขาดกฎหมาย (เหมือนกับหัวหน้าตุลาการ)” (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี 2549: 87)

ตามระบบการศาลของไทย ถือว่า พระมหากษัตริย์เป็นที่มาของความยุติธรรม เป็นใหญ่ในตุลาการ จากกฎหมายตราสามดวง ได้ระบุความตามอำนาจหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ให้ทรงเป็นผู้ตัดสินความตามบทพระไอยการ ซึ่งเป็นกฎหมายเกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรมว่า “เมื่อมีความขัดแย้งในการตีความในบทพระไอยการลักษณะตุลาการจะต้องนำความกราบบังคมทูลให้พระราชทานวินิจฉัย” เรียกว่า พระราชบัญญัติ ก็คือกฎหมายที่พระมหากษัตริย์ ทรงเป็นผู้ตัดสินชี้ขาด (กฎหมายตราสามดวง 2537: 131)

พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์แต่เดิมนั้น ไม่มีปรากฏในกฎหมาย จะเห็นได้จากพระบรมราชโองบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่พระราชทานแก่คณะผู้กราบบังคมทูลเพื่อทรงแก้ไขปัญหาการปกครองใน กรณี ร.ศ. 103 ว่า

“พระบรมเดชานุภาพของพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามนี้ ไม่ได้ที่ปรากฏในกฎหมายอันหนึ่งอันใด ด้วยเหตุถือว่า เป็นที่สิ้นพัน ไม่มีข้อใดถึงอันใดหรือผู้ใดจะเป็นผู้บังคับขัดขวางได้ แต่เมื่อว่าตามความเป็นจริงแล้วพระเจ้าแผ่นดินจะทรงประพฤติกการอันใด ก็ต้องเป็นไปตามทางที่สมควรแลเป็นที่ยุติธรรม” (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี 2550: 27-31) แม้อำนาจสูงสุดในแผ่นดินจะเป็นของพระมหากษัตริย์ แต่พระมหากษัตริย์ก็มีอำนาจกระทำสิ่งใดได้ตามอำเภอใจ หากมีกรอบของศีลธรรมจรรยา ตามแนวคิดความเชื่อ ควบคุมความประพฤติ ปฏิบัติ พระราชอำนาจใน

ฐานะของพระมหากษัตริย์ ได้กำหนดไว้ในนิติราชประเพณีให้ทรงปฏิบัติดีมีมั่นในทศพิธราชธรรม⁷⁴ สังกหัตถุธรรม⁷⁵ และจกกวัตติวัตร⁷⁶

อำนาจ คือ การยอมรับ นบনอบ มอบความไว้วางใจให้ อำนาจบารมีของมนุษย์ จะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับขนาดหรือปริมาณของที่ดินอันเป็นปัจจัยสำคัญของการได้มาซึ่งทรัพย์สิน การได้รับอำนาจราชสิทธิ์ ให้มีหน้าที่ในการปกครองบ้านเมือง และดูแลทุกข์ สุข ของประชาชน การจะปกครองดูแลประชาชนให้ดีได้ จะต้องมิสินทรัพย์ไว้เป็นทุน การขยายอำนาจ และพระราชอาณาเขตออกไปได้มาก พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ก็จะยิ่งมีมาก เมื่อพระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจมาก ย่อมได้มาซึ่งทรัพย์สินมาก ทรัพย์สินเป็นสิ่งมีค่าจะอำนวยประโยชน์ให้เกิดความผาสุกแก่ประชาชนได้ เนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมพุทธศาสนา ในการป้องกัน บำรุง รักษา พระศาสนานั้นต้องใช้อำนาจทางอาณาจักร ต้องอาศัยพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ โดยมีกฎหมายในการปกครองคณะสงฆ์ เพื่อป้องกันอสังฆิ โดยออกเป็นกฎหมายพระสงฆ์ (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4, 2537: 164) ใช้บังคับในกฎหมายตราสามดวง และพระมหากษัตริย์เป็นผู้ตั้งพระราชคณะ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2526: 37-42) และทรงเป็นประมุขของพระศาสนา⁷⁷ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก หลังจากพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว ได้ทรงมีพระราชปณิธานที่ได้ปฏิญาณต่อพระพุทธรูปว่า “ตั้งใจจะอุปถัมภ์ก ขอยกพระพุทธรูป” (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี 2549: 87) ซึ่งเป็นการแสวงหาอำนาจในทางธรรม และในการควบคุมสังคมบ้านเมืองให้มีความสงบสุข มีความยุติธรรมได้เกี่ยวข้องกับอำนาจของพระมหากษัตริย์ โดยมีการลงโทษผู้ปลอมเงินเป็นพระราชอำนาจในกฎหมายพระไอยการลักษณะโจร (พ.ศ. 1903) มีเนื้อความลงโทษผู้กระทำความผิดที่ทำเงินปลอมว่า

⁷⁴ มี 10 ประการ คือ 1. บริจาคทาน 2. รักษาศีล 3. สละทรัพย์เพื่อรักษาประโยชน์ 4. มีพระอัธยาศัยอ่อนโยน 5. เพียรชมธรรมฝ่ายดี 6. ไม่ขัดเคืองง่าย 7. ไม่เบียดเบียน 8. มีความอดทน 9. มีความยุติธรรม 10. มีความซื่อตรง

⁷⁵ มี 4 ประการ คือ 1. สัลเมธะ แปลว่า ความรู้ในการบำรุงพืชผลในประเทศในสมบุรณ์ 2. ปริสามัง คือ ความรู้จักตนและสงเคราะห์หรือชุนเลี้ยงคนที่ควรสงเคราะห์ 3. สัมมปาสัง คือ ความรู้ที่จะผูกใจคนให้จงรักภักดีด้วยการปกครองที่ทำให้เกิดความสงบ ความเจริญโดยทั่วไป 4. วาจาเปยยัง คือ คำพูดที่อ่อนหวาน

⁷⁶ คือ พระจริยวัตรที่พระเจ้าจักรพรรดิพึงทรงปฏิบัติสม่ำเสมอ มีที่มาจากจักรวัตติสูตร ในพระสูตรคันถปิฎก-ทีฆนิกาย แบ่งออกเป็น 5 ประการ ได้แก่ 1. ธรรมาธิปไตย คือ ธรรมเป็นอำนาจ 2. ธรรมการักษา คือ การจัดการป้องกันและคุ้มครองอันชอบธรรม และเป็นธรรมแก่บรรดาบุคคลภายใน ภายนอกใกล้ชิดและสรรพสัตว์ 3. อธรรมการนิธนา คือ การจัดการป้องกันแก้ไขมิให้กระทำความผิดชั่วร้ายเกิดขึ้นในบ้านเมือง 4. ธนานุประทาน คือ การปันทรัพย์เฉลี่ยให้ชนไร้อำนาจให้มีคนขัดสนยากไร้ในแคว้นแคว้น 5. ปรปฐจา คือ การปรึกษากับสมณพราหมณ์ ผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบเพื่อแสวงหาข้อเท็จจริงในการดำเนินกิจการเพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม

⁷⁷ ตามหลักปฏิบัติของพุทธศาสนา นรนาจะปกครองสงฆ์ไม่ได้ พระสงฆ์จะปกครองตนเองและถือพระวินัยเป็นกฎหมาย

“ผู้ใดทำเงินทองแดงเงินพรางเงินรวงทองพรางทองแดงทองอาบและแกะตราปลอมดอกตราพดด้วงเทียม พิจารณาเป็นสัง ให้ตัดนิ้วมือเสีย อย่าให้กุมก้อนกิมได้ เงินแดงนั้นให้นายไฟหลอมเสีย ส่วนตราอันปลอมให้นายไฟหลอมเสีย ถ้าผู้ใดสมรู้ให้ทำแลรับมาซื้อขาย ท่านให้ลักกอกแลเอาขึ้นหาอย่างทวนด้วยลวดหน้ 50 ที่ส่วนผู้อยู่เรือนใกล้ และรู้ว่ามันทำความร้าย และหมิบอกแก่กรมพระนครบาล แลหมิบอกแก่ผู้รั้งกรมการอำพรางไว้ ให้ใส่ชื่อไว้ 3 วัน ให้ทวนด้วยลวดหน้ 15 ที่ ถ้าแลผู้ใดรู้ว่าเป็นเงินทองแดงเอามาซื้อขาย ให้เจ้าตลาดฝนตราเงินนั้นเสียแล้ว ให้ทวนผู้เอาเงินแดงมาใช้ด้วยไม้หวาย 5 ที่ ให้เอาเงินแดงนั้นส่งให้แก่ นายไฟ ถ้าแลเงินทองแดงเจ้าตลาดจะฝนตราเงิน ผู้เอาเงินมาขัดแข็งมิให้ฝน ให้เจ้าตลาดฝนเงินนั้นจงได้ เอาตัวมันไปเวนแก่กรมพระนครบาลให้ทวนด้วยไม้หวาย 10 ที่ ถ้าได้เงินแดงแก่มันแต่คำสิ่งหนึ่งขึ้นไป ให้คุมพิจารณาหาผู้ทำเงินทองแดง ซึ่งปลอมด้วยกัน ถ้าหาผู้ทำมิได้ ให้ลงโทษเสมอผู้สมให้ทำซื้อขาย ถ้ารู้ว่ามิชอบมิเอาตัวผู้ร้ายไปถึงตระลาการ ให้ทวนด้วยลวดหน้ 25 ที่แล้วให้จำไว้หาผู้ร้ายนั้นจงได้ ถ้าเงินผู้ซื้อคืออยู่ข้างเงินทองแดงผลัดเปลี่ยนเขา ท่านรู้ด้วยประการใดๆ พิจารณาเป็นสัง ให้ใหม่ต่อถึง” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3, 2547: 295-296) แสดงให้เห็นถึงอำนาจของพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของเงินพดด้วง ในพระราชอาณาจักรด้วยอำนาจของการลงโทษผู้ทำเงินพดด้วงปลอม พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ได้เกี่ยวข้องกับปลอมเงินตราแม้ว่าการปลอมแปลงจะมีโทษหนักเพียงไรก็ตาม แต่ก็ยังมีคนลงทุนปลอมแปลงเงินตราอยู่ตลอดมา อย่างเช่น ในสมัยรัชกาลที่ 1 เมื่อปี พ.ศ.2327 ได้มีประกาศจับผู้ทำเงินพดด้วงปลอม ตามประกาศที่ออกเป็นพระราชกำหนดใหม่ (อ้างแล้ว หน้า 57)

นอกจากนี้ยังมีเอกสารยืนยันในพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่เกี่ยวข้องกับเงินพดด้วงที่ออกเป็นหมายรับสั่งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวให้จับผู้ร้ายทำเงินปลอม ว่า

“เนื่องจากมีการปลอมแปลงเงินพดด้วงมาก จึงให้มีบทลงโทษโดยป่าวประกาศให้ผู้มีเงินปลอมอยู่ในครอบครอง ผู้ผลิตเงินพดด้วงปลอม ห้ามมิให้ใช้จ่ายไม่ให้เก็บไว้ และให้นำมามอบแก่พระคลังมหาสมบัติเพื่อยุบหลอมเสีย หากยังนำออกใช้จ่ายจะมีโทษตามบทพระอัยการ” (ประชุมหมายรับสั่งภาค 4 ตอน 2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว 2537: 198-201)

จากความเสียหายที่เกิดขึ้นจากการปลอมเงินพดด้วงมีผลเสียหายเกิดขึ้นแก่ระบบเศรษฐกิจและสังคมมาก ในสมัยรัชกาลที่ 4 จึงได้มีประกาศเกี่ยวกับการปลอมแปลงและการทำเงิน

พดด้วงปลอม ให้มีบทลงโทษและได้ให้โอกาสเข้าทำงานเพราะช่างทำเงินพดด้วงขาดแคลนในขณะนั้น⁷⁸ มีรายละเอียดปรากฏเป็นหลักฐานว่า

“คนที่ทำเงินพดด้วงปลอม ในพระราชกำหนดกฎหมายเก่า มีบทลงโทษให้เช็ย 60 ที ให้ตัดมือเสีย แล้วให้จำคุกจนกว่าจะตาย ต่อมาโปรดให้ยกโทษตัดมือ ให้เช็ย 60 ที จำคุก 9 - 10 ปี เมื่อพ้นโทษให้มาทำราชการอยู่ที่กรมช่างเงิน ต่อมาเมื่อผู้ลักลอบทำเงินปลอมมากขึ้น ให้เกิดความเสียหายแก่ประชาชนที่ไม่สันทัดในการดูเงินปลอม ทรงพระราชดำริว่าคนทำเงินพดด้วงปลอมนี้มีโทษมาก ตั้งใจนอกราชการบ้านเมือง ด้วยการติตราปลอมบนเงินพดด้วง อันเป็นอำนาจของพระมหากษัตริย์ผู้เป็นนายประกัน น้ำหนัก และมูลค่าของเงินพดด้วง ควรมิโทษเป็นมหันต์โทษ จึงได้นำเอาโทษตัดมือ และจำคุกจนกว่าจะตายตามพระราชกำหนดกฎหมายเก่ามาใช้อีก คนเป็นลูกมือให้ตัดนิ้ว คนรับเงินเอาไปใช้ให้เอาไปตะพุ่นหญ้าช้าง จึงทำให้เงินปลอมเบาบางลงบ้าง และโปรดพระราชทานโอกาสว่า ถ้าผู้ใดทำใช้เงินพดด้วงปลอม ให้มาลูกระโทษตัวต่อเจ้าหน้าที่ของรัฐ หรืออยู่แขวงเมืองใด ให้ไปลูกระโทษตัวต่อเจ้าเมือง กรมการเมืองนั้นเสียก่อนที่จะมีผู้ฟ้องร้อง ก็จะโปรดให้ยกโทษเสีย ถ้าไม่มาลูกระโทษแล้วมีผู้ฟ้องร้องชดทอดจะต้องโทษตามพระราชกำหนดกฎหมาย” (ประชุมประกาศ รัชกาลที่ 4, 2547: 81-82)

การที่มีประกาศลงโทษผู้ทำเงินพดด้วงปลอม แสดงให้เห็นว่า การทำเงินพดด้วงติตราประทับเป็นอำนาจของพระมหากษัตริย์แต่เพียงผู้เดียว เป็นพระราชอำนาจที่เกี่ยวข้องในชนบดิ (เป็นใหญ่ในทรัพย์) เป็นผู้ประกันทรัพย์หรือเงินตรา ทรงมีพระราชอำนาจลงโทษหรือจะพระราชทานอภัยโทษให้กับผู้กระทำความผิดก็ได้

1.3 การสะสมทรัพย์สินของพระมหากษัตริย์ เพื่อประชาชน

มีคำกล่าวถึงคำจำกัดความถึงคำว่า ทรัพย์ ไว้ในตำราเศรษฐศาสตร์ กล่าวว่า

“ทรัพย์ คือ สรรพสิ่งที่มีคุณประโยชน์ และมีค่าซื้อขาย หยิบยกแลกเปลี่ยนกันได้ ในลักษณะทรัพย์ได้กล่าวไว้ดีกว่า สมบัติมีค่า 1 แรงทำการ 1 และความเชื่อ 1 สามอย่างนี้

⁷⁸ ช่างปลอมเงินตราขึ้น โดยมากจะเป็นผู้ชำนาญการอยู่แล้ว ด้วยเหตุเป็นผู้มีฝีมือทัดเทียมช่างหลวง และช่างหลวงเองก็ขาดแคลน หาไม่ได้ง่าย ๆ ก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อจับคนร้ายนี้ได้ ก็เพียงลงโทษเช็ยตีให้หลายจำ ละเว้นโทษตัดมือเสีย จำคุกไว้พอประมาณ แล้วก็บรรจุให้เป็นข้าราชการ เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงเป็นเหตุจูงใจให้คนร้ายคิดปลอมเงินกันมากมาย เพื่อหาช่องทางเข้ารับราชการโดยวิธีนี้ โทษตัดมือจึงได้นำออกมาใช้อีก มีข้อความกล่าวไว้ในพระราชกำหนด ซึ่งประกาศใช้ในรัชกาลที่ 1 พ.ศ.2327 ว่า เงินปลอมนั้นสามารถจะใช้ได้ ทั้ง ๆ ที่คนก็รู้ว่าเงินปลอม พวกที่ไม่รังเกียจในการรับเงินปลอมก็คือพ่อค้าเงิน ซึ่งมีความชำนาญในการดูเนื้อโลหะ พอฝนดูก็รู้ว่าเนื้อเงินเท่าใด เมื่อมีคนมาจ่ายเงินซื้อของ ก็ฝนดู พอรู้ว่าเงินปลอม ก็ติราคาซื้อให้ต่ำ ๆ และสำคัญว่าให้ราคาเท่านี้ก็คิดแล้ว ถ้าไม่ตกลงก็อาจลวงรู้ไปถึงเจ้าหน้าที่อาจถูกลงโทษได้ คนใช้เงินปลอมก็เลยตกกระไดพลอยโจน จำต้องขายให้ ดึกว่าถูกริบหรือลงโทษขายให้พ่อค้าเงินยังจะได้ราคาคืนมาบ้าง เมื่อเกิดการสมยอมทั้ง 2 ฝ่าย เงินปลอมก็เลวระบัดและใช้กันอย่างเปิดเผย รัฐบาลจึงต้องประกาศยกเลิกเงินตรา เพื่อแก้ปัญหาเงินปลอม เช่น ประกาศยกเลิกเงินพดด้วง โดยกำหนดปรับแลกเงินพดด้วงถึงวันที่ 31 กรกฎาคม 2451

เป็นทรัพย์” (พระยาสุริยานุวัตร 2547: 61) ทรัพย์สินที่ใช้เป็นคุณประโยชน์อย่างมีรูปธรรม เช่น ที่ดิน มีค่ากล่าวของจิตร ภูมิศักดิ์ ได้อธิบายถึงความสำคัญของทรัพย์สมบัติมีค่าอันเป็นที่ดินเอาไว้ว่า

“ตามหลักเศรษฐศาสตร์ “ที่ดิน” ถือว่าเป็นปัจจัยแห่งการผลิต (MEANS OF PRODUCTION) อย่างหนึ่ง ที่ดินเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการทำมาหากินของมนุษย์ ทั้งนี้เพราะมนุษย์ดำรงชีพอยู่ด้วยการเพาะปลูกเป็นหลัก ความผาสุก อยู่ดีกินดีของมนุษย์จะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับข้อที่ว่า มีที่ดินมากหรือน้อย นอกจากความผาสุกของมนุษย์จะขึ้นอยู่กับเครื่องมือในการทำมาหากินหรือปัจจัยแห่งการผลิตแล้ว อำนาจบารมีของมนุษย์ก็ขึ้นอยู่กับขนาดและปริมาณของทรัพย์สินด้วยเช่นเดียวกัน” (จิตร ภูมิศักดิ์ 2549: 35-37) ที่ดินเป็นแหล่งกำเนิดทรัพย์ ในเชิงนามธรรมที่ได้รับอิทธิพลทางภาษาสันสกฤต พระมหากษัตริย์ หมายถึงผู้ดูแลพื้นที่ทำการเกษตร พระเจ้าแผ่นดินหมายถึงพระมหากษัตริย์ผู้ครองครองทรัพย์สินทั้งแผ่นดินทั่วราชอาณาจักร

ในอดีตเมื่อสมัยที่การปกครองยังอยู่ในระดับหมู่บ้านหรือเมืองเล็กๆ การให้ราษฎรทำมาหากินอย่างเสรี ไม่จำเป็นต้องเก็บภาษี แต่เมื่อบ้านเมืองเจริญ ประชาชนเพิ่มขึ้น ผู้ปกครองมีภาระมากขึ้น เช่น การอุปถัมภ์บำรุงผู้คน การเลี้ยงดูข้าราชการ การใช้จ่ายในกองทัพ การสร้างสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ล้วนต้องใช้จ่ายมาก การค้าขายก็ดี การเก็บภาษีก็ดี ย่อมกลายเป็นเรื่องสำคัญ เพราะหากรายได้ของรัฐไม่พอใช้จ่ายก็ไม่อาจรักษาความมั่นคง ความสงบเรียบร้อยภายในสังคม และความสะอาดสบายของผู้คนได้ ดังนั้น รัฐยิ่งใหญ่ยิ่งต้องการความเจริญมาก การจัดการด้านเศรษฐกิจก็ต้องมีระบบ เพื่อจะให้มั่นใจทั้งในปัจจุบันและอนาคตว่ารัฐโดยส่วนรวมจะมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ประชาชนจะมีความอยู่ดีกินดี ราษฎรมีความสุขถ้วนหน้า จึงจำเป็นต้องสะสมทรัพย์ให้มิไว้ใช้ให้เพียงพอกับความต้องการใช้เป็นทุนในการพัฒนาประเทศเพื่อสร้างความผาสุกให้แก่ประชาชน

ในหนังสือราชনীติและโลกনীติ ได้รวบรวมธรรมะในพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับการปกครองตามแนวคิด ธรรมราชา ที่สนับสนุนการสะสมความมั่งคั่งในทรัพย์สินของพระเจ้าแผ่นดิน เพื่อนำไปใช้ในการปกครองป้องกันประเทศ บำรุงพระศาสนา และประชาชนให้เป็นสุข ดังข้อความว่า

“พระราชาไม่ทรงอึดในทรัพย์

แม้บัณฑิตก็ไม่รู้จักอึดในคำสุภาษิต

แม้ดวงตาก็ไม่อึดในการที่ชบใจดูรูป

แม้ทะเลหลวงก็ไม่อึดในน้ำใหญ่ๆ” (พระยาอนุমানราชชน 2533: 114)

จะเห็นได้ว่าการสะสมทรัพย์เป็นสิ่งพึงประสงค์สำหรับพระเจ้าแผ่นดิน แม้การสะสมทรัพย์ไม่ใช่เพื่อความสุขของพระองค์ แต่ทรงสะสมไว้เพื่อรักษารัฐให้มั่นคงและไว้ใช้ดูแลความทุกข์สุขของราษฎร ให้เป็นปกติสุข ด้วยเหตุนี้นโยบายทางเศรษฐกิจประการแรกก็คือต้องสะสมทรัพย์ให้มากที่สุด ดังนั้นแม้พระเจ้าแผ่นดินจะต้องสะสมพระราชทรัพย์ ก็ต้องสะสมด้วยความชอบธรรม การประหยัดการใช้จ่ายของพระองค์และพระราชวงศ์เป็นการสะสมทรัพย์ได้ทางหนึ่ง คือเท่ากับเก็บออมทรัพย์ไว้ การหาทรัพย์ด้วยวิธีอื่น เช่น การค้าขายหรือแรงงานทำกรเป็นทรัพย์ มีตัวอย่างการค้าเรือสำเภาของพระมหากษัตริย์ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ที่แสวงหาทรัพย์ทางการค้าระหว่างประเทศเพื่อการสะสมทรัพย์ ว่า

“รัชกาลที่ 2 ทรงมีรายได้ปีละ 27,000 ตำลึงสยาม (13,500 ปอนด์) จากการขายดีบุกปีละ 4,000 หาบ (533,200 ปอนด์) ครึ่งหนึ่งของเงินจำนวนนี้อาจพิจารณาว่าเป็นค่าใช้จ่าย (ที่จ่ายล่วงหน้าให้แก่คนงานเหมือง ค่าขนส่งสำเภา ฯลฯ) ส่วนอีกครึ่งหนึ่งเป็นรายได้สุทธิ พระองค์ยังทรงขายงาช้าง ปีละ 400 หาบ (ที่ทรงได้รับเป็นบรรณาการ) ซึ่งทรงทำรายได้ 10,000 ตำลึงสยาม (หรือประมาณ 5,000 ปอนด์) ไม่กฤษฎณาที่ทรงได้รับแต่ละปี จำนวน 100 หาบ ทำรายได้ให้กับพระองค์เป็นเงินจำนวน 11,250 ตำลึงสยาม รัชกาลที่ 2 ทรงได้รับ รง เป็นบรรณาการ จำนวน 400 หาบ ซึ่งทำรายได้สุทธิให้กับพระองค์เป็นเงิน 6,000 ตำลึงสยาม รายได้จากการขายรังนกและไขเต่า รวมแล้วเป็นจำนวนปีละ 25,000 ตำลึง และ 1,250 ตำลึงตามลำดับ พระองค์ทรงได้รับพริกไทยเป็น จำนวน 4,000 หาบ โดยทรงจ่ายเงินให้แก่ผู้ปลูกรวมทั้งค่าขนส่ง หาบละ 8 บาท แต่ทรงขายเพื่อการค้าสำเภาที่กรุงเทพฯ ในราคาหาบละ 20 บาท จึงมีรายได้ถึง 100,000 ตำลึงสุดท้ายนั้น ทรงได้นำตาลอ้อยปีละ 35,000 หาบ ทรงจ่ายให้กับผู้ผลิตในราคาหาบละ 7 บาทในขณะที่ขายไปในราคาหาบละ 10 บาท ทำให้ทรงมีรายได้ 26,250 ตำลึง (13,125 ปอนด์)” (สารสิน วีระผล 2548: 304)

จากหลักฐานจะเห็นได้ว่า การค้าเป็นเครื่องมือหนึ่งในการสะสมทรัพย์ อีกทั้งการค้าเรือสำเภาเป็นการสร้างรายได้มูลค่าเพิ่ม และเป็นการระบายส่วยและบรรณาการจากเมืองบริวาร สามารถสร้างความมั่งคั่งในการสะสมทรัพย์ของพระมหากษัตริย์ได้

ที่ว่าความเชื่อเป็นทรัพย์คือความไว้วางใจแก่กันว่าจะทำจริงตามสัญญา หรือสุจริต ซื่อตรง ไม่นื้อ โกงนั้นมิใช่ค่าแลกเปลี่ยนซื้อขายกันเป็นราคาได้ ประคุดสินค้าหรือค่าแรงงานทำกร เช่น ธนบัตรของรัฐบาล ซึ่งเป็นกระดาษชิ้นเดียว แต่รัฐบาลได้สัญญาว่าจะใช้เงินให้แก่ผู้ถือเท่าจำนวนที่ได้พิมพ์ ผู้ถือธนบัตรเชื่อว่ามีกรรมสิทธิ์ที่จะเรียกเงินจากรัฐบาลตามจำนวนเมื่อใดก็ได้ ธนบัตรนั้นมีลักษณะคล้ายกับเงินตรา ฉะนั้นความเชื่อจึงนับได้ว่าเป็นทรัพย์อย่างหนึ่ง พระยาอนุমানราชชน

(2533: 77) กล่าวว่า ความเชื่อเป็นทรัพย์ คือ ความสงบทางกายวาจา ความละเอียด ความเกรงกลัว ความรู้ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และที่ประเสริฐสุด คือ ปัญญาเป็นทรัพย์

แม้ทรัพย์สินเป็นสิ่งมีคุณประโยชน์ควรค่าแก่การสะสมเก็บออมไว้ใช้ ก็ไม่ควรถูกใช้ไปเพื่อความฟุ่มเฟือย หรือด้วยวิธีการที่ทุจริต หากควรใช้ไปเพื่อสร้างสรรค์ความดีงามของสังคม ผู้ปกครองต้องมีความรับผิดชอบเป็นพิเศษต่อสังคม ให้มีสิทธิความเท่าเทียมในชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน จะต้องส่งเสริมกฎหมายและบังคับใช้กฎหมายให้เกิดความยุติธรรม ดังนั้นทรัพย์ที่พระมหากษัตริย์ได้มาจะต้องใช้ไปเพื่อประโยชน์แก่รัฐ เช่น 1. กิจการปกครองหัวเมือง และเมืองประเทศราช การบริหารในกิจกรรมการแต่งตั้งเจ้าเมือง การสร้างขวัญและกำลังใจแก่เมืองประเทศราช 2. กิจการทางทหาร 3. กิจการทางศาสนา 4. การประกันกับพม่า 5. การเก็บเป็นส่วยเข้าพระคลังหลวง ทั้งนี้เพื่อความสงบสุขของบ้านเมือง ให้สังคมมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย เจริญก้าวหน้า นำมาซึ่งความพึงพอใจแก่ประชาชน ทำให้สังคมเป็นสุข ประชาชนจะแช่ซ่องสคดี และชื่นชมในพระบารมี

การปกครองที่มีผู้นำหรือพระมหากษัตริย์ใช้ “ธรรม” ในการปกครอง การสร้างความสงบร่มเย็นให้แก่บ้านเมืองและประชาชนในมิติของการปกครองแบบทศพิธราชธรรมที่พระมหากษัตริย์ทรงประพฤติธรรม ซึ่งมีพื้นฐานการปกครองตามศาสนาพุทธที่ถือหลักของการอยู่ร่วมกันที่เรียกว่า “คุณธรรมหรือจริยธรรมที่สังคมดำรงอยู่หรือดำเนินกิจกรรมร่วมกัน ก่อให้เกิดระบบการปกครองที่ดี มีคุณธรรม จริยธรรม เป็นหลักแห่งความประพฤติในทางที่ดีที่ชอบ เป็นมาตรฐานแห่งความประพฤติ” (สุรพล สุยะพรหม 2548: 256) เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน

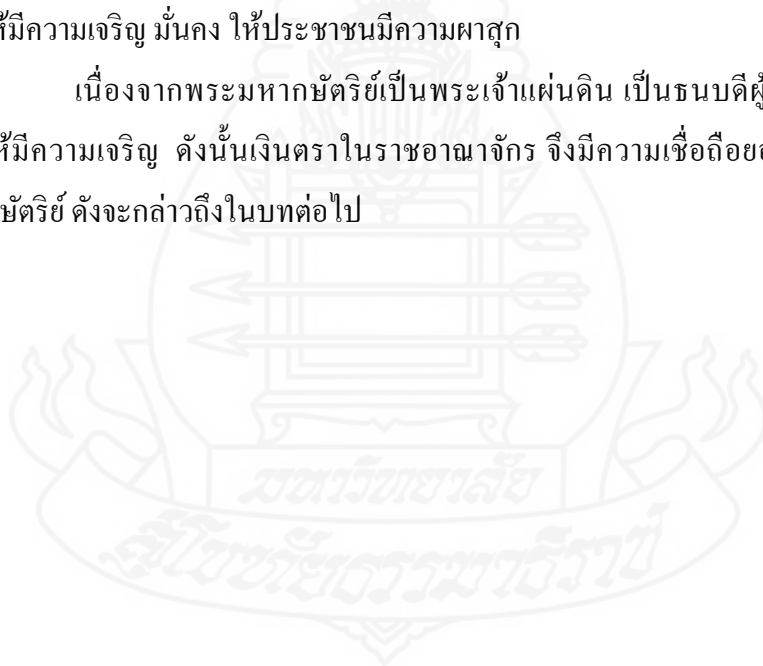
เนื่องจากธรรมทำให้เกิดความเจริญ และพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำผู้ทรงธรรมทำให้เกิดความเจริญแก่บ้านเมือง ประชาชนมีความเป็นอยู่ดี มีความผาสุก เป็นการปกครองดูแลอภิบาลเป็นธรรมาภิบาล และเป็นบุญบารมี ถือเป็นทรัพย์อันยิ่งใหญ่ที่เป็นทุนในการสร้างความเจริญก้าวหน้าแก่บ้านเมือง เป็นทรัพย์ที่เกิดขึ้นทางกายและจิตใจที่จะประมาณค่าไม่ได้ เป็นทรัพย์ที่เป็นคุณค่า และเป็นทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาประเทศ ธนบดีจึงไม่ได้หมายถึงพระมหากษัตริย์ที่มีเพียงความร่ำรวยมั่งคั่งในทรัพย์สินแต่เพียงอย่างเดียว หากเป็นเสมือนทรัพย์ที่มีคุณค่าทางจิตวิญญาณ อันจะประเมินค่ามิได้หรือทรัพย์ในปัญญาบารมีที่ไม่สูญสิ้น เป็นคุณค่าความดีอันยิ่งใหญ่ และใช้ในการทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองต่อไป

สรุป

ตามคติความเชื่อที่คนไทยรับแนวคิดแบบพุทธและพราหมณ์มาจากแหล่งอารยธรรมอินเดีย ที่ถือว่าพระมหากษัตริย์ได้รับอำนาจจากสวรรค์ให้มาปกครองมนุษย์ พระมหากษัตริย์คือผู้มีบุญมาเกิด พระมหากษัตริย์คือพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นเจ้าของทรัพย์สินทั้งหมดในราชอาณาจักร ที่ดินคือสินทรัพย์ เป็นที่มาแห่งทรัพย์สิน โดยมีสัญลักษณ์ของเทพแห่งความมั่งคั่ง อุดมสมบูรณ์ในทรัพย์สินคือ พระอินทร์ และท้าวเวร ซึ่งเป็นเทพอันยิ่งใหญ่ในศาสนาพราหมณ์ที่มีความหมายถึงความเป็น “ชนบดี” พระมหากษัตริย์เป็นใหญ่ในทรัพย์ใช้รูปสัญลักษณ์อันมีที่มาจากเทพผู้ยิ่งใหญ่ในศาสนาพราหมณ์แทนพระองค์ ประทับไว้บนเงินพดด้วง พระมหากษัตริย์จึงทรงเป็นผู้แทนของพระผู้เป็นเจ้าของมาปกครองมนุษย์ให้อยู่เย็นเป็นสุข โดยใช้พระราชทรัพย์นั้นไปเพื่อความผาสุกของประชาชน

พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็นชนบดี เป็นเจ้าของเงินพดด้วง และทรงมีพระราชอำนาจในการลงโทษผู้ปลอมแปลงเงินพดด้วง และด้วยอิทธิพลจากพุทธศาสนาได้สนับสนุนให้พระมหากษัตริย์ทรงสะสมทรัพย์เอาไว้เพื่อเป็นทุนในการใช้จ่ายเพื่อการปกครองประเทศให้มีความเจริญ มั่นคง ให้ประชาชนมีความผาสุก

เนื่องจากพระมหากษัตริย์เป็นพระเจ้าแผ่นดิน เป็นชนบดีผู้ทรงธรรมปกครองแผ่นดินให้มีความเจริญ ดังนั้นเงินตราในราชอาณาจักร จึงมีความเชื่อถือยอมรับในชนบดีของพระมหากษัตริย์ ดังจะกล่าวถึงในบทต่อไป



บทที่ 4

รูปแบบ สัญลักษณ์ และความหมายในธนบัตรของพระมหากษัตริย์ จากตราประทับบนเงินพดด้วง สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่1ถึง4)

ความนำ

ภาษาสัญลักษณ์ บ่งบอกให้รู้ถึงความเป็นจริงที่มีอยู่ในโลกแห่งประสบการณ์ เป็นงานสร้างสรรค์ของจิตมนุษย์ ที่มีเนื้อหาสาระจากความเป็นจริง แล้วจินตนาการหรือสมมุติขึ้นให้สอดคล้องเหมาะสม มีมิติแห่งความหมายที่รวมความถึงประเพณี ความเชื่อ เรื่องราวเกี่ยวกับคำสอน และเป็นภาพสะท้อนความเป็นจริงที่มีอยู่ในโลกแห่งประสบการณ์ สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส หรือเข้าใจได้ทางความคิด ดังนั้นสัญลักษณ์และสิ่งที่มีนัยอย่างถึง จึงอยู่ในระดับเดียวกับความเป็นจริงในขณะที่สัญลักษณ์ที่จะศึกษาจากเงินพดด้วงนี้ บ่งถึงสิ่งที่อยู่เหนือประสบการณ์ของมนุษย์ ไม่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส หรือความคิด นอกจากใช้การเปรียบเทียบเท่านั้น ในความหมายตามแนวคิดอินเดีย สัญลักษณ์ ย่อมบ่งถึงตัวสิ่งที่อยู่นอกเหนือจากมันออกไป กล่าวคือ บ่งไปถึงขอบเขตที่อยู่เหนือประสาทสัมผัสและการใช้เหตุผลของมนุษย์

“คำว่า สัญลักษณ์ (SYMBOL) มาจากภาษากรีก คือ SYM และ BALLO แปลว่า ขว้างไปพร้อมกัน หมายถึง วิธีการที่สัญลักษณ์นำจิตมนุษย์ไปสู่สิ่งที่มีนัยอย่างถึง ในความหมายตามแนวคิดอินเดีย คือ ยกระดับจิตใจได้ (ANAGOGIC มาจากภาษากรีก ANAGO แปลว่า ยกขึ้นสู่) หมายถึงการทำความเข้าใจให้สูงขึ้นไปสู่ความหมายเหนือรูปธรรม ในขณะที่สัญลักษณ์ตามความเข้าใจในยุคปัจจุบัน มักอ้างอิงสิ่งต่าง ๆ เพียงระดับเดียว แต่ทว่าตามแนวคิดทางศาสนาของโลกตะวันออก ทั้งพราหมณ์และพุทธ กลับมีการอ้างอิงได้ 2 ระดับ ตัวอย่าง เช่น ในภาพสัญลักษณ์เกี่ยวกับการนับถือเทพ ดอกบัว หมายถึง ดอกไม้ชนิดหนึ่งที่เรพบเห็นในโลกของประสบการณ์ เป็นการอ้างอิงระดับหนึ่ง แต่ในอีกระดับหนึ่ง ดอกบัว หมายถึง ห้วงน้ำแห่งความเป็นไปได้ทั้งหมด ซึ่งเป็นมโนทัศน์ (CONCEPT) ที่เทียบกับสิ่งใดโดยตรงไม่ได้เลย สัญลักษณ์ ทำหน้าที่เป็นสะพานทางปัญญา ที่เชื่อมสิ่งที่เรามองเห็นเข้ากับสิ่งที่เรามองไม่เห็น เชื่อมสิ่งที่มีตัวตนเข้ากับสิ่งที่ไร้รูปแบบ เป็นเครื่องช่วยยืนยันความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นจริง ระดับต่าง ๆ ที่เทียบเคียงกันได้ นั่นคือ เป็นสื่อทางความคิด (นามธรรม) ทำให้สิ่งที่เราสัมผัสไม่ได้และไม่มีตัวตนกลายเป็นรูปธรรม” (สนอดกราส 2541: 3) นอกจากนั้นยังมีการกล่าวถึงสัญลักษณ์บนเงินพดด้วงว่า รูปสัญลักษณ์

จากตราประทับบนเงินพดด้วง สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้สื่อความหมายทางรูปแบบตราของพระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาล แสดงออกถึงแนวคิดการปกครองแบบพุทธและพราหมณ์ที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุขแห่งสยามรัฐ เป็นธนบัตร เป็นใหญ่ในทรัพย์ ผู้เป็นเจ้าของทรัพย์ทั้งหมดทั่วราชอาณาจักร ทั้งนี้ “ชนชาติไทยที่ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณลุ่มน้ำยม ได้ผลิตโลหะเงิน มีลักษณะเป็นก้อนกลมคล้ายตัวดั่ง เรียกว่า เงินพดด้วง ใช้เป็นเงินตราแลกเปลี่ยนในระบบการค้า

มาก่อนสุโขทัย” (นวรัตน์ เลอะกุล 2542: 47) ในสมัยอาณาจักรสุโขทัย รูปลักษณะของเงินตราได้มีการพัฒนาขึ้น กลายเป็นเงินที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง โดยใช้ระบบการแบ่งน้ำหนัก แล้วใช้ตราประจำพระองค์ของพระเจ้าแผ่นดินตอกประทับไว้เป็นสำคัญ ความสำคัญของตราประทับแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมของการใช้ตราสัญลักษณ์ อันหมายถึง อำนาจทางการปกครอง และรวมรวมถึงระบบการปกครองแบบกษัตริย์ และสมัยอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 16 ได้ผลิตเงินพดด้วงขึ้นโดยใช้รูปสัญลักษณ์ประจำองค์พระมหากษัตริย์เป็นตราประทับโดยถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นดั่ง พระเป็นเจ้าของเจ้าที่อวดารลงมาปกครองมนุษย์ ในรูปปางต่างๆ นั้น ได้มีการใช้รูปสัญลักษณ์เป็นรูปจักร รูปสังข์ รูปครุฑ แทนความหมาย แห่งเทวดาบนสวรรค์ชั้นฟ้า เป็นเครื่องหมายที่สื่อความเรื่องความเป็นสมมุติเทพของพระมหากษัตริย์ ทรงเป็นผู้แทนของพระเป็นเจ้ามาปกครองมนุษย์ ที่มุ่งหวังให้อาณาประชาราษฎร์ มีความร่มเย็นเป็นสุข เป็นการแสดงถึงอธิปไตย ขอบเขตประเทศ และอำนาจของพระมหากษัตริย์ ที่ทรงเป็นผู้ปกครองแผ่นดิน ทรงเป็นผู้ยิ่งใหญ่ในทรัพย์และใช้ทรัพย์นั้น เพื่อความผาสุกของประชาชน

ความเป็นธนบัตรของพระมหากษัตริย์ ความเป็นใหญ่ในทรัพย์ จึงเป็นองค์ประกอบสำคัญ ในการดำรงไว้ซึ่งภารกิจของพระมหากษัตริย์ ได้ปรากฏเป็นรูปสัญลักษณ์บนเงินพดด้วง

1. รูปแบบของเงินพดด้วง

รูปแบบของเงินพดด้วง เดิมทีรูปลักษณะของเงินพดด้วงไม่ได้เป็นรูปทรงกลมตันอย่างลูกปัด หรือของดอเหมือนตัวด้วง แต่มีวิวัฒนาการทางรูปแบบของเงินเป็นรูปวงกลม คือ กำไล ซึ่งเป็นเครื่องประดับที่ทำด้วยโลหะเงิน มีรอยบาก สามารถนำติดตัวไปได้สะดวก ต่อมาได้มีการพัฒนามาใช้เป็นที่ถือกลางในการแลกเปลี่ยนเงินกำไล ลักษณะเป็นวง มีตราประทับ มีรอยบาก เงินกำไล มีทั้งทรงกลมและทรงเหลี่ยม มีบากขนาดต่าง ๆ เพื่อใช้แบ่งตามขนาดและน้ำหนัก ที่ปลายของเงินจะมีขนาดเล็กกว่าตรงกลาง ทำให้สะดวกในการตัดใช้เป็นเงินย่อย แบ่งตามขนาดและน้ำหนักตามมาตราของเงิน มีหลักฐานการพบในแม่น้ำเจ้าพระยาและหัวเมืองทางเหนือ ต่อมาเงินกำไลได้ลดขนาดลงทำเป็นรูปทรงคล้ายวงแหวน คือ เล็กกลงและอ้วนขึ้นเป็นเงินพดด้วง รูปวงแหวน มีรอยบากและตราประทับ

รูปแบบเงินพดด้วงสมัยสุโขทัย ลักษณะโดยทั่วไปมีรูระหว่างขาโต ขายาว ปลายขาอ่อนข้างแหลมและชิดกัน ระยะแรกไม่เห็นรอยค้อนชัดเจน ระยะหลังมีรอยค้อนหนึ่งรอยตามความยาวของขาเงิน ไม่มีเมสส์ข้าวสาร แต่จะมีขาบากใหญ่ ซึ่งอาจจะเป็นเพราะต้องการที่จะดูเนื้อเงิน ในระยะแรกจะมีรอยบากเล็ก ระยะหลังจะมีรอยบากใหญ่ลึก ต่อมาจึงเล็กลงอีก แสดงให้เห็นว่าเงินพดด้วงสมัยนี้ มีความจำเป็นจะต้องบากที่ขาเงิน เพื่อให้เห็นความบริสุทธิ์ของเนื้อโลหะเงิน

สมัยอยุธยา ลักษณะพดด้วงได้รับอิทธิพลมาจากสุโขทัยแต่มีการดัดแปลงลักษณะบางอย่างให้มีความเหมาะสมกับยุคสมัยและประโยชน์ใช้สอย ทำให้เห็นวิวัฒนาการด้านรูปลักษณะของเงินพดด้วงที่เปลี่ยนแปลงไปดังนี้

- “1. ขนาดของเงิน ในระยะแรกมีขนาดค่อนข้างใหญ่ตามแบบสุโขทัย ต่อมา มีขนาดเล็กลง เพื่อความสะดวกในการใช้สอย
2. ลักษณะขาเงิน ระหว่างขาเงินเล็กลงเรื่อยๆ จนกระทั่งไม่มีรูในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย จากที่เคยมีขาเงินยาวในสมัยกรุงสุโขทัย ได้พัฒนาจนกระทั่งขาเงินสั้นลงแต่ปลายขาห่างจากกัน
3. รอยบากที่ขาเงิน มีการพัฒนาให้เห็นคือค่อยๆ เล็กลงและตื้นขึ้น จนหายไป กลายเป็นรอยเมล็ดข้าวสารมาแทนที่สันนิษฐานว่ารอยเมล็ดข้าวสารนี้ทำไว้เพื่อดูความบริสุทธิ์ของเนื้อเงินเช่นเดียวกับรอยบาก” (กรมธนารักษ์ 2545: 44)

รูปแบบเงินพดด้วงสมัยธนบุรี รูปร่างลักษณะเหมือนกับเงินพดด้วงปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือ ขาสั้น ปลายขาห่างกัน ไม่มีรูระหว่างขา ไม่มีรอยบาก มีรอยค้อนกลมข้างละหนึ่งรอย เงินพดด้วงสมัยนี้ผลิตขึ้นโดยรัฐบาลจึงมีความเชื่อมั่นในเนื้อโลหะเงินจนได้รับ การยอมรับว่าเป็นเงินมาตรฐาน ไม่มีความจำเป็นจะต้องพิสูจน์เนื้อโลหะเงิน จึงไม่มีรอยตีร่องเป็นรูปเมล็ดข้าวสาร หรือบากขาของเงิน

รูปแบบเงินพดด้วงสมัยรัตนโกสินทร์ ยังคงรูปแบบคล้ายกับสมัยอยุธยาตอนปลาย กล่าวคือ มีขาสั้นกว่าสมัยอยุธยาเล็กน้อย มีรอยค้อนเดี่ยวและรอยค้อนคู่มากขึ้น ไม่มีเมล็ดข้าวสารและรอยบาก ดังตาราง



ตารางที่ 4.1 ความแตกต่างของเงินพดด้วงชนิดที่ทำด้วยเงินขนาดหนึ่งบาท ในแต่ละสมัย

สมัย	รูปแบบ	รู	ขา	รอยค้อน	เมล็ดข้าวสาร	รอยบาก
สุโขทัย	เป็นวงกลม รูปกำไล	ใหญ่และ กว้าง	ยาว ปลายชิด กัน	ยุคแรก : ไม่เห็น ชัดเจน ยุคหลัง : หนึ่ง รอยตามความยาว ของขาเงิน	ไม่มี	ยุคแรก : มี เกือบ ทั้งหมดแต่ ไม่เรียบร้อย และเล็ก ยุคหลัง : ใหญ่เล็กและ เรียบร้อย, ต่อมาเล็กลง
อยุธยา	วงแหวน รูปกลม ลักษณะ อ้วนป้อม	ยุคแรก : ปานกลาง และค้อย เล็กลงจน หมดไป ยุคกลาง และปลาย : ไม่มี	ยุคแรก : สั้นกว่า สมัยสุโขทัย ปลายชิดกัน ต่อมาสั้นและ ปลายห่างจากกัน ยุคกลางและปลาย : สั้นและไม่ติดกัน	ยุคแรก : ยาวไป ตามขาหนึ่งรอย ยุคกลางและ ยุคปลาย : รอย ค้อนกลม หนึ่ง รอย	ยุคแรก : ไม่มี เริ่มมีตั้งแต่กลาง รัชกาลสมเด็จพระ พระรามธิบดีที่ 2 (ต่อมาน้อย รัชกาลที่จะไม่มี)	ยุคแรก : มี, ปานกลาง และค้อย เล็กลง และ สั้นขึ้นจน หมดไปใน ปลายรัชกาล สมเด็จพระ รามธิบดีที่ 2
ธนบุรี	ทรงกลม	ไม่มี	สั้นเท่าสมัย อยุธยาตอนปลาย	กลมหนึ่งรอย	ไม่มี	ไม่มี
รัตน โกสินทร์	ทรงกลม	ไม่มี	สั้นกว่าสมัย อยุธยาเล็กน้อย	รัชกาลที่ 1 : รอย เดียวน้อยรายที่ เป็นสองรอย รัชกาลที่ 2 : รอย เดียวและมีสอง รอยมากขึ้น รัชกาลที่ 3 : รอย เดียวและสองรอย มีน้อย ส่วนมาก รัชกาลที่ 4 และ 5 สองรอยทั้งหมด	มี น่าจะเป็น ธรรมเนียม ปฏิบัติ แต่ไม่ลึกมากนัก	ไม่มี

ที่มา : สดับ ธีระบุตร (2524) “เงินพดด้วง” กรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง กรุงเทพมหานคร ไทยเกษม หน้า 13

2. ความเป็นมาและความสำคัญของตราประทับ

ตราประทับ คือ เครื่องหมายหรือรูปสัญลักษณ์ หรือลวดลายที่ปรากฏอยู่บนพื้นผิว ระบายของตรา สร้างขึ้นเพื่อใช้ตีประทับวัสดุสิ่งของหรือপিคนิกเอกสาร เพื่อแสดงความเป็นเจ้าของ เพื่อรับรองความถูกต้อง หรือเพื่อแสดงความสำคัญของสิ่งของหรือเอกสารที่ประทับตรา

ตราประทับ เป็นระบบการติดต่อดสื่อสารที่มนุษย์คิดค้นขึ้น ส่วนใหญ่ทำขึ้นจากดินเหนียว หิน และโลหะ มีต้นกำเนิดแพร่หลายอยู่บริเวณตะวันออกไกลสมัยโบราณ ในแหล่งอารยธรรมเมโสโปเตเมีย (อายุราว 3,500 - 2,000 ปีก่อนคริสตกาล) ในอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ (ประมาณ 3,600 - 2,550 ปี ก่อนคริสตกาล) และในอินเดียโบราณ (ราว 500 - 300 ปีก่อนคริสตกาล) ต่อมาได้แพร่ขยายมายังภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในประเทศไทย มีการค้นพบหลักฐาน โบราณวัตถุเป็นตราประทับ ที่สนับสนุนการติดต่อดสื่อสาร การคมนาคม และการค้าในดินแดนแถบนี้ว่า

“ที่เมืองออกแก้ว เมืองท่าชายฝั่งทะเลทางตอนใต้ของประเทศเวียดนาม ซึ่งเป็นเมืองมีอายุร่วมสมัยกับเมืองอุทอง สุพรรณบุรี เมืองจันทน์ นครสวรรค์ แหล่งโบราณคดีคลองท่อมจังหวัดกระบี่ และเมืองโบสถ์โนนพม่า นอกจากนี้ยังพบตราที่เป็นหัวแหวนทำจากหินคาร์เนเลียนสลัก เป็นรูปบุคคลชาวกรีก โรมัน และตรารูปบุคคลทำจากหินคริสตัลในทำนองชั้นเข้า ลักษณะคล้ายทำจากเวรูรูปสัตว์ทำจากหินคาร์เนเลียนส่วนใหญ่เป็นวัว สิงโต และตรารูปสัญลักษณ์มงคลของอินเดีย ซึ่งทำจากดีบุก เช่น รูปศรีวิไลสะ สังข์ ทมรุ (กลองสองหน้า)” (อนันต์ กลิ่นโพธิ์กลับ 2550: 33-35)

ตราประทับเหล่านี้ถูกนำเข้ามาโดยระบบการค้า และการเผยแพร่ศาสนา โดยพ่อค้า และนักบวชเป็นผู้นำพา จากหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์พบว่า

“ก่อนที่ชนชาติไทยจะตั้งราชธานีที่กรุงสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ 16-18) บรรพชนได้มีวัฒนธรรมการใช้ตราเป็นเวลานานนับ ตั้งแต่สมัยฟูนัน (พุทธศตวรรษที่ 6-11) ทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 11-18) ศรีวิชัย (พุทธศตวรรษที่ 13-18) และลพบุรี (พุทธศตวรรษที่ 16-18) ตราประทับปรากฏอยู่บนเงินตราที่ใช้แลกเปลี่ยนทางการค้า ลวดลายหรือเครื่องหมายต่างๆ ที่ปรากฏอยู่บนตราสะท้อนให้เห็นสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติ สภาพแวดล้อมความเป็นอยู่ ความเชื่อ และคติทางศาสนา เช่น มีรูปพระอาทิตย์ พระจันทร์ ปลา กระจ่ายบนดอกบัว พระศรีวิไลสะ (ชนที่หน้าอกพระนารายณ์) อังกุศ (ตะขอช้าง) ปุณณกลศ (หม้อน้ำ) สังข์ ธรรมจักร วัชระ (สายฟ้า หมายถึง พระอินทร์) และอักษรสันสกฤตโบราณ” (สำนักเลขาธิการรัฐมนตรี 2538: 18)

แสดงให้เห็นถึงการใช้ตราเกิดขึ้นก่อนตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ แล้ว และจากหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดี ได้เห็นถึงที่มาของตราประทับในดินแดนไทยที่มีการใช้ตราประทับเป็นรูปสัญลักษณ์อันเป็นมงคลต่าง ๆ ตามคติความเชื่อ ว่า พระมหากษัตริย์ คือ ผู้เป็นตัวแทนของเทพเจ้าที่มาปกครองมนุษย์ให้อยู่เย็นเป็นสุข

นอกจากนี้ การค้นพบตราประทับตามเมืองต่างๆ โดยเฉพาะในเมืองท่าหรือเมืองศูนย์กลางการค้าขายที่สำคัญๆ เช่น นครปฐม อุทอง ชับจำปา และเมืองจันทน์ แสดงให้เห็นถึงเส้นทางการค้า การติดต่อสื่อสาร และการใช้ตราประทับภายในสังคมเมืองเหล่านี้ ดังหลักฐาน

“ตราประทับที่ได้มีการค้นพบแล้วนั้น พบทั้งที่เป็นแม่พิมพ์และส่วนที่ถูกพิมพ์ ส่วนที่เป็นแม่พิมพ์พบทั้งที่เป็นดินเผา หิน โลหะ และแก้ว ส่วนที่ถูกพิมพ์ได้แก่ดินเผาเป็นส่วนใหญ่ มีลักษณะรูปแบบและลวดลายบนตราประทับโดยทั่วไป คือ ลายสิงห์ ม้า โค ซึ่งถือเป็นสัตว์มงคล นอกจากนี้ยังได้พบลายพิเศษ เช่น รูปเทพเจ้า อารูประจําองค์ และพาหนะของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ พระอิศวร ตรีศูล ครุฑ โค” (ศักดิ์ชัย สายสิงห์ 2547: 268) แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมการใช้ตราประทับของชนชาติที่อยู่ในดินแดนไทยจึงสันนิษฐานว่า การใช้ตราประทับ เริ่มขึ้นจากสถาบันพระมหากษัตริย์ เรียกว่าพระราชลัญจกรหรือพระตรา โดยมีแนวคิดในการใช้ตราเพื่อเป็นหลักฐานสำคัญแสดงอำนาจของพระองค์ ซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยโบราณก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี จนเป็นพระราชลัญจกรในยุคปัจจุบัน จากการค้าติดต่อสัมพันธ์ไมตรีกับจีน ซึ่งมีแบบอย่างธรรมเนียมการใช้ตราประทับในหนังสือสำคัญต่างๆ และจากการรับถ่ายทอดวัฒนธรรมทางภาษา ศิลปะ ตลอดจนความคิดความเชื่อทางศาสนา ทั้งจากพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู ได้มีคำอธิบายถึงความเป็นมาของพระราชลัญจกรของพระมหากษัตริย์ไทย ว่า

“ต้นรากของตรา เห็นว่าอย่างเส้นชาคนั้นมาทางตะวันออก ถ้าจะว่าไปก็เป็นมาแต่จีน จึงใช้แต่ตราเปล่า เพราะจีนเขาไม่เซ็นชื่อ ส่วนตราครั้งนั้นมาทางตะวันตก มีทางอินเดียเป็นต้น จึงมีคำว่า “มูทรา” อัน แปลว่า แหวนตรา แต่เขาจะเซ็นชื่อด้วยหรือไม่นั้นไม่ทราบ แต่ฝรั่งนั้นเห็นเซ็นชื่อ และประทับตราครั้งด้วย ที่ปิดตราคุณนั้นเป็นสมัยใหม่ (บางทีจะเป็นแก่ก็ได้ จึงมีคำว่า “ปิดตรา”) แต่ก่อนเราใช้ประทับตราและเขียนชื่อ บอกตำแหน่งด้วย แต่จะเป็นลายเซ็นใครก็ได้ ดังมีตัวอย่างในท้องตราของเก่า” (พระยาอนุমানราชชน 2493: 1-2) แสดงให้เห็นถึงการเกิดขึ้นของตราประทับในประเทศไทยมีแบบอย่างการใช้มาจากจีน

นอกจากนี้ มีตัวอย่างของตราที่ทางจีน มอบให้พระมหากษัตริย์ไทยที่ส่งคณะทูตไปติดต่อค้าขาย ที่เรียกว่าจิมก๊อง โดยจีนคิดว่าประเทศไทยไปขอขึ้นตรงต่อจีน จึงได้ทำตราประจำพระองค์ มอบให้มาตั้งแต่สมัยอยุธยา ดังหลักฐานว่า

“พระบรมราชาธิราชที่ 1 ขุนหลวง พระงั่ว ในดวงตราเรียกชื่อ ประเทศไทยว่า “เสียม-หลอกก๊ก” มีหลักฐานการมอบหมายตรา ในจดหมายเหตุจีน ซึ่งขุนเจนจินอักษรแปล มีความตอนหนึ่งเกี่ยวกับการประทานตราไปให้ประเทศตามอักษรในดวงตรา ว่า “เสียมหลอกก๊ก” และเมื่อ พ.ศ. 1946 ราชทูตเสียมหลอกก๊กมาเจริญทางพระราชไมตรี พระเจ้าแสง โฉ้วฮ่องเต้มอบตราทำด้วยเงินหุบ

ทองคำ ยอดตราทำเป็นรูปอูฐ⁷⁹ ดวงหนึ่ง ให้ “ก๊กอ่องเจียวลกควานอินตอล่อทีล่า” ตราดวงนี้ ภายหลัง เมื่อเสียดกรุงถูกเก็บริบไป พระเจ้าสินจงฮ่องเต้ประทานมาให้ใหม่ และในปี พ.ศ. 2195 ในรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง โปรดให้ราชทูตไปเมืองจีนขอเปลี่ยนตรา พระเจ้าตี้โจ้วเจียงฮ่องเต้ ก็ประทานให้ตามประสงค์ มาในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช มีพระราชสาส์นไปเมืองจีนเมื่อ พ.ศ.2324 มีข้อความตอนหนึ่งว่า “พระคลังในเชิญหีบตราโลโตและชาด มาสำหรับตีพระราชสาส์นคำหับกระดาดเหลือง ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มีพระราชสาส์นไปเมืองจีนเมื่อ พ.ศ.2327 ตอนหนึ่งว่า “พระราชสาส์นคำหับปิดตราโลโต ครั้งนี้หาตราโลโต มิได้ ปิดตราพระไอยราพตมาเป็นสำคัญ” (สมบัติ พลายน้อย 2527: 3-5) แสดงว่า พระมหากษัตริย์ไทย ได้รับตราประทับมาใช้จากจีนมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว

มีบันทึกของชาวต่างชาติที่เข้ามาในกรุงศรีอยุธยา ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับธรรมเนียมการใช้ตราประทับของพระมหากษัตริย์ไทยและ การให้ความสำคัญของตราดังหลักฐานจาก ลา ลูแบร์ ว่า

“ในประเทศสยามไม่มีตำแหน่งเจ้ากรมราชเลัญจร (Chan celier) ขุนนางผู้ใหญ่บรรดามีสิทธิอำนาจที่จะให้คำวินิจฉัยหรือมีบัญชาเป็นลายลักษณ์อักษรซึ่งเรียกกันโดยทั่วไปว่า ตรา นั้น ต่างคนต่างมีตราประจำตำแหน่งของตนซึ่งพระมหากษัตริย์พระราชทานให้และองค์พระมหากษัตริย์เองก็ทรงมีพระราชเลัญจรสำหรับพระองค์ ซึ่งมีได้ทรงมอบหมายให้ผู้ใดรักษาไว้เลย และทรงใช้พระราชเลัญจรนั้นในพระราชหัตถ์เลขาภิกับในสุภสารอื่นๆ ที่ทรงมีพระบรมราชโองการพระราชทานไป ปลายในดวงตรานั้นมิได้ลึกลงไปแต่กลับนูนออกมาใช้ดูตรานั้นด้วยหมึกแดงชนิดหนึ่ง และประทับลงในแผ่นกระดาดด้วยมือ เจ้าพนักงานผู้น้อยเป็นผู้ประทับ แต่ขุนนางผู้ใหญ่เจ้าของตราเป็นผู้ยกตราขึ้นจากรอยพิมพ์ประทับนั้นด้วยมือของตนเอง” (สันต์ ท. โกมลบุตร 2548: 288)

นอกจากนี้ในหลักฐานยังได้กล่าวถึงความสำคัญของตราที่ได้รับมีการหวงแหน มิให้ตกอยู่กับมือผู้ใด ซึ่งหมายถึง อำนาจหรือความสูญเสียคุณแห่งอำนาจอีกทั้งยังมีหลักฐานของชาวต่างชาติ คือ ปาลเลอกัวซ์ให้รายละเอียดของตราแต่ละแบบต่างๆ ว่า

“ไม่มีตำแหน่งสมุหพระราชเลัญจรในประเทศสยาม หมายความว่า ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ที่มีอำนาจออกคำสั่งเป็นลายลักษณ์อักษร มีตรา (TRA) อยู่ดวงหนึ่ง ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินพระราชทานไว้ให้เพื่อใช้ประทับ องค์พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชเลัญจรของพระองค์เองอยู่ดวงหนึ่ง ซึ่งพระองค์จะไม่ทรงมอบให้ผู้หนึ่งผู้ใดเก็บรักษาและทรงใช้สำหรับราชกิจในพระองค์ ทุกกระบวนลวดลายของตราทั้งหลายนี้เป็นลายคนประทับลงในหมึกแดง (ENCRE ROUGE)

⁷⁹ ภาษาจีนเรียกว่า โลโต แปลว่า อูฐ หมายถึง เมืองประเทศราช

แล้วพิมพ์ประทับลงบนกระดาษ ดวงตรานี้มีเส้นผ่าศูนย์กลางราวสามปุษครั้ง มีรูปเครื่องหมายเป็นสัญลักษณ์ต่างๆ กัน เช่น เป็นรูปพรรณตราเจ็ดดวงของพระมหากษัตริย์ ดวงตราดวงที่ 1 เป็นรูปช้างสามเศียร บรรทุกอาคารหรือปราสาททั้งสองข้างมีฉัตรเจ็ดชั้นข้างละอัน ดวงที่ 2 เป็นรูปสัตว์ในนิยายเรียกกันว่าราชสีห์ (ROI DES LIONS) สัญลักษณ์ของดวงที่ 3 คือ ครุฑ (GARUDA) เป็นนกกยักษ์และนาคไว้ในนิยาย ดวงที่ 4 เป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์หนึ่งถือดอกบัวบาน อีกพระหัตถ์ถือใบบัว สัญลักษณ์ของตราดวงที่ 5 เป็นรูปเทวดาขี้กษหรือปีศาจ ดวงที่ 6 เป็นรูปเทวดาขี้งูหรือพญานาคถือพระขรรค์ไฟ สัญลักษณ์ของตราดวงที่ 7 เป็นรูปเทวดาขี้สิงห์และทรงพระแสงหอก” (สันต์ ท. โกมลบุตร 2549: 186) จากคำกล่าวของปาลเลกัวซ์แสดงให้เห็นตราที่พระมหากษัตริย์ของประเทศไทยมีตราหลายตรา โดยทั่วไปจะตอกตราของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นตราประจำรัชกาลไว้ที่ด้านหลังของเงินพดด้วง และตอกประทับตราจักร ซึ่งเป็นตราประจำแผ่นดินไว้ที่ด้านบน การใช้ตราจักรเป็นสัญลักษณ์นี้มีมาตั้งแต่ปลายสมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา และต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ ดังได้กล่าวไว้ในบทที่ 2

รูปแบบเครื่องหมายตราประทับบนเงินพดด้วง สมัยสุโขทัยเป็นการผสมผสานทางวัฒนธรรมฮินดูกับพุทธศาสนา ถึงแม้ว่าพระมหากษัตริย์จะเป็นผู้ผลิตเงินพดด้วง แต่ก็ทรงอนุญาตให้ประชาชนผลิตเงินพดด้วงขึ้นใช้เองได้โดยต้องทำด้วยเนื้อเงิน และน้ำหนักเป็นไปตามที่กำหนดโดยรัฐ จึงปรากฏตราบนเงินพดด้วงสมัยสุโขทัยมีมากหลายตรา

สมัยกรุงศรีอยุธยาการผลิตเงินพดด้วง เป็นของรัฐแต่เพียงผู้เดียว และมีกฎหมายออกบังคับใช้ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ห้ามมิให้ราษฎรหรือเจ้าเมืองขึ้นผลิตเองตั้งแต่ พ.ศ. 1903 เป็นต้นมาและเนื่องจากกรุงศรีอยุธยาเสียเมืองให้แก่พม่า หลักรฐานต่างๆ ถูกทำลาย จึงไม่มีรายละเอียดของตราประทับบนเงินพดด้วงอย่างชัดเจน มีเพียงตราเดียวเท่านั้น ที่มีหลักฐานของลาลูแบร์ ระบุไว้คือ “ตราบัว หรือ ตราพุ่มข้าวบิณฑ์ ซึ่งเป็นตราประจำรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช” (สันต์ ท. โกมลบุตร 2548: 222)

ดังนั้น ตราประทับของไทย จึงปรากฏเป็นหลักฐานการนำมาใช้เป็นเครื่องมือแสดงอำนาจของกษัตริย์และขุนนางในการบริหารบ้านเมืองในสมัยอยุธยา คือตราประจำตำแหน่งของเสนาบดีสมัยอยุธยา ดังมีกฎหมายว่าด้วยลักษณะพระธรรมนูญที่ใช้อำนาจจากตราประจำตำแหน่ง ปฏิบัติหน้าที่ราชการ เมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถ ว่า

“ให้เจ้าพญาแลพญา พระหลวงหัวเมืองมนตรีมุขลูกขุนราชินิกุลหัว หมั้น หัวพันสรรพกำนันทั้งปวงทุกกระทรวง ฝ่ายทหารพลเรือนซ้ายขวา ตั้งแต่นี้ไปเมื่อหน้า ถ้าแลกรมใดแลจะใช้ตราด้วยราชการแลกิจการสภาราตรา แลตั้งขุนหมื่น แลเรียกค่าไรรณาอากร สมภักษรขนอนตลาดน้ำลหารหัวป่าค่าที่เชิงเรือนให้ใช้ตามกระทรวง คือ ตรามหาดไท ตรากะลาโหม แล

ตราจตุสดมภ์ทั้งสี่ ตราพญาเสด็จ ตราพญาเคโซ ตราพญาทำยน้ำ ตราพระอักษณ ตราพระโหราธิบดี ตราพญาราชภัคดี ตราพระศรีพิพัต ตราพระราชสุภาวดี ตราพระสุวิสวัสดิ์ ซ้าย ขวา ตราสารภากอน ใน นอก ตราหลวงอำมาต ตราหลวงธรรมไตรโลก ตราขุนพระไกรศรี ตราขุนกระเสม ตราขุนเทพอรชุน ตราขุนราชนิกุล ตราขุนธรรเนน ตราขุนเทพน ตามกระทรวงซึ่งมีในพระธรรมนูญ” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, 2537: 172-173) แสดงให้เห็นว่า ขุนนางสำคัญจะมีตราประทับของตนเอง ด้วยเช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตราประทับยังได้นำมาใช้ในทางราชการ เพื่อให้กิจการของทางราชการดำเนินไปโดยสะดวก โดยมีหลักฐานการมอบหมายภารกิจ และตราประทับให้เสนาบดีหัวเมืองขึ้นใน มณฑลอีสานของไทย ให้มีหน้าที่จัดเก็บรายได้ของแผ่นดิน เป็นภาษีค่าภาคหลวง ส่งเข้าพระคลังมหาสมบัติ ดังหลักฐานว่า





“ปีนี้ราษฎรลาวท่า บ้านสะคำ แขวงเมืองแสนปาง ได้พบบ่อทองคำที่ตำบลภูโงก ริมห้วยเซซาน ร่อนได้ทองคำก้อนใหญ่ หนัก 40 บาท 50 บาท กับทองคำรายหนักประมาณสามชั่งเศษ พระยามหาอำมาตย์ได้มีบอกมายังกรุงเทพฯ โปรดให้เก็บภาคหลวงเป็นภาษี พระยามหาอำมาตย์จึงได้มีตราจตุราษสิทธิ์ ตั้งให้ท้าวไชรายว่าที่อุปฮาดเมืองแสนปาง เป็นเจ้าภาษีมาตั้งแต่ปีระกา สัปตศก 1247 (พ.ศ. 2428)” (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 9, 2545: 373)

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ การใช้พระราชลัญจกรและตราต่างๆ มีระบบแบบแผนเพิ่มขึ้นโดยลำดับ วิธีการใช้และรูปลักษณะลวดลายต่างๆ ได้ประดิษฐ์ขึ้นด้วยภูมิปัญญาของบรรพชนไทย โดยพระบรมราชโองการและพระบรมราชูปถัมภ์ของสมเด็จพระมหากษัตริยาธิราช และด้วยปัจจัยหรืออิทธิพลของภาวะและสถานการณ์แวดล้อมอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มีแนวคิดในการนำเงินพดด้วงมาใช้ในรูปแบบของเงินรูปทรงกลมประทับตราเป็นสัญลักษณ์ รูปแทนความหมายและความสำคัญแห่งองค์พระมหากษัตริย์ ดังหลักฐานกล่าวว่

“วิวัฒนาการทางด้านวัฒนธรรมและการเมืองการปกครอง ซึ่งมีทั้งความคิดที่จะอนุรักษ์ฟื้นฟูบ้านเมืองให้คงสภาพตามแบบอย่าง เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีทรงชำระกฎหมายเก่าเป็นประมวลกฎหมายขึ้นเรียกว่า กฎหมายตราสามดวง (พ.ศ. 2347) เนื่องจากได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประทับตราประจำตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีและเสนาบดีเป็นสำคัญไว้ 3 ดวง คือ ตราพระราชสิทธิ์ (ประจำตำแหน่งสมุหนายก) ตราพระคชสิทธิ์ (ประจำตำแหน่งสมุหกลาโหม) และตราบัวแก้ว (ประจำตำแหน่งกรมท่า โภชาธิบดี) ทั้งการรับถ่ายทอดอารยธรรมจากชนชาติอื่นที่เข้ามาติดต่อด้านสัมพันธ์ด้วย ทั้งจากซีกโลกตะวันออกและตะวันตก นอกจากนี้ ความจำเป็นที่ต้องด้านภัยคุกคามจากลัทธิจักรวรรดินิยมในสมัยหนึ่งการให้ความสำคัญกับการรวมตัวเป็นรัฐชาติที่มั่นคงเป็นปีกแผ่น การแสดงความเป็นเอกภาพ เอกลักษณะ ศักดิ์ศรีและความเป็นอารยชน ตลอดถึงพระราชอำนาจ พระเกียรติยศ และพระราชสิริของพระมหากษัตริย์แห่งราชอาณาจักรไทย ปัจจัยทั้งหลายดังกล่าวได้มีอิทธิพลหรือสะท้อนออกมาให้เห็นในรูปแบบลักษณะลวดลายและการจัดระบบ

ระเบียบการใช้พระราชัญจรหรือตราต่าง ๆ สำหรับรับรองเอกสารหลักฐานสำคัญคุณเป็นเครื่องประกาศเกียรติภูมิของประเทศชาติโดยส่วนรวม” (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี สำนักนายกรัฐมนตรี 2538: 32-39)

นอกจากนี้การใช้รูปสัญลักษณ์ ยังได้วิวัฒนาการรูปแบบเป็นรูปอักษรโดย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงคิดรูปอักษรแบบใหม่ขึ้น 2 แบบ แบบแรก เป็น รูปอักษรที่ใช้เป็นรูปเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศใช้เพียง 4 รูป คือ รูปเครื่องหมายสัญลักษณ์แทนพระนามแผ่นดินพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีดังนี้

- “  ใช้แทนพระนามแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
-  ใช้แทนพระนามแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
-  ใช้แทนพระนามแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
-  ใช้แทนพระนามแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

แบบที่สอง คือ รูปอักษรอริยกะ⁸⁰ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งยังทรงเป็นภิกษุผนวชอยู่ได้ทรงนำแบบอย่างตัวอักษรโรมันมาดัดแปลงคิดประดิษฐ์อักษรอริยกะขึ้น โดยมีพระราชประสงค์เพื่อให้พระภิกษุสามเณรผู้เป็นศิษย์ในพระองค์ได้ใช้แทนอักษรขอมของเดิมและให้ใช้เขียนได้ทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย แต่ภายหลังเมื่อได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว แบบอักษรอริยกะก็มีได้ใช้อีกต่อไป” (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี สำนักนายกรัฐมนตรี 2538: 54)

จากหลักฐานปรากฏการใช้ตราและพระราชัญจรประจำพระองค์พระมหากษัตริย์ ของไทย ที่ใช้ไปเพื่อแสดงอำนาจทางปกครอง บริหารกิจการประเทศ แสดงออกถึงความเป็นสังคมบ้านเมืองที่มีวัฒนธรรมนำพาความเจริญมั่นคงมาสู่บ้านเมือง “ได้ใช้ตรารูปครุฑรูปจักร ล้วนเป็นพาหนะ เป็นอาวุธ และเป็นสัญลักษณ์ของพระนารายณ์ ซึ่งเป็นเทพเจ้าองค์สำคัญในศาสนาฮินดู พระอิศวรหรือพระศิวะ พระนารายณ์และพระพรหม ซึ่งคนไทยได้รับสืบทอดมาเป็นคติความเชื่ออย่างเทวดาในชั้นฟ้า เป็นคติความเชื่อเรื่องความเป็นสมมุติเทพของพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองแผ่นดิน คนไทยสมัยนั้นจึงนำรูปครุฑ รูปจักร รูปสังข์ มาเป็นสัญลักษณ์แทนพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นนารายณ์อวตาร หรือ แทนพระราชวงศ์ หรือแทนพระราชอาณาจักร” (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี สำนักนายกรัฐมนตรี 2538: 18-21)

⁸⁰ ภาษาอริยกะ เป็นภาษาของชนชาติหนึ่งในอินเดียสมัยดึกดำบรรพ์ หรือต่อมาเปลี่ยนเป็นภาษาอินเดียยุโรป เช่น ภาษาเปอร์เซียรุ่นเก่า ภาษาสันสกฤต (พระชาลัจจาภิรมย์ (สรวง ศรีเพ็ญ) 2529 หน้า ก)

ดังนั้น ความหมายรูปสัญลักษณ์ หรือตราประทับที่คนไทยใช้จึงเป็นการแสดงออกให้เห็นถึงอำนาจ ขอบเขตประเทศ เขตการปกครองหัวเมืองประเทศราช ในความปกครองดูแลของพระมหากษัตริย์ ได้แสดงให้เห็นในรูปแบบเชิงสัญลักษณ์ อาทิ รูปจักร อุณาโลม ครุฑ ปราสาท อันเป็นเครื่องหมายแทนองค์พระมหากษัตริย์ที่ปรากฏบนเงินพดด้วง

3. สัญลักษณ์และความหมายของตราบนเงินพดด้วง สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

เงินพดด้วงมีลักษณะกลม มีที่ตอกตราที่ด้านบนเป็นตราของประเทศ และที่ด้านล่างเป็นตราประจำรัชกาลแต่ละรัชกาล

รูปสัญลักษณ์ที่ใช้ตีประทับบนเงินพดด้วง เป็นการแสดงออกให้เห็นถึงเจตจำนงในพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ไทยในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ประสงค์จะให้รับรู้ถึงความเที่ยงด้านเศรษฐกิจการเมืองการปกครอง อันมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยเป็นปกติสุขของสังคม มีความมั่นคงในชีวิตและทรัพย์สิน ทั้งในด้านความมีเกียรติยศ ศักดิ์ศรีของความเป็นชาติ มีรากฐานจากการหลอมรวมความผูกพันของคนในชาติ ด้วย ศาสนา พระมหากษัตริย์ และวัฒนธรรม ประเพณีอันดีงาม ให้เป็นประเทศที่มีอารยธรรม และพร้อมมูลไปด้วยทรัพยากรหล่อเลี้ยงผู้คน เพื่อพัฒนาประเทศให้มีความเจริญรุ่งเรือง

ความหมายของรูปสัญลักษณ์ที่ปรากฏบนเงินพดด้วง แต่ละรัชกาลในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อยืนยันในความเป็นสถาบันพระมหากษัตริย์ ที่ได้รับการเชิดชูอย่างสูงให้เป็นศูนย์รวมแห่งความเชื่อมั่นในจิตใจของคนในชาติ นอกจากนี้ การประทับตรา รูปจักร ตรีศูล อุณาโลม ครุฑ เป็นสัญลักษณ์อันเป็นที่มาของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ เป็นเครื่องหมายแทนความหมายถึง ความยิ่งใหญ่ ความเป็นเจ้าของ เป็นผู้สร้างความมั่นคง และความผาสุกของแผ่นดิน โดยผ่านกรอบความคิดทางพุทธศาสนาผสมผสานศาสนาฮินดู รูปสัญลักษณ์จึงเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อส่งเสริมสถานภาพในความเป็นพระมหากษัตริย์ ความเป็นใหญ่ในทรัพย์ ความเป็นเจ้าของทรัพย์ การได้มาของทรัพย์ และใช้จ่ายพระราชทรัพย์นั้นไป เพื่อประโยชน์สุขของปวงประชามีดังนี้

3.1 **ตราจักร** ใช้ประทับด้านบนของเงินพดด้วง รูปจักร มีปรากฏใช้ในสังคมไทยมานาน โดยนำมาใช้เป็น “ธรรมจักร” สัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาและใช้เป็นเครื่องหมายในสถาบันพระมหากษัตริย์ สัญลักษณ์จักรนี้เกิดขึ้นในอินเดียแล้วเข้าสู่ดินแดนไทยในสุวรรณภูมิพร้อมกับศาสนาพุทธและศาสนาฮินดู ดังมีหลักฐานว่า “เดิมจักรเป็นสัญลักษณ์ของการก้าวไปข้างหน้า เกิดขึ้นเมื่อประมาณ 4,000 ปี ถึง 5,000 ปีมาแล้ว ในดินแดนเมโสโปเตเมีย แหล่งอารยธรรมโบราณ กลุ่มแม่น้ำไทกริส-ยูเฟรติส โดยชาวสุเมเรียนเป็นผู้ประดิษฐ์ล้อหมุนเทียมเกวียน” (นวรรตน์ เลขะกุล 2545: 148) หรือรถม้าเพื่อใช้เป็นพาหนะ หรือบรรทุกสิ่งของขับเคลื่อนไปข้างหน้า ลักษณะของกงล้อมีจุดศูนย์กลางเป็นแกนจับยึดด้วยซี่กับวงล้อรอบนอก หมุนได้โดยรอบ

หรือเป็นแกนให้สิ่งอื่นหมุนไป และกงล้อนี้ได้แพร่หลายมาสู่เปอร์เซีย อินเดีย เอเชียตะวันออกเฉียงใต้และสุวรรณภูมิ ในระบบสัญลักษณ์ของศาสนาพราหมณ์ได้มีการนำเอาห้วงเวลามาใช้ที่ว่า “กงล้อแห่งเวลาได้แก่สุริยจักร ทั้งนี้เนื่องจากเวลาขึ้นอยู่กับดวงอาทิตย์ และดวงอาทิตย์เกี่ยวข้องกับดวงดาวบนท้องฟ้า ถือเป็นต้นกำเนิดแห่งปี ทำนองเดียวกัน ดวงอาทิตย์ที่อยู่บนท้องฟ้า ก็เป็นจุดกำเนิดแห่งเวลา ในคัมภีร์พระเวทสุริยะหรือดวงอาทิตย์มีการใช้ภาพราชมรรคา ซึ่งล้อจำนวน 5 12 หรือ 360 ซึ่ง หมายถึงฤดูกาล เดือน และวัน ตามปีของสุริยคติ” (สนอศกราส 2541: 103)

เมื่อพิจารณาถึงรูปแบบ วงกลมในภาษาบาลี ที่เรียกว่า “มณฑล” รูปสัญลักษณ์ของ “จักร” และ “ดวงอาทิตย์” เป็นสิ่งอันเดียวกัน ความหมายว่า วงกลมเป็นจุดศูนย์กลางของการหมุน เป็นเอกภาพหนึ่งเดียว ดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลางของจักรวาล สิ่งที่มีอยู่ทั้งหลายต่างก็เป็นส่วนหนึ่งของจักรวาล กำลังหมุนไปรอบดวงอาทิตย์ เป็นปรากฏการณ์ต่อเนื่องกันไหลไม่สิ้นสุด



ภาพที่ 4.12 ตราจักร

ที่มา : กรมธนารักษ์ (2524) *เหรียญกษาปณ์กรุงรัตน โกสินทร์ พ.ศ. 2325-2525* กรุงเทพมหานคร
ยูไนเต็ดโปรดักชั่น หน้า 78

รูปจักร ปรากฏเป็นสัญลักษณ์รูปทรงกลม มีที่มาของลักษณะรูปทรงจากการแผ่รัศมีของดวงอาทิตย์เต็มดวง ช่องกลางหรือจุดศูนย์กลางของจักร คือ ดวงอาทิตย์ รูปกลีบของจักร เป็นการคลี่คลายรูปทรงจากการแผ่รัศมีของแสงอาทิตย์ เป็นการนำรูปทรงของธรรมชาติหรือจักรวาลมาใช้เป็นรูปสัญลักษณ์ สื่อความหมายในความเป็นพลัง อำนาจ เป็นศูนย์กลางจักรวาล เป็นสัญลักษณ์แห่งความก้าวหน้าหมุนเวียนไม่มีที่สิ้นสุด

จักรในความหมายทางรูปสัญลักษณ์ที่ปรากฏในร่างกายมนุษย์เป็นเครื่องหมายกำหนดกันว่า เป็นคนที่มีบุญหรือไม่มีบุญเช่น รอยจักรในฝ่ามือ ฝ่าเท้า เป็นต้น หรือ จักร หมายถึง อริยาบททั้ง 4 คือ ยืน เดิน นั่ง นอน สำหรับหมุนเวียนเปลี่ยนอริยาบท เพื่อกำจัดความเมื่อยล้าของร่างกาย และตามแนวคิดเรื่องจิตศาสตร์และสรีรศาสตร์⁸¹ ของอินเดียว่า

⁸¹ มูลาธารหรือบทบรรยายเกี่ยวกับสรีรวิทยาของร่างกายมนุษย์

“ร่างกายมนุษย์มีเส้นเล็กๆ โยงใยอยู่มากมาย และเป็นเส้นทางที่มีแสงเรืองด้วยเส้นทางหรือช่องทางเดินของลมปราณไปทั่วร่างกาย ที่สำคัญเป็นพิเศษมีอยู่ 3 เส้น คือ สุขุมนา หรือเส้นกลาง ซึ่งอยู่บริเวณแกนกลางของร่างกายและขนานข้างอีกสองเส้น คือ อีทา และปิงคลา ซึ่งเป็นเส้นที่ต่อจากจรูมุกขวาและซ้ายลงมาบรรจบกันที่บริเวณใต้ท้องน้อย อีทา และปิงคลา เป็นเส้นทางเดินของลมปราณ และอปานะ เป็นเส้นทางเดินของจิต ซึ่งเป็นผู้ควบคุมความรู้สึกของมนุษย์ จักร หมายถึง จุดที่ทางเดินลมปราณเส้นซ้ายและขวามาบรรจบกันที่เส้นแกนสุขุมนาและทางเดินของลมปราณเส้นแกนนี้จะต้องผ่านจักรหรือศูนย์กลางในร่างกาย 5 ตำแหน่ง เคลื่อนย้ายหมุนเวียนลมปราณให้ร่างกายเป็นสุข อันเป็นความปรารถนาอันยิ่งใหญ่⁸²” (สนอศกราส 2541: 369)

นอกจากนี้ จักร หมายถึง พลังงานจากเครื่องจักรประกอบรถ หรือ ล้อเลื่อนให้เป็นพลังงานกลเคลื่อนไหวไปได้สะดวกรวดเร็ว และในพุทธศาสนาถือว่า “ธรรมจักร” หลักการแห่งสากลจักรวาลที่หมุนรอบแกนกลางแห่งสังขาร จักรแห่งความเป็นจริง ปรากฏมาแต่สมัยพุทธกาล เมื่อครั้งประกาศพระพุทธศาสนา ในอินเดียและลังกา ที่ว่า จักร 4⁸³ เป็น ธรรมะของพระพุทธศาสนา เป็นหลักธรรมที่จะนำพาผู้ประพฤติปฏิบัติให้ได้รับความสุขความเจริญ มีคำอธิบายความเรื่องจักรไว้ในคัมภีร์อรรถกถาอรรถกถา อังคุตตรนิกาย ให้ความหมายว่า

“จักร หมายถึง ธรรม เช่น ธรรมจักรใน “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” อันเป็นปฐมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่ว่า จักร คือ พระธรรมของผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ทรงแสดงไว้ 4 อย่าง ทั้ง 4 อย่าง หมุนครบ 3 รอบ เป็นสัญญาณของญาณ ชาติญาณ⁸⁴ มีอาการ 12 อย่าง คือ กิจญาณนี้เป็นอย่างหนึ่งในบรรดาญาณ 3 ที่เกี่ยวกับอริยสัจ 4 ซึ่งท่านใช้เป็นหลักเกณฑ์สำหรับวัดความตรัสรู้ กล่าวคือ เมื่อใดรู้ อริยสัจ 4 แต่ละอย่างด้วยญาณครบ (รวมเป็น 12 รายการ) แล้วเมื่อนั้นจึงจะชื่อว่ารู้ อริยสัจ หรือเป็นผู้ตรัสรู้แล้ว” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) 2549: 903) และได้มี

⁸² เป็นความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับกาย ตามหลักของพุทธศาสนามี 3 จุด คือ บริเวณ สะคือ ทรวงอก และคอ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนตริกของพระพุทธเจ้า กล่าวคือ จักรตรงช่องท้องแทนกายที่ปรากฏให้เห็นเป็นรูป หรือรูปกาย ซึ่งเรียกว่า นิรามกาย ส่วนจักรตรงบริเวณหัวใจแทนธรรมกาย และจักรตรงบริเวณลำคอแทนกายแห่งบรมสุข หรือสัมโภคกาย

⁸³ คือ 1.ทุกข์ 2.สมุทัย 3.นิโรธ 4.มรรค

⁸⁴ ญาณ 3 นั้นเรียกชื่อเต็มว่า ญาณทัสสนะ อันมีปริวัฏ 3 หรือ ปริวัฏ 3 แห่งญาณทัสสนะ หมายถึง การหยั่งรู้หยั่งเห็นครบ 3 รอบ กล่าวคือ

1. สัญญาณ หยั่งรู้สัจจะ คือความหยั่งรู้ อริยสัจ 4 แต่ละอย่างตามที่เป็นอย่างนี้ ว่า นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา หรือว่า ทุกข์ก็อย่างนี้ เหตุแห่งทุกข์ก็อย่างนี้ ภาวะดับทุกข์ก็อย่างนี้ ทางแก้ไขดับทุกข์ก็อย่างนี้

2. กิจญาณ หยั่งรู้สัจจะ คือความหยั่งรู้หน้าที่ที่จะต้องทำคืออริยสัจ 4 แต่ละอย่างว่า ทุกข์ควรกำหนดรู้ สมุทัยควรละเสีย เป็นต้น

3. กตญาณ หยั่งรู้การอันทำแล้ว คือความหยั่งรู้ว่ากิจจะต้องทำในอริยสัจ 4 แต่ละอย่างนั้น ได้ทำเสร็จแล้ว คือรู้ว่า ทุกข์ควรกำหนดรู้ ก็ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยควรละ ก็ได้ละแล้ว นิโรธควรทำให้แจ้งก็ได้ประจักษ์แจ้งแล้ว มรรคควรปฏิบัติ ก็ได้ปฏิบัติแล้ว

ปริวัฏ หรือวน 3 รอบ นี้ เป็นไปในอริยสัจ 4 ความทุกข์ จึงรวมเป็น ญาณทัสสนะ เรียกเป็นคำศัพท์ว่า มีอาการ 12 คือ 12 รายการนั่นเอง พระพุทธเจ้าทรงมีญาณทัสสนะตามความเป็นจริงในอริยสัจ 4 ครบปริวัฏ 3 มีอาการ 12 คือ ได้ความรู้แจ้งครบ 12 รายการแล้ว จึงปฏิญาณพระองค์ได้ว่า ทรงบรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว...

ความหมายของจักรในเชิงคำสั่งสอนให้ปฏิบัติ เพื่อขัดเกลาจิตใจ คือ การบริจาทาน หมายถึง การหมั่นเวียนของการให้เพื่อกำจัดกิเลส การให้เป็นการป้องกันการขาดแคลนของมนุษย์ ให้มีความสมบูรณ์ ให้หลุดพ้นจากกิเลสต้นหา การรู้เท่าทันว่าโลกเป็นมายา และการเข้าถึงปรินิพพาน รูปธรรมจักร เป็นสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาอย่างหนึ่งที่พบแพร่หลายอยู่โดยทั่วไป ในอารยธรรมทวารวดี ดังมีหลักฐานว่า “ธรรมจักรกับกวางหมอบเป็นเครื่องหมายของการประกาศพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการแสดงปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี” (ศักดิ์ชัย สายสิงห์ 2547: 241) นอกจากนี้ ยังมีหลักฐานทางโบราณคดี ปรากฏรูปจักรเป็นภาพสลักหินที่เมืองสาญจี อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 6 ในแคว้นอานธระ ทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศอินเดีย เป็นรูป “รอยพระพุทธบาท มีสัญลักษณ์ รูปจักร อันหมายถึง พระธรรมจักร ที่ปรากฏอยู่กลางฝ่าพระบาททั้งสองเป็นเครื่องหมายแทนองค์พระพุทธเจ้า ในสถานะอันเป็นรูปปรากฏของสังขาร และแกนกลางของจักรวาล” (นันทนา ชุติวังศ์ 2533: 14) ในหนังสือไตรภูมิพระร่วง ของพระมหาธรรมราชาลิไท สมัยสุโขทัย ได้กล่าวถึงจักรแก้วคู่บารมีของพระยาจักรพรรดิราช หมายถึง จักรของพระราชผู้ยิ่งใหญ่ ว่า “จักรแก้ว หรือ จักรรัตน์ จมอยู่ใต้ท้องทะเลลึก 84,000 โยชน์ เมื่อเกิดพระยาจักรพรรดิราช จักรแก้วซึ่งเป็นคู่บุญบารมี และจมอยู่ในมหาสมุทรจะผุดขึ้นมาจากท้องทะเล พุ่งขึ้นไปในอากาศ เกิดเป็นแสงส่องอั่งดงมาบนบพระยาจักรพรรดิราชจะเสด็จปราบปรามทวีปทั้งสี่ โดยอาศัยจักรแก้วนี้เป็นอำนาจและประทานโอวาทให้ชาวทวีปเหล่านั้นประพฤติตั้งอยู่ในคุณงามความดี แล้วจึงเสด็จกลับพระนคร” (ศ. พินิจจันทร์ 2523: 344-345)

นอกจากนี้ จักร อันหมายถึง เครื่องส่งเสริมผู้ประพฤดีประพฤดิชอบให้หลุดพ้นจากกิเลสต้นหา ปลูกกระตุ้น โพรจิตที่หลับใหลให้ตื่นขึ้นมาพบทางสว่างแห่งปัญญาได้รับความรู้ในสังขารมีแต่ความสุขความเจริญก้าวหน้าแล้ว จักรที่มีความหมายถึงอาวุธยังมีจักรอันเป็นเครื่องลงโทษ ผู้ประพฤติทุจริตผิดศีลธรรม ที่ได้รับแต่ความทุกข์ ความเดือดร้อน เช่น “จักรที่หมายถึง สายฟ้า เรียกว่า อสนิจักร และจักรที่หมายถึง เครื่องประหารชีวิต เรียกว่า ปหณจักร หรือ กงจักรและจักรที่หมายถึง จักรกรด ที่เรียกว่า ชูรจักร” (ศ. พินิจจันทร์ 2523: 244)

จักร เรียกตามคำในภาษาสันสกฤตว่า “จก” คือ กงอาวุธ มีฐานกลมแบน มีช่อง 4 เหลี่ยมเจาะอยู่ที่ศูนย์กลาง 1 ช่อง มีสี่เขี้ยว เหมือนน้ำคราม มีความกลมโดยรอบยาว 2 คืบ แต่ในตำราศุกรนิติศาสตร์ หรือ นิติสารของพระศุกรอาจารย์ กล่าวถึงลักษณะจักรว่า “กลมโดยรอบ ถึง 10 ศอก มีกริยาเล่นหมุนไปได้ 5 อย่าง อีกนัยหนึ่งว่ามิกิยาเล่นหมุนไปได้ 7 ประการ” (ย.อ. เจริญ 2548: 46)

ในตำรามุกดาวิชัย และมันตระมุกดาวิชัย ของอินคุโบราณ ว่าด้วยวิธีจัดเครื่องศาสตราวุธเป็นแผนกและชนิดต่าง ๆ ตามบัญชีโสปะสำหรับอาวุธมีปรากฏรายชื่อว่า

“ทัณฑจักร คือ จักรลงทัณฑ์ ธรรมจักร คือ จักรพระธรรม กาละจักร คือ จักรพระกาล อินทรจักร คือ จักรพระอินทร์ กล่าวกันว่าจักรสี่ใบมาแต่แสงอันร้อนแรงของพระอาทิตย์ เป็นอาวุธสำหรับ พุ่งยิง ขว้าง ทิ้ง โยน ด้วยการกระทำให้หลุดพ้นไปจากมือ ผู้ถืออย่างเดียว มีกำลังประหารเข้าที่ หมายได้ และเป็นอาวุธที่ผู้ถือใช้ได้ด้วยอำนาจ เวทมนต์ ซึ่งเป็นเครื่องประหารมีฤทธิ์แรงกว่า อาวุธอื่น ๆ ทั้งปวง ถือเป็นอาวุธศักดิ์สิทธิ์ ไม่มีมนุษย์หรือเทพดา จะสามารถปราบปราม ห้าม ยึดไว้ได้ เรียกว่า วิศณุจักร หรือ จักรนารายณ์” (ย.อ. เจริญ 2548: 65)

“จักร” หมายถึง กระบวนการรอบ อาทิ ในคำราพิชัยสงครามสุภรณิศาสตร์ บท ที่ว่าด้วยกองทัพและลักษณะพลรบ แบบอย่างจะทำศึกสงคราม การยาตราทัพ และประพจน์อุบายต่อ บัณฑิตไมตรี และเป็นข้าศึกต่อกัน ได้กล่าวถึงจักรเป็นยุทธศาสตร์การรบว่า “ในรูปแบบของการ จัดกระบวนการรบเป็นกลพยุหะ รูปแบบ “จักระพยุหะ” ซึ่งเป็นการจัดกระบวนการทัพพื้นฐานเป็น กงจักร มีทางเดินเข้าออกได้ทางเดียวมีขดแปดขด เป็นรูปแฉ่งแรงโดยรอบทุกด้าน” (ย.อ. เจริญ 2548: 136)

จากหลักฐานที่ปรากฏ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญถึงคติความเชื่อของรูปจักรได้ถูก นำมาใช้เป็นสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์มาตั้งแต่สมัยโบราณครั้งพุทธกาล เป็นสัญลักษณ์ของการ ปฐมเทศนา และรวมความถึงการประกาศพุทธศาสนาตามหลักฐานทางโบราณคดี “สันนิษฐานได้ว่า ธรรมจักรที่พบในประเทศไทย เข้ามาตั้งแต่สมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งสัมพันธ์กับตำนานที่ กล่าวถึงพระเจ้าอโศกได้ส่งสมณฑูต คือ พระโสณะและพระอุตตระเข้ามาเผยแผ่พุทธศาสนาในดินแดน สุวรรณภูมิ” (ศักดิ์ชัย สายสิงห์ 2547: 243) ดังนั้นตราจักรจึงถูกใช้ประทับบนเงินพดด้วงมาแต่สมัย สุโขทัย สมัยอยุธยา มีลักษณะเป็นธรรมจักร ตามที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า “คงหมายถึงกรุงศรีอยุธยาเป็นที่สถิตของสมเด็จพระรามธิบดี” (สำนักเลขาธิการ คณะรัฐมนตรี สำนักนายกรัฐมนตรี 2538: 18) จักรแสดงถึงอำนาจในขอบเขตอาณาจักร หมายถึง พลังแห่งการสร้างสรรค์ให้ขับเคลื่อนไปข้างหน้า รวมทั้งยังหมายถึงพระธรรมหรืออีกนัยหนึ่ง หมายถึงพระมหากษัตริย์ เป็นผู้แทนของพระพุทธเจ้า

“พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ทรงสร้างตราจักร ขึ้นเป็นพระราช สัญลักษณ์ เนื่องจากทรงพระราชดำริว่า สมเด็จพระปฐมบรมราชชนกทรงมีตำแหน่งเป็นพระยาจักรี เมืองพิษณุโลก และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ก็ได้รับสถาปนาเป็นเจ้าพระยา จักรีในสมัยกรุงธนบุรี จึงทรงนำมาเป็นนิมิตหมายสร้างดวงจักรและตรีศูลขึ้นเป็นพระราชสัญลักษณ์ และตราประจำพระบรมราชวงศ์จักรี แล้วนำเข้ามาฉกฉวยใช้ในการประกอบพระราชพิธีปราบดาภิเษก ของพระองค์และพระราชพิธีบรมราชาภิเษกรัชกาลต่อ ๆ มา จัดอยู่ในชุดพระแสงอัญญาวุธ ซึ่งหมายถึง

อาวุธ 8 อย่าง ประกอบด้วยพระแสงหอกไชย พระแสงดาบเขลย พระแสงตรีศูล พระแสงจักร⁸⁵ พระแสงดาบเขน (หรือดาบโล่) พระแสงธนู พระแสงของ้าวแสนพลพ่าย และพระแสงปืนข้ามแม่น้ำสะโตง” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (จำ บุนนาค) 2526: 59)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (2521: 14) ทรงบันทึกความรู้เรื่องจักรเอาไว้ว่า

“พระแสงจักรซึ่งมีตัวจริงอยู่นั้นทำในรัชกาลที่หนึ่ง ทำเพื่อให้มีให้ต้องตามโบราณโบรมโราณเท่านั้น มีอยู่อันเดียว จัดว่าเป็นของทำเล่น คำว่าจักร ก็แปลว่าวงกลมๆ อะไรที่เป็นวงกลมๆ หรือไม่สู้กลมก็เรียกว่าจักรทั้งนั้น พระแสงจักรเป็นจักรราช ทำกันอยู่เป็นสองอย่าง เลื่อยวงเดือนก็มีเป็นคมเกลี้ยงดูฉาบก็มี ก่อนจะทำเป็นอย่างใด คงอะอะกันมาก ในที่สุดก็ทำเหล็กเป็นวงกลมเกลี้ยงเหมือนฉาบ แล้วมีลายคร่ำทอง ข้างในเป็นพื้นเลื่อย แปลว่าเอาเสียทั้งสองอย่าง จะทำอะไรก็ได้ ความจริงไม่ได้ใช้ นอกจากเป็นพิธีเท่านั้น”

ตราพระแสงจักร สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นตราประจำแผ่นดินปรากฏบนเงินตราทุกชนิดราคา เพื่อแสดงว่าเป็นสัญลักษณ์ของวัตถุ ในรัชกาลที่ 1 ใช้ตราพระแสงจักรเป็นตราประจำแผ่นดิน ทั้งนี้ เห็นได้จากพระราชบัญญัติ ธง ร.ศ.118 ซึ่งกำหนดให้ใช้รูปจักรบนพื้นธงประจำเรือรบของไทย ตั้งแต่วันที่ 1 ธันวาคม ร.ศ.118 ตรงกับ พ.ศ. 2442 ว่า ได้กำหนดรูปสัญลักษณ์เพื่อแสดงถึงอำนาจอธิปไตยของประเทศชาติ ในรูปของจักร ว่า

“ธงอันเปนสำคัญเครื่องหมายแห่งสยามประเทศนี้แต่ก่อนมาใช้ผ้าสีแดงเกลี้ยง ครั้นถึงในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ทรงพระราชดำริเห็นว่า เรือหลวงกับเรือราษฎรควรมีเครื่องหมายสำคัญให้เห็นต่างกัน จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งให้บรรดาเรือหลวงทั้งปวง ทำรูปจักรอันเป็นนามสัญญาพระบรมราชวงศ์แห่งพระองค์ลงไว้ในกลางธงพื้นแดงนั้นเปนเครื่องหมายใช้ในเรือหลวง” (พระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม (พ.ร.บ. ธง) ร.ศ. 118)

และตราพระแสงจักรจึงถูกใช้เป็นตราประจำแผ่นดินบนเงินตรา ทั้งพดด้วงและเหรียญกษาปณ์ ติดต่อมาจนถึง พ.ศ. 2482 ซึ่งปรากฏบนเหรียญกษาปณ์ทองแดงมีรูกลาง ชนิดราคา 1 สตางค์ เป็นรุ่นสุดท้าย ซึ่งลักษณะในพระแสงจักรมี 3 แบบ คือ เป็นกลีบ 8 กลีบ เวียนขวา เป็นจุด 8 จุด เวียนขวา เป็นแฉก 10 แฉก เวียนขวา

⁸⁵ ทำด้วยเหล็กผสม มีเส้นผ่าศูนย์กลาง 17.5 เซนติเมตร คร่ำทองเป็นลายจักร ที่คมของจักรเลี่ยมทองโดยรอบและถอดขอบที่เหลี่ยมออกได้



จักร 8 กลีบ



จักร 8 จุด



จักร 10 แฉก

ภาพที่ 4.13 ตราจักรในรูปแบบต่างๆ สมัยรัตนโกสินทร์

ที่มา : นวรัตน์ เลชะกุล (2542) “เบ็ญ บาท กษาปณ์ แบงก์” กรุงเทพมหานคร สารคดี หน้า 47

พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวถึงเรื่องจักรในศาสนาพราหมณ์ที่เป็นอาวุธ ของพระนารายณ์ ชื่อ จักรสุทรรศน์ หรือรัชนีกร มีเรื่องเล่าในมหากาพย์ ใจความว่า “ครั้งหนึ่งพระวิษณุ ซึ่งเป็นปางที่ 8 กฤษณาวตาร เป็นพระกฤษณะ ไปเยี่ยมท้าวยวชิรเสฐียร และป้าชานพกุมารในนครอินทรปรสต์ พระอรชุนได้ชวนพระกฤษณะไปเที่ยวไล่สัตว์ในป่าชานพ ซึ่งอยู่ริมนครนั้น เผอิญในเวลานั้นพระเพลิงกำลังปรารถนาจะกินป่าชานพ แต่พระอินทร์ไม่ยอม จึงเกิดวิวาทกัน พระกฤษณะกับอรชุนเข้าข้างพระเพลิง ๆ จึงชนะได้กินป่าตามปรารถนา พระเพลิงจึงให้จักรวัชรนากรกับคชาเกาโมทกัแต่พระกฤษณะเป็นบำเหน็จ” (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า) 2547: 26)

จากเรื่องราวของจักรจะเห็นได้ว่าเทพเทวดาในลัทธิพราหมณ์ ได้มีอิทธิพลต่อแนวความคิดของคนในสังคมไทยในอดีต ที่ถือว่าพระวิษณุ คือ พระเป็นเจ้าองค์หนึ่งอวตารลงมาเป็นกษัตริย์เพื่อปกครองมนุษย์ ดังนั้น พระมหากษัตริย์จึงเปรียบเสมือนสมมุติเทพที่ปกครองโดยใช้หลักทศพิธราชธรรม อีกทั้งเพื่อการฟื้นฟูสภาพจิตใจของผู้คนจากการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยา และเพื่อให้กรุงรัตนโกสินทร์ มีความเจริญรุ่งเรืองเหมือนอย่างกรุงศรีอยุธยาในอดีต จึงได้นำเอาสัญลักษณ์ที่สืบทอดมาแต่อดีตมาใช้ในการสื่อความหมายเป็นพระราชสัญลักษณ์ของราชวงศ์จักรี พระมหากษัตริย์ไทยทรงเป็นสมมุติเทพตามคติความเชื่อ จึงนำเอาจักร ซึ่งเป็นอาวุธของเทพเจ้ามาเป็นสัญลักษณ์ของราชวงศ์จักรี⁸⁶ และใช้ตราจักรประทับด้านบนของเงินพดด้วง ให้หมายถึง ความประสงค์จะประกาศความยิ่งใหญ่ของประเทศไทย ความเจริญรุ่งเรือง ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพย์ความเป็นมงคลของบ้านเมือง ราชวงศ์จักรี และการแผ่ออกไปของพุทธศาสนา จักรได้แสดงออกถึง

⁸⁶ คือนามเดียวกับ “จักริน” แปลว่า ผู้ถือจักรเป็นพระนามของพระนารายณ์

แนวคิดที่เกี่ยวกับพระจักรพรรดิและเป็นผู้ปกครองโดยธรรม เป็น “ซั่มมิโก ซั่มมราชา” หมายความว่า ทรงเป็นพุทธมามกะ พระมหากษัตริย์ที่ปกครองด้วยหลักธรรมของพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังหมายถึงความเป็นเจ้าแผ่นดิน อำนาจ และความยิ่งใหญ่ในทรัพย์โดยชอบธรรม เปรียบประหนึ่งว่า จักรแห่งราชวงศ์จักรี เป็นดั่งเสาหลักของอาณาจักรสยาม

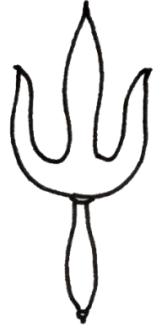
ตราจักรบนเงินพดด้วงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีความหมายว่า เป็นนามของพระบรมราชวงศ์จักรี สืบเนื่องจากพระปฐมบรมราชชนก ทรงมีตำแหน่งเป็นพระยาจักรีเมืองพิษณุโลก ในสมัยอยุธยา และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ได้รับสถาปนาเป็นพระยาจักรีในสมัยกรุงธนบุรี จึงทรงนำมาเป็นนิมิตหมายในการสร้าง “ตราจักร” ขึ้นเป็นพระราชสัญลักษณ์หรือพระตราประจำบรมราชวงศ์จักรี

ในทางพุทธศาสนา จักร หรือ ธรรมจักร อันหมายถึงพลังแห่งธรรม เป็นพลังแห่งการสร้างสรรค์ ขับเคลื่อนไปข้างหน้า ซึ่งพระมหากษัตริย์เป็นดังพระพุทธเจ้า ที่ว่า “ซั่มมิโก ซั่มมราชา” เป็นผู้ปกครองโดยหลักธรรมของพุทธศาสนา ธรรมจักร สัญลักษณ์ของการปฐมเทศนา การค้นพบหลักอริยสัจ 4 ได้ถูกนำมาใช้เป็นแนวคิดในการปกครอง ดังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ตั้งปณิธานว่า จะอุปถัมภ์กษัตริย์พระพุทธศาสนา ตามแนวคิดของพุทธศาสนา ให้พระมหากษัตริย์เป็นดังพระยาจักรพรรดิราช ดังนั้น จักร จึงหมายถึงพระมหากษัตริย์นับถือพุทธศาสนา และปกครองอาณาจักรด้วยอำนาจแห่งธรรม มีความพยายามที่จะสถาปนาตนเป็นพระพุทธเจ้าที่ผู้คนกราบไหว้ตามอิทธิพล “ลัทธิพุทธราชา (BUDDHA-KING) ซึ่งวลี “พระพุทธเจ้าอยู่หัว” เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยายังคงติดมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ และเมื่อรัชกาลที่ 3 ได้สร้างพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ขึ้น 2 องค์ ให้ทรงเครื่องต้นอย่างจักรพรรดิหุ้มทองคำ อุทิศแด่รัชกาลที่ 1 องค์หนึ่ง และรัชกาลที่ 2 อีกองค์หนึ่ง แล้วถวายนามองค์ที่ 1 ว่า พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ และองค์ที่ 2 ว่า พระพุทธเลิศหล้านภาไลย แล้วมีพระราชกำหนดให้เรียกรัชกาลที่ 1 กับรัชกาลที่ 2 ตามนามพระพุทธรูปทั้ง 2 องค์ ตั้งแต่นั้นมา” (จิตร ภูมิศักดิ์ 2547: 24-25) ส่วนจักร ตามแนวความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ ที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทพ อันเป็นตัวแทนของผู้ถือจักร คือ พระนารายณ์ จักรเป็นสัญลักษณ์ของพระนารายณ์ มอบหมายให้พระมหากษัตริย์ เป็นตัวแทนของพระองค์มาปกครองมนุษย์

จักร ในความหมายแห่งสัญลักษณ์ของราชวงศ์จักรี อันเป็นเสาหลัก เป็นอำนาจ และภารกิจของพระมหากษัตริย์จากเทพอันยิ่งใหญ่ ในราชอาณาจักรสยาม

ตราจักร บนเงินพดด้วงในรัชกาลที่ 1 จึงหมายถึงการประกาศอำนาจกษัตริย์ ประกาศความยิ่งใหญ่ในราชอาณาจักรให้ ตราจักรเป็นตราประจำแห่งราชวงศ์จักรี ใช้ประทับด้านบนของเงินพดด้วงทุกรัชกาล ส่วนตราที่ใช้ประทับด้านหน้าของเงินพดด้วงในแต่ละรัชกาลมีหลายรูปแบบ ดังนี้

3.2 ตราตรีศูล



ภาพที่ 4.14 ตราตรีศูล หรือตรากรี

ที่มา : กรมธนารักษ์ (2524) *เหรียญกษาปณ์กรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2525* กรุงเทพมหานคร
 อยู่ในเต็ดโปรดักชั่น หน้า 76

หมายเหตุ : ผู้วิจัยคัดลอกภาพลายเส้นจากภาพถ่าย

ตราตรีศูล เป็นตราตีประทับด้านหน้าของเงินพดด้วงแบบที่ 1 สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

ตราตรีศูลปรากฏเป็นหลักฐานในพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ว่า “เงินตราในรัชกาลที่ 1 เป็นเงินพดด้วงอย่างเดิม แต่แรกใช้ตรารูปจักรดวงหนึ่งรูปกรีดวงหนึ่ง เมื่อบรมราชาภิเษกครั้งหลังโปรดเกล้าให้เปลี่ยนตรารูปกรีดเป็นรูปบัวผัน แต่ตราจักรนั้นคงไว้” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) 2526: 206)

ตราตรีศูลมีคำเรียกหลายชื่อเช่น “ตราตรี หรือตรากรี หมายถึงอาวุธของพระศิวะ มีรูปร่างเป็นสามง่ามมีกรอบล้อมรอบ” (ศดับ ชีรบุตร 2524: 54) ตามความหมายของ “ตรีศูล คือ หลาวสามง่ามเป็นศาสตราประจำหัตถ์พระอิศวร” (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542: 431) และได้มีคำอธิบายความเกี่ยวกับคำตรีศูลเอาไว้ว่า “พระอิศวรมีอาวุธเรียกว่า ตรีศูล คือ สามง่าม (ศูล = หลาว หรือ หอกสั้น ; ตรีศูลก็คือหอกสามแฉก)” (จิตร ภูมิศักดิ์ 2547: 58) ตรีศูลเป็นส่วนประกอบหนึ่งในชุดพระแสงอัษฎาวุธ⁸⁷

⁸⁷ หมายถึงอาวุธ 8 อย่าง มีพระแสงหอกเพชรรัตน์ พระแสงดาบชลดย พระแสงตรีศูล พระแสงจักร พระแสงดาบเขน (ดาบโล่) พระแสงธนู พระแสงของง้าวแสนพลพ่าย และพระแสงปืนข้ามแม่น้ำสะโตง

เมื่อครั้งบรมราชาภิเษก สมัยรัชกาลที่ 1 “พระแสงตรีศูลสร้างขึ้นเป็นเครื่องประกอบพระราชสัญลักษณ์ประจำบรมวงศ์จักรี ทำด้วยเหล็กผสม วัตจากปลายด้ามถึงยอดพระแสงองค์กลาง 51 เซนติเมตร ด้ามหุ้มทองคำสลักลายตลอดปลายด้ามฝังทับทิม ที่คอพระแสงองค์กลางหล่อรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ คร่ำลายทอง⁸⁸ ติดตรงกับพระแสงองค์กลางทั้งสองด้าน” (กรมธนารักษ์ 2526: 2)

นอกจากนี้ มีเรื่องราวเกี่ยวกับตรีศูลในคัมภีร์ขนูเพทของฮินดูกล่าวว่า “ตรีศูล คืออาวุธเป็นเครื่องประหารมิให้หลุดพ้นไปจากมือมีชื่อว่า “ปีนาคะ” หมายถึง ตรีศูลมีปลายเป็นสามง่าม ข้างหน้าคมแหลมทำด้วยทองเหลือง มีหัวทำด้วยเหล็ก ยาว 4 ศอก ประดับด้วยภูษามณี ที่คอมีปลอกทองเหลือง ถ้าผู้ถือ กวาดแกว่งไปมาก็สามารถแทงเข้าศึกได้” (ย.อี. เชริน 2548: 52) นอกจากนี้ตรีศูลยังปรากฏในวรรณคดีของไทยเรื่องรามเกียรติ์ ซึ่งตรีศูลเป็นอาวุธคู่กายของหนุมานใช้สู้กับยักษ์ในกรุงบาดาล ดังความตอนหนึ่งว่า

หนุมาน โถมถีบป้อม	พังประตุ หักเฮม
พลยักษ์ศึกคักกรู	จับปล้ำ
ถึงรับจับตรีชู	ฉะฟาด มารแส
ด่านปรักยักษ์ล้มขว้า	กบี่ล่างเรวจร” (พระยาราชสัมภารากร 2473

คำบรรยายได้ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ระเบียงคด ห้องที่ 54)

ตรีศูลเป็นสัญลักษณ์ของพระอิศวร ผู้เป็นเทพที่ยิ่งใหญ่ในศาสนาพราหมณ์ เมื่อพระมหากษัตริย์เป็นองค์สมมุติเทพเป็นตัวแทนของเทพพระอิศวรมาปกครองมนุษย์ ให้สงบสุขร่มเย็นดังศาสนาพุทธ ตรีศูลเป็นภาพแทนพระพุทธรูปเจ้าหรือพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์

การนำเอาตราตรีศูลมาใช้เป็นตราประทับ บนเงินพดด้วงมีความหมายในเชิงนามธรรมให้หมายถึง ความยิ่งใหญ่เกรียงไกรของพระมหากษัตริย์ไทยผู้ทรงมีธรรมที่ปกครองแผ่นดินสยามให้มีความสงบ ร่มเย็น เป็นสุข เป็นพลาณภาพอันศักดิ์สิทธิ์ที่ทวยเทพประทานให้กษัตริย์มาเพื่อปกป้องรักษาประชาชน

⁸⁸ คือการเอาทองหรือเงิน ฝังเป็นลวดลายลงในโลหะ ด้ามและฝักมีดพราหมณ์โบราณนิยมมาก เรียกว่า คร่ำทองคร่ำเงิน

3.3 ตราอุณาโลม



ภาพที่ 4.15 ตราอุณาโลม

ที่มา : กรมธนารักษ์ (2524) *เหรียญกษาปณ์กรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2525* กรุงเทพมหานคร
 อยู่ในเต็ดโปรดักชั่น หน้า 78

หมายเหตุ : ผู้วิจัยคัดลอกภาพลายเส้นจากภาพถ่าย

ตราอุณาโลมเป็นตราประจำรัชกาลที่ 1 ในแบบที่ 2 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ใช้ประทับด้านหน้าของเงินพดด้วงที่ “ทำด้วยโลหะเงิน มี 5 ชนิดราคาคือ บาท กึ่งบาท สลึง เฟื้อง และกึ่งเฟื้อง ผลิตออกใช้เมื่อ พ.ศ.2328 ในคราวบรมราชาภิเษก” (กรมธนารักษ์ 2524: 79) ตราอุณาโลมนี้บางครั้งเรียกว่า “ตรารูปบัวผัน” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) 2526: 206) หรือนิยมเรียกว่าตราบัวอุณาโลม หมายถึง เนตรที่ 3 ของพระอิศวรหรืออาจหมายถึง อุณาโลม คือ พระโลมาระหว่างพระขนงของพระพุทธเจ้า ประวัติของตรานี้ กล่าวไว้ว่า

“ปรากฏเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกตั้งราชวงศ์จักรีขึ้นใหม่เรียบร้อยแล้ว พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าลา พระอนุชาต่างพระมารดาได้อัญเชิญพระบรมอัฐิ สมเด็จพระชนกนาถและพระมหาสังข์อุตราวัฏ เลี่ยมทองคำของเดิมสมัยกรุงศรีอยุธยามาทูลเกล้าฯ ถวายทรงพอพระราชหฤทัยมาก และโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าลาเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าอีกพระองค์หนึ่งและต่อมาได้ทรงกรมเป็นกรมหลวงจักรเจษฎา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้ตราบัวอุณาโลมหรือตราบัวผันเป็นตราประจำรัชกาลตั้งแต่ปราบดาภิเษกใน พ.ศ. 2328 มาจนตลอดรัชกาล ตราบัวอุณาโลมที่ตีประทับบนเงินพดด้วง มีรูปร่างคล้ายสังข์เวียนขวาอยู่ในกรอบมีพื้นลายกนก” (สดับ ธีระบุตร 2524: 44-45)

สังข์เป็นสัญลักษณ์ของน้ำที่มีความเกี่ยวข้องกับความอุดมสมบูรณ์ หมายถึงความมั่งคั่ง เป็นความเชื่อของชาวอินเดียพื้นเมืองเดิม มีเรื่องราวของสังข์และบัวซึ่งเป็นที่มารูปลักษณะของอุณาโลมว่าสังข์และบัวเป็นอาวุธของพระกฤษณะ “ในนารายณ์อวตารปางที่ 8 เป็นกษัตริย์ ครทัง 4 มีของถือต่างๆ กัน คือ “สี่มือถือสังข์จักรทวารณี” สังข์นั้นชื่อ ปาญจะธนะ ซึ่งเรียกตามนามอสูรตนหนึ่งชื่อ ปาญจะชน อสูรตนนี้ได้ลักเอาตัวบุตรแห่งพรหมณ์สานทีปณี ผู้เป็นอาจารย์แห่งพระกฤษณะไป พระกฤษณะตามลงไปพบในมหาสมุทร ปาญจะชนได้เข้าไปอยู่ในเปลือกหอยสังข์ พระกฤษณะฆ่าอสูรแล้วก็เอาเปลือกหอยสังข์นั้นมาใช้เป่าสับไป” (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า) 2547: 17) นอกจากนี้ยังมีเรื่องราวของสังข์ที่เกี่ยวกับเทพผู้มีอำนาจหน้าที่ในการควบคุมดูแลมนุษย์และโลกว่า “โดยเหตุที่พระวิษณุผู้บริหารโลกมักบรรทมหลับ ต่อมาเมื่อโลกเดือดร้อน พระอินทร์จะมาเป่าสังข์เชิญให้อวตารไปปราบยุคเข็ญ” (จิตร ภูมิศักดิ์ 2547: 502) ส่วน “ธรณี” คือ อีกมือหนึ่งของพระกฤษณะมักทำเป็นรูปดอกบัว เพราะดอกบัวเปรียบเสมือนผืนแผ่นดิน ที่ให้ความเจริญงอกงามพืชพันธุ์ธัญญาหาร และรูปลักษณะของบัวมีที่มาจากต้นแบบของธรรมชาติแล้ว คล้ายรูปทรงที่เป็นมงคลของศิลปะไทย “ลายกลีบบัวในศิลปะของดินแดนไทย ได้นำเอารูปบัวมาทำเป็นลวดลายมาตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นสัญลักษณ์แห่งความมีโชค” (สันติ เล็กสุขุม 2547: 64) มีหลักฐานกล่าวถึงลายดอกบัวไว้ว่า ในสมุดไทยซึ่งมีลักษณะพับซ้อนต่อเนื่องกัน มีเนื้อหาเกี่ยวกับด้วยพุทธประวัติ ประกอบด้วยภาพและตัวหนังสืออักษรขอม ภาษาบาลีและภาษาไทย โดยมีการจัดวางภาพอยู่ซ้าย-ขวา และมีอักษรอยู่ตรงกลาง ได้แสดงภาพดอกไม้โดยนักสิทธิ์และเทวดาท่ามกลางอัปสร บริวาร 4 องค์ อยู่ในท่าเหาะหิรสองมือถือช่อดอกไม้ประนมขึ้นเสมอออกด้วยอาภรณ์อบน้อมมุ่งหมายเพื่อบูชาพระเกศธาตุเจดีย์⁸⁹

ตามธรรมเนียมกษัตริย์แต่โบราณ ต้องมีสังข์สำหรับตัว เพื่อใช้เป็นอันตีสัญญาณไพร่พลในการสงคราม จัดเป็นอาวุธอย่างหนึ่งในมงคล 8 ประการ⁹⁰ และถือเป็นของสำคัญสำหรับบ้านเมืองเพื่อใช้ในพิธีการต่าง ๆ เช่น “พระสังข์ทักษิณาวาณ”⁹¹ ที่อยู่ในมั่งสี⁹² ค้ำเหมือนทวย ปักอยู่ที่บุษบกพระแก้วมรกต พระสังข์องค์นี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถวายบูชาไว้เมื่อจะเปลี่ยนเครื่องทรงพระแก้วมรกตตามฤดูกาลก็จะรินพระสุคนธ์⁹³ ลงในพระสังข์ทรงพระแก้วมรกต” (สมบัติ พลายน้อย 2541: 270) นอกจากนี้ สังข์มีความหมายอันสำคัญ คือ การรดน้ำเพื่อแต่งตั้งเป็น

⁸⁹ หนังสือสมุดไทยของวัดหัวกระบือ และวัดโฆดทิมธาราม หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร

⁹⁰ สังข์ เป็น 1 ใน 14 อย่าง ของวิเศษจากการกวนน้ำอมฤต ระหว่างเทวดา กับ อสูร

⁹¹ สังข์ที่จะใช้ในงานมงคลต้องเลือกเอาสังข์ชนิดที่มีเกลียวบิดไปทางขวา ถือว่าเป็นมงคล เรียกว่า “สังข์ทักษิณาวาณ” ส่วนสังข์ที่เวียนซ้าย เรียกว่า “สังข์อุตราวาณ”

⁹² พานรองสังข์ จอกหมาก เป็นเครื่องประกอบพานพระศรี ใช้ใส่หมากสด หมากแห้ง จัดอยู่ในหมวดเครื่องอุปโภค ของเครื่องราชอิสริยยศ

⁹³ น้ำเครื่องหอม เช่น น้ำอบ น้ำหอม น้ำปรุง แป้งคัดหน้า แป้งกระแจะ

กษัตริย์ เป็นการยกย่องผู้นำให้มีสถานภาพเป็นพระมหากษัตริย์ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ในวโรกาสที่พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เป็นพระราชพิธีในการสถาปนาให้พระองค์เป็นพระราชธาติบิของราชอาณาจักรโดยสมบูรณ์ ดังหลักฐานกล่าวว่า “เมื่อพราหมณ์ถวายน้ำพระมหาสังข์ทักษิณาวัตร น้ำกลศ ทรงรับมาทรงพระพักตร์และเสวยหน้อยหนึ่ง แล้วผันพระองค์ไปตามทิศอาคเนย์โดยทักษิณาวัฏ ทรงรับน้ำพระพุทธรูป น้ำสังข์ ทั้ง 8 ทิศ แล้วเสด็จพระราชดำเนินมายังพระที่นั่งภัทรบิฐ⁹⁴” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (จำ บุนนาค) 2526: 59)

ทั้งบัวและสังข์จึงมีความสัมพันธ์ทางรูปแบบและความหมายกับอุณาโลม “สังข์ หมายถึงสัญลักษณ์ของความร่ำรวย” (ศักดิ์ชัย สายสิงห์ 2547: 34) เป็นเครื่องนำมาซึ่งความมั่งคั่งและทรัพย์สมบัติ และสังข์เป็นสัญลักษณ์ของน้ำซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งความชุ่มชื้นและความอุดมสมบูรณ์” (ศักดิ์ชัย สายสิงห์ 2547: 265) นอกจากนี้ “ดอกบัวถือเป็นสัญลักษณ์ของน้ำพบทั่วไปในศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย ทั้งในศาสนาพุทธและศาสนาฮินดู โดยมีความหมายสำคัญ คือ การแสดงถึงการกำเนิดอันศักดิ์สิทธิ์ ความอุดมสมบูรณ์ ความบริสุทธิ์ และเป็นสัญลักษณ์ของแสงสว่างแห่งปัญญา ดอกบัวหมายถึงแผ่นดิน หัวน้ำ และธรรม คำว่าธรรมยังให้ความหมายถึงความสงบ มั่นคง ดอกบัวเกี่ยวข้องกับเทพเจ้าและเทวีในศาสนาฮินดูหลายองค์ เช่น พระศรี – ลัก্ষมีหรือเทวีแห่งดอกบัว พระพรหมเป็นเทพเจ้าที่ประทับบนดอกบัว ทรงมีกำเนิดจากพระนาภีของพระนารายณ์เมื่อครั้งสร้างโลก เป็นต้น” (อนันต์ กลิ่นโพธิ์กลับ 2550: 70) หากจะได้พิจารณาถึงรูปแบบของตราสัญลักษณ์ที่มาของอุณาโลม รูปลักษณะของรูปสัญลักษณ์ อุณาโลมมีอักษร “อุ” เขียนอยู่ใต้เส้นสามเส้นเน้นรูปโค้งเกลียวกันหอย ล้อมรอบด้วยกลีบบัว เป็นเครื่องหมาย “โอม” แฝงอยู่ในรูปหอยสังข์ อันแสดงถึงความหมายอันเป็นมงคลเป็นที่รวมแห่งความเจริญหรือคุณงามความดี ด้วยคำว่าโอม รูปอักษร “อุ” เป็นคำภาษาบาลี เป็นคำย่อที่ใช้กล่าวนามเทพเจ้าองค์หนึ่งของพราหมณ์ คือ พระวิษณุ และเป็นที่มาของ คำว่า “โอมการ” คือ

“โองการ เป็นคำภาษาบาลี มาจากภาษาสันสกฤตว่า โอมการ หมายถึงอักษรโอม คือ คำย่อที่ใช้กล่าวนำในการสวดสาธยายมนต์ของพวกพราหมณ์ อธิบายว่าย่อมาจากชื่อเทพเจ้าทั้งสามของพราหมณ์ นั่นคือ ศิวะ (อะ) วิษณุ (อุ) และพรหม (มะ) เมื่อรวบเสียงทั้งสาม อะ อุ มะ เข้าด้วยกันดังที่เรียกว่า สนิธิ ก็ได้เสียงเป็น “โอม” โองการที่ใช้ในภาษาไทยนั้น หมายถึงคำอันศักดิ์สิทธิ์ และเมื่อกล่าวถึงคำของกษัตริย์ ก็จะเรียกว่า พระราชโองการ หรือพระบรมราชโองการ ซึ่งเป็นการยกย่องกษัตริย์ขึ้นเป็นท้าว ตามคติของลัทธิเทวราช” (จิตร ภูมิศักดิ์ 2547: 3-4)

และความตามแนวคิดของพุทธศาสนา มีคำอธิบายว่า “อะ อุ มะ รวมกันเป็น โอม อะ ย่อมาจาก อร ห์ อุ ย่อมาจาก อุตตมธมมและ มะ ย่อมาจากมหาสง โอมจึงเป็นคำศักดิ์สิทธิ์ กล่าวโอมคำเดียว

⁹⁴ ประดิษฐานอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของพระที่นั่งไพศาลทักษิณ เป็นที่นั่งสำหรับพระมหากษัตริย์ประทับนั่งรับเครื่องราชกกุธภัณฑ์ เครื่องราชูปโภค พระแสงราชศาสตราวุธ และพระแสงอัญญาวุธ มีลักษณะพิเศษของพระที่นั่งองค์นี้คือการปูลาดด้วยแผ่นทองคำเขียนรูปราชสีห์ด้วยชาครุฑ ซึ่งเชื่อว่าแต่เดิมใช้หนังราชสีห์จริง ๆ มาปูลาด มาเปลี่ยนแปลงเป็นแผ่นทองคำ เขียนรูปราชสีห์ เมื่อปลายอยุธยาเป็นต้นมา ความเชื่อโบราณถือว่าราชสีห์เป็นสัตว์มีพลังอำนาจเหนือสัตว์ทั้งหลาย

ก็เท่ากับได้รำลึกถึงพระเจ้าทุกองค์ โอมจึงเป็นคำวิเศษ เป็นเทพเจ้าแห่งการสร้าง (พระพรหมสร้างโลก) เป็นเจ้าแห่งความรู้ กำลังและทุกๆ สิ่ง” (จิตร ภูมิศักดิ์ 2547: 427-428)

สัญลักษณ์ของตราบัวอุณาโลมที่ตีประทับด้านหน้าเงินพดด้วงในรัชกาลที่ 1 นี้ รูปร่างคล้ายสังข์เวียนขวาอยู่ในกรอบสี่เหลี่ยมคระหนกรูปบัว ที่หมายถึงแผ่นดิน มีรูปอักขระ “อุ” หมายถึงพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นผู้แทนของเทพเจ้า อยู่กลางกลีบบัว คือกลางแผ่นดินที่มีความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ ดังนั้น ตราบัวผ้น หรือตราบัวอุณาโลมจึงมีความหมายถึงพระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมุติเทพ มาปกครองแผ่นดินด้วยทศพิธราชธรรม โดยมีความหมายสำคัญคือการกำเนิดอันศักดิ์สิทธิ์ ความอุดมสมบูรณ์ ความบริสุทธิ์ และเป็นสัญลักษณ์ของแสงสว่างแห่งปัญญา การมุ่งไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองและการที่พระมหากษัตริย์ทรงใช้ตราอุณาโลมเป็นสัญลักษณ์คงมีความหมายถึงความมั่นคงในสถาบันพระมหากษัตริย์ แห่งราชวงศ์จักรี

สรุป เงินพดด้วงในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกใช้ตราตรีในระยแรก เป็นตราตรีสุด อันเป็นอาวุธของพระอิศวร หมายถึง พระองค์ทรงเป็นตัวแทนของเทพมาปกครองเมือง เมื่อบรมราชาภิเษกแล้วใช้ตราอุณาโลม หมายถึงตัวแทนของเทพเจ้ามาเป็นผู้ปกครองแผ่นดินที่อุดมสมบูรณ์โดยธรรม

3.4 ตราครุฑยุคนาค



ภาพที่ 4.16 ตราครุฑยุคนาค

ที่มา : กรมธนารักษ์ (2524) *เหรียญกษาปณ์กรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2525* กรุงเทพมหานคร
 อยู่ในเต็ดโปรดักชั่น หน้า 82

หมายเหตุ : ผู้วิจัยคัดลอกภาพลายเส้นจากภาพถ่าย

เป็นตราประจำรัชกาลในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 (พ.ศ. 2352-2367) ใช้ประทับด้านหน้าของ เงินพดด้วง “ตราพระแสงจักร-ครุฑ มี 4 ชนิด ราคาคือบาท กึ่งบาท สลึง เฟื้อง ผลิตออกใช้เมื่อ พ.ศ. 2352” (กรมธนารักษ์ 2524: 83)

สัญลักษณ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นรูปครุฑยุดนาค มีความหมายสืบเนื่องในพระนามเดิมว่าพระองค์เจ้าชาย “ฉิม” อันหมายถึงฉิมพลีซึ่งเป็นวิมานของพระยาครุฑ⁹⁵ ดังนั้นจึงทรงเอารูปครุฑเป็นเครื่องหมายประจำรัชกาล แต่มีความเห็นอีกรูปแบบหนึ่งที่ว่า พระมหากษัตริย์ในแต่ละราชวงศ์ ถ้าเป็นองค์ที่ 1 ก็จะใช้สัญลักษณ์ของพระศิวะ ซึ่งรัชกาลที่ 1 ทรงใช้อุณาโลมซึ่งเป็นดาที่ชนพระนลาศ ส่วนรัชกาลที่ 2 เอาสัญลักษณ์พระนารายณ์ที่ทรงครุฑเป็นพาหนะ จึงได้นำครุฑมาเป็นสัญลักษณ์ของลัญจกรประจำรัชกาล

มีเรื่องราว ที่กล่าวถึงพญาครุฑตามตำนานของศาสนาพราหมณ์ผู้นับถือพระนารายณ์ เป็นใหญ่ว่า

“พระกศปประชาบดีมีชายาหลายนาง นางวิณะตาหนึ่ง นางกัทรุหนึ่ง ทั้งสองเป็นที่นั่งกัน นางวิณะตานี้เป็นมารดาของพญาครุฑกับพระอรุณ ส่วนนางกัทรุเป็นมารดาแห่งนาคทั้งหลาย นางทั้งสองไม่ชอบกัน และลูกต่อลูกก็เป็นอริกันด้วย สาเหตุที่จะวิวาทกันใหญ่นั้น คือ สองนางเกิดเถียงกันขึ้นถึงเรื่อง สิม่า ซึ่งพูดขึ้นมาจากเกษียรสมุทรเมื่อครั้งกวณอมฤต ถึงแก่ทำพนันกันว่า ถ้าใครแพ้ต้องยอมเป็นทาสี เถอญนางวิณะตาแพ้ จึงต้องเป็นทาสีให้นางกัทรุและนาคผู้เป็นลูก ใช้ ในมหาภารตมีเรื่องราวพิสดารกล่าวด้วยการที่พญาครุฑ ได้ช่วยมารดาให้พ้นจากผู้รับใช้ว่า “เนื่องด้วยเหล่านาคมีความปรารถนาที่จะได้กินน้ำอมฤต เพื่อจะได้ไม่ตาย จึงตั้งข้อสัญญาไว้ว่า ถ้าพญาครุฑไปเอาพระจันทร์ ซึ่งมีน้ำอมฤตอยู่เป็นบ่อ ๆ นั้นมาให้เป็นค่าไถ่จึงปล่อยตัวนางวิณะตาให้พ้นจากความเป็นกรรมกร พญาครุฑรับคำแล้วก็ไปหามารดา เพื่อขอเสียบึง ไปกินในกลางทาง นางก็สอนว่าให้ไปเที่ยวหากินตามฝั่งมหาสมุทร แต่กำชับว่าให้ระวังอย่ากินพราหมณ์ ให้กินแต่ผู้ประกอบมิจฉาชีพ มีชาวประมง เป็นต้น พญาครุฑรับคำมารดาแล้วก็ลาไป จนถึงที่แห่งหนึ่ง เป็นหมู่บ้านชาวประมง พญาครุฑก็สุดเอาบ้านเรือน ต้นไม้ ปศุสัตว์ มนุษย์ และของอื่น ๆ ในที่นั้นกินเข้าไปหมดแต่ในหมู่คนที่อยู่นั้นเผลอมีพราหมณ์อยู่คนหนึ่ง ซึ่งพอพญาครุฑกลืนเข้าไป แล้วรู้สึกแสบร้อนเป็นกำลัง รู้ได้ว่ากลืนพราหมณ์เข้าไปแล้วจึงบอกแก่พราหมณ์ว่าให้ออกมาเสีย

⁹⁵ ครุฑ ลักษณะเป็นนักษัตรหนึ่ง มีศีรษะ ปีก เด็บ และปากเป็นนคอินทรีย์ ลำตัวเป็นมนุษย์ มีกล่าวถึงในไตรภูมิ พระร่วง ซึ่งกล่าวว่า

“บรรดาสัตว์เดรัจฉานเหล่านี้ ได้แก่ ครุฑ นาค สิงห์ ช้าง ม้า วัว ควาย เนื้อ เป็ด ห่าน ไก่ และนก เป็นต้น”

ครุฑเป็นสัตว์ที่อยู่ในป่าหิมพานต์ มีฤทธิ์มาก สามารถเนรมิตคนได้ จึงได้ชื่อว่า “เทพโยนิ” อยู่ที่เชิงเขาพระสุเมรุ มีสระใหญ่ชื่อ “ฉิมพลี” กว้าง 500 โยชน์ มีต้นจิวขึ้นเป็นป่าล้อมรอบ และมีต้นจิวใหญ่อยู่ต้นหนึ่งขนาดเท่าต้นไม้ในชมพูทวีป เป็นที่อยู่ของพญาครุฑ พญาครุฑมีร่างกายใหญ่โตมากถึง 150 โยชน์ ปีกยาวข้างละ 150 โยชน์ หางยาว 60 โยชน์ คอยาว 30 โยชน์ ปากยาว 9 โยชน์ เท้าทั้งสองข้างยาว 12 โยชน์ เมื่อครุฑกางปีกเต็มที่บินในอากาศจะยาวถึง 700 โยชน์ เวลาเหยียดปีกเต็มที่จะได้ถึง 800 โยชน์ ครุฑมีร่างกายแข็งแรงมาก เมื่อเวลาที่ครุฑจะจับนาคกลางมหาสมุทร น้ำจะแยกออกเป็นรัศมี 100 โยชน์ ครุฑจะใช้เล็บรัดหางนาค ปล่อยหัวให้ห้อยลง แล้วบินไปยังที่อยู่ของครุฑ และจะกินนาคเป็นอาหาร ครุฑจะมีการเกิดได้ 4 แบบ คือ จากครุฑ จากไข่ จากโคล และเกิดเป็นรูปกายโตใหญ่ในทันที พญาครุฑ เกิดจากครุฑและไข่

ครุฑ หน้าขาว มีกายสีแดง มีลายขมวดกันหอย สวมชฎาพื้นแดงลายทอง รอบคอมีสังวาล มีอตรภักข์ มีรัดประคต นุ่งผ้าโจงกระเบน มีจิบหน้านาง หางเป็นลายกนกซ้อนกันสามชั้น มีมือ 2 มือ เท้า 2 เท้า นิ้วเท้า 4 นิ้ว นิ้วมือ 5 นิ้ว

มีชื่อพญาครุฑ หลายชื่อ เช่น ครุฑมิกา (สัตว์ปีก) ครุฑ (บินอย่างหนัก) กาศยบีและเวณโคย (เหล่ากอกศปและนางวิณะตา) ชคศวร (เจ้าแห่งนค) นาคเนตร (กินนาค) วิษณุรต (ตั้งรพพระวิษณุ) สุบรรณ (มีวรรณสีทอง) สุเรนทรจิต (ผู้ชนะพระอินทร์)

เถิดพราหมณ์ตอบว่ามีภรรยาอยู่คนหนึ่งเป็นลูกสาวชาวประมง ต้องให้นางนั้นออกมาด้วย พราหมณ์จึงจะยอมออกมา พญาครุฑก็ยอมตาม พญาครุฑบินต่อไปจนถึงพระกัศยปผู้เป็นบิดา ซึ่งเป็นดาวสถิตในนภากาศ พระบิดาก็ชี้ทางให้ไปหาอาหารที่ทะเลสาบแห่งหนึ่ง พญาครุฑก็พบ เต่ากับช้าง กำลังต่อสู้กันอยู่ เต่านั้นตัวยาว 80 โยชน์ และช้างยาว 160 โยชน์ พญาครุฑก็รบเต่ากับ ช้างด้วยตีนข้างละอย่าง แล้วบินไปจับบนต้นไม้ต้นหนึ่งสูง 800 โยชน์ แต่ต้นไม้ทนน้าหนักไม่ไหว กิ่งจึงลั่นจะหัก และเผอิญบนคาบต้นไม้ไม่มีพราหมณ์คนรูกำลังประชุมกันบูชายัญอยู่หลาย พันคน พญาครุฑเกรงว่าพราหมณ์จะเป็นอันตรายจึงคาบกิ่งไม้ที่พราหมณ์ประชุมอยู่นั้นด้วยปาก คงถือช้างและเต่าไว้ด้วยตีนและบินไปจนถึงภูเขาแห่งหนึ่ง ในที่ไกลถิ่นมนุษย์ เมื่อวางกิ่งไม้ลง โดยดีแล้ว จึงกินเต่าและช้างได้สะดวก จนในที่สุดจึงบินไปถึงพระจันทร์ ฉวยจับพระจันทร์ได้ แล้วก็เอาซ่อนไว้ใต้ปีกและบินกลับ มาถึงกลางทางพบกับพระอินทร์และทวยเทพ ซึ่งทราบเหตุ ว่าพญาครุฑลักน้ำอมฤตไปได้ เทวดาก็พากันเข้ารบกับพญาครุฑเพื่อชิงเอาน้ำอมฤตคืน แต่พญา ครุฑมีฤทธิ์มากทำลายวัชระของพระอินทร์เสีย แม้แต่พระนารายณ์ก็เอาชนะพญาครุฑไม่ได้ แต่ พญาครุฑจะหนีพระนารายณ์ก็ไม่พ้นเหมือนกัน ในที่สุดจึงตกลงทำสนธิสัญญาเป็นไมตรีต่อกัน พระนารายณ์ประทานพรให้พญาครุฑเป็นอมตะ และสัญญาว่าจะให้นั่ง ณ ที่สูงกว่า ฝ่ายพญา ครุฑยอมเป็นพาหนะแห่งพระนารายณ์ด้วยเหตุนี้พระนารายณ์จึงทรงครุฑ และส่วนพญาครุฑก็ ได้อยู่ในธงที่องครพพระนารายณ์อันเป็นที่นั่งที่สูงกว่าอยู่ในวิมานนิมพลี” (พระบาทสมเด็จพระ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า) 2547: 17-18)

นอกจากนี้ จิตร ภูมิศักดิ์ (2547: 536) ยังได้ให้รายละเอียดของครุฑว่า “รูปร่างลักษณะของพญาครุฑมี ตัวเป็นคนหัวเป็นนกใส่ชฎาหน้าขาว ปีกแดง ขาเป็นนกกเล็บเหมือนเหยี่ยว มีแขนเป็นคน หางเหมือน หางกิ้งกือตัวใหญ่ 50 โยชน์ ปีก หาง แขน ขา นับสิบ ๆ โยชน์”



ครุฑทองคำยาว

ครุฑทองคำสั้น

ครุฑทองคำสี่

ภาพที่ 4.17 ตราครุฑลักษณะต่าง ๆ

ที่มา : กรมธนารักษ์ (2524) *เหรียญกษาปณ์กรุงรัตน โกสินทร์ พ.ศ. 2325-2525* กรุงเทพมหานคร
 อยู่ในชุดโปรดักชั่น หน้า 80-82

ตราครุฑบนเงินพดด้วงมีหลาย รูปแบบ คือ “เหมือนตราครุฑในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์แบบหนึ่งเป็นครุฑยืนกางขาางแขนชูมือขึ้น อยู่ในกรอบ พื้นมีลายกนกเล็กน้อย เรียกกันว่า “ครุฑอกยาว” อีกแบบหนึ่งเป็นรูปคล้ายครุฑหรือ คูคล้ายรูปกากะบาด มีจุดเป็นสี่ระยะ ข้างลำตัวและระหว่างขามีจุดอยู่ในกรอบ เรียกว่า “ครุฑสั้น”

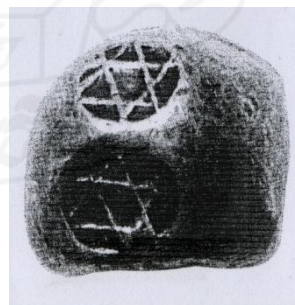
นอกจากนี้ยังมีพดด้วงที่ระลึก ตราพระแสงจักรครุฑเสี้ยว ประทับตราครุฑเสี้ยว ด้านหน้า เป็นพดด้วงทำด้วยโลหะเงิน มีชนิดราคาเดียว คือ สิบสลึง (ตำลึงเงิน) ผลิตเพื่อพระราชทานเป็นที่ระลึกในงานพระเมรุพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อวันที่ 29 เมษายน พ.ศ. 2368” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ 2504: 22)

ตราครุฑเสี้ยวมีรูปแบบแตกต่างกัน 4 ลักษณะ ดังนี้

- “1. ตัวนาคสั้น มือครุฑจับที่ปลายหางนาค
2. ตัวนาคยาว หางนาคเลยมือครุฑขึ้นไป เท้าครุฑเหยียบหัวนาค
3. ตัวนาคยาว หางนาคเลยมือครุฑขึ้นไป หัวนาคอยู่บนเท้าครุฑ
4. ตัวนาคยาวติดต่อกับหางซึ่งเลยมือครุฑขึ้นไป หัวนาคอยู่บนเท้าครุฑ” (กรมธนารักษ์ 2524: 91)

สัญลักษณ์และความหมาย เครื่องหมายรูปครุฑนี้ เป็นพระราชสัญลักษณ์ประจำแผ่นดินไทย มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีแล้ว มีความหมายถึงพระนารายณ์ ซึ่งเป็น 1 ใน 3 เทพเจ้าองค์สำคัญของศาสนาพราหมณ์ มีหน้าที่ปกครอง 3 โลก เมื่อโลกเกิดยุคเชษฐ พระนารายณ์ก็จะอวตารลงมาปราบยุคเข็ญนั้น โดยที่ไทยรับความเชื่อทางการเมืองและการปกครองและระบบความเชื่อนี้มาจากอินเดีย กษัตริย์เป็นสมมุติเทพมีการนำเอาพาหนะประจำองค์พระนารายณ์ คือครุฑมาเป็นสัญลักษณ์ใช้ประทับบนเงินพดด้วงซึ่งหมายถึงแผ่นดินของพระมหากษัตริย์ผู้เป็นตัวแทนของพระนารายณ์ ผู้เป็นเทพอันยิ่งใหญ่มาปกครองแผ่นดินให้ประชาชนมีความผาสุกร่มเย็น

3.5 ตราเฉลว



ภาพที่ 4.18 ตราเฉลว

ที่มา : กรมธนารักษ์ (2524) *เหรียญกษาปณ์กรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2525* กรุงเทพมหานคร
อยู่ในเต็คโปรดักชั่น หน้า 108

หมายเหตุ : ผู้วิจัยคัดลอกภาพลายเส้นจากภาพถ่าย

ตราเฉลว เป็นตราประทับบนเงินพดด้วงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 มีเหตุการณ์เกี่ยวข้องกับตราเฉลว ในระหว่างปี พ.ศ. 2365-2366 ได้เกิดโรคระบาดขึ้น มีผู้คนล้มตายมากกว่าสามหมื่นคน ต้องนำศพไปทิ้งนอกกำแพงเมือง ผู้คนหวาดกลัวมาก รัชกาลที่ 2 จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งพระราชพิธีอาพาธพินาศขึ้นและโปรดเกล้าฯ ให้ทำเงินพดด้วงตราเฉลวโปรยทั่วมณฑลพิธี และพระราชทานเป็นเครื่องบำรุงขวัญให้กับประชาชน

เฉลวใช้เป็นตราประทับบนเงินพดด้วงที่ระลึกทั้งด้านบนและด้านหน้าเหมือนกัน ทั้งสองตรา “มีชนิดราคาเดียวคือ ราคาหนึ่งบาท ผิดด้วยโลหะเงิน ออกใช้มาจนถึงรัชกาลที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2393 เพื่อพระราชทานแก่ราษฎรคนละบาท ตั้งแต่วันศุกร์ เดือน 4 แรม 4 ค่ำ ปีมะจอก โทศก จ.ศ. 1212 (พ.ศ. 2393) ซึ่งเป็นระยะเวลาที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรใกล้เสด็จสวรรคตผลิตขึ้นตามคำแนะนำของโอรสหลวงเพื่อไปถวายเป็นเครื่องบูชาให้ยี่ระยะเวลาออกไป” (กรมธนารักษ์ 2524: 109) รูปสัญลักษณ์ของตราเฉลว มีลักษณะเป็นรูปคล้ายสามเหลี่ยมซ้อนเหลื่อมกัน 2 รูป ไม่มีกรอบเฉลวเป็นเครื่องหมายทำด้วยตอกนำมาขัดให้เป็นมุม ตั้งแต่ 5 มุม ขึ้นไป

เรื่องราวของเฉลวซึ่งเป็นความเชื่อในพิธีกรรม วัฒนธรรมประเพณีการปลูกข้าวของสังคมไทย ซึ่งเป็นสังคมเกษตรกรรมที่ให้ความสำคัญและเคารพต่อธรรมชาติ มองธรรมชาติว่า มีจิตวิญญาณไม่ต่างไปจากคน ชาวนาจึงยกย่องนับถือข้าวว่าเป็นของมีคุณ ว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ที่ต้องเคารพศรัทธา และเชื่อว่าในต้นข้าวมีวิญญาณ ดังนั้นหลังเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว จะต้องทำพิธีรับขวัญข้าวพร้อมเครื่องสังเวย อันเชิญแม่โพสพให้สถิตอยู่ในท้องนาและให้ข้าวงอกงามสมบูรณ์องค์ประกอบอันสำคัญของการทำพิธีรับขวัญข้าว คือ ธง กับ เฉลว และเพื่อให้เกิดเป็นสิริมงคลแก่บ้านเมือง สังคมมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย สงบสุข ดังมีหลักฐานได้มีข้อกำหนดที่เกี่ยวข้องกับเฉลว ในกฎหมายตราสามดวงบทพระไอยการลักษณะฝั้วเมีย ว่าด้วยบทลงโทษผู้ประพฤติดิศีลธรรมจากการล่วงประเวณี ว่า “หญิงอันร้ายให้เอา เฉลวปะหน้า ทัดดอกชบาแดงสองหู ร้อยดอกชบามาลัย ไล่ ศิษะ คอ ให้นายจะมองตีมองนำหน้าประจาน 3 วัน” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2, 2537: 206) นอกจากนี้ เรื่อง เฉลว กับดอกชบาแดง ถือได้ว่าเป็นสัญลักษณ์ทางความเชื่อ ที่นำเอาเฉลวปะหน้าและดอกชบาแดงทัดหูผู้หญิงที่ประพฤติดิศีลประเพณีอันดีงามตามที่มีระบุในกฎหมายตราสามดวงกลายเป็นสิ่งที่ถ่ายทอดสืบกันมาในสังคมไทยให้เชื่อว่าเฉลวจะขับไล่สิ่งที่เป็นอัปมงคล เป็นลางร้ายไม่เป็นการดีงาม ดังมีการกล่าวถึงเฉลวว่า

“เรื่องเฉลวหรือตะเหลวนั้น หมายถึง เครื่องจักสานด้วยไม้ไผ่เป็นแฉกๆ บ้าง เป็นตาสี่เหลี่ยมบ้าง มีทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็กพบมากทางภาคเหนือของประเทศไทย ทั้งกลุ่มชนที่อยู่บนที่สูงและพื้นราบ อย่างเช่น พวกอีก้อปักไว้ตรงกับประตูทางเข้าหมู่บ้าน พวกไทยใหญ่ทางแม่ฮ่องสอนคิดไว้หน้าบ้านพร้อมด้วยหญ้าและใบไม้ ๗ ชนิด เพื่อกันผีและความชั่วร้าย ที่จังหวัดสุโขทัยแถวตำบลเมืองเก่าเวลาเผาศพคนตายจะมีคนถือหม้อไฟนำหน้าศพแล้วมีผู้โปรยตะเหลวไปตามทางที่จะไปยังที่เผาศพ ส่วนในภาคกลางนั้นนิยมทำตะเหลวปักไว้กลางนาในตอนทำขวัญข้าว มีการเอาชะลอมใส่ข้าวขมและผลไม้แขวนรวมอยู่ด้วย ส่วนพวกหมอยากลางบ้าน

เวลาต้มยาสมุนไพรนิยมใส่ตะเหลลงไปในหม้อต้มยาด้วย ตะเหลหรือเหลวจึงเป็นสัญลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์ของคนพื้นเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นยันต์อย่างหนึ่งที่เป็นสัญลักษณ์ของจักรวาลก็ได้ เป็นสิ่งที่ปิดเป่าความชั่วร้ายทั้งปวง เป็นสิ่งที่นิยมใช้ในสถานที่และเวลาที่คิดว่าล่อแหลมต่อการคุกคามของสิ่งชั่วร้าย เช่น เวลาข้าวในนาตั้งท้องหรือบริเวณที่เป็นประตูหรือทางผ่าน เป็นต้น” (ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม 2545: 63-64)

ความหมายของสัญลักษณ์ตราเหลวหมายถึงการปกป้องรักษาด้วยวิชาความรู้และสิ่งดีงาม จากอวิชาหรือไสยศาสตร์ หมายถึง การคุ้มครองให้คลาดแคล้วจากสิ่งชั่วร้าย และเกิดแต่สิ่งดีๆ การนำเหลวมาเป็นตราประทับบนเงินพดด้วงจึงหมายความว่า การขจัดภัย บ้านเมืองมีความเป็นปกติสุขรอดพ้นจากสิ่งเลวร้ายทั้งที่มองเห็นและมองไม่เห็น ทั้งให้บังเกิดขึ้นแต่สิ่งดีงาม ดังที่รัชกาลที่ 2 นำมาใส่ในเงินพดด้วง แจกในพิธีอาพาธพินาศ เพื่อขับไล่โรคร้าย

3.6 ตราปราสาท



ภาพที่ 4.19 ตราปราสาท

ที่มา : กรมธนารักษ์ (2524) *เหรียญกษาปณ์กรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2525* กรุงเทพมหานคร
 อยู่ในเต็ดโปรดักชั่น หน้า 86

หมายเหตุ : ผู้วิจัยคัดลอกภาพลายเส้นจากภาพถ่าย

เป็นตราประจำรัชกาล ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2367-2394) ใช้ประทับด้านหน้าเงินพดด้วง “ตราพระแสงจักร-ปราสาทมี 8 ชั้นดราคา คือ ตำลึง กิ่งตำลึง บาท กิ่งบาท เฟือง กิ่งเฟือง ไพ่ ผลิตออกใช้เมื่อ พ.ศ.2367 เป็นเงินพดด้วงที่ทำด้วยโลหะเงิน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผลิตขึ้นใช้เป็นเงินตราหมุนเวียนในรัชกาลของพระองค์” (กรมธนารักษ์ 2524: 89)

พระบรมราชสัญลักษณ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นรูปปราสาทสร้างรูปขึ้นจากพระนามเดิมว่า “ทับ” หมายถึง เรือน หรือที่อยู่ เมื่อเป็นที่ประทับของกษัตริย์ จึงเป็น

ปราสาท แต่ได้สอบถามผู้รู้สายราชินิกุลในรัชกาลที่ 3 (อ้างแล้วหน้า 42) กล่าวว่า รัชกาลที่ 3 มีพระนามเดิมว่า “ทัฬห” ทรงพระราชสมภพเมื่อพระราชบิดา คือ รัชกาลที่ 2 โดยเสด็จไปราชการสงครามพร้อมกับรัชกาลที่ 1 ส่วนรูปปราสาท สันนิษฐานว่า การใช้ตราของกษัตริย์จะถือเอาพระเป็นเจ้าของทั้ง 3 องค์ คือ พระอิสวร พระนารายณ์ และพระพรหม เมื่อรัชกาลที่ 1 ใช้ตราอุณาโลม และรัชกาลที่ 2 ใช้ตราครุฑ ก็เหลือพระพรหมใช้หงส์พินิจของพระพรหม ซึ่งรัชกาลที่ 3 นำมาใช้ไปเป็นตราประจำรัชกาลตามรูปแบบสัญลักษณ์ของตรามีลักษณะ เป็นรูปทรงอาคารสามหลังมียอดแหลมเป็นรูปปราสาท ซึ่งมีคำจำกัดความเอาไว้ว่า “เรือนมียอดเป็นชั้น ๆ สำหรับเป็นที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน หรือ ที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์” (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542: 670) ปราสาทหมายถึงที่ประทับของพระอินทร์เคยมีสัญลักษณ์รูปปราสาทที่ได้ปรากฏหลักฐานเป็นเครื่องหมายแทนพระมหากษัตริย์ บนเหรียญเงินทวารวดีมาก่อนแล้ว คือ

“ศรีวัดสะ สัญลักษณ์นี้หมายถึงปราสาทของศรี โดยมีรูปแบบเป็นเรือนหรืออาคารจำลองมียอดแหลมคล้ายหน้าจั่ว ใช้ในลักษณะของสัญลักษณ์มากกว่ารูปเหมือนจริง สัญลักษณ์นี้มีประกอบเข้าด้วยกันหลายรูปแบบ เช่น เส้นรอบนอกเป็นรูปงูหรือพญานาค นอกนั้นจะประกอบด้วยเครื่องหมายอันเป็นมงคลต่าง ๆ เช่น วัชระ แฉ่ หอยเบี้ย รวม ทั้งฝังแสดงสัญลักษณ์ของจักรวาล เช่น พระอาทิตย์ พระจันทร์ มหาสมุทร เป็นต้น ศรีวัดสะ เป็นเครื่องหมายแทนองค์ของพระศรีหรือลักษมี ในความหมายเดียวกับคชลักษณ์ หรือ อภิเษกของศรี เป็นความมีมงคล และความอุดมสมบูรณ์ของชาวอินเดีย ทั้งพราหมณ์ เช่น และ พุทธ โดยปรากฏที่พระอุระของพระนารายณ์ และพระมหาวิระ (ศาสดาของศาสนาเซ็น)และบนรอยพระพุทธรูปบาท เป็นต้น กษัตริย์อินเดียนิยมใช้สัญลักษณ์นี้ในพิธีราชาภิเษก หมายถึงการเสด็จลงมาของศรี เพื่อแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ และความมั่นคงของอาณาจักร” (ศักดิ์ชัย สายสิงห์ 2547: 365)

ปราสาทหมายถึงที่ประทับของพระอินทร์มาเป็นสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นตัวแทนของพระอินทร์มาปกครองมนุษย์ให้อยู่เย็นเป็นสุข

สรุปได้ว่า รัชกาลที่ 3 ทรงใช้สัญลักษณ์ปราสาทบนเงินพดด้วงสมัยพระองค์ น่าจะมีความหมายถึงตัวพระองค์เป็นกษัตริย์ผู้มีอำนาจของอาณาจักรสยาม และหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดิน

3.7 ตราใบมะตูม



ภาพที่ 4.20 ตราใบมะตูม

ที่มา : กรมธนารักษ์ (2524) *เหรียญกษาปณ์กรุงรัตน โกสินทร์ พ.ศ. 2325-2525* กรุงเทพมหานคร
ยูไนเต็ดโปรดักชั่น หน้า 92

หมายเหตุ : ผู้วิจัยคัดลอกภาพลายเส้นจากภาพถ่าย

ตราใบมะตูม เป็นตราประทับด้านหน้าบนเงินพดด้วงที่ระลึกในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว “ผลิตด้วยโลหะเงินและทองคำ มี 3 ชนิดราคา คือ สลึง เฟื้อง ไพ เพื่อพระราชทานเป็นที่ระลึกในงานพระบรมศพกรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย พระราชชนนี ออกใช้เมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2381” (กรมธนารักษ์ 2524: 93) และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ “ผลิตพดด้วงทองคำตราพระแสงจักร - ตราปราสาทเพื่อพระราชทานเป็นที่ระลึกแก่พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการบริพารตลอดจนผู้ที่เข้าร่วมในงานพระราชพิธี” (กรมธนารักษ์ 2324: 97)

ตราใบมะตูม มีการกล่าวถึงเรื่องราวของใบมะตูม มีพราหมณ์องค์หนึ่งจุดเป็นช่างชื่อ เอกทันต์ มีอิทธิฤทธิ์กำลังมหาศาล ไม่ยอมปฏิบัติกรใด ๆ ตามที่พระนารายณ์มีพระบรมราชโองการ พระนารายณ์ทรงกริ้วมาก จึงเอารุกเจ็ดประการร้ายมนต์ ฟ้าลงที่รอยเท้าอันเป็นทางเดินของช่างเอกทันต์ บางตำราเชื่อว่า ช่างเจรังกี้ ด้วยอำนาจเวทมนต์ทำให้เอกทันต์ปวดศีรษะแทบจะแตกเป็นเจ็ดภาค ทนไม่ได้วิ่งมาด้วยความโกรธและเข้าสู่กับพระนารายณ์ แต่สู้ไม่ได้บ่าหน้าหนีพระนารายณ์จึงทรงบาศผูกมัดเท้าขวา แล้วเอาตรีปักที่พื้นดินแล้วอธิษฐานเป็นต้นมะตูม แล้วเอาปลายบาศวัดผูกไว้กับต้นมะตูม ด้วยเหตุนี้พราหมณ์จึงถือว่า ใบมะตูมเป็นพลังแห่งชัยชนะและเป็นมงคล จึงถวายพระมหากษัตริย์ทรงใช้ในพิธีพระราชทานน้ำสังข์ และถือเป็นพระราชประเพณีดังจะเห็นเป็นตัวอย่างปัจจุบันในกรณีที่ เอกอัครราชทูตไทยรับตำแหน่งเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก่อนไปปฏิบัติหน้าที่ ณ ประเทศต่างๆ จะได้รับการเจิมที่หน้าผาก และรับใบมะตูมมาทัก

ไว้ที่หู เพื่อความเป็นสิริมงคล และหมายถึงการไปปฏิบัติหน้าที่ทางการทูตให้บรรลุความสำเร็จตามความมุ่งหมาย

ลักษณะรูปแบบของตราใบมะตูม เป็นกัลปใบ 5 แฉกในรูปทรงกลมคล้ายดอกไม้บานไม่มีกรอบมีก้านใบชัดเจน

รัชกาลที่ 3 ได้ทำเงินพดด้วงตราใบมะตูมขึ้นเนื่องในพิธีขึ้นปีใหม่ของพราหมณ์ที่เรียกว่าพิธีตรีขัมปวาย หรือพิธีตรีปวาย⁹⁶ ใบมะตูมหรือเวฟุจะเป็นใบไม้ที่ใช้ในการประกอบพิธีมงคลต่าง ๆ โดยเฉพาะในการประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก โดยพราหมณ์จะเป็นผู้มอบให้ผู้เข้ารับน้ำอภิเษกฯ ใช้กันเสนียดจัญไร ขับภูตผีปิศาจได้ และมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อในศาสนาฮินดู หรือพราหมณ์ใศวานิกายที่ถือพระศิวะเป็นใหญ่ เชื่อว่า มะตูมเป็นไม้ศักดิ์สิทธิ์ของพระอิศวร เวลาบูชาพระอิศวรจึงต้องใช้ใบมะตูม นอกจากนี้ ยังเชื่ออีกว่าใบมะตูมมีลักษณะเป็นสามแฉก เป็นเครื่องหมายของตรีมูรติ คือ เทพเจ้าทั้งสามของฮินดูได้แก่ พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ สำหรับทางวิษณุนิกาย ที่นับถือพระวิษณุหรือพระนารายณ์เป็นใหญ่ เชื่อว่าต้นมะตูมเกิดจากตรีอาวุธของพระวิษณุ (พระนารายณ์) เมื่อครั้งที่ทรงไปปราบช้างเอกทนต์

นอกจากนี้ยังมีการใช้ใบมะตูมเพื่อการมงคล เช่น ในวันเตรียมการพระราชพิธีบวงสรวงเทพารักษ์ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 “ทรงสมათานศีลแล้วทรงจุดธูปเทียนบูชาเทวดา พระราชาคณะจัดตำนานประกาศเทวดาเสร็จแล้ว พระมหาราชครูพราหมณ์ถวายน้ำสังข์ ถวายใบมะตูม ทรงทัด แล้วถวายใบสมิท⁹⁷ เพื่อทรงปิดพระเคราะห์” (นายภุชงค์ จันทวิช บรรณาธิการและคณะ 2542: 113) และในปัจจุบันการพระราชพิธีจารึกพระสุพรรณบัฏ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ก่อนการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ได้นำเอาใบมะตูมมาใช้ประกอบพิธีให้มีสิริมงคล มีรายละเอียดว่า

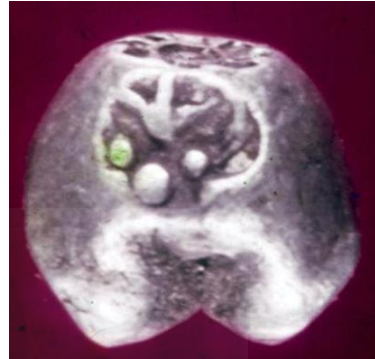
“เมื่อจารึกพระปรมาภิไธย พระบรมราชสมภพและพระราชลัญจกรแล้วเสร็จ พระราชครูวามเทพมุนี (สวาสดี รังสิพราหมณกุล) หลังน้ำสังข์ที่พระสุพรรณบัฏ ดวงพระบรมราชสมภพ พระราชลัญจกร และพระสุพรรณบัตรอื่น ๆ สอดใบมะตูม 1 กิ่ง มี 3 ใบ แล้วจัดเตรียมให้พราหมณ์เบิกแว่นเวียนเทียน สมโภช 3 รอบ” (นายภุชงค์ จันทวิช บรรณาธิการและคณะ 2542: 215)

ดังนั้นเงินพดด้วง ตราใบมะตูมจึงมีความหมายของสัญลักษณ์ตราใบมะตูม เนื่องจากใบมะตูมเป็นเครื่องหมายมหาเทพทั้ง 3 องค์ของศาสนาพราหมณ์ที่เรียกว่าตรีมูรติ ตราใบมะตูมเป็นการจัดสร้างขึ้นตามความเชื่อในคติพราหมณ์ ที่ถือว่า เป็นใบไม้มงคล อันเป็นเครื่องหมายแทนตรีศูลที่หมายถึงพระศิวะ พระวิษณุ และพระพรหมซึ่งพราหมณ์ถวายแด่พระมหากษัตริย์ในงานพิธีสำคัญให้เป็นสิริมงคล”

⁹⁶ กล่าวกันว่าพระอิศวรเป็นเจ้าเสด็จมาเยี่ยมโลกปีละครั้ง ครั้งหนึ่งมีกำหนด 10 วัน ในเดือนอ้ายขึ้น 7 ค่ำ เป็นวันเสด็จลงมา และแรม 1 ค่ำ เดือนอ้ายเป็นวันเสด็จกลับในการพระราชพิธีนี้ ต้องมีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ผู้หนึ่งให้สมมุติว่าเป็นพระอิศวรเป็นเจ้าเสด็จลงมาเยี่ยมโลก ยืนโฝ้ซึ่งช้า วัตถุประสงฆ์เพื่อให้พระอิศวรที่เสด็จมาทุกข์ สุข ของคนในโลก เห็นว่า โลกยังมั่นคงอยู่ไม่แตกสลาย

⁹⁷ คือใบมะม่วง 25 ใบ เป็นเครื่องหมายปิดยันตราใบทอง 32 ใบ เป็นเครื่องหมายปิดอุบัตรราย ใบตะขบ 96 ใบ เป็นเครื่องหมายปิดโรคนันตรา

3.8 ตราดอกไม้



ภาพที่ 4.21 ตราดอกไม้

ที่มา : กรมธนารักษ์ (2524) *เหรียญกษาปณ์กรุงรัตน โกสินทร์ พ.ศ. 2325-2525* กรุงเทพมหานคร
ยูไนเต็ดโปรดักชั่น หน้า 98

หมายเหตุ : ผู้วิจัยคัดลอกภาพลายเส้นจากภาพถ่าย

ตราดอกไม้ เป็นตราประทับด้านหน้าของเงินพดด้วงที่ระลึกในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 “ผลิตด้วยโลหะเงินและทองคำ (เฉพาะทองคำมีราคาเพื่อราคาเดียว) ส่วนทำด้วยเงิน มี 4 ชนิดราคาคือ บาท สลึง เฟื้อง กิ่งเฟื้อง (2 ไพ) เพื่อพระราชทานเป็นที่ระลึกในงานพระราชพิธีฉลองวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ออกใช้เมื่อวันที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2391” (กรมธนารักษ์ 2524: 87-89)

รูปแบบของตราเป็นสัญลักษณ์ดอกไม้ที่คลี่คลายรูปทรง คล้ายรูปทรงของตรีศูลคือ มีแฉกข้างบน 3 แฉก ด้านล่างมีจุด 3 จุด ไม่มีกรอบลาย มีความหมายเชิงสัญลักษณ์ให้เป็นดอกไม้มงคล ดอกไม้ถือเป็นสิ่งสวยงามตามธรรมชาติ เมื่อนำมาเป็นต้นแบบทางศิลปะ ดัดแปลงเป็น “รูปลายช่อดอกไม้ของศิลปะไทย ถือว่าเป็นลายหลักที่สำคัญเชื่อว่าได้แรงบันดาลใจก่อนที่จะวิวัฒนาการมาเป็นลายช่อของปัจจุบันคือ ภาพช่อดอกไม้ในศิลปะจีน เช่น ภาพดอกบัว หรือ โบตัน ซึ่งส่วนใหญ่เขียนอย่างเป็นธรรมชาติ โดยมีวิวัฒนาการทางลวดลายในศิลปะไทยนานหลายศตวรรษ ลักษณะของดอกไม้เป็นอย่างธรรมชาติถึงประดิษฐ์ และได้รับความนิยมมาก มีตัวอย่างลายดอกโบตัน เป็นศิลปะไทยสมัยสุโขทัยที่เพดานทางเดินในผนังมณฑปวัดศรีชุม ซึ่งจารลายเส้นบนแผ่นหินอายุกลางพุทธศตวรรษที่ 19 และอีกหลักฐานที่ปรากฏจากลายดอกโบตันบนแผ่นทองคำศิลปะสมัยอยุธยา ประดับจอกทองคำ ซึ่งพบในกรุปราสาทวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ปัจจุบันเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา) ราว พ.ศ.1967 ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 ลายลักษณะนี้เป็นสัญลักษณ์แห่งความมีโชค” (สันติ เล็กสุขุม 2545: 41-43) มีความหมายเป็นมงคล ความหมายของสัญลักษณ์ดอกไม้ จึงมีความหมายเป็นสิริมงคลและสัญลักษณ์แห่งความมีโชค รูปดอกไม้ได้ปรากฏในสมุดไทย ซึ่งเป็นหนังสือโบราณของไทย มีลักษณะพับซ้อน

ต่อเนื่องกัน มีเนื้อหาเกี่ยวเนื่องด้วยพุทธประวัติ ประกอบด้วยภาพและตัวหนังสืออักษรขอม ภาษาบาลี และภาษาไทย โดยมีการวางภาพวาดประกอบเรื่องอยู่ซ้าย – ขวา และมีอักษรอยู่ตรงกลาง มีภาพนักสิทธิ์⁹⁸ และเทวดาท่ามกลางนางอัปสรบริวาร 4 องค์ อยู่ในท่าเหาะเหิร สองมือถือช่อดอกไม้ประนมขึ้นเสมอออกด้วยอาการอบน้อมเพื่อมุ่งหมายบูชาพระเกศธาตุเจดีย์⁹⁹ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของดอกไม้ที่ช่วยสร้างความเป็นสิริมงคลให้เกิดขึ้น ตราดอกไม้บนเงินพดด้วงที่สร้างขึ้น เพื่อเป็นนิมิตหมายอันเป็นมงคลแก่งานในพระราชพิธีฉลองวัดพระเชตุพลวิมลมังคลาราม เพื่อให้ผู้ได้รับพระราชทานเงินพดด้วงเป็นผู้มีโชค ตามความหมายของดอกไม้

3.9 ตราหัวลูกศร



ภาพที่ 4.22 ตราหัวลูกศร

ที่มา : กรมธนารักษ์ (2524) *เหรียญกษาปณ์กรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2525* กรุงเทพมหานคร
 อยู่ในเต็คโปรดักชั่น หน้า 102

หมายเหตุ : ผู้วิจัยคัดลอกภาพลายเส้นจากภาพถ่าย

ตราหัวลูกศร เป็นตราประทับในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ใช้เป็นตราประทับที่ด้านหน้ามีรายละเอียดเกี่ยวกับการผลิต ชนิดตราว่า “เงินพดด้วงที่ระลึกตราพระแสงจักร-หัวลูกศร ผลิตด้วยโลหะเงิน มี 5 ชนิดตรา คือ สลึง เฟื้อง กิ่งเฟื้อง (สองไพ) ไพ กิ่งไพ ผลิตขึ้นเพื่อพระราชทานเป็นที่ระลึกในพระราชพิธีใดพิธีหนึ่ง ออกใช้ระหว่างพ.ศ. 2367-2394” (กรมธนารักษ์ 2524: 103-105)

ลักษณะของตราหัวลูกศร คล้ายตราดอกไม้ คือ มี 3 แฉก เป็นรูปหัวลูกศรในแนวตั้ง ได้หัวลูกศรมีจุดหนึ่งจุด มีกรอบล้อมรอบในรูปพื้นที่ทรงกลม มีประวัติความเป็นมาของเทพเจ้าที่เกี่ยวข้องกับหัวลูกศรในเรื่องเทวกำเนิดกล่าวว่า “สิวะ คือพระเป็นเจ้าองค์หนึ่งในพระเป็นเจ้าทั้งสามของพราหมณ์ ซึ่งมักเรียกกันว่า พระอิศวรในชั้นต้น คือ ในยุคไตรเทพ” (พระยาสังฆาภิรมย์

⁹⁸ ตามคติอินเดีย นักสิทธิ์และวิยาธร จัดอยู่ในจำพวกเดียวกัน ถึงมนุษย์กึ่งเทพ มีฐานะต่ำกว่าเทวดา มีพระขรรค์เป็นอาวุธ คือเป็นผู้วิเศษ มีเวทมนต์ หรือสำเร็จเป็นผู้วิชาความรู้ทางไสยศาสตร์ในทางเล่นแร่แปรธาตุ ทำปรอท ซึ่งเป็นโลหะเหลวให้แข็งเป็นก้อนได้ สามารถเหาะเหิรเดินอากาศได้ มีอายุยืนไม่แก่เฒ่า ใครฆ่าก็ไม่ตาย เมื่อมีลมพัดมาต้องกายจะพินาศ สติ อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ เชิงเขาสุทิสัน อันเป็นหนึ่งในเจ็ดของเขาสิคบริภคณ์ที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ

⁹⁹ อธิบายความจากหนังสือสมุดไทย ของวัดหัวกระบือ และวัดโฆทิมธาราม หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร

(สรวง ศรีเพ็ญ) 2529: 1) กล่าวว่า มีเทวดาองค์หนึ่งชื่อ รุทม ซึ่งในชั้นหลังมากลายเป็นพระศิวะขึ้น เป็นเทพผู้มีอำนาจมากและครุร้าย จึงนับว่ามีหน้าที่เป็นผู้ล้างผู้ทำลาย พระรุทมเป็นเทวดาสำคัญ “เป็นเจ้าเป็นใหญ่เหนือการสรรเสริญและขัญกรรม เป็นผู้บำบัดโรคและมีอำนาจมากถือวัชระ ถือ ธนูศร และครุร้ายอย่างยิ่ง” (พระมหาสมเด็จพะมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 2547: 71) ดังนั้น ตราหัวลูกศร น่าจะหมายถึงศรของพระศิวะ

ตราหัวลูกศร ที่เป็นธนูศรของพระอิศวรในปางหนึ่งชื่อรุทม หมายถึง ผู้ล้าง ผู้ทำลาย สิ่งชั่วร้ายความไม่เป็นธรรมให้เกิดสิ่งใหม่ที่สรรสร้างเพื่อผดุงไว้ซึ่งคุณธรรม การนำหัวลูกศร ซึ่งเป็นอาวุธของพระอิศวรพระเป็นเจ้า ผู้ทำลายล้างมาสร้างสรรคเพื่อเป็นสื่อสัญลักษณ์บนเงินพดด้วง พระราชทานเพื่อเป็นสิริมงคลในการพระราชพิธี และนอกจากนี้ยังได้มีรายละเอียดถึงอานุภาพของศรไว้ ในวรรณคดีไทย เรื่องราชาธิราช ซึ่งมีเนื้อเรื่องเล่าถึงทะเลชุบศรว่า

“ในละโว้มีทะเลสาบแห่งหนึ่ง ซึ่งมีน้ำจืดใสบริสุทธิ์ พวกพราหมณ์ขนานนามว่าทะเลชุบศร โดยอาศัยเหตุตามลัทธิศาสนาพราหมณ์ที่ถือกันว่า เมื่อพระนารายณ์อวตารลงมาเป็นพระรามนั้น แม้จะแผลงศรผลาญศัตรูเมื่อใดย่อมเอาคมพระแสงศรลงชุบในห้วงน้ำอันมีในทีใกล้เสียก่อนแล้วจึงแผลง บรรดาห้วงน้ำที่พระรามอวตารได้ชุบศร ต่อมาจึงเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ทุกแห่ง ทะเลชุบศรนี้ จึงเป็นที่อ้างอีกแห่งหนึ่งว่า เป็นห้วงน้ำศักดิ์สิทธิ์ด้วยอานุภาพของศรพระราม” (กรมชนารักษ์ 2547: 20)

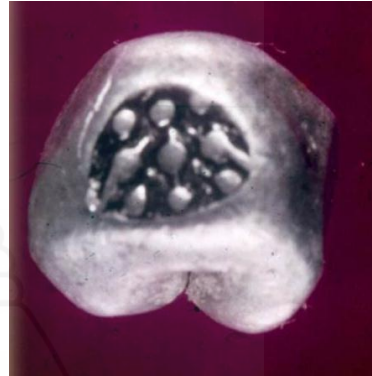
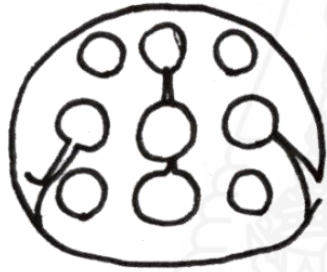
และมีบันทึกเรื่อง “พระแสงศร” ซึ่งมีอยู่ 3 เล่มเท่ากับศรของพระรามในวรรณคดี เรื่องรามเกียรติ์ ในพิธีสวดสาธน์น้ำสาบานของพราหมณ์ที่ว่า “ใครไม่ซื่อสัตย์ต่อเจ้าชีวิตจิตสันดานจะต้องมีอันเป็นไปต่าง ๆ นาๆ เวลาสวดสาธน์น้ำสาบานนั้น พราหมณ์จะต้องเอาพระแสงศรทั้งสามเล่มมีชื่อว่าพรหมาส, ประไลวาส และอัคนิวาส แทะลงไปในหม้อน้ำสาบาน เพื่อให้ให้น้ำนั้นศักดิ์สิทธิ์มีพิษบาดได้บาดคอผู้คิดทรยศต่อพระเจ้าแผ่นดิน” (จิตร ภูมิศักดิ์ 2547: 434)

การใช้ตราหัวลูกศรเป็นตราประทับบนเงินพดด้วง เพื่อความเป็นสิริมงคลให้มีความสุข ความเจริญด้วยสัญลักษณ์ของลูกศรอันเป็นอาวุธของพระนารายณ์ และเชื่อว่าพระมหากษัตริย์ คือพระนารายณ์อวตารลงมาเกิด เมื่อกษัตริย์คือเทวดาอวตารลงมาเกิด ในทางความเชื่อให้เกิดการยกย่องนับถือ เทิดทูนไว้สูงส่ง มีอาชเอื้อม เพื่อป้องกันการคิดทรยศหรืออภัยหนึ่งคือเพื่อให้มีจิตใจ จงรักภักดีต่อประมุขของรัฐ และปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์ สุจริต ด้วยกาย วาจา และใจ ดังจะเห็นได้จากการใช้ศรแทงน้ำในพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ซึ่งเป็นพระราชพิธีตามขัตติยประเพณีของไทย มาแต่ครั้งต้นสมัยอยุธยาถึงสมัยกรุงรัตน โกสินทร์ มีอิทธิพลต่อผู้คนในปกครองทั้งทางจิตใจและทางวินัย โดยวิธีการคือพระราชครูพราหมณ์อ่านโองการแห่งน้ำ แสงน้ำ แทะน้ำด้วยพระแสงศาสตราวุธดังกล่าวแล้วให้ผู้มีตำแหน่งหน้าที่ตมในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่เคารพ เช่น ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ต่อหน้าพระพุทธรูปและเฉพาะพระพักตร์พระมหากษัตริย์ แล้ว

ต้องกล่าวคำสัตย์ปฏิญาณสาบานตนว่าจะไม่ทรยศ กบฏต่อพระมหากษัตริย์ต่อบ้านเมือง ถ้าผิดคำสาบานก็จะถึงความพินาศ มาถึงสมัยปัจจุบัน ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตย มีพระมหากษัตริย์เป็นพระประมุข พระราชพิธีนี้จึงเลิกไปเมื่อ พ.ศ. 2512

ดังนั้น สัญลักษณ์หัวลูกศรบนเงินพดด้วง หมายถึงความเป็นสิริมงคลจะบังเกิดให้ มีปัญหาที่เทียบแหลมดั่งอาวุธลูกศร เกิดเป็นสิ่งดีงามและสร้างสรรค์สังคมเพราะความเกรงกลัวคำสาบาน และจะเป็นเครื่องมือควบคุมความประพฤติไม่ให้คิดทรยศเป็นกบฏต่อผู้ปกครองและองค์พระมหากษัตริย์ ได้ดังนี้ จึงปรากฏเงินพดด้วงที่มีตราหัวลูกศรดังกล่าว

3.10 ตรารวงผึ้ง



ภาพที่ 4.23 ตรารวงผึ้ง

ที่มา : กรมธนารักษ์ (2524) *เหรียญกษาปณ์กรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2525* กรุงเทพมหานคร
ยูไนเต็ดโปรดักชั่น หน้า 106

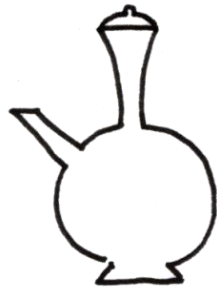
หมายเหตุ : ผู้วิจัยคัดลอกภาพถ่ายเส้นจากภาพถ่าย

ตรารวงผึ้งเป็นตราประทับบนเงินตราในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ใช้ประทับด้านหน้าของเงินพดด้วงที่ระลึกตรารวงผึ้ง – ตราประสาธ มีรายละเอียดเกี่ยวกับการผลิต ชนิดราคา ของเงินพดด้วงตรารวงผึ้งเอาไว้ว่า “ผลิตด้วยโลหะเงิน มี 4 ชนิดราคา คือ สลึง เฟื้อง กิ่งไฟ (สองไฟ) และไฟ ผลิตออกใช้ระหว่าง พ.ศ. 2367 – 2394 เพื่อพระราชทานเป็นที่ระลึกในพระราชพิธีไคพิ์หนึ่ง” (กรมธนารักษ์ 2524: 107)

สัญลักษณ์ตรารวงผึ้ง มีลักษณะเป็นจุด 9 จุด เรียง 3 แถว แถวบนบน แถวกลางจุดริม ทั้งสองข้างมีเส้นต่อออกไป คู่มือจะเป็นรวงผึ้ง ไม่มีกรอบล้อม “รวงผึ้ง เป็นสัญลักษณ์ของความมั่งคั่ง” (ศักดิ์ชัย สายสิงห์ 2547: 34) ความอุดมสมบูรณ์ และเป็นลายมงคล 108 ประการ ที่ปรากฏบนรอยพระพุทธรูป ตรารวงผึ้งบนเงินพดด้วง หมายถึงความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์อันเป็นมงคลของแผ่นดินและพระมหากษัตริย์

เงินพดด้วงที่มีตราวงผึ้ง มีความหมายถึงความอุดมสมบูรณ์แก่แผ่นดิน และแก่ผู้รับพระราชทาน

3.11 ตราพระเต้า¹⁰⁰



ภาพที่ 4.24 ตราพระเต้า

ที่มา : กรมธนารักษ์ (2524) *เหรียญกษาปณ์กรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2525* กรุงเทพมหานคร
ยูไนเต็ดโปรดักชั่น หน้า 124

หมายเหตุ : ผู้วิจัยคัดลอกภาพลายเส้นจากภาพถ่าย

เป็นตราประทับบนเงินพดด้วงในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ใช้ประทับบนเงินพดด้วงที่ระลึก ตราพระเต้ากับตราปราสาท “ผลิตด้วยโลหะทองคำ และเงิน มี 5 ชนิดราคา คือ สลึง เฟื้อง กิ่งเฟื้อง (สองไพ) ไพ และกิ่งไพ

ชนิดที่ทำด้วยทองคำมี 3 ชนิดราคา คือ สลึง เฟื้อง และกิ่งเฟื้องผลิตออกใช้ก่อน พ.ศ. 2399 เพื่อพระราชทานเป็นที่ระลึกเนื่องในการบำเพ็ญพระราชกุศลสำคัญโอกาสหนึ่ง” (กรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง 2524: 123)

ลักษณะของตราพระเต้า เป็นภาชนะทรงน้ำเต้ามีพวยกายาวคล้ายกาน้ำ คอกาสูง เหมือนที่ใส่น้ำสำหรับกรวดน้ำในพิธีสงฆ์

สัญลักษณ์และความหมายของตราพระเต้า คือ ที่กักเก็บน้ำมีที่มาของความหมาย เชื่อว่าน้ำเป็นที่มาแห่งความอุดมสมบูรณ์ ตามคติความเชื่อของพราหมณ์ที่ว่า “สรรพสิ่งเกิดมาจากน้ำ ซึ่งมีตัวแทนของน้ำหรือมหาสมุทร หรือ ภาชนะใส่น้ำ คือหม้อน้ำ อันความหมายโดยรวมถึง หม้อ ปูณฆฎะ ซึ่งหมายถึงหม้อน้ำแห่งความสมบูรณ์ มีแกนจักรวาล เกิดเป็นต้นไม้ สัตว์ และมนุษย์” (ศักดิ์ชัย สายสิงห์ 2547: 226) หม้อน้ำ เป็นสัญลักษณ์หนึ่งที่ปรากฏอยู่ในมงคล 108

¹⁰⁰ พระเต้า = คนโทน้ำ, พระเต้าทักษิโณทก = เต้ากรวดน้ำ, พระสุธารส = น้ำดื่ม, เครื่องดื่ม

ประการ แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ เป็นเครื่องหมายแห่งการเกิด หรือ การเป็นหม่อน้ำใส่น้ำอมฤต ที่เกิดขึ้นเมื่อครั้งกวนเกษียรสมุทร นอกจากนี้ มีพระเต้าสำหรับนำไปใช้ในพระราชพิธีต่าง ๆ เช่น

“พระเต้าเบญจครรภาใหญ่ รัชกาลที่ 1 เครื่องประดับเพชรพลอยมีแผ่นอักษระบรรจุ 5 แผ่น พระเต้านี้ถือกันว่าเป็นยอดของพระเต้าทั้งหลาย ด้วยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงมูรธาภิเษกแล้ว เสด็จฯ ขึ้นประทับพระที่นั่งอัฐทิศ¹⁰¹ ทรงรับน้ำภิเษกทั้ง 8 ทิศ ทรงจิบน้ำนั้น ที่เหลือเทลงในพระเต้านี้ ให้หมายความว่า เป็นใหญ่เหนือแม่น้ำทั้งหลายในอาณาจักร และทรงถือพระเต้านี้ ด้วยพระหัตถ์ข้างซ้าย เสด็จพระราชดำเนิน ไปขึ้นพระแท่นภัทรปิฐู¹⁰² และถ้ามีพระราชพิธีอื่น ๆ ก็ใช้พระเต้านี้ทรงพระพักตร์และเสวย” (หม่อม ปีย์ มาลากุล 2484: 24)

และในอีกประเภทหนึ่ง คือ พระเต้าเป็นเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศหมวดเครื่องอุปโภค ดั่งหลักฐาน

“สำหรับพระมหากษัตริย์ใช้ใ้พระสุธารสและพระบรมวงศานุวงศ์เสนาบดี หรือขุนนางผู้ใหญ่ที่ได้รับพระราชทานใ้ใ้ น้ำดื่ม หรือเหล้าดื่ม โดยมีรูปแบบลักษณะลวดลาย และวัสดุที่ใช้จัดสร้างแตกต่างกันตามยุคสมัย และฐานานุศักดิ์ของผู้ได้รับพระราชทาน”¹⁰³ น้ำคือกระบวนการชำระล้าง ให้สะอาด บริสุทธิ์ อนุภาพของน้ำสามารถผันแปรให้เกิดเป็นพลังงานได้ เช่น น้ำจากเขื่อน

ด้วยคุณลักษณะของน้ำมีความหมายในความชุ่มชื้น ความอุดมสมบูรณ์หล่อเลี้ยงชีวิต พืชพรรณ ธัญญาหารให้มีความเจริญงอกงาม และโดยธรรมชาติของน้ำย่อมไหลรวมจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำเสมอ การรวมตัวกันของน้ำ ถือเป็นความสามัคคีการไหลมารวมกันของน้ำจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำหมายถึงความนอบน้อมถ่อมตน มีความเสมอภาคเท่าเทียมและเข้ากับทุกสภาวะการ หลอมรวมให้เกิดเป็นพลังของการสร้างสรรค์ความเจริญ

ดังนั้นเงินพดด้วงที่มีตราพระเต้าที่ปรากฏบนเงินพดด้วงจึงเป็นสัญลักษณ์อันเป็นมงคล เป็นที่กักเก็บน้ำ หมายถึงความชุ่มชื้น และการเกิดขึ้นของชีวิต ความเจริญงอกงาม เป็นที่มาของพลังงาน เป็นองค์ประกอบของชีวิตอันอาจ ความอุดมสมบูรณ์หล่อเลี้ยงแผ่นดิน

¹⁰¹ ตั่ง ไม้มะเดื่อหรือ ไม้อุทุมพร รูปแปดเหลี่ยม กว้างศอกคืบ บนตั่งปูผ้าขาว โรยแป้ง ลาดหญ้าคาแล้วปูผ้าขาวซ้อนทับอีกชั้นหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะต้องหันพระองค์ไปทั้งแปดทิศ เพื่อทรงรับน้ำพระมหาสังข์ทักษิณาวัฏจากพราหมณ์ทั้งแปดทิศ

¹⁰² ประดิษฐานอยู่ทางทิศตะวันตกของพระที่นั่งไพศาลทักษิณ เป็นที่นั่งสำหรับพระมหากษัตริย์ประทับนั่ง รับเครื่องราชกุฎภัณฑ์ เครื่องราชูปโภค พระแสงราชศาสตราวุธ และพระแสงอัฐฎาวุธ มีลักษณะพิเศษของพระที่นั่งองค์นี้คือ การปูลาดด้วยแผ่นทองคำ เขียนรูปราชสีห์ ด้วยชาดหรือคูนมาเปลี่ยนแปลงเป็นแผ่นทองคำเขียนรูปราชสีห์ เมื่อปลายอยุธยาเป็นต้นมา ความเชื่อโบราณ ถือว่าราชสีห์เป็นสัตว์มีพลังอำนาจเหนือทั้งหลาย

¹⁰³ ถิ่นบายภาพประกอบผู้จัดแสดง ณ ศาลาเครื่องราชอิสริยยศ เครื่องราชอิสริยาภรณ์และเหรียญกษาปณ์ผู้จัดแสดงที่ 20 สำนักทรัพย์สิน มีค่าของแผ่นดิน กรมธนารักษ์ ในพระบรมมหาราชวัง ถนนหน้าพระลาน กรุงเทพมหานคร

3.12 ตรามงกุฏ



ภาพที่ 4.25 ตรามงกุฏ

ที่มา : กรมธนารักษ์ (2524) *เหรียญกษาปณ์กรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2525* กรุงเทพมหานคร
 อยู่ในเต็ดโปรดักชั่น หน้า 118

หมายเหตุ : ผู้วิจัยคัดลอกภาพลายเส้นจากภาพถ่าย

ตรามงกุฏเป็นตราประจำรัชกาลบนเงินพดด้วง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394-2411) อันมีพระบรมราชสัญลักษณ์ เป็นพระมหาพิชัยมงกุฎมีพระจอมดั่งหลักฐาน

“ในวโรกาสพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พ.ศ. 2394 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ผลิตเงินพดด้วงประจำรัชกาลเรียกว่า พดด้วงตรามงกุฏอันมีความหมายสืบเนื่องถึงพระนามเดิมคือเจ้าฟ้ามงกุฎ รุปร่างมงกุฎคล้ายชฎายอดแหลม ผลิตด้วยโลหะเงิน มี 5 ชนิดราคา คือ บาท กึ่งบาท สลึง เฟื้อง และกึ่งเฟื้อง ในปีเดียวกันนี้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ผลิตพดด้วงทองคำตราพระมหามงกุฎ - พระแสงจักร มี 8 ชนิดราคา คือ ตำลึง กึ่งตำลึง บาท กึ่งบาท สลึง เฟื้อง กึ่งเฟื้อง และไพ เฉพาะราคาไพประทับตราพระมหามงกุฎราคาเดียว พดด้วงทองคำตรานี้ผลิตเพื่อเป็นที่ระลึกสำหรับพระราชทานในโอกาสสำคัญ” (กรมธนารักษ์ 2524: 115-119)

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ประทับตราพระมหามงกุฎ - พระแสงจักร บนเงินพดด้วงทำด้วยทองคำ เรียกกันว่า “ทองเม็ดขนุนมีลักษณะเป็นก้อนกลมรีในแนวนอนคล้ายเม็ดขนุน ผลิตด้วยทองคำเนื้อแปด¹⁰⁴ ไม่มีรอยซ้อนตีพิมพ์ที่ขาเงิน ด้านหน้าประทับตราพระมหามงกุฎกับพระแสงจักรคู่กัน ด้านหลังไม่ประทับตราใด ๆ มีชนิดราคา บาทกึ่ง (หกสลึง) ราคาเดียว ไม่พบหลักฐานการนำออกใช้นอกจากนี้ตราพระมหามงกุฎยังได้

¹⁰⁴ หมายถึงทองคำหนักหนึ่งบาทราคาแปดบาท

นำไปใช้ตีประทับบนเงินพดด้วงที่ระลึกทำด้วยโลหะเงิน มี 3 ชนิดราคา คือหนึ่งซ่ง หนึ่งตำลึง และกึ่งตำลึง เรียกว่า ตราพระมหามงกุฏ – พระแสงจักร (เถา)” (กรมธนารักษ์ 2524: 121-133) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผลิตเงินพดด้วงเถา “ในโอกาสฉลองพระมหามณเฑียร พระที่นั่งอนันตสมาคมในพระบรมมหาราชวัง เมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2402” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ 2521: 204)

รูปแบบของตรา เป็นรูปพระมหามงกุฏมีฐาน และมีลายกนกใบเทศเป็นพื้น รอบตรามีกรอบสองชั้น ใช้ประทับที่ด้านหน้า ด้านบนเป็นตราพระแสงจักรมีวงกลมล้อมรอบชั้นในหนึ่งชั้น ชั้นนอกสองชั้น สัญลักษณ์ และความหมาย ตราพระมหามงกุฏ มงกุฏ หมายถึง พระราชา หมายถึง ยอดวิมานของพระอินทร์ เนื่องจากพระองค์ ทรงมีพระนามเดิมว่า เจ้าฟ้ามงกุฏ จึงทรงใช้พระมหามงกุฏเป็นตราประจำรัชกาล

สมัยต่อมาได้เกิดปัญหาการผลิตเงินพดด้วงไม่ทันต่อความต้องการใช้และมีผู้ทำเงินพดด้วงปลอมกันมากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงแก้ไขโดยการออกเงินกระดาษขึ้น เรียกว่า “หมาย” ในพ.ศ. 2396 เพื่อใช้แทนเงินตรา หมายถึงออกมามีด้วยกัน 3 ชนิดราคา คือหมายราคาสูง หมายถึงราคาต่ำ และหมายราคาต่ำลึง หรือมูลค่าตั้งแต่หนึ่งซ่งไปจนถึงหนึ่งเฟื้อง พิมพ์บนกระดาษด้วยวิธีการพิมพ์อย่างง่าย ๆ ประทับตราประจำรัชกาลคือตราพระมงกุฏและตราประจำแผ่นดิน หมายถึงราคาต่ำจะมีตราคูนูนจำนวนเท่ากับมูลค่าของหมายประทับไว้ที่ขอบของหมายแต่ละฉบับเพื่อป้องกันการปลอมแปลง และเพื่อให้คนตาบอดคลำเพื่อทราบมูลค่าของหมายเงินกระดาษรุ่นนี้ไม่พบว่าผู้ใดทำปลอมแปลง แต่ราษฎรไม่นิยมใช้ เมื่อได้รับมาก็รีบนำไปขึ้นเงินที่พระคลังมหาสมบัติ ในเวลาต่อมาได้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจของไทยรวมทั้งการปฏิรูบบนของเงินตรา เมื่อไทยลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริงซึ่งเป็นสนธิสัญญาว่าด้วยการทูตและการค้ากับประเทศอังกฤษใน พ.ศ. 2398 สนธิสัญญานี้เป็นสาเหตุหลักทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจ เกิดการปฏิรูบบนการค้ามาเป็น “ระบบการค้าเสรี” การค้าจึงเป็นไปอย่างคึกคักเงินตราสะพัด” พวกพ่อค้าต่างชาตินำเงินเหรียญต่างประเทศมาซื้อสินค้าไทย แต่ราษฎรไทยไม่ยอมรับ จึงต้องนำเงินเหรียญไปวางช่างในพระคลังมหาสมบัติทำเป็นกษาปณ์อย่างไทย คือ พดด้วงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานทำให้ โดยให้หักเงินไว้ซ่งละตำลึงเป็นค่าถ่าน หนึ่งสลึง ค่าไล่เอาทองแดงออก 1 บาท และค่าสูญเพลิง 1 บาท” (กรมธนารักษ์ 2545: 64)

ในการทำเงินพดด้วง มีเตาที่ทำเงินเพียง 10 เตา เตาหนึ่งทำได้เพียงวันละ 240 บาท เพราะการทำเงินพดด้วงเป็นงานทำด้วยมือและนายช่างหลวงก็มีจำนวนน้อย แม้จะระดมกันทำตลอดเวลาก็ได้เพียงวันละ 2,400 บาท จึงไม่ทันต่อความต้องการของพ่อค้าต่างชาติ ส่งผลให้เกิดการขาดแคลนเงินพดด้วงในระบบเศรษฐกิจ จนในที่สุดพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรง

ตัดสินพระทัยเปลี่ยนเงินพดด้วงมาเป็นเหรียญกลมแบนตามอย่างสากล ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้มีการผลิตเงินพดด้วงเพื่อเป็นที่ระลึกอีก 2 ชนิด คือ ตราพระจุลมงกุฏ (พระเกี้ยว) และตราช่อรำเพย (คูภาคผนวก ข และภาคผนวก ซ)

สรุป ตราบนเงินพดด้วง โดยทั่วไปด้านบนจะเป็นตราประทับเป็นรูปจักร ซึ่งมีปรากฏมาตั้งแต่สุโขทัย อยุธยา จนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ แต่รูปแบบและความหมายได้แตกต่างกันตามยุคสมัย จักรหมายถึงธรรม เช่น ธรรมจักรในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร อันเป็นปฐมเทศนาของพระพุทธเจ้า ธรรมจักรกับกวางหมอบ เป็นเครื่องหมายของการประกาศพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เป็นสัญลักษณ์ของการแสดงปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า “คงหมายถึงกรุงศรีอยุธยาเป็นที่สถิตของสมเด็จพระรามาธิบดี” (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี สำนักนายกรัฐมนตรี 2538: 18) ตราจักรบนเงินพดด้วงในรัชกาลที่ 1 หมายถึง สัญลักษณ์ของประเทศเป็นสัญลักษณ์ของราชวงศ์จักรี ที่ทรงเป็นผู้ปกครองโดยธรรม เป็นผู้ครอบครองทรัพย์สินโดยชอบธรรม และทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ในพุทธศาสนา จักรแสดงถึงอำนาจในขอบเขตของอาณาจักร หมายถึง พลังแห่งการสร้างสรรค์ ให้ขับเคลื่อนไปข้างหน้า รวมทั้งยังหมายถึงพระธรรมหรืออิกนัยหนึ่ง หมายถึงพระมหากษัตริย์เป็นผู้แทนของพระพุทธเจ้า

ส่วนตราด้านหลังของเงินพดด้วงส่วนมากจะเป็นรูปอันเกิดจากความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ โดยผูกเรื่องราวตามพระนามเดิมของพระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาล ซึ่งมีความหมายให้เป็นตัวแทนแห่งเทพอันยิ่งใหญ่ในศาสนาพราหมณ์ เช่น พระนารายณ์ พระอินทร์ พระพรหม เป็นต้น เพื่อเป็นการประกาศให้ประจักษ์ว่า อำนาจอธิปไตยเป็นของพระมหากษัตริย์ และจะปกป้องคุ้มครองป้องกันภัย อภิบาลผืนแผ่นดินให้มีความเจริญก้าวหน้าอาณาประชาราษฎร์มีความเจริญรุ่งเรืองเป็นปกติสุข

นอกจากนี้ตราบนเงินพดด้วงยังได้แสดงออกถึงความอุดมสมบูรณ์ความมั่งคั่งของผืนแผ่นดิน เป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองก่อเกิดถึงวัฒนธรรมประเพณีอันงดงามอันเป็นโครงสร้างพื้นฐานที่มั่นคงให้แก่สังคมไทยมาจนถึงปัจจุบัน

ตารางที่ 4.2 สัญลักษณ์และความหมายของตราประทับบนเงินพดด้วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นรัชกาลที่ 1 ถึง 4

รัชกาลที่	ตราแผ่นดิน	ตราประจำรัชกาล	โลหะที่ใช้	ชนิดราคา	ความหมาย	วัตถุประสงค์ในการผลิต
1	จักร	-	-	-	- อาวุธของพระวิษณุ - สัญลักษณ์ของราชวงศ์จักรี - อำนาจอธิปไตย และขอบเขตประเทศ - การแผ่ออกไปของพุทธศาสนา - เครื่องส่งเสริมผู้ประพฤติดี ประพฤติชอบ ให้มีแต่ความสุขความเจริญ - เจ้าแผ่นดิน อำนาจ	เพื่อใช้เป็นเงินตรา
1	จักร	ตรีศูล	เงิน	-	- อาวุธของพระอิศวรและ ความยิ่งใหญ่ เกรียงไกร ของพระมหากษัตริย์ไทย ที่ปกครองแผ่นดินให้มี ความสงบสุข ร่มเย็น	เพื่อใช้เป็นเงินตรา
1	จักร	อุณาโลม	เงิน	5 ชนิด ราคา 1. บาท 2. กึ่งบาท 3. สลึง 4. เฟื้อง 5. กึ่งเฟื้อง	- พระมหากษัตริย์ทรงเป็น สมมุติเทพ มาปกครอง แผ่นดิน ด้วยทศพิศ ราชธรรม โดยมี ความหมายที่สำคัญ คือ การกำเนิดอันศักดิ์สิทธิ์ ด้วยความอุดมสมบูรณ์ ความบริสุทธิ์ เป็นแสง สว่างแห่งปัญญา และการ มุ่งไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง	เพื่อใช้เป็นเงินตรา

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

รัชกาลที่	ตราแผ่นดิน	ตราประจำรัชกาล	โลหะที่ใช้	ชนิดราคา	ความหมาย	วัตถุประสงค์ในการผลิต
2	จักร	ครุฑ	เงิน	4 ชนิด ราคา 1. บาท 2. กึ่งบาท 3. สลึง 4. เฟื้อง	- หมายถึงพระนารายณ์ พระมหากษัตริย์ทรงเป็น สมมุติเทพ นำเอาพานะ ของเทพ คือครุฑมาเป็น พระราชลัญจกรประจำ พระองค์ ให้หมายถึง พระองค์ คือ เทพอวตาร มาปกครองมนุษย์	เพื่อใช้เป็น เงินตรา
2	จักร	ฉลว	เงิน	ชนิด ราคา เดียว คือ 1 บาท	- หมายถึงการขจัดภัย การ ปกป้องรักษา การคุ้มครอง ให้แคลงแคล้วจากสิ่งชั่ว ร้าย ด้วยวิชาความรู้และ สิ่งดีงาม จาก อวิชา หรือ ไสยศาสตร์และให้บังเกิด แต่สิ่งดีงาม	ใช้ในพิธีการ ทาง ไสยศาสตร์
3	จักร	ปราสาท	เงิน	8 ชนิด ราคา 1. ตำลึง 2. กึ่ง ตำลึง 3. บาท 4. กึ่งบาท 5. สลึง 6. เฟื้อง 7. กึ่งเฟื้อง 8. ไพ	- หมายถึงที่ประทับของ พระมหากษัตริย์ ซึ่งสร้าง รูปสัญลักษณ์ขึ้นตามพระ นามเดิมว่า “ทับ” หรือใน อีกความหมายหนึ่งว่า “ทับ” คือพระราชสมภพ ขณะบิดาไปราชการทัพ	เพื่อใช้เป็น เงินตรา

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

รัชกาลที่	ตราแผ่นดิน	ตราประจำรัชกาล	โลหะที่ใช้	ชนิดราคา	ความหมาย	วัตถุประสงค์ในการผลิต
3	จักร	ใบมะตูม	เงินทองคำ	3 ชนิดราคา 1. สลึง 2. เฟื้อง 3. ไพ	- หมายถึง ความเป็นมงคล เป็นพลังแห่งชัยชนะ	เพื่อเป็นที่ระลึก
3	จักร	ดอกไม้ม	เงินทองคำ	4 ชนิดราคา 1. บาท 2. สลึง 3. เฟื้อง 4. กิ่งเฟื้อง (สองไพ)	- หมายถึง ความเป็นสิริมงคล ความนอบน้อมถ่อมตน ความมีโชค	เพื่อเป็นที่ระลึก
3	จักร	หัวลูกศร	เงิน	5 ชนิดราคา 1. สลึง 2. เฟื้อง 3. กิ่งเฟื้อง (สองไพ) 4. ไพ 5. กิ่งไพ	- อาวุธพระนารายณ์ - หมายถึง ความเป็นสิริมงคล - ผดุงไว้ซึ่งคุณธรรม - การเกิดขึ้นใหม่ที่สร้างสรรค์	เพื่อเป็นที่ระลึก
3	จักร	รวงผึ้ง	เงิน	4 ชนิดราคา 1. สลึง 2. เฟื้อง 3. กิ่งเฟื้อง 4. ไพ	- หมายถึง ความมั่งคั่งอันเป็นมงคลของพระมหากษัตริย์	เพื่อเป็นที่ระลึก

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

รัชกาลที่	ตราแผ่นดิน	ตราประจำรัชกาล	โลหะที่ใช้	ชนิดราคา	ความหมาย	วัตถุประสงค์ในการผลิต
3	จักร	พระเต้า	เงินทองคำ	5 ชนิดราคา 1. สลึง 2. เฟื้อง 3. กิ่งเฟื้อง 4. ไพ 5. กิ่งไพ	เป็นสัญลักษณ์อันเป็นมงคล หมายถึงความชุ่มชื้นและการเกิดขึ้นของชีวิต ให้มีความเจริญงอกงามเป็นที่มาของความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดิน	เพื่อเป็นที่ระลึก
4	จักร	มงกุฎ	เงิน	5 ชนิดราคา 1. บาท 2. กิ่งบาท 3. สลึง 4. เฟื้อง 5. กิ่งเฟื้อง	มีความหมายสืบเนื่องพระนามเดิม คือ เจ้าฟ้ามงกุฎ หมายถึงพระราช	เพื่อใช้เป็นเงินตรา

หมายเหตุ : ผู้วิจัย

4. ความหมายในธนบัตรของพระมหากษัตริย์จากตราประทับบนเงินพดด้วง

จากการศึกษาความหมายของรูปสัญลักษณ์บนเงินพดด้วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 และเหรียญที่ระลึกในรัชกาลที่ 5 มีความหมายเกี่ยวข้องกับอำนาจของพระมหากษัตริย์ตามความเชื่อจากศาสนาพราหมณ์ ที่เชื่อว่ากษัตริย์ได้สืบทอดอำนาจจากสวรรค์ เป็นผู้แทนของพระผู้เป็นเจ้าให้มาปกครองมนุษย์ให้อยู่เย็นเป็นสุขและตามกฎมณเฑียรบาลเป็นการสืบสันตติวงศ์ “ธนบัตร” คือ ความเป็นใหญ่ในทรัพย์ พระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของทรัพย์ การได้มาของทรัพย์สินโดยชอบธรรม และใช้จ่ายทรัพย์นั้นไปเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนได้ แสดงออกผ่านรูปสัญลักษณ์ของตราประทับบนเงินพดด้วง ดังนั้นตราบนเงินพดด้วง มีความหมายถึง อำนาจของกษัตริย์ในด้านต่าง ๆ ดังนี้ คือ

4.1 ความเป็นเจ้าของทรัพย์สินของพระมหากษัตริย์

ด้วยความเชื่อของคนไทยในอดีตไม่นิยมทำรูปเหมือนบุคคลแต่นิยมทำเป็นเครื่องหมายแทนตน โดยใช้สัญลักษณ์ของมหาเทพมาเป็นรูปตราประทับบนเงินพดด้วง ปรากฏเป็นรูปอาวุธ และรูปสัญลักษณ์ของเทพเจ้า เช่น จักร ตรีศูล อุณาโลม ครุฑ และ ปราสาท เป็นต้น ความเกี่ยวข้องในรูปสัญลักษณ์และความหมายของตราประทับบนเงินพดด้วง หมายถึง พระมหากษัตริย์เป็นตัวแทนของเทพที่ทรงเป็นชนบดี

ตราประทับบนเงินพดด้วง สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 ได้แสดงออกถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็นเจ้าของเงินพดด้วง เป็นนายประกันเงินตรา เป็นผู้ออกกฎหมายรับรองค่าของเงิน และมีบทลงโทษผู้ปลอมแปลงเงินพดด้วง การลงโทษผู้ปลอมเงิน แสดงให้เห็นว่าเป็นพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ซึ่งตราไว้ในกฎหมายพระไอยการลักษณะโจร พ.ศ. 1903 ที่ว่า “ให้ตัดนิ้วมือเสีย ให้ใส่ขื่อไว้ 3 วัน และทวนด้วยลาวดหนัก 50 ที แล้วจำคุกไว้ (กฎหมายตราสามดวง 2547: 295-296) แสดงให้เห็นถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็นชนบดี ทรงเป็นเจ้าของเงินพดด้วง ที่ผู้อื่นจะละเมิดทำเงินปลอมขึ้นไม่ได้

ทรัพย์สินเป็นสิ่งมีค่าและเป็นอำนาจ สามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมือทางการปกครอง พระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของทรัพย์สินโดยชอบธรรมและทรงเป็นชนบดี เป็นใหญ่ในทรัพย์สินและใช้ทรัพย์สินนั้นเพื่อสร้างความเป็นอยู่ที่ดี ให้ประชาชนมีความสุข

ในความเป็นเจ้าของทรัพย์สิน อันเป็นทรัพย์สินที่ยิ่งใหญ่ มีคุณค่ายิ่งกว่าทรัพย์สินใด นั่นคือความเป็นเจ้าของ ความจงรักภักดี การนบนอบด้วยกายและใจให้การยอมรับและเทิดทูนของเหล่าพสกนิกรต่อองค์พระมหากษัตริย์ เป็นความเชื่อมั่นในบุญบารมีและ ความเป็นมงคล ดังความในสุภาษิตที่ส่งเสริมให้สะสมทรัพย์สินที่ดีงามว่า “ทรัพย์สิน คือ ความเชื่อ ความสงบทางกาย วาจา ความสะอาด ความเกรงกลัว ความรู้ ความเผื่อแผ่ รวมทั้งปัญญาด้วย เป็นทรัพย์สินอันประเสริฐสุดฯ” (พระยาอนุমানราชชน 2553: 77)

รูปสัญลักษณ์ของตราบนเงินพดด้วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 – 4) มีที่มาจากเรื่องราวของมหาเทพในศาสนาพราหมณ์ พระมหากษัตริย์ถือว่าทรงเป็นสมมุติเทพ มีรูปสัญลักษณ์ที่ใช้ตีประทับบนเงินพดด้วงเป็นรูปจักร รูปตรี รูปอุณาโลม รูปครุฑ รูปปราสาท และรูปมงกุฎ เป็นภาพที่ประสงค้จะแสดงถึงอำนาจสูงสุดของพระมหากษัตริย์ที่จะใช้บังคับบัญชาภายในเขตแดนของพระองค์ พระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงความเป็นใหญ่ยิ่งทางปกครอง ทรงเป็นชนบดีเป็นใหญ่ในทรัพย์สิน และใช้ทรัพย์สินนั้นไปเพื่อความผาสุก ร่มเย็น ของราชอาณาจักรของพระองค์

4.2 ธนบดีกับการปกครอง

การปกครองของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีพระมหากษัตริย์เป็นผู้ปกครองสูงสุดทรงอำนาจสิทธิขาดในการปกครอง แต่เพียงผู้เดียว และเนื่องด้วยสภาพสังคมไทยเป็นสังคมพุทธศาสนา มีอิทธิพลต่อความเชื่อความศรัทธา มีผลต่อปรัชญา การปกครองของไทย ซึ่งเป็นแนวคิดจิตนิยมของซีกโลกตะวันออก มองปัญหาอยู่ที่จิตใจของบุคคล เพราะศาสนาพุทธ ให้ความสำคัญกับจิตใจ ถือว่าสังคมที่ดีได้มาจากภายในจิตใจมนุษย์ การปกครองจึงสะท้อนออกมาในรูปแบบของคติ “ธรรมราชา” คือไม่เพียงทรงเป็นผู้นำในการปกครองความเป็นอยู่ของประชาชน แต่ยังทรงเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณอีกด้วย นอกจากนี้ สังคมไทยยังได้รับอิทธิพลของศาสนาฮินดู หรือพราหมณ์พระมหากษัตริย์มีสถานะเป็น “เทวราชา” มีหน้าที่มาปกครองประชาชนโดยอิงการจากสวรรค์ และรูปแบบธรรมราชาของพุทธศาสนากับระบบเทวราชาของพราหมณ์ ผสมกลมกลืนจนพัฒนาเป็นรูปแบบสืบเนื่องของสถาบันพระมหากษัตริย์ไทยมาจนถึงปัจจุบัน

พระมหากษัตริย์ คือ ผู้มีอำนาจ พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์กำหนดไว้ในนิตินิราชประเพณี ให้การยึดมั่นในทศพิธราชธรรม สังคหวัตถุ และจกกวัดดีวัตร พระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจจัดการให้เกิดความถูกต้องเป็นธรรม นำความเป็นระเบียบเรียบร้อยมาสู่สังคม พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่เกี่ยวข้องในธนบดี (ความเป็นใหญ่ในทรัพย์) เป็นผู้ประกันทรัพย์หรือเงินตรา ทรงมีพระราชอำนาจลงโทษผู้ปลอมเงินหรือพระราชทานอภัยโทษให้กับผู้กระทำความผิด โดยถือคติที่ว่า พระมหากษัตริย์ คือ บ่อเกิดแห่งความยุติธรรม มีสิทธิความชอบธรรมในการบัญญัติจัดทำเงินตรา คือการยอมรับในพระราชอำนาจการปกครอง การบริหารจัดการของพระมหากษัตริย์ การได้มาของทรัพย์ การสะสมทรัพย์ และการใช้จ่ายทรัพย์ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความมั่นคงของแผ่นดิน ถือเป็นการปกครองที่ดี เป็นการปกครองที่ผู้คนไม่รู้สึกรู้ว่าถูกปกครอง เนื่องจากสังคมบ้านเมืองเป็นปกติสุข วิถีชีวิตผู้คนดำเนินไปตามธรรมชาติ มีสันติสุข เป็นการปกครองแบบสร้างคนดีให้กับสังคม

จากการศึกษารูปแบบสัญลักษณ์และความหมายที่เกี่ยวข้องในธนบดีของพระมหากษัตริย์ ที่ใช้ตีประทับบนเงินพดด้วง สมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 พบว่ารูปพรรณสัณฐานของเงินพดด้วงได้มีวิวัฒนาการทางรูปทรง โดยคลี่คลายรูปแบบเงินทรงกลมให้เอื้อต่อประโยชน์ใช้สอย มีคุณค่าในตัวเอง เป็นเอกลักษณ์มีความน่าเชื่อถือยอมรับในค่าของเงินตรา อีกทั้ง รูปสัญลักษณ์บนเงินพดด้วงแสดงออกถึงความเชื่อมั่นและยอมรับในอำนาจการปกครองของพระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็นธนบดี คือ เจ้าของทรัพย์ เป็นใหญ่ในทรัพย์ ความเป็น “ธนบดี” ได้จารึกไว้บนเงินตรา เพื่อยืนยันถึงความมั่นคง ในสถาบันพระมหากษัตริย์ทั้งความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ของ

แผ่นดินไหวฟ้าประชาชนเป็นสุข เป็นประเทศที่มีความเจริญรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมควบคู่ไปกับ พุทธศาสนามาแต่อดีต

ตราประทับบนเงินพดด้วง ปรากฏเรื่องราวที่แสดงถึงอำนาจของกษัตริย์ใน ดินแดนและพระมหากษัตริย์ ผู้ซึ่งเป็นตัวแทนของเทพเจ้า หรือ เทวราชา มาปกครองมนุษย์ให้อยู่ เย็นเป็นสุข สัญลักษณ์บนเงินพดด้วงได้สะท้อนออกมาให้เห็นเป็นเครื่องหมายหรืออาวุธของเทพ เจ้า เช่น รูปจักรเป็นสื่อสัญลักษณ์เชิงความหมาย อันเป็นตัวแทนคำสอนของพุทธศาสนา จักรและ ตรีศูล ได้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องหมายแผ่นดินและราชวงศ์ของพระมหากษัตริย์ไทย สัญลักษณ์รูปจักร ได้แสดงออกถึงเจตจำนงทางการปกครอง การส่งเสริมความดีงาม และกำจัดความชั่ว เพื่อผลทางการ ปกครองบ้านเมืองที่ดีให้สังคมมีความสุข ด้วยการใช้ธรรมในการปกครอง นำพาแว่นแคว้น หรืออาณาจักรไปสู่ความเจริญก้าวหน้า

เนื่องจากสังคมไทยในอดีตใช้หลักธรรมในการดำรงชีวิต เป็นหลักคำสอน ของพุทธศาสนา และมีการศึกษาตั้งอยู่บนพื้นฐานของการสร้างคนดีให้กับสังคมการสร้างสังคมที่ดี คือการใช้ธรรมในการปกครอง เป็นการสร้างสังคมให้มีศีลธรรมเป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจ ช่วยกำกับ ควบคุมคนไม่ดี ทำให้สังคมและประเทศชาติโดยรวมดีเป็นปกติสุข การพัฒนาสังคมจำเป็นจะต้องมี ระบบเศรษฐกิจที่ดี มีทรัพย์ไว้เป็นทุนในการใช้จ่ายหล่อเลี้ยงประชาชนให้อยู่ดีมีสุข มีความมั่นคง ในชีวิตและทรัพย์สิน ตราประทับบนเงินพดด้วงได้ทำหน้าที่เป็นกลไกส่งเสริมในพระราชอำนาจ ของพระมหากษัตริย์ ให้เป็นที่ประจักษ์ถึงความเป็นเจ้าของทรัพย์ในรูปสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ อันเป็นตัวแทนของเทพ มีภาระหน้าที่ปกครองมนุษย์ให้มีความผาสุกร่มเย็น พระมหากษัตริย์แต่ละ รัชกาล ทรงเป็นชนบดี เป็นใหญ่ในทรัพย์และเป็นเจ้าของทรัพย์ทั้งปวงทั่วราชอาณาจักร

ความเป็นประเทศชาติบ้านเมืองที่มีความเจริญรุ่งเรืองผู้คนในชาติมีความ เป็นอยู่อย่างสงบสุข จำเป็นจะต้องมีเสนาขุนนางทางทหารที่มีความเข้มแข็ง เพื่อป้องกันการรุกราน จากประเทศข้างเคียงได้ หากมีกองทัพที่ดีมีศักยภาพในการปกป้องคุ้มครองประเทศชาติบ้านเมือง ให้มีความมั่นคงได้ และหากประเทศชาติบ้านเมืองมีผู้นำที่มีความสามารถ มีงบประมาณอย่าง พอเพียงในการบริหาร ประเทศชาติบ้านเมืองก็就会有ความเจริญก้าวหน้า มั่นคงสถาพร ดังความใน ตำราสุภะนิตินิสาสตร์ (ตอน 4 บท 7 โสลกที่ 4) กล่าวแนะนำความรู้เรื่องการสะสมทรัพย์เพื่อการสร้าง ชาติบ้านเมืองว่า “ถ้าไม่มีกองทัพ ก็ไม่มีการปกครองชาติไม่มีทรัพย์สมบัติและไม่มีอำนาจแผ่นดินจะ ตั้งอยู่ได้” (ย.อ. เจริญ 2548: 21)

แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของทรัพย์สินเงินตรา มีอำนาจส่งเสริมสถานภาพ ในองค์พระมหากษัตริย์ให้มีอำนาจบารมี มีเสนาขุนนาง มีอำนาจซื้อ มีความเจริญมั่นคงของชาติ บ้านเมืองและประชาชน ตราอุณาโลม ตราครุฑ ตราปราสาท และตรามงกุฏ ได้แสดงออกถึงความเป็น ชนบดีของพระมหากษัตริย์ ซึ่งทรงเป็นใหญ่ในทรัพย์ เป็นเจ้าของทรัพย์สินทั้งหมด

ชนบตีความยิ่งใหญ่ในทรัพย์สินความเป็นเจ้าของทรัพย์สิน เป็นความรับผิดชอบที่ยิ่งใหญ่ ของพระมหากษัตริย์ การสะสมทรัพย์สิน ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพย์สิน หรือความร่ำรวย มากล้นของพระมหากษัตริย์มิใช่เพื่อพระองค์หรือตระกูลวงศ์ หากเป็นภาระหน้าที่ปกป้องรักษาไว้ใช้ในการทำนุบำรุงบ้านเมือง ให้เจริญรุ่งเรืองเพื่อความผาสุกของผู้คนในสังคม เพื่อความมั่นคงของคนทั้งชาติทั้งแผ่นดิน

4.3 ชนบตีกับระบบเศรษฐกิจไทย

ประเทศชาติบ้านเมืองที่มีความเจริญ ผู้คนมีความเป็นอยู่ที่ดีมีความมั่นคงในชีวิต และทรัพย์สิน สังคมมีความผาสุกร่มเย็นก็เพราะมีระบบเศรษฐกิจที่ดี มีความเป็นธรรม มีสิทธิเสรีภาพ ในทางการค้าจะเห็นได้จากสภาพเศรษฐกิจไทยในอดีต เมื่อครั้งบ้านเมืองสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ดังความปรากฏในศิลาจารึกที่ว่า “จูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้างค้า ใครจักใคร่ค้าม้าค้า ใครจักใคร่ค้าเงินทอง ค้า ทอง ค้า ไพร่ฟ้าหน้าใส” (ประเสริฐ ณ นคร 2547: 70) เศรษฐกิจการค้า มีองค์ประกอบสำคัญในการซื้อขายแลกเปลี่ยนอยู่ที่เงินตรา และเงินพดด้วงได้ถูกนำมาใช้เป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนเป็นเครื่องมือส่งเสริมสภาพคล่องทางเศรษฐกิจ ให้เกิดความสะดวกในทางการค้า พระมหากษัตริย์คือเจ้าของทรัพย์สินยิ่งใหญ่ในทรัพย์สิน มีหน้าที่ใช้ทรัพย์สินให้เกิดประโยชน์สูงสุด เพื่อสร้างความเป็นอยู่ที่ดีให้แก่ประชาชน พุทธศาสนาได้วางแนวทางในการดำเนินเศรษฐกิจ ของผู้ปกครองหรือพระมหากษัตริย์ ที่ต้องปฏิบัติเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจเอาไว้ว่า “การบำรุงไว้ซึ่งธัญญาหารให้บริบูรณ์คือหน้าที่ในการพัฒนาเศรษฐกิจ” (พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน 2526: 301) หมายความว่าให้ผู้คนในบ้านเมืองอยู่ดีกินดี มีความมั่นคงในชีวิต

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงวิธีการพัฒนาเศรษฐกิจขั้นพื้นฐาน เพื่อสร้างสังคมที่สงบสุข มีความเป็นอยู่ที่ดี มีความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของประชาชน ว่า

“วิธีการจัดการทางเศรษฐกิจให้ผู้คนอยู่ดีกินดี มีงานทำ คือ แจกพืชผักในชนบทที่อุตสาหกรรมในการประกอบอาชีพ ให้ทุนแก่พ่อค้าที่อุตสาหกรรมในการค้า ให้อาหารและค่าจ้างแก่ข้าราชการ พระราชทรัพย์ก็จะเพิ่มพูน ชนบทจะไม่มีเสียนนาม มนุษย์ทั้งหลายก็จะรื่นเริงอุ่มบุตรให้พื่อนอยู่ต่อก ไม่ต้องปิดประตูเรือน” (พระไตรปิฎกฉบับประชาชน 2526: 301)

จากความเชื่อที่ว่า พระเจ้าแผ่นดินเป็นเจ้าของทรัพย์สินทั้งหมดได้ใช้ทรัพย์สินเหล่านั้น เพื่อหล่อเลี้ยงระบบเศรษฐกิจให้ผู้คนมีอาชีพมีรายได้ จะเห็นได้ว่าเมื่อมีระบบเศรษฐกิจที่ดีประชาชนอยู่ดีกินดี ไม่มีอาชญากรรม การพัฒนาสังคมมีความก้าวหน้า ประเทศชาติจะเจริญรุ่งเรือง ดังนั้นเงินพดด้วงก็เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นอำนาจของกษัตริย์ เพื่อสร้างเศรษฐกิจที่ดีแก่อาณาจักร

สรุป

ตราประทับบนเงินพดด้วง คือ รูปแทนความหมายแห่งองค์พระมหากษัตริย์ เป็นพระราชลัญจกรประจำพระองค์ของแต่ละรัชกาล ใช้ประทับที่ด้านหน้าของเงินพดด้วง และตราจักร ซึ่งเป็นตราประจำแผ่นดินไว้ที่ด้านหลังของเงินพดด้วง เป็นพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์แต่เพียงพระองค์เดียวในการทำเงินพดด้วง และลงโทษผู้ทำเงินปลอม

รูปแบบเครื่องหมายตราประทับบนเงินพดด้วง สมัยสุโขทัยเป็นการผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างพุทธศาสนากับฮินดู แม้ว่าการผลิตเงินพดด้วงจะเป็นของพระมหากษัตริย์แต่ทรงอนุญาตให้ประชาชนผลิตเงินพดด้วงขึ้นใช้เองได้ โดยให้ทำเป็นเนื้อโลหะเงินและมีน้ำหนักตามที่รัฐกำหนด จึงมีตราปรากฏบนเงินพดด้วงในสมัยสุโขทัยมากหลายตรา เช่น ตราช้าง ตราสังข์ เป็นต้น

สมัยอยุธยา อำนาจในการผลิตเงินพดด้วงเป็นของพระมหากษัตริย์แต่เพียงผู้เดียว ซึ่งปรากฏตราประจำของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นตราพุ่มข้าวบิณฑ์

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มีแนวคิดการใช้ตรา “รูปจักร รูปครุฑ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระอิสริยยศ พระนารายณ์ และพระพรหม ที่เป็นเทพเจ้าในศาสนาฮินดู ซึ่งได้รับสืบทอดมาเป็นคติความเชื่ออย่างเทวดาในชั้นฟ้า เป็นคติความเชื่อเรื่องความเป็นสมมุติเทพของพระมหากษัตริย์ ผู้ปกครองแผ่นดินมาเป็นสัญลักษณ์แทนพระมหากษัตริย์ แทนพระราชวงศ์ หรือแทนพระราชอาณาจักร” (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี สำนักนายกรัฐมนตรี 2538: 18-21)

รูปสัญลักษณ์ หรือตราประทับบนเงินพดด้วง เป็นการแสดงออกถึงเจตจำนง เพื่อแสดงถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ไทยในระบบการปกครองสมบูรณาญาสิทธิราชที่ประสงค์จะสื่อความให้รับรู้ในระบบเศรษฐกิจการปกครอง ความมั่นคงในชีวิตและทรัพย์สิน ทั้งในด้านความมีเกียรติยศศักดิ์ศรีของความเป็นชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรวมความถึงชนบดีความเป็นใหญ่ในทรัพย์สิน เพื่อหล่อเลี้ยงประชาชนและทำนุบำรุงอาณาจักร

ความหมายของรูปสัญลักษณ์ที่ปรากฏบนเงินพดด้วงแต่ละรัชกาลในสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นสิ่งสร้างขึ้นเพื่อเชิดชูสถาบันและองค์พระมหากษัตริย์ให้มีความมั่นคง สูงส่งเป็นศูนย์รวมแห่งความเชื่อมั่นทางใจของคนในชาติ ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ในพุทธศาสนา และทรงเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ

ตราประทับรูปจักร อุณาโลม ตริศูล ครุฑ และปราสาทของพระมหากษัตริย์ เป็นสัญลักษณ์อันเป็นที่มาของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเป็นเครื่องแทนความหมายถึงความยิ่งใหญ่ในทรัพย์สิน ความเป็นเจ้าของเงินพดด้วง โดยผ่านกรอบความคิดทางพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ รูปสัญลักษณ์บนเงินพดด้วงจึงเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อส่งเสริมสถานภาพในความเป็นพระมหากษัตริย์ ความเป็นชนบดี เป็นใหญ่ในทรัพย์สินและใช้พระราชทรัพย์นั้นไปเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน

จึงสามารถสรุปตราสมัยรัตนโกสินทร์ ได้ว่า

1. ตราประทับบนเงินพดด้วงสมัยรัตนโกสินทร์ ได้รับอิทธิพลมาจากเงินพดด้วงสมัยสุโขทัย และสมัยอยุธยา คือ ใช้ตราจักรเป็นสัญลักษณ์ และใช้ประทับด้านของเงินพดด้วง แต่ความหมายของตราเปลี่ยนแปลงไป
2. ตราด้านหน้า เป็นตราที่ใช้ในแต่ละรัชกาล ส่วนใหญ่มาจากอาวุธ หรือสัญลักษณ์ของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ แสดงถึงอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ในวัฒนธรรมไทย
3. ตราแต่ละตรา แสดงถึงความเป็น “ชนบดี” ของพระมหากษัตริย์ คือ เป็นเจ้าของทรัพย์ เจ้าของเงินพดด้วง
4. เงินพดด้วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มี 2 แบบ คือ ใช้เป็นเงินตรา และใช้เป็นเงินที่ระลึกในการแจกพระราชทานในพระราชพิธีต่าง ๆ



บทที่ 5

สรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

1. สรุปการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง รูปแบบ สัญลักษณ์และความหมายในธนบัตรเงินพดด้วง สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึง 4 มีความหมายเกี่ยวข้องกับพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ คือ ความเป็นใหญ่ในทรัพย์ เป็นเจ้าของทรัพย์ ทรงเป็นผู้ผลิตเงินพดด้วง ทรงมีพระราชอำนาจในการลงโทษผู้ปลอมแปลงเงินพดด้วง และทรงใช้ทรัพย์นั้น เป็นเครื่องมือสร้างความผาสุกให้แก่ประชาชน

เงินตราเป็นทรัพย์ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นธนบดีเป็นเจ้าของทรัพย์ และได้แสดงภาพสัญลักษณ์ของความเป็นเจ้าของประทับไว้บนเงินพดด้วง การได้มาซึ่งทรัพย์สินได้สืบทอดความเป็นเจ้าของทรัพย์หรือความเป็นใหญ่ในทรัพย์ของพระมหากษัตริย์ และอำนาจจัดการทางปกครองผ่านรูปสัญลักษณ์ของตราบนเงินพดด้วง เพื่อยืนยันถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์แต่เพียงผู้เดียวในราชอาณาจักร ดังเรื่องอาณาเขตการใช้เงินพดด้วง ทรงเป็นผู้ประกันเงินพดด้วงโดยใช้พระราชลัญจกรประจำพระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาลประทับไว้บนเงินพดด้วง เพื่อความประสงค์จะประกาศให้ประจักษ์ว่า พระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของเงินพดด้วงและเป็นผู้แทนของเทพเจ้ามาปกครองแผ่นดินให้เจริญรุ่งเรืองให้ประชาสังคมเป็นสุข

1.1 ผลการวิจัย

จากการวิจัยพบว่า

1.1.1 เงินพดด้วง เป็นเงินตราของไทยที่ใช้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนซื้อขายที่มีวิวัฒนาการต่อเนื่องยาวนานมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยมีตราประทับ มีมูลค่าในตัวเองสูง เพราะทำด้วยโลหะเงินบริสุทธิ์ ใช้ระบบน้ำหนักมากำหนดราคาตามค่าของโลหะเงิน เป็นอัตราแลกเปลี่ยน มีปรากฏการใช้มาตั้งแต่สมัยพระเจ้าลิไทย (พ.ศ. 1890 – 1911) ดังปรากฏจากศิลาจารึก หลักที่ 16 สุโขทัย (พ.ศ. 1927) มีข้อความว่า “ทองถ้วน ตำลึง และเงินทั้งก้อน” (ประเสริฐ ฦ นคร 2534: 86) แสดงให้เห็นว่ามีการกำหนดพิคตราการเงินพดด้วงเป็น ชั่ง ตำลึง บาท สลึง เฟื้อง และไพ ตามหน่วยวัดระบบน้ำหนักเอาไว้ใช้จ่าย อนุญาตให้ประชาชนผลิตเองได้ โดยมีน้ำหนักตรงตามพิคตราที่รัฐกำหนดไว้

ในสมัยอยุธยา การทำเงินพดด้วงเป็นของพระมหากษัตริย์แต่เพียงผู้เดียว ได้กำหนดพิคตราค่า “1 เฟื้อง¹⁰⁵ หรือ 1 ใน 8 ส่วนของเงินบาทหนึ่ง เป็น 800 เบี้ย” (สันต์ ท. โกมลบุตร 2548: 225) พิคตราค่าต่ำสุด คือ เบี้ย และสูงสุด คือ ชั่ง

เงินพดด้วงในสมัยรัตนโกสินทร์ได้รับอิทธิพลมาจากสมัยสุโขทัย และอยุธยา คือ ตราจักร แต่ความหมายแตกต่างกัน ใช้ประทับที่ด้านบนของเงินพดด้วง ส่วนด้านหน้าจะประทับตราของพระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาล เมื่อเปลี่ยนรัชกาลใหม่ จะเป็นตราใหม่ประทับที่ด้านหน้า โดยมีตราตั้งแต่รัชกาลที่ 1 – 4 โดยคิดผูกกลดลายของตราจากพระนามเดิมของพระมหากษัตริย์ก่อนขึ้นครองราชย์ ดังนี้

1. พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีพระนามเดิมว่า “ทองด้วง” ใช้ตรา “ปทุมอุณาโลม”
2. พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีพระนามเดิมว่า “ฉิม” ใช้ตรารุกชยชุกนาถ
3. พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระนามเดิมว่า “ทับ” ใช้ตราปราสาท
4. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระนามเดิมว่า “เจ้าฟ้ามงกุฎ” ใช้รูปพระมหามงกุฎ

เงินพดด้วงใช้ติดต่อกันตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 ต่อมาถึงรัชกาลที่ 5 ได้ผลิตเงินพดด้วงที่ระลึกอีก 2 ครั้ง และโปรดเกล้าฯ ให้เลิกใช้เงินพดด้วงใน พ.ศ. 2451

เงินพดด้วง เป็นเงินมาตรฐานแห่งการแลกเปลี่ยน เพราะเป็นเงินตราที่มีมูลค่าแข็ง มีอำนาจซื้อสูง สามารถแลกเปลี่ยนเป็นสินค้าได้มาก นำไปใช้ในกิจกรรมต่าง ๆ เป็นเครื่องมือในการปกครอง เพื่อการสร้างความเจริญและกำลังใจให้แก่เมืองประเทศราช การแต่งตั้งเจ้าเมือง กิจการทางทหาร จัดซื้อจัดหาเสบียงไว้ใช้ในกองทัพ กิจการทางศาสนา ประกันกับพม่าเพื่อแสวงหาความได้เปรียบทางการเมือง และใช้เป็นเครื่องมือในการเก็บเป็นส่วยเงินตราเข้าท้องพระคลัง

เงินพดด้วง ต้องยุติเลิกใช้ เนื่องจากสาเหตุแห่งความเจริญทางเทคโนโลยี เมื่อมีการเดินทางด้วยเรือกลไฟก้าวหน้า มีเรือต่างชาติเข้ามาค้าขายมากขึ้น ทำให้เงินพดด้วงผลิตได้ด้วยมือจึงไม่เพียงพอแก่การหมุนเวียนใช้จ่ายในระบบเศรษฐกิจ อีกทั้งมีการปลอมแปลงเงินพดด้วงมากขึ้น จึงเป็นเหตุให้มีอันต้องยกเลิกใช้ไป

1.1.2 ทางด้านรูปแบบ เงินพดด้วงมีวิวัฒนาการทางรูปร่างตั้งแต่เริ่มก่อเกิดเป็นเงินตรารูปกำไลในสมัยสุโขทัย ซึ่งเป็นเครื่องประดับประทับตรา และรอยบากเพื่อหักแบ่งเป็นเงินย่อย ต่อมาค่อยปรับเปลี่ยนรูปร่างกำไล เป็นรูปวงแหวน คือ เล็กกลอง และอ้วนขึ้น และเป็นรูปเงินพดด้วงมีขา มีรูไว้สำหรับห้อยร้อยพกพาในการเดินทาง

¹⁰⁵ 2 เฟื้อง = 1 สลึง

สมัยอยุธยา เงินพดด้วงเริ่มมีลักษณะกลมมากขึ้น มีรอยบากเพื่อตรวจคุณค่าของโลหะเงิน คงเกิดขึ้นในช่วงที่มีการค้ากับโปรตุเกส ในสมัยพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (พ.ศ. 2034 – 2072) ที่ขาของเงินคดงอ หรือขาเงินงอ कुछ์ เหมือนตัวด้วง จึงเรียกชื่อเงินขดด้วง เป็นเงิน “พดด้วง” ลักษณะของเงินพดด้วงมีลักษณะกลม รูปลอยตัว จึงมีที่ตอกตรา หรือการพิสูจน์เนื้อโลหะหรือรอยบากได้ง่าย

เงินพดด้วงในสมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ มีลักษณะทางรูปแบบคล้ายกับสมัยอยุธยาตอนปลาย คือ รูปทรงกลม ต้น ไม่มีรู ไม่มีขา มีตราประทับเป็นรูปพระราชลัญจกรของพระมหากษัตริย์ที่ด้านหน้าและรูปตราจักรที่เป็นสัญลักษณ์ของประเทศไว้ด้านบน

การวิวัฒนาการรูปแบบของเงินพดด้วง ตั้งแต่รูปทรงเงินกำไลในสมัยสุโขทัยจนมาเป็นเงินพดด้วงรูปทรงกลมในสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นการปรับเปลี่ยนรูปทรงของเงินเพื่อประโยชน์ใช้สอย ในช่วงเริ่มต้น มีช่อง มีรู เพื่อการสอดใส่ข้อมือ หรือมีรูไว้ผูกร้อยพกพาเพื่อเดินทาง เมื่อภายหลังจึงมีรูปลักษณะเฉพาะเป็นมาตรฐานของสมัยรัตนโกสินทร์ คือ ลักษณะค่อนข้างกลม ต้น ไม่มีรู รอยบากเล็ก บางครั้งมีเม็ดข้าวสาร

1.1.3 “ธนบดี” คือความเป็นใหญ่ในทรัพย์ พระมหากษัตริย์คือพระเจ้าแผ่นดิน ผู้ครอบครองทรัพย์สินทั้งหมดในราชอาณาจักรโดยชอบธรรม ดังเมื่อครั้งบรมราชาภิเษก พระยาโกษาธิบดี กราบทูลถวายทรัพย์สินของแผ่นดินที่อยู่ในความรับผิดชอบ 12 ท้องพระคลังให้แก่พระมหากษัตริย์ไว้ใช้ในการพัฒนาบ้านเมือง (อ้างแล้ว หน้า 77)

เงินพดด้วง หมายถึง ธนบดีของพระมหากษัตริย์ มีไว้เพื่อการใช้จ่ายในการสร้างคุณประโยชน์ให้แก่สังคม สร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่ประเทศ

ทรัพย์เป็นอำนาจ ทรัพย์คือความเชื่อ หมายถึง ประชาชนเชื่อ จงรักภักดีต่อกษัตริย์ ธนบดีของพระมหากษัตริย์ คือความเป็นใหญ่ในทรัพย์ สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการปกครอง เพื่อให้ประชาชนมีชีวิตความเป็นอยู่ดี ธนบดีของพระมหากษัตริย์มิใช่มีไว้เพื่อความสุขของพระองค์ หากแต่ความสุขของพระองค์จะเกิดขึ้นได้ ก็เพราะความผาสุกร่มเย็นของปวงประชา

ธนบดีของพระมหากษัตริย์ คือ ทรัพย์ที่ใช้เป็นทุนในการพัฒนาบ้านเมือง ทำให้เกิดความเจริญ เป็นบุญญาบารมียิ่งใหญ่ ถือเป็นทรัพย์ที่เกิดขึ้นทางจิตใจ มีคุณค่าทางสังคม ธนบดีไม่ได้หมายถึงพระมหากษัตริย์ที่มีเพียงความร่ำรวย มั่งคั่งในทรัพย์สินเพียงอย่างเดียว หากเป็นเสมือนทรัพย์อันล้ำค่าทางจิตวิญญาณทรงเป็นศูนย์รวมของชนชาวไทย นำพาสังคมให้เจริญก้าวหน้า นับเป็นทุนทางสังคมในการทำนุบำรุงบ้านเมืองให้มีความเจริญรุ่งเรือง

1.1.4 ตราประทับบนเงินพดด้วง ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึง 4 มีความหมายเกี่ยวข้องกับธนบดี ในความเป็นใหญ่ในทรัพย์ ในความเป็นเจ้าของทรัพย์โดยชอบธรรม และรวมความถึงการเป็นเจ้าของเงินพดด้วงของพระมหากษัตริย์ พบว่า

ตราประทับบนเงินพดด้วง เป็นรูปสัญลักษณ์ที่มีมาตามความเชื่อ สมมุติเทพ มีความหมายเกี่ยวข้องกับโดยตรงกับพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในการผลิตเงินพดด้วงและพระมหากษัตริย์ทรงเป็นตัวแทนของผู้เป็นเจ้าของ มาปกครองมนุษย์ โดยใช้ทรัพย์เป็นเครื่องมือในการปกครองสร้างความผาสุกให้แก่ประชาชน

สัญลักษณ์บนเงินพดด้วง รูปจักร รูปตรีศูล รูปอุณาโลม รูปครุฑ และรูปปราสาท มีความหมายในการสืบทอดในพระราชอำนาจและธรรมาภิบาลของพระมหากษัตริย์ เป็นกุศโลบาย หรือพุทธศาสตร์ในทางปกครอง เพื่อให้ประจักษ์ในอำนาจอธิปไตยแห่งดินแดน เพื่อความมั่นคงในสถาบัน ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ความมั่นคงของรัฐทั้งทางเศรษฐกิจ ทางการเมืองการปกครองและความร่มเย็นเป็นสุขของประชาชน

จากการศึกษาวิเคราะห์รูปแบบสัญลักษณ์และความหมายในธนบัตรของพระมหากษัตริย์ จากตราประทับบนเงินพดด้วง สมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1-4 ได้สะท้อนให้เห็นถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์เกี่ยวกับเงินตราโดยใช้พระราชลัญจกรของพระองค์ประทับบนเงินพดด้วง ทรงเป็นผู้ประกันเงินพดด้วง และแนวคิดทางการเมืองการปกครองของพระมหากษัตริย์ ที่ทรงเป็นผู้นำในการปกครอง โดยอาศัยปรัชญาแนวคิดทางพุทธศาสนา เป็นหลัก ดังนั้น ภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์จึงมีหลักธรรมทางพุทธศาสนามาเป็นแนวทางในการปกครอง แบบธรรมราชา เพื่อผลจะมุ่งหวังให้ประชาสังคมเป็นปกติสุข ตราสัญลักษณ์บนเงิน พดด้วงได้สื่อความหมายให้ทราบถึงพระราชอำนาจในพระมหากษัตริย์ที่สืบทอดต่อเนื่องจากพระองค์หนึ่งไปสู่อีกพระองค์หนึ่งมิได้ขาดสาย แสดงออกให้เห็นถึงอำนาจแห่งดินแดนที่มั่นคง สถาพร และธรรมาภิบาลของพระมหากษัตริย์หรือความเป็นใหญ่ในทรัพย์ ได้เอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาประเทศให้มีความเจริญก้าวหน้ามั่นคง สังคมมีความสงบ ประชาชนอยู่ดีมีสุข

ตราสัญลักษณ์บนเงินพดด้วงยังได้ให้ความหมายตามความเชื่อ ของศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธปนกัน จากความเชื่อที่ว่า พระมหากษัตริย์เป็นตัวแทนของพระเจ้าอวตารมาเป็นผู้ปกครอง และทรงเป็นสมมุติเทพแบบพระอินทร์เป็นใหญ่ พุทธศาสนาได้ชี้แนะสังคมให้เกิดระบบการปกครองที่ดี วิถีชีวิตผู้คนและสังคมให้เจริญ ตราประทับบนเงินพดด้วงถือเป็นการประกาศให้ประจักษ์ถึงอิสรภาพแห่งรัฐ และอำนาจอธิปไตยอาณาเขตแดนแห่งสยามประเทศ

ในการศึกษาวิจัยนี้ได้ค้นพบว่า จากการสื่อความหมายของรูปสัญลักษณ์บนเงินพดด้วง มีความเกี่ยวเนื่องในธนบัตรของพระมหากษัตริย์ สรุปความรู้ได้ว่า กษัตริย์ คือ ผู้เป็นเจ้าของเงินพดด้วง และการยอมรับในคุณค่าของเงินพดด้วงว่าเป็นเงินดี นำเชื่อถือยอมรับเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน ทั้งภายในและนอกราชอาณาจักร ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์ในสมัยอยุธยาในแผ่นดินพระเจ้าอู่ทอง พ.ศ. 1893 มีเมืองประเทศราชขึ้นกับ กรุงศรีอยุธยา 16 หัวเมือง พระยาประเทศราชต่างยอมรับถวายเครื่องบรรณาการ การถวายเครื่องราชบรรณาการและทรัพย์สิน เป็นการยอมรับในธนบัตร เมืองประเทศราชจะต้องยอมรับความเป็นเมืองศูนย์กลางแห่งอำนาจการปกครอง

จากการที่สยามเป็นเมืองศูนย์กลางการปกครอง ค่าของเงินพดด้วงมีการยอมรับในระบบเศรษฐกิจ มีความเป็นเสถียรภาพในค่าของเงิน มีอำนาจซื้อ (PURCHASING POWER)

หมายความว่า ปริมาณของสินค้าที่เราอาจซื้อได้ด้วยเงิน ค่าเงินแข็งจะมีอำนาจซื้อสูง ก็จะซื้อของได้มาก ในทางกลับกัน ข้าวของแพงขึ้นเงินก็มีค่าน้อย มูลค่าของเงินก็น้อย กล่าวคือ มีอำนาจซื้อต่า นั่นเอง ดังนั้น การยอมรับในคุณค่าของเงินคือหลักฐานการยอมรับชนบติแห่งพระมหากษัตริย์

รูปสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์บนเงินพดด้วง เมื่อสิ้นสุริยราชกาลจะใช้รูปสัญลักษณ์ใหม่ การออกแบบรูปสัญลักษณ์เป็นรูปจักร รูปอุณาโลม รูปครุฑ รูปปราสาท มีที่มาจากวัฒนธรรมความเชื่อของศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ จากแนวคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์ คือผู้มีบุญมาเกิด เป็นผู้แทนของพระเป็นเจ้า คือ พระอินทร์ พระอิศวร หรือพระนารายณ์ กำหนดให้พระมหากษัตริย์ มีภาระหน้าที่ ปกครองดูแลประเทศชาติบ้านเมืองและประชาชนให้เป็นปกติสุข โดยใช้ชนบติ ความเป็นใหญ่ในทรัพย์ เป็นทุนในการปกครองบริหารบ้านเมือง รูปแบบสัญลักษณ์บนเงินพดด้วงมีความหมายที่เกี่ยวข้องใน ชนบติของพระมหากษัตริย์ ได้ดังนี้

ตราจักร

รูปจักร หมายถึง ตัวแทนของพระนารายณ์ เทพองค์สำคัญในศาสนาพราหมณ์ พระมหากษัตริย์ นำเอาอาวุธของพระนารายณ์มาเป็นรูปแทนองค์พระมหากษัตริย์เอง พระมหากษัตริย์จึงทรงเป็นตัวแทนของพระนารายณ์และในความหมายอื่นๆ ที่แฝงอยู่ในรูปของจักร อาทิจรธรรมจักร หมายถึงหลักคำสอนของพุทธศาสนา และพระมหากษัตริย์ทรงใช้หลักธรรมในพุทธศาสนาเป็นหลักในการปกครอง เช่น ทศพิธราชธรรม เป็นต้น

จักรเป็นสัญลักษณ์ ของการก้าวไปข้างหน้า เป็นวงล้อที่หมุนรอบแกนกลางของสังขธรรม และพระมหากษัตริย์ ทรงเป็นผู้หมุนวงล้อนั้นให้เคลื่อนไป เป็นเครื่องหมายเปรียบเทียบให้เข้าในธรรมะในฐานะเป็นกฎของจักรวาล เป็นเครื่องหมายแห่งธรรม พระธรรมจักรเป็นเครื่องแสดงเนื้อหาของธรรมะในการแสดงปฐมเทศนา รวมทั้งยังหมายถึง พระพุทธเจ้าจักรได้แสดงแนวคิดทางพุทธศาสนา เกี่ยวกับการปกครองแบบธรรมราชาที่สนับสนุนการสะสมทรัพย์หรือชนบติของพระมหากษัตริย์เอาไว้เพื่อนำไปใช้ในการปกครองป้องกันประเทศและประชาชน (พระยาอนุมานราชชน 2533:114) พระจักรพรรดิราช¹⁰⁶ ก็เป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่มุ่งหวังจะเป็นยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์หรือให้มีผู้คนกราบไหว้อยู่เสมอตั้งเทพตามลัทธิเทวราชา¹⁰⁷

จักรในรูปแทนเครื่องหมายแห่งราชวงศ์จักรี เนื่องด้วยความเป็นมงคลที่สอดคล้องต้องกันในตำแหน่งพระยาจักรีของพระบรมราชชนก เมื่อครั้งเมืองพิษณุ โลกและตำแหน่งพระยาจักรี

¹⁰⁶ หมายถึง ลัทธิพุทธราช (BUDDHA-KING) กล่าวคือ กษัตริย์ปรารถนาจะสถาปนาคนเป็นพระพุทธเจ้าหรือเป็นสิ่งเดียวกับที่ประชาชนนับถือและบูชากราบไหว้อยู่ทุกวัน อาทิ รัชกาลที่ 3 ได้สร้างพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ขึ้นสององค์ทรงเครื่องคั่นอย่างจักรพรรดิ หุ้มทองคำ อุทิศแด่รัชกาลที่ 1 องค์หนึ่ง และรัชกาลที่ 2 องค์หนึ่ง แล้วถวายนามองค์ที่ 1 ว่า พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ และองค์ที่ 2 ว่า พระพุทธเลิศหล้านภาไลย แล้วมีพระราชกำหนดให้เรียกรัชกาลที่ 1 กับรัชกาลที่ 2 ตามนามพระพุทธรูปทั้งสององค์

¹⁰⁷ คติความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลจากลัทธิไศเลนทร์ ซึ่งเกิดขึ้นในอาณาจักรศรีวิชัย เข้ามาในประเทศไทยแล้วจึงมาสู่กัมพูชา และต่อมายังกรุงศรีอยุธยา หลักฐานที่สนับสนุนคติเทวราชา ในแนวความเชื่อนี้ คือการตั้งพระนามของพระมหากษัตริย์ตามนามพระนารายณ์ เช่น สมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระราชาธิบดี หรือถือเอารูปครุฑ หรือนารายณ์ทรงสุบรรณมาเป็นสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์

ของรัชกาลที่ 1 สมัยธนบุรี รูปสัญลักษณ์จักรแสดงแนวคิดความเชื่อที่ว่า พระเป็นเจ้า หรือเทวดา
 อวตารมาเกิดเป็นพระมหากษัตริย์ ที่มีชนบดี มีพระราชอำนาจในทรัพย์สินเงินทอง บันดาลให้เกิด
 เป็นคุณประโยชน์หล่อเลี้ยงผู้คน และประเทศให้มีความสุขความเจริญ

จักรมีที่มาจากรูปทรงการแผ่รัศมีของดวงอาทิตย์เต็มดวงช่องกลางของจักรคือดวง
 อาทิตย์ รูปกลีบของจักรคือการคลี่คลายทางรูปทรงจากการแผ่รัศมีของแสงอาทิตย์ การนำรูปทรง
 ของธรรมชาติมาใช้เป็นรูปสัญลักษณ์จักร สื่อความหมายในความเป็นศูนย์กลางของจักรวาลเป็น
 พลังอำนาจ

รูปจักรเมื่อนำมาใช้เป็นตราประทับบนเงินพดด้วง จะมีความหมายถึงความ
 เจริญก้าวหน้า ความเจริญรุ่งเรืองของแผ่นดิน ที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์รวมแห่งอำนาจ ทรง
 เป็นผู้นำ เป็นตัวแทนแห่งเทพผู้สร้างสรรค์ ให้การคุ้มครองป้องกันภัย และอภิบาลผืนแผ่นดินให้ม
 ความวัฒนาผาสุก โดยใช้ชนบดีเป็นเครื่องมือในการปกครอง

ตราตรีศูล พระมหากษัตริย์ทรงใช้รูปอาวุธของพระอิศวร ซึ่งเป็นเทพในศาสนา
 พราหมณ์มาเป็นสัญลักษณ์ให้หมายถึงพระมหากษัตริย์เป็นตัวแทนของเทพเจ้า แต่ในทางพุทธศาสนา
 ตรีศูลมีความหมายเป็นภาพแทนของพระพุทธเจ้า หรืออีกนัยหนึ่งเป็นภาพแทนพระรัตนตรัยพระ
 พุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ ตรีศูล ยังเป็นสัญลักษณ์ของไฟและอาจหมายถึงภาคทั้ง 3 ของพระ
 อัคนี และมีความหมายสอดคล้องกับการจัดสมดุลย์ของธาตุไฟในร่างกาย 3 ช่อง คือแกนกลาง
 (สุคมนา) หรือช่องทางกระดูกสันหลังของร่างกาย กับอีก 2 ช่องทาง ซ้าย – ขวา (อิทาและปิงคละ)
 ซึ่งเป็นช่องทางของลมปราณ ตั้งแต่รูจมูกทั้งสองข้างตามกระดูกสันหลังไปจนถึงกระดูกก้นกบ ซึ่ง
 เกิดขึ้นมาจากมูลธาตุ ตามบทบรรยายเกี่ยวกับสรีระวิทยาของร่างกาย ตรีศูล ได้แปลงมาเป็นวัชระ 3
 ง่าม และเมื่อนำมาซ้อนกัน ก็กลายเป็นวัชระ 5 ง่าม วัชระเป็นสายฟ้าให้หมายถึง ปัญญา เป็นนัยแห่ง
 ธรรม คือให้มีสติเกิดขึ้น ละจากกิเลส ปลูกให้ตื่นจากตัณหา ความรู้ในสังขารก็เหมือนวัชระ อีกทั้ง
 เป็นสายฟ้าที่สาดส่องขับไล่ความมืดมนสับสนให้แตกกระจายไป ทำให้เกิดระบบระเบียบใน
 จักรวาลที่มีสวรรค์และโลก วัชระเปรียบประดุจเสาแกนที่ค้ำแยกโลกและสวรรค์และเป็นหมุดที่ตรึง
 พื้น โลกให้มั่นคง

คุณลักษณะอันเป็นเลิศของวัชระมี 3 ประการ 1. ไม่มีวันถูกทำลาย 2. เป็นอัญมณีที่
 ประเสริฐสุด 3. เป็นอาวุธชั้นยอด “ เป็นสัญลักษณ์สะท้อนการปฏิบัติทางจิต คือเข้ากรรมฐาน เพื่อ
 ปลูกกระตุน โภจิต¹⁰⁸ ที่หลับไหลให้ตื่นขึ้นมา โดยหนทางแห่งปัญญา” (สนอดกราส 2541: 221-
 227) เป็นการเพิ่มความรู้ความเข้าใจของหลักธรรม เสริมสร้างจิตใจให้สูงขึ้น ยกขึ้นสู่ความหมาย
 ทางจิตวิญญาณ

¹⁰⁸ ภาจิตได้สำนึกของฝ่ายดี มีมตตา ปรารถนาจะให้ผู้อื่นเห็นธรรมะ สัญจร หรือนิพพาน (ผู้วิจัย)

ตราประทับรูปตรีศูล บนเงินพดด้วง มีความหมายให้พระมหากษัตริย์เป็นเสาหลักของประเทศ และมีชนบทคือความเป็นใหญ่ในทรัพย์เป็นเครื่องมือสร้างความผาสุก มั่นคงให้แก่ประชาชนและประเทศชาติ

ตราอุณาโลม เป็นพระราชลัญจกร ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช หรือเรียกว่า ตราบัวอุณาโลม ลักษณะของรูปทรงโดยรวมคล้ายดอกบัวซึ่งหมายถึงแผ่นดิน ห้วงน้ำ และธรรม ตราบัวหมายถึงเนตรที่สามของพระอิศวร หรือหมายถึงพระโลมาระหว่างพระขนงของพระพุทธเจ้า ตราบัวอุณาโลมบางครั้งเรียกว่าบัวผัน กล่าวคือ รูปทรงของลายคล้ายบัวและมีกลีบบัวผูกเป็นลวดลายไทย ดอกบัวหมายถึงการเกิดขึ้นของพุทธศาสนา และดอกบัวเป็นอาวุธชนิดหนึ่งของพระกฤษณะหรือรูปดอกบัว ซึ่งเปรียบเสมือนผืนแผ่นดินที่ให้ความเจริญงอกงามของพืชพันธุ์ธัญญาหาร ดอกบัวถือเป็นสัญลักษณ์ของน้ำ หมายถึง การกำเนิดอันศักดิ์สิทธิ์ ความอุดมสมบูรณ์ ความบริสุทธิ์และเป็นสัญลักษณ์ของแสงสว่างแห่งปัญญา นอกจากนี้ดอกบัวยังเกี่ยวข้องกับเทพเจ้าและเทวีในศาสนาพราหมณ์หลายองค์ เช่น พระศรีลักษมี หรือเทพีแห่งดอกบัว และดอกบัวเป็นที่ประทับของพระพรหม

ตราอุณาโลม ยังมีลักษณะคล้ายสังข์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของน้ำที่มีความเกี่ยวข้องกับ ความอุดมสมบูรณ์ ความมั่งคั่ง และโดยเหตุที่พระวิษณุผู้บริหารโลกมักจะบรรทมหลับ ต่อเมื่อโลกเดือนร้อน พระอินทร์จะมาเป่าสังข์เชิญให้อวดารไปปราบยุคเข็ญเพื่อช่วยเหลือมวลมนุษย์

ตามธรรมเนียมกษัตริย์แต่โบราณ ต้องมีสังข์เป็นของตัวเองเพื่อใช้เป็นอาณัติสัญญาณไพร่พลในการสงคราม จัดเป็นอาวุธอย่างหนึ่ง และถือเป็นของสำคัญสำหรับบ้านเมืองเพื่อใช้ในพิธีการต่างๆ เช่นเมื่อจะเปลี่ยนเครื่องทรงพระแก้วมรกตตามฤดูกาลก็จะรินพระสุคนธ์ลงในพระสังข์ สรงพระแก้วมรกต อีกทั้งสังข์มีความหมายอันสำคัญคือ การรดน้ำเพื่อแต่งตั้งเป็นกษัตริย์เป็นการยกย่องผู้นำให้มีสถานภาพเป็นพระมหากษัตริย์ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ในวโรกาศที่พระเจ้าแผ่นดินใหม่เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ เป็นพระราชพิธีในการสถาปนา เป็นพระราชาธิบดีของราชอาณาจักรโดยสมบูรณ์

หากจะพิจารณารูปลักษณะของอุณาโลม มีอักษร “อุ” เขียนเป็นเครื่องหมาย “โอม” แฝงอยู่ในรูปหอยสังข์อันมีความหมายเป็นมงคลเป็นที่รวมแห่งความเจริญและคุณงามความดี ด้วยคำว่าโอม ใช้คำย่อ เป็นภาษาบาลีในรูปอักษร “อุ” ใช้กล่าวนามพระวิษณุ และเป็นที่มาของคำว่า “โอมการ” ย่อมาจากชื่อเทพเจ้าทั้งสามของพราหมณ์ คือ ศิวะ(อะ) วิษณุ (อุ) และพรหม (มะ) สนธิ เป็นเสียง “โอม” โองการที่ใช้ในภาษาไทย หมายถึงคำอันศักดิ์สิทธิ์ เมื่อเป็นพระมหากษัตริย์จะเรียกว่า พระราชโองการ เป็นการยกย่องกษัตริย์ขึ้นเป็นเทพ ตามคติของลัทธิเทวราช และตาม

แนวคิดของพุทธศาสนา “อะ อุ มะ รวมกันเป็นโอม อะ ย่อมาจาก”อร หิ” อุ ย่อมาจาก “อุตตมธมม และ มะ ย่อมาจาก “มหาสง” กล่าวโอม คำเดียว เท่ากับได้รำลึกถึงพระเจ้าทุกองค์

ทั้งบัวและสังข์มีความสัมพันธ์ทางรูปแบบและความหมายกับอุณาโลม สังข์ หมายถึงสัญลักษณ์ของความร่ำรวยนำมาซึ่งความมั่งคั่งและทรัพย์สมบัติ และสังข์เป็นสัญลักษณ์ของน้ำซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งความชุ่มชื้น และความอุดมสมบูรณ์ คราบวอุณาโลมที่ตีประทับบนเงินพดด้วงในรัชกาลที่ 1 เป็นรูปคล้ายสังข์เวียนขวา อยู่ในกรอบลายกระหนกรูปบัว หมายถึง แผ่นดิน รูปอักษร “อุ” หมายถึงพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นผู้แทนของเทพเจ้า อยู่กลางกลีบบัว คือ กลางแผ่นดินที่มีความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นคราบวพื้นหรือคราบวอุณาโลม จึงมีความหมายสำคัญคือการกำเนิดอันศักดิ์สิทธิ์ ความอุดมสมบูรณ์ ความบริสุทธิ์ และเป็นสัญลักษณ์ของแสงสว่างแห่งปัญญา การมุ่งไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองของแผ่นดินและมีความมั่นคงในสถาบันพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี แสดงให้เห็นถึงการประกาศแห่งองค์พระมหากษัตริย์ ที่ทรงเป็นผู้นำ เป็นตัวแทนแห่งเทพในการปกป้องคุ้มครองป้องกันภัย อภิบาลผืนแผ่นดินให้มีความสงบสุข พระมหากษัตริย์ทรงเป็น ธนบดี เป็นใหญ่ในทรัพย์ และทรงใช้ทรัพย์ที่ได้มาเป็นเครื่องมือในการปกครอง

ตราครุฑ สัญลักษณ์และความหมายของรูปครุฑนี้เป็นพระราชลัญจกรประจำแผ่นดินไทย มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีแล้ว มีความหมายถึงพระนารายณ์ ซึ่งเป็น 1 ใน 3ของเทพเจ้าองค์สำคัญของศาสนาพราหมณ์ มีหน้าที่ปกครอง 3 โลกเมื่อโลกเกิดยุคเชษฐ พระนารายณ์ก็จะอวตารมาปราบยุคเข็ญนั้น พระมหากษัตริย์เป็นสมมุติเทพนำเอาพาหนะประจำองค์พระนารายณ์ คือ ครุฑ มาเป็นสัญลักษณ์ใช้ประทับบนเงินพดด้วงให้หมายถึง แผ่นดินของพระมหากษัตริย์ ผู้เป็นตัวแทนของพระนารายณ์ผู้เป็นเทพอันยิ่งใหญ่มาปกครองแผ่นดิน ให้ประชาชนมีความผาสุกร่มเย็น

ตราปราสาท เป็นตราในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 สร้างรูปขึ้นมาจากพระนามเดิมว่า “ทับ” หมายถึงเรือน หรือที่อยู่เมื่อเป็นที่ประทับของกษัตริย์จึงเป็นปราสาท แต่ได้สอบถามผู้รู้สายราชินิกุลในรัชกาลที่ 3 (หม่อมหลวง ศรีฟ้า มหารรรณ) กล่าวว่า รัชกาลที่ 3 มีพระนามเดิมว่า “ทัฬห” คือทรงพระราชสมภพเมื่อพระราชบิดา คือรัชกาลที่ ๒ ไปราชการสงครามพร้อมกับรัชกาลที่ 1 ส่วนรูปปราสาท สันนิษฐานว่าใช้หงส์พิมานของพระพรหมมาเป็นตราประจำรัชกาลรูปแบบสัญลักษณ์ของตรา เป็นอาคารรูปทรงไทยสามหลังมียอดแหลมเป็นรูปปราสาท ซึ่งเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์หรือพระอินทร์

สัญลักษณ์บนเงินพดด้วงรูปปราสาท หมายถึงพระมหากษัตริย์เป็นตัวแทนของพระอินทร์มาปกครองมนุษย์ พระอินทร์เป็นที่มาแห่งทรัพย์ ผู้เป็นเจ้าของทรัพย์ทั้งหมด

พระมหากษัตริย์เป็นตัวแทนของพระอินทร์ ทรงเป็นชนบดี เป็นใหญ่ในทรัพย์ และใช้จ่ายทรัพย์นั้นไปเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน

ตรามงกุฏ เป็นตราประจำรัชกาลในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เป็นรูปพระมหาพิชัยมงกุฎมีพระจอมมีความหมายสืบเนื่องถึงพระนามเดิมคือ เจ้าฟ้ามงกุฎ รูปแบบของตราคล้ายชฎายอดแหลม มงกุฎหมายถึงพระราชามาถึงยอดวิมานของพระอินทร์

สัญลักษณ์และความหมายของตรามงกุฎที่ประทับบนเงินพดด้วง มีความหมายเกี่ยวข้องกับชนบดีคือ มงกุฎหมายถึง ยอดวิมานของพระอินทร์ พระมหากษัตริย์นำเอารูปมงกุฎมาเป็นสัญลักษณ์ในรัชกาล มงกุฎหมายถึงพระมหากษัตริย์ผู้เป็นตัวแทนแห่งเทพ มาปกครองมนุษย์ โดยใช้ทรัพย์หรือ ชนบดี เป็นเครื่องมือในการปกครองดูแลประชาชนและประเทศให้มีความผาสุกร่วมเย็น

พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในชนบดี ในความเป็นใหญ่ในทรัพย์ ทรงเป็นผู้ผลิตพดด้วง โดยประทับพระราชลัญจกร หรือตราในรูปแทนในองค์พระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในแต่ละรัชกาลไว้เป็นประกัน ในคุณค่าของเงินพดด้วงและ ทรงมีพระราชอำนาจ แต่เพียงผู้เดียวในการลงโทษผู้ปลอมเงินพดด้วง

พระมหากษัตริย์ทรงเป็นชนบดี เป็นใหญ่ในทรัพย์ทรงเป็นเจ้าของเงินพดด้วง ที่มีตราประทับบนเงินพดด้วงเป็นรูป อูณาโลม ครุฑ ปราสาท และมงกุฎ ซึ่งมีที่มาของรูปสัญลักษณ์จากเทพในศาสนาพราหมณ์ หมายถึงพระมหากษัตริย์ทรงเป็นตัวแทนของเทพ มาปกครองมนุษย์ให้อยู่เป็นสุข โดยใช้ทรัพย์หรือ ชนบดีของพระมหากษัตริย์ หรือเงินพดด้วง เป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการบ้านเมืองให้มีความเจริญก้าวหน้า สร้างความผาสุกเกิดขึ้นแก่ประชาชน

1.2 อภิปรายผล

เงินพดด้วง เป็นนวัตกรรมที่เกิดขึ้นในสังคมของประเทศไทยในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีความเกี่ยวข้องผูกพันกับสังคมไทยมาแต่อดีต ได้มีการสร้างเงินพดด้วงขึ้น เพื่อประกาศอำนาจของพระมหากษัตริย์มาแต่ครั้ง โบราณ นับแต่เมื่อมีการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้วเสร็จในสมัยอยุธยา มีรายละเอียดความว่า “เมื่อเสร็จการพระราชพิธีแล้วพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาโปรดให้เอาทองคำมาชั่งน้ำหนักเท่าพระองค์ทรงสร้างพระพุทธรูป และให้ทำเงินพดด้วง เงินบาท เงินสตึง เงินเฟื้อง โดยน้ำหนักถูกต้องตามโบราณราชประเพณี จนวนันไม่เก็บส่วย 3 ปี และทรงพระกรุณาโปรดให้ปล่อยนักโทษ” (กุชงค์ จันทวิช บรรณาธิการและคณะ 2542: 42) แสดงให้เห็นถึงความจำเป็นในการทำเงินพดด้วงเพื่อประกอบการพระราชพิธีให้มีความสมบูรณ์ เงินพดด้วงเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชาติบ้านเมือง เป็นเครื่องมือแลกเปลี่ยนหมุนเวียนในระบบเศรษฐกิจ และเป็นเครื่องหมายสื่อสัญลักษณ์ในความเป็นผู้แทนของพระเจ้า

พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของเงินพดด้วง อาทิ การลงโทษผู้ปลอมเงิน เป็นพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ซึ่งตราไว้ในกฎหมายพระไอยการลักษณะโจร พ.ศ. 1903 ที่ว่า “ให้ตัดนิ้วมือเสีย สักหน้า ให้ใส่ขื่อประจาน 3 วัน และทวนด้วยลวดหนั่ง 50 ที แล้วจำคุกไว้จนตาย (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3, 2547: 295) การมีบทลงโทษผู้ทำเงินพดด้วงปลอม แสดงให้เห็นว่าตราสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ที่ใช้ตีประทับบนเงินพดด้วง เป็นเครื่องหมายแสดงความเป็นเจ้าของ แสดงถึงอำนาจแต่เพียงผู้เดียว เป็นพระราชอำนาจเกี่ยวกับเงินตรา ซึ่งเกี่ยวเนื่องในความเป็นธนบัตร คือความเป็นใหญ่ในทรัพย์

สัญลักษณ์บนเงินพดด้วง ตั้งแต่สมัยสุโขทัย อโยธยา และจนถึงรัตนโกสินทร์ ตอนต้น มีความหมายที่ประสงค์จะให้ประจักษ์ถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่ทรงใช้สร้าง ความเจริญของบ้านเมือง ทั้งทางสังคมและจิตวิญญาณ เป็นหลักฐานของความคิดที่ปรากฏให้เห็นเป็นจริงแล้วในอดีต คือการปกครองที่มีพระมหากษัตริย์อาศัยธรรมในการปกครองและธนบัตรคือความเป็นใหญ่ในทรัพย์ทั้งหมด โดยชอบธรรมและได้ใช้ทรัพย์นั้น ไปเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน อีกทั้งเป็นการส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้แผ่ไพศาล เป็นการประกาศให้ทราบถึงดินแดนไทย มีพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ

1.3 ข้อเสนอแนะ

1.3.1 ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

เนื่องจากสังคมไทยในอดีตมีระบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำในการบริหารบ้านเมือง โดยใช้หลักทศพิธราชธรรมมีการศึกษา ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการสร้างคนดีให้แก่สังคมการสร้างสังคมที่ดีคือ การใช้ธรรมในการปกครอง พุทธศาสนาได้มีบทบาทสำคัญในการกำหนดรูปแบบสังคม จากแนวคิดการปกครองแบบธรรมราชา ถือเป็นหลักการปกครองที่ดีโดยมีธนบัตร คือความเป็นใหญ่ในทรัพย์ เป็นเจ้าของทรัพย์และเงินตรา แต่เพียงผู้เดียวในราชอาณาจักร สำหรับใช้เป็นเงินทุนในการบริหารกิจการประเทศให้มีความเจริญก้าวหน้า และจากแนวคิดในศาสนาพราหมณ์ กำหนดให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมุติเทพ เป็นผู้แทนของพระผู้เป็นเจ้าให้มาปกครองมนุษย์ สร้างความร่มเย็นเป็นสุขให้แก่ปวงประชา พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำที่มีได้เป็นเพียงแค่เชิงอำนาจ หากเป็นผู้นำสังคมทางด้านจิตวิญญาณ อีกด้วย

แต่ในสังคมไทยปัจจุบัน มีระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ที่ให้ความสำคัญในสิทธิเสรีภาพของมนุษย์มีผู้ปกครองมาจากการเลือกตั้ง มีการบริหารประเทศโดยคณะรัฐมนตรีการปกครองที่ไม่เป็นธรรมมาภิบาลที่ดี ทำให้สังคมมีความวุ่นวาย

ทรัพย์สิ้นหรือชนบดีของพระมหากษัตริย์ได้นำไปใช้เพื่อสร้างความผาสุกให้แก่ประชาชนและสังคมโดยรวมดี ชนบดีหรือทรัพย์สิ้น จึงมีคุณค่าอันอันดี หากใช้ทรัพย์นั้นไปในทางที่ไม่ถูกต้อง หรือลุ่มหลงตกเป็นทาสของอำนาจทรัพย์จะไม่เป็นการดี และจะเป็นการเสียโอกาสของประเทศและสังคมโดยรวม ทำให้การพัฒนาประเทศมีปัญหาอุปสรรค ไม่เจริญก้าวหน้า ดังนั้นผู้นำหรือผู้ปกครองจึงควรให้ความสำคัญศึกษาน้อมนำเอาแนวคิด การปกครองและความหมายในชนบดีของพระมหากษัตริย์ มาประยุกต์ใช้ให้เกิดผลทั้งแก่ตนเองสังคมและประเทศชาติ

1.3.2 ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษาเรื่องรูปแบบ สัญลักษณ์ และความหมายในชนบดีของกษัตริย์ของตราประทับบนเงินพดด้วงในสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 จึงให้ความรู้เรื่องพระราชอำนาจ ของพระมหากษัตริย์ คือความเป็นใหญ่ในทรัพย์ เป็นผู้ประกันเงินตรา เป็นเจ้าของเงินพดด้วง และเป็นผู้ลงโทษผู้ผลิตเงินพดด้วงปลอม

นอกจากนี้ พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในการออกเหรียญตราอันเป็นบำเหน็จความชอบ เพื่อเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจตอบแทนผู้กระทำความดี มีความสำคัญอย่างไรกับการปรับเปลี่ยน สถานภาพทางสังคม เรื่อง “เหรียญตรา บำเหน็จความชอบ กับการปรับเปลี่ยนสถานภาพทางสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์” จึงนำศึกษาวิเคราะห์ในการวิจัยครั้งต่อไป

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- ก.ร.ศ. กุหลาบ (กุหลาบ สายประดิษฐ์) (2441) สยามประเพณี เล่ม 1 ตอน 6
กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 (2537) ชุดที่ 16 ความรู้ทั่วไป พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร ครูสภา
_____ . เล่ม 2 (2537) ชุดที่ 16 ความรู้ทั่วไป พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพมหานคร ครูสภา
_____ . เล่ม 3 (2537 ก) ชุดที่ 16 ความรู้ทั่วไป พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร ครูสภา
_____ . เล่ม 4 (2537 ข) ชุดที่ 16 ความรู้ทั่วไป พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร ครูสภา
_____ . เล่ม 5 (2537 ค) ชุดที่ 16 ความรู้ทั่วไป พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร ครูสภา
กรมธนารักษ์ (2524) *เหรียญกษาปณ์กรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 – 2525* กรุงเทพมหานคร
อยู่ในเต็คโปรดักชั่น
_____ . (2545) *วิวัฒนาการเงินตราไทย* สำนักบริหารเงินตรา กรุงเทพมหานคร ดาวฤกษ์
ก่อตั้งแก้ว วีระประจักษ์ บรรณาธิการและคณะ (2530) *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 5* มาตรฐานเงิน
ในมหามงคลเฉลิมพระเกียรติวันพระราชสมภพ ครบ 200 ปี พระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กรุงเทพมหานคร กรมศิลปากร ไอเดีย สแควร์
คึกฤทธิ์ ปราโมช ม.ร.ว. (2508) *สถาบันพระมหากษัตริย์* กรุงเทพมหานคร มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ
จิตร ภูมิศักดิ์ (2547) *โครงการแข่งขันข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา* พิมพ์ครั้งที่ 3
กรุงเทพมหานคร ไฟาเดียวกัน
_____ . (2548) *โฉมหน้าศักดินาไทย* พิมพ์ครั้งที่ 9 นนทบุรี ศรีปัญญา
จิตรา วีรบุรินทร์ (2550) “วิวัฒนาการของกฎหมายไทย” ใน *ประมวลสาระชุดวิชาสัมมนาไทยคดีศึกษา*
หน่วยที่ 9.1.2 หน้า 18-41 นนทบุรี มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช บัณฑิตศึกษา
สาขาวิชาศิลปศาสตร์
จุมพล นิมพานิช (2550) “การเมืองการปกครองไทย” ใน *ประมวลสาระชุดวิชาสัมมนาไทยคดีศึกษา*
หน่วยที่ 8 หน้า 1-34 นนทบุรี มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช บัณฑิตศึกษา
สาขาวิชาศิลปศาสตร์
เจริญ เจษฎาวัดย์ (2550) *การวางมาตรฐานธรรมาภิบาล* นนทบุรี พอดี
เจนนิเฟอร์ เว้น คัชแมน ผู้แต่ง (2528) *การค้าทางเรือสำเภา จีน – สยาม ยุคต้นรัตนโกสินทร์*
ชื่นจิตต์ อำไพพรรณ ผู้แปล ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการ มูลนิธิโครงการตำรา
สังคมศาสตร์มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กรุงเทพมหานคร

- เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (จำ บุนนาค) (2526) *พระราชพงสาวดาร รัตน โกสินทร์ รัชกาลที่ 1* พิมพ์ครั้งที่ 5
กรุงเทพมหานคร คุรุสภา
- _____ . (2504) *พระราชพงสาวดาร รัตน โกสินทร์ รัชกาลที่ 2* กรุงเทพมหานคร คุรุสภา
- _____ . (2504 ก) *พระราชพงสาวดาร รัตน โกสินทร์ รัชกาลที่ 3* กรุงเทพมหานคร คุรุสภา
- _____ . (2521 ข) *พระราชพงสาวดาร รัตน โกสินทร์ รัชกาลที่ 4* กรุงเทพมหานคร คุรุสภา
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2546) *ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง* กรุงเทพมหานคร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ช่อทิพย์ จำนงค์วงศ์ (2526) *คำอธิบายพระราชบัญญัติเงินตรา* พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพมหานคร มิตรนรา
_____ . (2550) *คอดัมน์ ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและวัฒนธรรมจากเงินตรา* สารสำนักทรัพย์สิน
มีค่าของแผ่นดิน ฉบับที่ 11 ประจำเดือน ตุลาคม 2549 – มีนาคม 2550 12 - 15
- ดิเรก กุลศิริสวัสดิ์ (2517) *สำเภากษัตริย์สุลัยมาน* สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย
ในพระบรมราชูปถัมภ์ กรุงเทพมหานคร สุทธิสาร
- ดี.จี.อี.ฮอลต์ *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สุวรรณภูมิอุษาคเนย์ ภาคพิสดาร เล่ม 1* (2549)
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
กรุงเทพมหานคร GREENPRINT CO. LTD. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการ
- ธนาคารทหารไทย จำกัด (2509) *กระษาปณ์ไทย* พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
พลเอกบริบูรณ์ จุละจาริตต์ รองผู้บัญชาการทหารบก และกรรมการธนาคารทหารไทย
จำกัด กรุงเทพมหานคร
- ธานีินทร์ กรัยวิเชียร (2520) *พระมหากษัตริย์ไทยในระบอบประชาธิปไตย* กรมวิชาการ
กระทรวงศึกษาธิการ กรุงเทพมหานคร คุรุสภา
- ชงทอง จันทรางศุ (2537) *พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในทางกฎหมายรัฐธรรมนูญ*
กรุงเทพมหานคร เอส ซี ปริ้นท์แอนด์แพด
- นภาพร เล้าสินวัฒนา (2549) *การเสด็จขึ้นครองราชย์ พระราชพิธี คติความหมายและสัญลักษณ์*
แห่ง “*สมมติเทวราช*” กรุงเทพมหานคร อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง
- นันทนา ชุตินวงศ์ (2533) *รอยพระพุทธรูปบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์* กรุงเทพมหานคร
ด้านสุทธา
- นวรรตน์ เลชะกุล (2542) *เบ็บบาท กษาปณ์ แบงก์* กรุงเทพมหานคร สารคดี
- บุญเกิด งอกคำ (2526) *เรื่องน่ารู้เกี่ยวกับเงินตรา เหรียญกษาปณ์ ธนบัตร และทุนสำรองเงินตรา*
กรุงเทพมหานคร เจริญวิทย์
- บ้งอร ปิยะพันธุ์ (2538) *ประวัติศาสตร์ไทย* วังบูรพา กรุงเทพมหานคร โอเดียนสโตร์

- ประสพสุข สุขสวัสดิ์ หม่อมเจ้า (2484) *เงิน เศรษฐศาสตร์ว่าด้วยการเงิน การเครดิต การค้า*
กรุงเทพมหานคร สมรรถภาพ
- ประมวล รุจนเสรี (2548) *พระราชอำนาจ พิมพ์ครั้งที่ 8* กรุงเทพมหานคร
- ประเสริฐ ฒ นคร (2534) *งานจารึกและประวัติศาสตร์ของประเสริฐ ฒ นคร นครปฐม ศูนย์ส่งเสริม*
และฝึกอบรมการเกษตรแห่งชาติ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กำแพงแสน
_____ . (2547) *การอธิบายศิลาจารึกสมัยสุโขทัย* โครงการกิตติเมธี สาขาวิชาศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช นนทบุรี
- ประโชติ สังขนุกิจ (2508) *รายงานการสำรวจและขุดแต่งบูรณะ โบราณวัตถุสถาน เมืองเก่า*
กำแพงเพชร เมืองศรีสัชนาลัย พ.ศ. 2508
- ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 (2528) *พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2401-*
2404) กรุงเทพมหานคร คุรุสภา
- ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 (2547) *ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการและคณะ พิมพ์ครั้งที่ 2 มูลนิธิ*
โตโยต้าประเทศไทย มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กรุงเทพมหานคร
- ประเวศ วะสี (2542) *พิมพ์ครั้งที่ 2 ปาฐกถาพุทธทาสภิกขุมหาเถระ ครั้งที่ 1* ธรรมิกสังคม นนทบุรี
- ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 1 (2542) *บรรณาธิการและคณะ กองวรรณกรรมและ*
ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กรุงเทพมหานคร คุรุสภา
- ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 2 (2542) *ศิรินันท์ บุญศิริ บรรณาธิการและคณะ กอง*
วรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กรุงเทพมหานคร คุรุสภา
- ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3 (2542 ก) *ถ่องแก้ว วีระประจักษ์ บรรณาธิการและคณะ*
กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กรุงเทพมหานคร คุรุสภา
- ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 4 (2542 ข) *สุทธิพันธ์ ขุรานนท์ บรรณาธิการและคณะ กอง*
วรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กรุงเทพมหานคร คุรุสภา
- ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 5 (2542 ค) *บุหลง ศรีกนก บรรณาธิการและคณะ กอง*
วรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กรุงเทพมหานคร คุรุสภา
- ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 6 (2545 ฉ) *รีนา โรจนราชา บรรณาธิการและคณะ กอง*
วรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กรุงเทพมหานคร คุรุสภา
- ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 7 (2545 จ) *ธีระ แก้วประจันต์ บรรณาธิการและคณะ กอง*
วรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กรุงเทพมหานคร คุรุสภา
- ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 8 (2545 ฉ) *ท่านผู้หญิง วรณชญา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา บรรณาธิการ*
และคณะ กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กรุงเทพมหานคร คุรุสภา

- ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนานิกเชก เล่ม 9 (2545 ฉ) สุทธิพันธ์ ขุทรานนท์ บรรณาธิการและคณะ
กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กรุงเทพมหานคร กุรุสภา
- ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนานิกเชก เล่ม 10 (2545 ช) ดร.สุเนตร ชุตินธรานนท์ บรรณาธิการและคณะ
กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กรุงเทพมหานคร กุรุสภา
- ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนานิกเชก เล่ม 11 (2551 ซ) นุหลง ศรีกนก บรรณาธิการและคณะ กอง
วรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กรุงเทพมหานคร สกสค
- ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนานิกเชก เล่ม 12 (2549 ฉ) ท่านผู้หญิง วรณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา บรรณาธิการ
และคณะ กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กรุงเทพมหานคร กุรุสภา
- ปิยะ มาลากุล (2484) *บันทึกคำอธิบายประวัติศาสตร์ของราชพิพิธภัณฑสถาน* การประชุมกรรมการและ
อนุกรรมการ จัดการราชพิพิธภัณฑสถาน กรุงเทพมหานคร พระจันทร์
- ปรีชา ช่างขวัญยืน (2548) *ธรรมรัฐ ธรรมราชา* โครงการเผยแพร่ ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร
- ผาสุข พงษ์ไพจิตร : คริส เบเคอร์ (2546) *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพ* พิมพ์ครั้งที่ 3
กรุงเทพมหานคร โอ เอส ปรี้นติ้งเฮ้าส์
- พระยาราชสัมภารากร (2473) คำอธิบายภาพจิตรกรรมฝาผนัง เรื่อง รามเกียรติ์ ระเบียงคต ห้องที่ 54
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร
- พระยาตัจจาภิรมณ์ (สรวง ศรีเพ็ญ) (2529) *เทวกำเนิด* กรุงเทพมหานคร
- พระยาอนุমানราชชน (2533) *น่านานิติ* กรมศิลปากร กรุงเทพมหานคร กุรุสภา
- พระยาสุริยานุวัตร (2547) *ทรัพย์ศาสตร์* กรุงเทพมหานคร โฉมิต
- พระราชบัญญัติ ว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม (พ.ร.บ. ธง. รศ.118) เมืองไลปลีกที่โรงตีและหล่อตัวหนังสือ
นายโรงชื่อ ว.ตุรุกลีน ร.ศ.118
- พระธรรมปิฎก (ปอ. ปยุตโต) (2539) *นิตินศาสตร์แนวพุทธ* กรุงเทพมหานคร สหธรรมมิก
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ปอ. ปยุตโต) (2549) *พุทธธรรม* กรุงเทพมหานคร บรรณาการ
- _____ . (2552) *กาลานุกรมพระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก* กรุงเทพมหานคร ผลิตัมม์
- พระราชกฤษฎีกา (2548) ว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการบริหารบ้านเมืองที่ดี
- _____ . (2550) ว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1-2 (2548) พิมพ์ครั้งที่ 10 กรมศิลปากร นครปฐม
- _____ . ฉบับหมอบรัดเล (2549) กรุงเทพมหานคร โฉมิต
- _____ . ฉบับวันวลิต วันวลิต แต่ง ดร.เลียวนาร์ด แอนดายา แปลเป็นภาษาอังกฤษจากภาษา
ฮอลันดา มิเรียม เจ แวน เดนเบอร์กคัดลอกจากต้นฉบับเดิม ศ.ดร.เดวิด เค วย้อว
บรรณาธิการ วนาศรี สามนเสน แปลเป็นภาษาไทย จากภาษาอังกฤษ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2528) *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2* พิมพ์ครั้งที่ 2

กรุงเทพมหานคร คุรุสภา

_____. (2534) *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 3* พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร คุรุสภา

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า) (2547) *เทพเจ้าและสิ่งน่ารู้*

กรุงเทพมหานคร ศรีปัญญา

พระยาศรีสุนทร โวหาร (น้อย อาจารย์ยางกูร) (2508) *มูลบทบรรพกิจ ว่าด้วยวิธีใช้ตัวอักษร พยัญชนะ*

เสียงสูงต่ำ การผัน การผสมอักษร และตัวสะกดการ์นต์ พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพมหานคร คลังวิทยา

พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พระราชทานแก่ผู้ชุมนุมในพิธีงาน

ชุมนุมลูกเสือแห่งชาติครั้งที่ 6 ณ ค่ายลูกเสือวชิราวุธ อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี

วันพฤหัสบดีที่ 11 ธันวาคม 2512 ในพระราชดำรัสพระราชทาน เมื่อวันที่ 11 ธันวาคม 2512

พระบรมราโชวาทพระราชทาน ในพิธีถวายสัตย์ปฏิญาณตนแก่นายกรัฐมนตรี นำคณะรัฐมนตรี

โปรดเกล้าแต่งตั้งใหม่เข้าเฝ้าก่อนเข้ารับหน้าที่ วันที่ 22 ธันวาคม 2551 พระราชวัง

ไกลกังวล ประจวบคีรีขันธ์

พระราชกฤษฎีกา จัดวางระเบียบกรมในกระทรวงการคลัง พ.ศ. 2476

พระราชบัญญัติ ปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. 2495

พระราชกฤษฎีกา แบ่งส่วนราชการกรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง พ.ศ. 2540 ประกาศในราช

กิจจานุเบกษา ฉบับฎีกา เล่ม 114 ตอนที่ 11 ก วันที่ 11 เมษายน 2540

พุทธศาสนาสัญญัตติ เล่ม 1 (2537) กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ ฝ่ายวิชาการ กองการศาสนา

กรุงเทพมหานคร การศาสนา

กฤษณ์ จันทวิช บรรณาธิการ และคณะ (2542) *พระราชพิธีบรมราชาภิเษก* โครงการสืบสานมรดก

วัฒนธรรมไทย กรุงเทพมหานคร มรดกไทย

ยี่.อี. เจริญ ร้อยเอก เรียบเรียง (2548) *พิชัยสงครามอินทรีโบราณ* พันเอก พระสารสาสน์พลจันท์ แปล

นนทบุรี ศรีปัญญา

ราชบัณฑิตสถาน (2546) *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542* กรุงเทพมหานคร

นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น

รัฐธรรมนูญราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (2546) *กระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทย* กรุงเทพมหานคร

คบไฟ

วนิดา เสนีเศรษฐี ดร. บรรณาธิการและคณะ (2530) *สังคมศึกษา* กรุงเทพมหานคร โอเดียนสโตร์

- วรางคณาจักษ์ นิพัทธ์สุขกิจ (2550) *หนังสือ ไม้ฝาง ช้าง ของป่า การค้าอุชยา สมัยพุทธศตวรรษที่ 22 – 23* กรุงเทพมหานคร เมืองโบราณ
- วิทยากร เชียงกูล (2548) *เศรษฐกิจไทย ปัญหาและทางแก้* กรุงเทพมหานคร สายธาร
- วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์ (2550) *๕ ทรงเป็นยิ่งกว่ามหากษัตริย์* กรุงเทพมหานคร บ้านหนังสือโกสินทร์
- ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม (2545) *กฎหมายตราสามดวงกับความเชื่อของคนไทย* กรุงเทพมหานคร ด้านสุทธา
- ศุภวัฒน์ เกษมศรี พลตรี ม.ร.ว. บรรณาธิการและคณะ (2530) *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 5*
กรุงเทพมหานคร สหประชาพานิชย์
- _____ . (2537) *ประชุมหมายรับสั่งภาค 4 ตอนที่ 2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ.1203 – 1205* สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี กรุงเทพมหานคร เอ พี ลิฟวิ่ง
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์ (2547) *ศิลปะทวารวดี วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย*
กรุงเทพมหานคร ด้านสุทธา
- ส. พินิจจันทร์ (2523) *คติธรรม* กรุงเทพมหานคร อำนวยสาส์น
- สลับ ชีรบุตร (2524) *เงินพดด้วง กรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง* กรุงเทพมหานคร ไทยเกษม
- สันต์ ท. โกมลบุตร แปล (2548) *มองซิเออร์ เดอ ลา ลูแบร์ จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม*
นนทบุรี ศรีปัญญา
- _____ . แปล (2549) *มงเซญูร์ ปาลเลกัวซ์ เล่าเรื่องกรุงสยาม นนทบุรี ศรีปัญญา*
- _____ . แปล (2550) *เดอ ชัวซีย์ จดหมายเหตุรายวัน นนทบุรี ศรีปัญญา*
- ส. พลายน้อย (2527) *ความรู้เรื่องตราต่างๆ เล่ม 1* พระราชลัญจกร กรุงเทพมหานคร อักษรพิทยา
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2474) *ตำนานเงินตราเมืองไทย* พญาไท
กรุงเทพมหานคร สมรรถภาพ
- _____ . (2506) *สาส์นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 2* กรุงเทพมหานคร คุรุสภา
- _____ . (2526) *พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 1 พิมพ์ครั้งที่ 7*
กรุงเทพมหานคร ด้านสุทธา
- _____ . (2546) *พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 2 พิมพ์ครั้งที่ 9*
กรมศิลปากร กรุงเทพมหานคร โอเดียน สแควร์
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (2506) *สาส์นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 2*
กรุงเทพมหานคร คุรุสภา
- สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (2549) *บันทึกเรื่องการปกครองของไทยสมัย*
อุชยาและต้นรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- สุชีพ ปุญญานุภาพ (2526) *พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน* พิมพ์ครั้งที่ 7 มหามกุฏราชวิทยาลัย
ในพระบรมราชูปถัมภ์ กรุงเทพมหานคร
- _____ (2530) *ภาษาไทย ฉบับสังคายนาในพระบรมราชูปถัมภ์* กรุงเทพมหานคร การศาสนา
สุนทร ชุตินทรานนท์ บรรณาธิการและคณะ (2543) *เครื่องทองกรุงศรีอยุธยา อมตะศิลป์แผ่นดินสยาม*
กรุงเทพมหานคร อมรินทร์พริ้นติ้ง
- สุรพล สุยะพรหม (2548) *การเมืองกับการปกครองไทย* ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร
- สำนักนายกรัฐมนตรี (2553) *ราชาศัพท์ เอกลักษณ์ของชาติ* พิมพ์ครั้งที่ 3 (2553) สำนักงาน
เสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ กรุงเทพมหานคร ด้านสุทธา
- สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (2538) *พระราชสัญลักษณ์* สำนักกอลักษณ์และเครื่องราชอิสริยาภรณ์
กรุงเทพมหานคร อมรินทร์พริ้นติ้งแอนพับลิชชิ่ง
- สถาบันสื่อธรรม (2549) *พุทธภาษิต* กรุงเทพมหานคร ธรรมสภา
- สารสิน วีระพล (2548) *จิมก้องและกำไร : การค้าไทยจีน 2195 – 2396 / 1652 – 1853*
ชาวยุวิทย์ เกษตรศิริ และคณะบรรณาธิการ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ
มนุษยศาสตร์ – มูลนิธิโตโยต้า แห่งประเทศไทย กรุงเทพมหานคร
- สุจิต บุญบงการ (2551) *ธรรมาภิบาลกับการบริหารงาน* เอกสารประกอบการบรรยาย หลักสูตร
การพัฒนาศักยภาพนักบริหารงานธรรมาภิบาลระดับต้น ศูนย์บริการวิชาการแห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร
- สุจิตรา มาถาวร (2541) *เงินตราในประเทศไทย* กรุงเทพมหานคร ฐาน
- สุขุม นวลสกุล, วิศิษฐ์ ทวีเศรษฐ (2541) *การเมืองการปกครองไทย* มหาวิทยาลัยรามคำแหง
กรุงเทพมหานคร
- สันติ เล็กสุขุม (2547) *กระหนกในดินแดนไทย* พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพมหานคร ด้านสุทธา
- เสถียร สุกใสภณ (2515) *ประวัติศาสตร์ไทยฉบับพัฒนาการ เล่ม 1* กรุงเทพมหานคร อักษรเจริญทัศน์
วัชรินทร์ แถวอยู่ (2514) “เงินตราที่พบในประเทศไทย ตั้งแต่สมัยพูนันถึงสมัยอยุธยา” *วิทยานิพนธ์*
ศิลปศาสตร์บัณฑิต คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
- วีรวัฒน์ อัมพันธ์สุข (2538) “จินตภาพทางศิลปวัฒนธรรมของกรุงเทพมหานครที่นำเสนอผ่านสื่อ”
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการสื่อสารมวลชน บัณฑิต
วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร
- อนันต์ กลิ่นโพธิ์กลิ่น (2550) *ตราประทับ ตราประจำตัวและเครื่องราชยุคโบราณ* กรุงเทพมหานคร
ด้านสุทธา

เอเดรียน สนอดกราส ผู้แต่ง (2551) พิมพ์ครั้งที่ 2 *สัญลักษณ์แห่งพระศอุป* ภัทรพร สิริกาญจน
และคณะ บรรณาธิการภาษาไทย และผู้แปล กรุงเทพมหานคร อมรินทร์พริ้นติ้ง
แอนด์พับลิชชิ่ง

อัมพร สายสุวรรณ ผู้แปล (2545) *ไทยในจดหมายเหตุเกมปีเฟอร์* พิมพ์ครั้งที่ 5 นางนันทนา ตันติเวสส
กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กรุงเทพมหานคร คอมมูนิเคชั่น

Mark Graham and Manfred Wikler (1992) *Thai Coin*.

Reginald Le May (1961) "The Coinage of Siam" *Journal of Siam Society*. Vol.IX

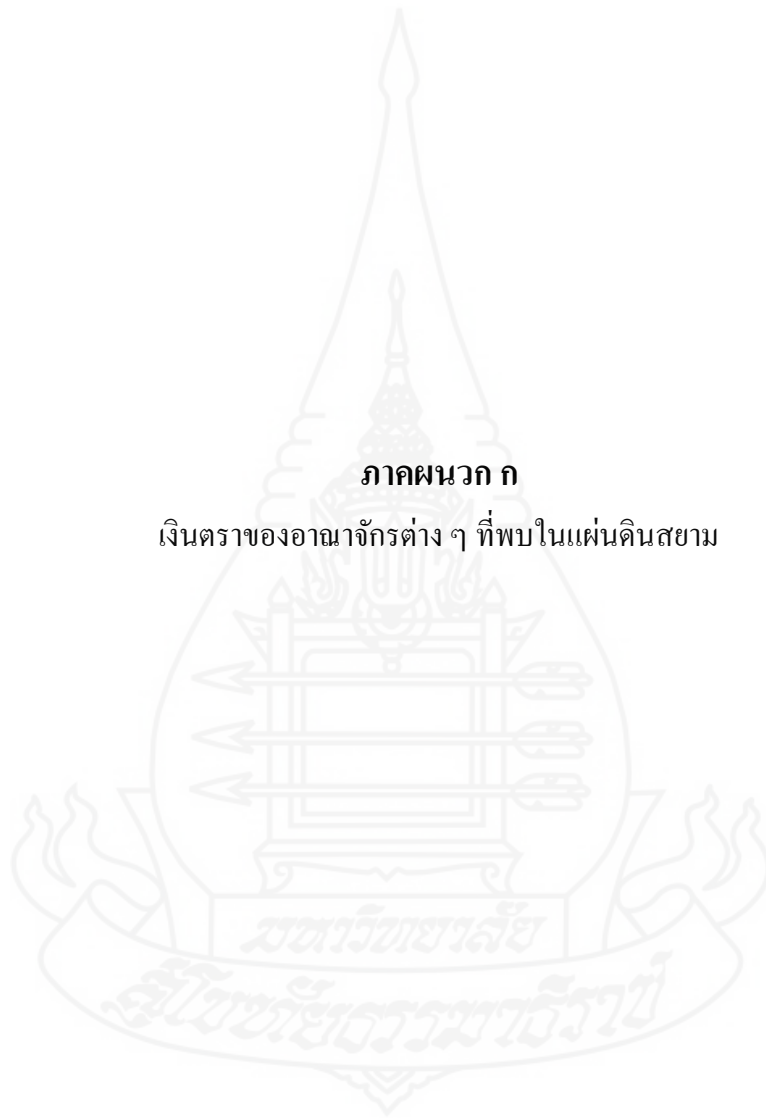
Ulrich Guhler (1961) "Studies of Old Siamese Coins" *Journal of Siam Society*. Vol.X Bangkok

ภาคผนวก



ภาคผนวก ก

เงินตราของอาณาจักรต่างๆ ที่พบในแผ่นดินสยาม



เงินตราของอาณาจักรต่างๆ ที่พบในแผ่นดินสยาม

เนื่องจากการศึกษา เรื่อง รูปแบบ สัญลักษณ์ และความหมายในชนบติของ พระมหากษัตริย์ จากเงินพดด้วงสมัยรัตนโกสินทร์ (ร.1 - 4) มีการอ้างอิงเงินตราสมัยต่าง ๆ รวมทั้ง ความรู้ทางศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี คติความเชื่อ เพื่อให้วิทยานิพนธ์นี้มีความสมบูรณ์มากขึ้น จึงประมวลความรู้เรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องมาไว้ในภาคผนวกนี้



เงินพูนัน

ที่มา : กรมธนารักษ์ (2545) สำนักบริหารเงินตรา *วิวัฒนาการเงินตราไทย* กรุงเทพมหานคร ดาวฤกษ์
หน้า 13

เงินพูนัน (พ.ศ. 600 – 1200)

พูนัน เป็นอาณาจักรแรกที่เรืองอำนาจในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จีนโบราณเรียกพูนันว่า “บุยหน่า” แต่เดิมตั้งอยู่ตามลำน้ำโขงระหว่างเมืองไซคถึงเมืองพนมเปญ เริ่มก่อตั้งสถาบันพระมหากษัตริย์ขึ้นโดยพราหมณ์เชื้อสายอินเดีย ได้นำเอาวัฒนธรรมการเมืองแบบ เทวราชที่ยกย่อง พระมหากษัตริย์ว่าเป็นผู้แทนของเทพเจ้าหรือสมมุติเทพ ได้นำเอาการบูชาพระศิวะ ความเชื่อ ขนบประเพณีต่างๆ ของอินเดียเข้ามาผสมกลมกลืนกับวัฒนธรรมพื้นเมืองเดิมของพูนัน และมีผู้นับถือพุทธศาสนาบางส่วน กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ของอาณาจักรพูนันตอนปลายคือ พระเจ้าชัยวรมัน หรือ โกลกทัญญะชัยวรมัน สิ้นพระชนม์ ใน ค.ศ. 514

เงินตราของพูนันเป็นเหรียญเงินมี 2 ขนาด ด้านหนึ่งเป็นรูปพระอาทิตย์ฉายแสง ส่วนอีกด้านหนึ่งเป็นรูปศรีวิศวะ รูปนามธรรมแทนองค์พระนางศรีลักษมี เทวีแห่งโชคลาภ ด้านล่างข้างซ้ายและข้างขวาประกอบด้วยเครื่องหมายสวัสดิกะ หมายถึงความหมุนเวียนของกาลเวลา ทั้งนี้นับเป็นประเภทหนึ่งในของมงคล 108 ซึ่งประกอบด้วยมงคลประเภทที่เป็น สัญลักษณ์แห่งโชคลาภ ความเจริญ ความอุดมสมบูรณ์ อันได้แก่ สวัสดิกะ ฉัตร ธงชัย ขอช้าง อัน

เป็นส่วนประกอบทางรูปธรรมและนามธรรมของสุคติภพในจักรวาล นอกจากเครื่องหมายสวัสดิกะแล้ว ยังมีกลองสองหน้าขนาดเล็ก เรียกว่า ทมรุ ที่ใช้ขับในพิธีทางศาสนาฮินดูหรือพราหมณ์ มีการค้นพบเหรียญนี้หลายแห่ง เช่น “ที่อำเภอศรีมหาโพธิ์จังหวัดปราจีนบุรี อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม อำเภออุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดสุโขทัย และที่อำเภอตะพานหิน จังหวัดพิจิตร” (เฉลิม ขงบุญเกิด 2549: 4-6)

จากรูปสัญลักษณ์บนเหรียญพูนัน สะท้อนให้เห็นความเชื่อตามศาสนาพราหมณ์และวัฒนธรรมอินเดีย รูปดวงอาทิตย์แผ่รัศมี หมายถึงการแผ่ขยายอำนาจของพระมหากษัตริย์ และการเคารพบูชาในธรรมชาติและจักรวาล



เงินกัมพูชา

ที่มา : กรมธนารักษ์ (2524) เหรียญกษาปณ์กรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 - 2525 กรุงเทพมหานคร
ยูไนเต็ดโปรดักชั่น หน้า 486

เงินกัมพูชา (พ.ศ. 1001 - 1170)

พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 เป็นผู้สร้างอาณาจักรกัมพูชาและกำหนดลัทธิความเชื่อเรื่อง “เทวราชา” หรือการถือว่า กษัตริย์คือพระเจ้า ซึ่งเป็นแบบหนึ่งของลัทธิการบูชาพระศิวะ

กัมพูชามีเงินตราใช้ เป็นรูปกลมแบนทำด้วยเงิน ด้านหนึ่งเป็นรูปหงส์ยืนด้านข้าง อีกด้านหนึ่งเป็นรูปปราสาทสามชั้น



เงินทวารวดี

ที่มา : กรมธนารักษ์ (2545) สำนักบริหารเงินตรา *วิวัฒนาการเงินตราไทย* กรุงเทพมหานคร ดาวฤกษ์
หน้า 14

เงินทวารวดี (พ.ศ. 1100 - 1600)

เงินตราของอาณาจักรทวารวดี มีสัญลักษณ์เกี่ยวกับอำนาจของกษัตริย์ และความอุดมสมบูรณ์ตามแบบอินเดีย เหรียญเงินที่ทำจึงประทับรูปที่เป็นเครื่องประกอบบารมีของกษัตริย์ เช่น ภัทรบิฐ ขอช้าง ท้องฟ้า พื้นน้ำ ด้านบนเป็นรูป พระอาทิตย์ พระจันทร์ คล้ายเงินตราฟูนัน นอกจากนี้ยังมีรูปที่เป็นสัญลักษณ์แห่งโชคลาภ ความเจริญ และความอุดมสมบูรณ์ ได้แก่ หม้อน้ำ แม่วัว ลูกวัว สังข์ เงินตราที่พบโดยทั่วไป จากรอยหักกลางเหรียญ ทำให้เชื่อว่าการตัดเหรียญ ออกเป็นชิ้น ในลักษณะหนึ่งในสอง หนึ่งในสี่ หนึ่งในแปด ซึ่งใช้ซื้อขายแลกเปลี่ยน แสดงถึงความซับซ้อนในระบบสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนที่พัฒนาขึ้นหลังจากติดต่อกับภายนอก เหรียญเหล่านี้ส่วนใหญ่มีจุดไขปลารอบวงกลม

เงินตราทวารวดี ที่ขุดพบที่วัดพระประโทน จังหวัดนครปฐม มีลักษณะเป็นเหรียญเงินกลมแบน เส้นผ่าศูนย์กลาง 1.3-1.6 เซนติเมตร ด้านหนึ่งของเหรียญเป็นรูปปुरुณกลศ ที่ด้านหลังของเหรียญมีอักษรภาษาสันสกฤตครั้งราชวงศ์ปัลลวะ ซึ่งศาสตราจารย์ ยอร์จ เซเดย์ อ่านได้ว่า “ศรีทวารวดี สวรปุณยะ แปลว่า บุญกุศลของพระราชา แห่งศรีทวารวดี” ปुरुณกลศ หรือ ปुरुณฆฏ เป็นสัญลักษณ์แห่งชีวิตหรือการสร้างสรรค์ ได้รับการเคารพนับถือในอินเดียเมื่อประมาณ 2000 ปีมาแล้ว อีกทั้งยังพบเหรียญเงินตราสังข์ใหญ่ที่นครปฐมและอุทอง ภาคใต้และพบในพม่าด้วย นอกจากนี้ยังมีเงินตราทวารวดีเป็นเหรียญกลมแบนมีรูปตราธรรมจักร ตราแพะ ตราสังข์ใหญ่ ตราสังข์เล็ก และรูปกระต่ายบนดอกบัว อีกด้านหนึ่งมีรูปปราสาท มีอังกูศอยู่สองข้างมีวัชระอยู่ตรงกลาง ด้านบนเป็นรูปพระอาทิตย์และพระจันทร์ด้านล่างเป็นรูปปลา

เงินศรีวิชัย (พ.ศ.1300-1800)

อาณาจักรศรีวิชัย ตั้งอยู่แถบตอนล่างของประเทศไทย มีศูนย์กลางอยู่ที่อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีอาณาบริเวณครอบคลุมแหลมมลายู เกาะสุมาตรา ช่องแคบมะละกา ช่องแคบซุนดา และบริเวณภาคใต้ของไทย ปกครองด้วยระบบกษัตริย์โดยราชวงศ์ไศเลนทร์มีระบบเศรษฐกิจดี เป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนานิกายมหายาน ยังคงระบบพิธีกรรมและประเพณีต่างๆจากอินเดียทั้งศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ ได้มีอิทธิพลต่อ โครงสร้างความคิดเชื่อถือนำความคิดและการเมือง การปกครองที่ว่า พระมหากษัตริย์ได้รับอำนาจสูงสุดในจักรวาลและทรงเป็นเทวสิทธิ์¹⁰⁹



เงินนโม

เงินดอกจัน

ที่มา : กรมธนารักษ์ (2545) สำนักบริหารเงินตรา *วิวัฒนาการเงินตราไทย* กรุงเทพมหานคร ดาวฤกษ์
หน้า 18-19

เงินตราศรีวิชัย มี 2 ชนิด คือ เงินนโมและเงินดอกจัน

1. เงินนโมมี 2 แบบ คือ แบบกลม กับแบบยาวรี ทำจากแร่เงินผสมพลวง ด้านหนึ่งเป็นตัวอักษรสันสกฤตโบราณ ตัวอักษร “น” ซึ่งแปลว่าสมบัติ อีกด้านหนึ่งตีเป็นร่องคล้ายเมล็ดกาแฟ พบมากที่จังหวัดนครศรีธรรมราชและที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี
2. เงินดอกจันทรงมีลักษณะกลมแบน ประทับตราเป็นดอกสี่แฉกในกรอบสี่เหลี่ยม อีกด้านมีตัวอักษรสันสกฤตโบราณว่า “วร” แปลว่าประเสริฐ พบมากในจังหวัดสุราษฎร์ธานีและจังหวัดสงขลา อาณาจักรศรีวิชัยเสื่อมอำนาจลงในพุทธศตวรรษที่ 19

¹⁰⁹ หมายความว่า กษัตริย์มีความชอบธรรมที่จะปกครองเพราะได้อำนาจมาจากพระเจ้า พระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองคือตัวแทนของพระเจ้าพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันศักดิ์สิทธิ์ มีอำนาจชอบธรรมทางการปกครอง

เงินล้านนา (พ.ศ. 1900 - 2200)

เงินตราของอาณาจักรล้านนา ประกอบด้วยเงินโลหะชนิดต่าง ๆ มีลักษณะและชื่อเรียกแตกต่างกันตามลักษณะและวัตถุประสงค์ในการใช้ เช่น เงินใบไม้ เงินผักชี เงินเจียง เงินท็อก สำหรับเงินท็อกมีการตีตราผู้ให้อำนาจผลิตไว้ เนื่องจากมีหลายชนิด เช่น ท็อกลำปาง ท็อกน่าน ท็อกเจียงใหม่ เงินตราที่มีค่าสูง ได้แก่ เงินเจียง



เงินท็อก

ที่มา : กรมธนารักษ์ (2545) สำนักบริหารเงินตรา *วิวัฒนาการเงินตราไทย* กรุงเทพมหานคร ดาวฤกษ์
หน้า 29

เงินท็อก มีลักษณะคล้ายขนมครก ทำจากโลหะผสม แต่มีเนื้อเงินผสมอยู่ในอัตราส่วนต่างกัน มูลค่าของเงินจึงขึ้นอยู่กับขนาด และปริมาณเนื้อเงินที่ผสมอยู่ ลักษณะทั่วไปคล้ายเงินใบไม้ มีหลายชนิด ทั้งนี้ขึ้นกับเมืองที่ผลิต นอกจากนี้ มีเงินใบไม้หรือเงินเส้น มีลักษณะด้านหน้าแบน คล้ายใบไม้หรือลายเส้น ทำด้วยโลหะผสมเช่นกัน



เงินดอกไม้หรือเงินผักชี

ที่มา : กรมธนารักษ์ (2545) สำนักบริหารเงินตรา *วิวัฒนาการเงินตราไทย* กรุงเทพมหานคร ดาวฤกษ์
หน้า 31

เงินดอกไม้หรือเงินผักชี ทำจากเนื้อเงินบริสุทธิ์ มีขนาด และน้ำหนักต่าง ๆ กัน ส่วนใหญ่มีลักษณะกลมแบน ลักษณะพิเศษของเงินพวกนี้อยู่ด้านบน ซึ่งมีลายเหมือนหยดน้ำ กัน หอย ดอกไม้ เป็นต้น มูลค่าของเงินขึ้นอยู่กับน้ำหนักของก้อนเงิน



เงินไชซี

เงินเจียง

ที่มา : กรมธนารักษ์ (2545) สำนักบริหารเงินตรา วิวัฒนาการเงินตราไทย กรุงเทพมหานคร ดาวฤกษ์ หน้า 29-30

เงินเจียง ทำจากเนื้อเงินบริสุทธิ์ มีลักษณะเหมือนเกือกม้า 2 อันติดกัน ขาทั้งสองข้างของเงินเจียงดอกตราผู้มีอำนาจข้างหนึ่ง ดอกตราชื่อเมืองอีกข้างหนึ่ง ส่วนอีกตราหนึ่งเป็นเลขบอกพิกัตราคาของเงินเจียง อักษรที่ตอกประทับบนเงินเจียงเป็นอักษรไทย เมื่อแรกผลิตเงินเจียงต่อมามีการพัฒนาตัวอักษรที่ใช้ขึ้น และเรียกว่า อักษรฝักมะขาม

นอกจากเงินที่เป็นของอาณาจักรล้านนาแล้ว ตามชายแดนที่ติดต่อกับประเทศจีนมีการใช้เงินแท่งหรือใช้เงินไชซีของจีนที่เรียกกันว่า ขวนเป่า เพี้ยนเป็น ลำเป่า มีลักษณะเหมือนรองเท้าสตรีจีนโบราณ เนื้อเงินมีความบริสุทธิ์มาก



เงินฮาง

เงินฮ้อย

ที่มา : กรมธนารักษ์ (2545) สำนักบริหารเงินตรา วิวัฒนาการเงินตราไทย กรุงเทพมหานคร ดาวฤกษ์ หน้า 33, 35

เงินล้านช้าง (พ.ศ. 1900-2300)

เงินล้านช้าง มีรูปร่างและแบบที่แตกต่างออกไปมาใช้ เป็นเงินที่สะท้อนถึงการค้าขายที่มั่งคั่งทางแม่น้ำ อาณาจักรนี้ต่างจากอาณาจักรเพื่อนบ้านภาคเหนือ ตรงที่ต้องพึ่งแม่น้ำโขงเป็นเส้นทางการค้าขายหลัก แม้ว่าป่าจะถูกโค่นไปหมด ปัจจุบันเรายังเห็นลาวใช้เรือขุดแบบดั้งเดิมที่ขุดจากต้นไม้ยักษ์ในป่า จึงสันนิษฐานได้ว่าเงินของล้านช้าง รูปร่างได้มาจากเรือ ซึ่งเป็นพาหนะขนส่งเงินดังกล่าว ได้แก่ เงินฮ้อย เงินลาด เงินฮ้อย เป็นเงินแท่ง รูปร่างเหมือนเรือขุด ผลิตจากโลหะผสม ด้านหน้าเป็นเม็ดตุ่มโดยรอบ ทำด้วยเงิน และทองแดง มีหลายขนาด นอกจากเงินลาด เงินฮ้อยแล้ว ยังมีเงินสาบ เงินตุ้ ซึ่งเงินของประเทศอินโดนีเซีย เข้ามาปะปนอยู่ด้วย



เบี้ย

ที่มา : กรมธนารักษ์ (2545) สำนักบริหารเงินตรา *วิวัฒนาการเงินตราไทย* กรุงเทพมหานคร ดาวฤกษ์
หน้า 16

เบี้ย

ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ได้ให้ความหมายเรื่อง เบี้ย เอาไว้ว่า เบี้ยเป็นชื่อหอยทะเลกาบเดี่ยวหลายชนิดในสกุล CYPRAEA วงศ์ CYPRAEIDAE เปลือกแข็ง หัวเป็นมัน หลังนูน ท้องแบน ช่องปากยาวแคบและไปสุดตอนปลายทั้งสองข้างเป็นลำราง ริมปากทั้งสองด้านหยักหรือมีฟันแทน ไม่มีแผ่นปิด เรียกรวม ๆ ว่า หอยเบี้ย เปลือกหอยเบี้ยชนิดที่คนโบราณใช้เป็นวัตถุกลางสำหรับซื้อขายสิ่งของ เรียกว่า เบี้ย เช่น เบี้ยจั่น หรือเบี้ยจ๊กจั่น ก็คือเปลือกของหอยชนิด C.MONETA เบี้ยแก้ว หรือเบี้ยนาง คือ เปลือกของหอยชนิด C.ANNULUS มีอัตรา 100 เบี้ย เป็น 1 อัฐ เท่ากับสตางค์ครึ่ง จึงเรียกค่าเบี้ยเป็นเงินติดมาจนทุกวันนี้

เบี้ยแก้ว ชื่อหอยทะเลกาบเดี่ยว 2 ชนิด ในวงศ์ CYPRAEIDAE คือ ชนิด CYPRAEA MAURITIANA เปลือกเรียกว่า เบี้ยแก้วใหญ่ หรือเบี้ยอีแก้ว ใช้ขัดผ้าให้เนื้อเรียบเป็นมัน ชนิด C.CAPUTSERPENTIS เปลือกเรียกว่า เบี้ยแก้ว ใช้ทำยา แต่ที่พบส่วนมากเป็นเบี้ยจั่นกับเบี้ยนางที่พ่อค้านำมาขายจากเกาะมัลดีฟส์ (MALDIVES) ของอินเดีย และหมู่เกาะฟิลิปปินส์ ราคาเบี้ยไม่

แน่นอน ขึ้น ๆ ลง ๆ แล้วแต่พ่อค้าจะขายมากหรือน้อย โดยทั่วไปจะอยู่ที่ประมาณ 600 – 800 เบี้ยเท่ากับ 1 เฟื้อง

เบี้ยหอย อาจถือได้ว่าเป็นเงินตราที่ใช้กันอย่างกว้างขวางในอินเดีย เอเชีย และทวีปแอฟริกา มาตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์ สาเหตุที่ชนชาติต่าง ๆ นิยมใช้เบี้ยหอยเป็นเงินตรา เนื่องจากลักษณะพิเศษของเบี้ยหอย ที่มีลักษณะและน้ำหนักเหมือนและใกล้เคียงกันทุกตัว ซึ่งถือเป็นคุณสมบัติประการสำคัญของเงินตรา ในขณะที่เบี้ยหอยเป็นหอยหายาก แต่มีจำนวนมากพอที่จะนำมาใช้เป็นเงินตราได้อย่างเพียงพอ และประการสุดท้าย เบี้ยหอยมีขนาดพอเหมาะที่พกพาได้สะดวกสำหรับการใช้เบี้ยหอยเป็นเงินตราในประเทศไทย มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ซึ่งมีปรากฏอยู่ในศิลาจารึกสุโขทัยหลายหลัก



ภาคผนวก ข
ผู้ผลิตเงินพดด้วง



ผู้ผลิตเงินพดด้วง

ในสมัยสุโขทัยได้มีการริเริ่มผลิตเงินพดด้วงโดยพระมหากษัตริย์ เพื่อใช้ในระบบเศรษฐกิจการค้าของประเทศ แต่ไม่ได้ผูกขาดการผลิต ทรงอนุญาตโอกาสให้เจ้าเมืองขึ้น ตลอดจนพ่อค้าประชาชน ผลิตเองได้ เงินพดด้วงสมัยสุโขทัยจึงไม่มีมาตรฐาน มีตราบ้างไม่มีตราบ้าง และเนื้อโลหะเงินที่ใช้ผลิตตลอดจนน้ำหนักและลักษณะจึงแตกต่างกัน

สมัยอยุธยา การทำเงินพดด้วงเป็นของพระมหากษัตริย์ราชสำนักได้ผูกขาดการผลิตเงินพดด้วงไว้ทั้งหมด มีหลักฐานยืนยันถึงอำนาจในการผลิตเงินพดด้วงจากกฎหมายตามสามดวงว่าด้วยลักษณะโจร ซึ่งตั้งขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 เมื่อ พ.ศ. 1903 มาตรา 156 ความว่า “มาตราหนึ่งผู้ใดทำเงิน ทองแดง เงินพราง เงินรวง ทองพราง ทองแดง ทองอาบ และแกะตราปลอม ตอกตราพดด้วงเทียม พิจารณาเป็นสัจให้ตัดนิ้วมือเสียอย่าให้คุ้มค่อนกิมได้ ส่วนตราให้นายไฟทำลายเสีย” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3, 2527: 295) จากกฎหมายนี้ แสดงว่ารัฐบาลห้ามไม่ให้ราษฎรผลิตเงินตราใช้เอง นอกจากนั้นการผูกขาดในการทำเงินตรานี้ได้รับการยืนยันจากจดหมายเหตุจีน หวงเถียวบุ๋นเขียนพงศาวดาร ตอนที่กล่าวถึงกรุงศรีอยุธยาว่า

“ขุนนางและราษฎรที่มีเงินจะใช้จ่ายแต่ลำพังไม่ได้ ต้องเอาเงินส่งไปเมืองหลวงให้เจ้าพนักงานหลอมหล่อเป็นเม็ด เอาตราเหล็กตีมีอักษรอยู่ข้างบนแล้วจึงใช้จ่ายได้ เงินร้อยตำลึงต้องเสียภาษีให้หลวงหกสลึง (เท่ากับ 100 บาท เสีย 37 ½ สตางค์) ถ้าเงินที่ใช้จ่ายไม่มีตัวอักษรก็จับผู้เป็นเจ้าของเงินลงโทษว่าทำเงินปลอม จับได้ครั้งแรกตัดนิ้วมือซ้าย ครั้งที่สองตัดนิ้วมือขวา ครั้งที่สามโทษถึงตาย” (สดับ ธีระบุตร 2524: 9-10)

และมีประกาศในพระราชกำหนดเก่า ว่าด้วยคนทำเงินแดงในสมัยรัชกาลที่ 4 ที่กล่าวถึงอำนาจในการผลิตเป็นของรัฐ ว่า “กำหนดให้หลวงเป็นประกันน้ำเงินสูงต่ำและหนักเบากับคนทั้งหลายทั่วพระราชอาณาเขต” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะบรรณาธิการ 2548: 82) ดังนั้น การผลิตเงินพดด้วงจึงเป็นสิทธิแต่เพียงผู้เดียวของพระมหากษัตริย์ เงินพดด้วงในสมัยอยุธยาจึงมีรูปร่างลักษณะตลอดจนน้ำหนักและเนื้อโลหะเงินเป็นอย่างเดียวกันหมด ตั้งแต่นั้นมาจนถึงกรุงธนบุรี และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ในสมัยรัชกาลของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้จัดรูปแบบการปกครองแบบจตุสดมภ์¹¹⁰ ประกอบด้วย 1. กรมเมือง (นครบาล) 2. กรมวัง (ธรรมาธิการ) 3. กรมคลัง (โกษาธิบดี) 4. กรมนา (เกษตราธิการ) โดยมีระเบียบการปกครองแบบจตุสดมภ์ได้กำหนดให้ การผลิตเงินพดด้วงเป็นของรัฐ เป็นหน้าที่ความรับผิดชอบของกรมคลัง มีอำนาจหน้าที่ในการจัดทำเงินพดด้วง

“ในสมัยอยุธยา เจ้ากรมที่เป็นเจ้าพระยาพระคลัง ศักดินา 10000 เดิมกรมคลังมีหน้าที่คุมรายรับรายจ่ายที่เป็นเงินทั้งหมดเพราะสมัยก่อนสังคมไทยใช้เงินน้อย ใช้แต่สิ่งของและ

¹¹⁰ คือ วิถีจักรวรรดิเบรหาราชากรบริหารส่วนกลางในสมัยโบราณ โดยตั้งกรมหรือกระทรวงใหญ่ 4 กรมรวมเรียกว่าจตุสดมภ์ แปลว่าหลัก 4

แรงงานคนต่อมามีการค้าขายกับโปรตุเกส มีการค้าของหลวงมากกว่าการค้าของราษฎร เจ้าพระยาพระคลัง จึงมีหน้าที่ติดต่อกับพ่อค้าต่างชาติและทำหน้าที่อื่นๆ ในเรื่องต่างประเทศไปด้วย” (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเรียบเรียงจากคำสอนของ หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช 2549: 13) นอกจากนี้มีปรากฏรายงานของชาวต่างชาติเข้ามาในกรุงศรีอยุธยา ในช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ได้บันทึกเรื่องอำนาจหน้าที่ของเสนาบดีพระคลังว่าเป็นขุนนางที่มีอำนาจมาก มีหน้าที่หารายได้เข้าประเทศ

เดอะ ลาตูแบร์ เข้ามาในกรุงศรีอยุธยาในสมัยนั้น ได้กล่าวถึง ตำแหน่งพระคลัง และ การคลังของราชอาณาจักรสยามไว้ในจดหมายเหตุว่า

“ตำแหน่งพระคลัง (PRA - CLANG) หรือตามที่พวกโปรตุเกส เรียกอย่างเพี้ยนๆว่า บาร์กล็อง (BARCALLON) นั้น เป็นเจ้าพนักงานผู้ใหญ่ว่าการพาณิชย์ ทั้งภายในและภายนอกอาณาจักร ท่านเป็นผู้อำนวยการพระคลังมหาสมบัติ ของสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามด้วย หรือจะกล่าวก็ได้ว่า นายคลังสินค้าใหญ่ของพระองค์นั้นแล นามของท่านกรอปด้วยภาษาบาลี คือ “พระ” ซึ่งข้าพเจ้า ได้เคยพูดถึงอยู่แล้วเนื่องๆกับคำว่า “คลัง” ซึ่งแปลว่า คลังสินค้า (MAGAZIN) ท่านเป็นทั้งเสนาบดีว่าราชการต่างประเทศด้วย เพราะขึ้นชื่อว่าเป็นราชการต่างประเทศแล้วแทบจะเกี่ยวข้องกับกิจการค้าไปเสียทั้งนั้น และชนชาติต่างๆอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร เมื่อมีเรื่องราวอย่างไรก็ต้องร้องเรียนต่อท่านเสนาบดีผู้นี้ ครั้นว่าเมื่อครั้งกระโน้นหาใช้การค้าโดยเสรีไม่ ที่จูงคนต่างด้าวเหล่านี้เข้าสู่ประเทศสยาม พระคลังเป็นผู้รับเงินภาษีอากรในพระนคร และในหัวเมืองทั้งปวง” (ลาตูแบร์ 2548: 281)

ในประชุมพงสาวดาร เรื่องกรุงเก่า ได้บันทึกเรื่องพระคลังซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบการผลิตเงิน พดด้วง มีสถานที่ตั้งอยู่ในเขตพระราชฐาน ว่า

“พระคลังมหาสมบัติ ในระยะปลายของสมัยอยุธยา น่าจะมีอยู่ 2 แห่ง แห่งแรก คือ อยู่ระหว่างท้ายพระที่นั่งวิหารสมเด็จ กับพระที่นั่งสรรเพชญปราสาท มีกำแพงเชื่อมระหว่างกำแพงแก้วล้อมพระที่นั่งทั้งสองหลังนี้ตรงมุขสั้น มีประตูพินามมงคล ศาลาดอกออกตรงกลางแนวกำแพงนั้น กำแพงเส้นนี้แบ่งพื้นที่ระหว่างพระที่นั่งทั้งสองหลังออกเป็นสองส่วน คือ ส่วนหน้าเป็นที่ตั้งของโรงช้าง โรงม้า และส่วนในเป็นที่ตั้งของพระคลังมหาสมบัติ พระคลังมหาสมบัติที่กล่าวถึงตอนนี้ น่าจะมีมาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จุดค้นซากอาคารแล้ว 2 หลัง เป็นอาคารก่อด้วยอิฐมีผนังหนา ภายในแบ่งเป็นห้องเล็กๆ อีกหลายห้อง แห่งที่สอง อยู่ในบริเวณสวนไพชยนต์เบญจรัตน์ คือ พื้นที่ระหว่างพระที่นั่งวิหารสมเด็จกับวัดพระศรีสรรเพชญ์ น่าจะเป็นส่วนขยายของพระคลังมหาสมบัติ สร้างขึ้นพร้อมกับการขยายเขตพระราชฐานในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง” (ประชุมพงสาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 5, 2542: 92)

แสดงให้เห็นว่าที่ตั้งของการผลิตเงินพดด้วงอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นในใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ จากการจุดค้นทางโบราณคดี มีภาพของพระคลังให้เห็นในเชิงประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม ปรากฏหลักฐานเป็นตำแหน่งที่ตั้งของอาคารสถานที่ซึ่งตั้งขึ้นเพื่อการใช้ผลิตเงินพดด้วง ว่า

“บริเวณสวนไพชยนต์เบญจรัตน์ ซึ่งเป็นที่ตั้งพระคลังมหาสมบัตินี้ ได้ถูกขุดขึ้นทำลายเป็นอย่างมาก คงเนื่องมาจากสาเหตุการรื้อหาทรัพย์สมบัติ ตั้งแต่ระหว่างกลางก่อนเสียกรุง สืบเนื่องมาจนหลังเสียกรุงศรีอยุธยาแล้ว จนกระทั่งในรัชกาลที่ 5 เมื่อพระยาโบราณราชธานินทร์ เข้ามาดำเนินการขุดค้นตรวจสอบรากฐานของพระราชวัง ก็ไม่ได้ข้อมูลเกี่ยวกับสวนไพชยนต์เบญจรัตน์ และที่ตั้งพระคลังต่างๆมากนัก จนถึงรุ่นที่กรมศิลปากร เข้าไปดำเนินการขุดแต่งโบราณสถานเพื่อการบูรณะนั้น หลักฐานที่พบคือแนวกำแพงและช่องประตู ที่เหลือร่องรอยอย่างเลือนราง แต่ยังเห็นเค้าได้ว่าบริเวณนี้มีกำแพงย่อยๆ แบ่งพื้นที่ออกเป็นพื้นที่เล็กๆหลายแห่ง โดยภายในพื้นที่แต่ละแห่งนั้นคงจะเป็นที่ตั้งของพระคลังต่างๆ ซึ่งตัวอาคารถูกทำลายจนหมดสิ้น พื้นที่เหล่านี้ กรมศิลปากร เพียงแต่ปรับพื้นที่ให้เรียบร้อยเพื่อสะดวกต่อการดูแลรักษาเท่านั้น สวนไพชยนต์เบญจรัตน์ อยู่ระหว่างหลังพระที่นั่งจักรวรรดิ ออกมาทางตะวันตก ถึงกำแพงคันชั้นในต่อจากบริเวณพระวิหารสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินได้” (ประชุมพงสาวดาร ฉบับกาญจนานิเชก เล่ม 5, 2542: 95)

กรมพระคลัง เป็นหน่วยงานที่มีหน้าที่ควบคุมดูแล รายรับ รายจ่ายของราชสำนัก จัดเก็บส่วยสาอากรจากการค้า โดยมีเสนาบดีพระคลังหรือโกษาธิบดีเป็นผู้ดูแล มีราชทินนามเต็มว่า “ออกญา ศรีธรรมราช เศรษฐาติ อามาศยานุชิต พิพิพัทธนราชโกษาธิบดีเอษยพิริยบรรกรมภานุ” มีศักดินา 10000 กรมพระคลังเป็นตำแหน่งหนึ่งในสี่ของจตุสดมภ์ เวียง วัง คลัง นา เป็นขุนนางที่มีอำนาจมากเป็นที่สองรองจากตำแหน่งจักรี จากคำให้การของขุนหลวงประคู้ทรงธรรม ซึ่งเป็นเอกสารจากหอหลวง มีการกล่าวถึงพระคลังในความหมายว่า

“เป็นสถานที่สำหรับเก็บราชทรัพย์ต่างๆ ของแผ่นดิน เช่น พระคลังเครื่องม้าต้นสำหรับให้แขกเมืองดู พระคลังมหาสมบัติไว้เงินพระราชทรัพย์ของแผ่นดิน มีโรงช่างทำรูปเงินตราอยู่ในกำแพงล้อมพระคลังมหาสมบัติ และถึงมุมกำแพงพระคลังวิเศษ มีประตูเข้าไปในสวนไพชยนต์เบญจรัตน์ ชื่อประตูสุวรรณคริรมย์ มีหอมณเฑียรธรรมอยู่กลางสระ มีโรงช่างทำเงินบาท เงินสลึง เงินเฟื้อง อยู่ที่ปากสระ” (พระราชพงสาวดาร คำให้การขุนหลวงหาวัด 2549: 203-204)

ในอำนาจหน้าที่ตามพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ได้กำหนดให้กรมพระคลัง มีหน้าที่ดูแลด้านการจัดเก็บรักษารายได้ภายใน¹¹¹ และการผลิตเงินพดด้วงออกใช้ ประกอบด้วย ลูกขุนนายเตา ดังนี้

¹¹¹ การใช้เงินตรามีความเกี่ยวข้องกับการจับจ่ายใช้สอยในตลาด ตลาดในกรุงศรีอยุธยา ราชสำนักเป็นผู้ดูแลและกำหนดเงื่อนไขในการทำมาหากินในตลาด เรียกว่าตลาดที่ท่านอาศัยให้ซื้อขาย จะได้รับความคุ้มครองดูแลให้ปลอดภัยจากโจรผู้ร้าย การรับของโจร เงินปลอม การซื้อขายผิดราคา ตลาดหลวงจะมีเจ้าหน้าที่ของหลวง เรียกว่า “ก้านันตลาด” คอยเก็บอากรตลาด และยังมี “นายตลาด” หรือ “เจ้าตลาด” มีหน้าที่ดูแลตรวจสอบเงินปลอมและความเรียบร้อยในตลาด

“พระศรีไกรลาสราชเศรษฐีเป็นเจ้ากรม	นา	3000
ขุนแก้วไกรลาส ปลัดกรมขวา	นาคล	600
ขุนดินไกรลาส ปลัดกรมซ้าย	นาคล	600
หมื่นในกรมช่างเงิน 2 คน	นาคล	200
นายเตา 10 คน	นา	100
รองเตา 6 คน	นาคล	50
หล่อลาด 13 คน	นาคล	50
ลาด 19 คน	นาคล	50
หล่อ 1 คน	นาคล	50
เลว 25 คน	นาคล	50 ...” (กฎหมายตราสามดวง

เล่ม 1, 2537: 269)

ดังนั้น การผลิตเงินพดด้วงจึงอยู่ในความรับผิดชอบดูแลของเสนาบดีกรมพระคลังตลอดมา จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2418 ทรงปรับปรุง การบริหารราชการแผ่นดิน จัดระเบียบการปกครองใหม่ โดยจัดตั้งหน่วยงานขึ้นเป็น 12 กรม¹¹² ต่อมา โปรดเกล้าฯ “ให้ยกกรมทั้ง 12 ขึ้นเป็นกระทรวง สำหรับกรมพระคลังได้นำใหม่ ว่า “กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ” และโปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง หอรัษฎากรพิพัฒน์ จัดระเบียบสำนักงานใหม่เป็นกระทรวงแรก เมื่อ ปีกุน สัปตศก จ.ศ. 1237 (พ.ศ. 2418)” (วารสารธนารักษ์ ปีที่ 6 ฉบับที่ 3 พฤษภาคม - มิถุนายน 2526: 4)

¹¹² คือ 1. กรมมหาดไทย สำหรับบังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายเหนือและเมืองลาว ประเทศราช
 2. กรมกลาโหม สำหรับบังคับบัญชาหัวเมืองปักษ์ใต้ ฝ่ายตะวันตก ตะวันออกและเมืองมลายู ประเทศราช
 3. กรมท่า เป็นกรมว่าการต่างประเทศอย่างเดียวไม่ต้องว่าหัวเมือง
 4. กรมวัง ว่าการในพระราชวังและกรมซึ่งใกล้ชิดกับราชการในพระองค์พระเจ้าแผ่นดิน
 5. กรมเมือง ว่าเป็นโปลิส และการบัญชาคน คือ กรมสุรัสวดีและรักษาคนไทย
 6. กรมนา ว่าการเพาะปลูก และการค้าขาย ป่าไม้บ่อแร่
 7. กรมพระคลัง ว่าการบรรดาภาษีอากร และเงินที่จะรับจะจ่ายในแผ่นดินทั้งสิ้น
 8. กรมยุติธรรม เป็นพนักงานบังคับศาลที่จะชำระความรวมกันทั้งแพ่งอาญาครบถ้วน ทั้งแผ่นดิน
 9. กรมยุทธนาธิการ เป็นพนักงานสำหรับที่จะได้ตรวจตราจัดการในกรมทหารบกทหารเรือ ซึ่งจะมีผู้บัญชาการทหารบก ทหารเรือ ต่างหากอีกตำแหน่งหนึ่ง
 10. กรมธรรมการ เป็นพนักงานที่จะบังคับบัญชาการเกี่ยวข้องในพระสงฆ์ ตำแหน่งที่พระยาพระเสด็จ และเป็นผู้บังคับการโรงเรียน และโรงพยาบาลหัวพระราชอาณาเขต
 11. กรมโยธาธิการ เป็นพนักงานที่จะตรวจการก่อสร้างทำถนน ขุดคลองและการช่างทั่วไป ทั้งกรมไปรษณีย์โทรเลขหรือรถไฟ ซึ่งจะมิสืบไปภายหลัง
 12. กรมมรุธาธิการ เป็นพนักงานที่รักษาพระราชลัญจกร รักษาพระราชกำหนดกฎหมาย และหนังสือราชการทั้งปวง กรมแต่ละกรมเป็นกรมชั้นเสนาบดีบังคับบัญชา

ต่อมาใน พ.ศ. 2433 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติพระธรรมนูญหน้าที่ราชการในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติขึ้นเมื่อวันที่ 7 ตุลาคม ร.ศ. 109 (พ.ศ. 2433) กำหนดให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติมีหน้าที่สำหรับจ่ายรักษาเงินแผ่นดินทั้งสรรพราชสมบัติ พัสคูปทั้งปวงกับถือบัญชีพระราชทรัพย์ รับผิดชอบสำหรับแผ่นดินทั้งสิ้น และเก็บภาษีอากรเงินขึ้นแผ่นดินตลอดพระราชอาณาจักกร มีเสนาบดีบังคับบัญชาในกระทรวงสิทธิขาด ปันเป็นกรมเจ้ากระทรวงและกรมขึ้น รวมเป็น 13 กรม¹¹³ เนื่องจากในปี พ.ศ. 2436 ความต้องการใช้เงินตรามีมากขึ้น กรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ เป็นเสนาบดีพระคลัง ดำเนินการให้มีการจัดทำกระดาษหลวงขึ้นใช้ โดยให้เสนาบดีพระคลังเป็นผู้มีอำนาจในการผลิต กำหนดราคาขนาดของกระดาษหลวงในการออกกระดาษหลวง กำหนดให้มีกรมเก็บ มีหน้าที่เก็บรักษา และนำออกใช้ รับคืนกระดาษหลวง สำนักงาน คือ หอรัษฎากรพิพัฒน์ แต่เนื่องจากกระดาษหลวงไม่เป็นที่นิยม รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้ออกตั๋วสัญญาใช้เงินให้เรียกว่า ธนบัตร โดยสั่งพิมพ์จากประเทศอังกฤษ และให้ตั้งกรมธนบัตร เพื่อทำหน้าที่รับจ่ายและนำออกใช้ในปี 2445 ต่อมาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ได้มีพระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบกรมในกระทรวงพระคลัง เมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม 2476 แยกหน้าที่ราชการของกรมคลังไปตั้งเป็นกรมขึ้นอีกกรมหนึ่งโดยรวม “4 กรม เข้าด้วยกัน คือ 1. กรมพระคลังมหาสมบัติ 2. กรมเงินตรา 3. กรมรักษาที่หลวงและกัลปนาและ 4. กรมกษาปณ์สิทธิการ เรียกว่า “กรมพระคลัง” เป็น “กรมคลัง” มีหน้าที่ผลิตเงินพดด้วง โดยกรมกษาปณ์สิทธิการ” (พระราชกฤษฎีกา จัดระเบียบกรมในกระทรวงพระคลัง พ.ศ. 2476) จะเป็นผู้ดำเนินการผลิต

พ.ศ. 2495 เปลี่ยนชื่อจาก “กรมคลัง” เป็น “กรมธนารักษ์” (พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. 2495) โอนอำนาจและหน้าที่ราชการในกระทรวงการคลังให้

¹¹³ คือ เจ้ากระทรวงใหญ่ 5 กรม ดังนี้

มหาสมบัติทั้งสิ้น

1. กรมพระคลังกลาง สำหรับประมาณการรับจ่ายเงินแผ่นดินว่าภาษีอากรแลบังคับบัญชาการในกระทรวงพระคลัง
2. กรมสารบัญชี สำหรับรับจ่ายเงินแผ่นดินแลถือทำสรรพบัญชีพระราชทรัพย์ทั้งสิ้น
3. กรมตรวจ สำหรับตรวจบัญชี ตรวจราคา ตรวจรายงานการรับจ่ายเงินแผ่นดิน และสรรพราชสมบัติ การภาษีอากรทั้งสิ้น
4. กรมเก็บ สำหรับรักษาพระราชทรัพย์ทั้งสิ้น
5. กรมพระคลังข้างที่ สำหรับจัดการเงินในพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสิ้น และมีกรมใหญ่ขึ้นอยู่ 8 กรม แบ่งเป็น 2 แผนก
แผนกหนึ่ง กรมทำการแผ่นดิน มี 3 กรม คือ
 1. กรมกระสาปณ์สิทธิการ สำหรับทำเงินตรา
 2. กรมงานพิมพ์บัตร สำหรับทำเงินกระดาษและตั๋วตรา
 3. กรมราชพัสดุ สำหรับการซื้อขายของห้างหลวงแลรับจ่ายของส่วย
- อีกแผนกหนึ่ง กรมเจ้าสำนวน เก็บเงินภาษีอากรมี 5 กรม คือ
 1. กรมส่วย สำหรับเร่งเงินค่าราชการตัวเลขแลค่าธรรมเนียม
 2. กรมสรรพากร สำหรับจัดการเก็บเงินอากรต่างๆ
 3. กรมสรรพภาษี สำหรับเก็บเงินภาษีต่างๆ
 4. กรมอากรที่ดิน สำหรับเก็บเงินอากรที่ต่างๆ
 5. กรมศุลกากร สำหรับเก็บเงินภาษีขาเข้า ขาออก

กรมธนารักษ์เป็นผู้ดำเนินการแทน มีอำนาจหน้าที่ตามพระราชบัญญัติเงินตรา พ.ศ. 2501 โดย “กองกษาปณ์” สังกัดกรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง เป็นผู้ดำเนินการผลิต (เงินพดด้วงมาแต่เดิม) เหรียญกษาปณ์หมุนเวียน เหรียญกษาปณ์ ที่ระลึกออกใช้ ปัจจุบันกรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง “แบ่งส่วนราชการภายในกรมยกฐานะ “กองกษาปณ์” จัดตั้งเป็น “สำนักกษาปณ์”” (พระราชกฤษฎีกาแบ่งส่วนราชการกรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง พ.ศ. 2540 ประกาศในราชกิจจานุเบกษา ฉบับกฤษฎีกา เล่ม 114 ตอนที่ 11ก วันที่ 1 เมษายน 2540) เป็นผู้มีหน้าที่รับผิดชอบการผลิตเหรียญกษาปณ์แต่เพียงผู้เดียวในประเทศไทย โดยมีกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย เสนาบดีพระคลังเป็นผู้กำกับดูแล และมีพระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัส เป็นเจ้ากรมธนบัตร แต่ถูกยกเลิก ในปี พ.ศ. 2452 และเมื่อมีประกาศใช้พระราชบัญญัติเงินตรา พ.ศ. 2471 กำหนดให้มีส่วนราชการ กรม ให้ชื่อว่า กรมคลัง ทำหน้าที่นำออกใช้ และถอนคืนธนบัตร ซึ่งหน้าที่นี้กรมธนบัตรได้เคยทำใน พ.ศ. 2445 โดยให้ยุบกรมธนบัตรเป็นกองเงินตราไปขึ้นกับกรมคลัง นอกจากนี้มีหน้าที่เกี่ยวกับธนบัตรแล้วยังรวมหน้าที่ในการผลิตและนำออกใช้เหรียญกษาปณ์ด้วย ในปี พ.ศ. 2476 มีพระราชกฤษฎีกา จัดวางระเบียบกรมในสังกัดกระทรวงการคลัง ให้มีอธิบดีกรมคลัง เป็นหัวหน้าส่วนราชการ และให้รวมเอาการดูแลและจัดประโยชน์ในตราพัสดุเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของราชการในกรมธนารักษ์ โดยมีนายเนบ พหลโยธิน เป็นอธิบดีคนแรก และในปี พ.ศ. 2495 เปลี่ยนชื่อจากกรมคลัง เป็น กรมธนารักษ์



ภาคผนวก ค
การผลิตเงินพดด้วง



การผลิตเงินพดด้วง

เงินพดด้วง เป็นเงินกลม มีกระบวนการผลิตด้วยแรงงานคน ที่มีความชำนาญในการทำ จะต้องมีการจัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์ให้พร้อม ทั้งนี้เพื่อให้เงินพดด้วงมีน้ำหนักและขนาดสวยงามถูกต้องตรงตามพิถีพิถันราคา

จากบันทึกของนายเรจินัลด์ เลอเมย์ (Le may, Reginald 1962) เมื่อครั้งที่ได้ติดตามพระเจ้าบรมวงศ์เธอสมเด็จกระพระยาดำรงราชานุภาพ เข้าไปชมการแสดงวิธีทำเงินพดด้วงที่โรงกษาปณ์สิทธิการ¹¹⁴ ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ สรุปได้ดังนี้คือ

“วัสดุและอุปกรณ์ผลิตเงินพดด้วง ประกอบด้วย

1. เงินบริสุทธิ์ ประมาณร้อยละ 90-95
2. เครื่องชั่งเงินเป็นตาตั้ง
3. กรรไกรตัดเศษเงิน
4. ฝาหอยแครง สำหรับใส่เศษเงิน
5. เบ้าหลอมเงิน ขนาดต่าง ๆ
6. คีมโลหะ สำหรับคีบเบ้าใส่เตาไฟและออกจากเตาไฟ
7. ท่อนไม้แบบมีแฉ่งเป็นรูปไอซ์อยู่กลาง ขนาดต่าง ๆ
8. ฝาขาวบางสีเหลือง สำหรับวางบนแฉ่งเบ้าท่อนไม้แบบ
9. น้ำเย็น
10. ท่อนไม้ปลายทู่มน ขนาดต่าง ๆ สำหรับกดผ้าขาวให้แนบกันแฉ่งท่อนไม้แบบ และใช้เคาะเศษเงินที่ละลายอยู่ในเบ้ากลางท่อนไม้แบบ
11. เตาถ่านสุบลม
12. คีมคีบถ่าน สำหรับเขี่ยและคีบถ่านสุบบ่้า
13. ทั้งเหล็กมีแฉ่งขนาดต่าง ๆ สำหรับวางแท่งเงินที่หลอมเป็นรูปแล้ว และตีพับขาให้เป็นรูปเงินพดด้วง
14. ค้อนเหล็กขนาดต่าง ๆ
15. ลีวสองคมขนาดต่าง ๆ
16. ถาดไม้มีด้ามถือและมีช่องวางเงินพดด้วง ที่ตีเป็นรูปแล้วช่องละ 4 ก้อน ขนาดต่าง ๆ โดยจุเงินพดด้วงได้ 12, 20, 40 และ 80 ก้อน เพื่อสะดวกในการนับ
17. ถังไม้กลมใหญ่ สำหรับใส่เงินพดด้วงที่ทำเสร็จแล้ว

¹¹⁴ รัชกาลที่ 4 โปรดให้ตั้งขึ้นและพระราชทานนาม เดิมเป็นโรงทำเงินพดด้วงตั้งอยู่ตรงมุมถนนนอกประตูสุวรรณบริบาลข้างตะวันออก ในพระบรมมหาราชวัง

18. กระดุกขาข้าง ยาวประมาณ 3 – 4 ฟุต เจาะเป็นแอ่งขนาดต่าง ๆ สำหรับวางเงินพดด้วงขณะตีตราประทับ เพราะหนักมากไม่เคลื่อนที่ ยึดหยุ่นดีและไม่แตกง่าย
19. แม่ตราเหล็กกล้า ชนิดและขนาดต่าง ๆ สำหรับใช้ตีประทับบนเงินพดด้วง” (กรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง 2524: 36)

อุปกรณ์ผลิตเงินพดด้วงนี้ บางส่วนจัดแสดงอยู่ในห้องจัดแสดงเงินตราและธนบัตร พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร กรมศิลปากร และแม่ตราบางส่วนจัดแสดงอยู่ที่ศาลาเครื่องราชอิสริยยศเครื่องราชอิสริยาภรณ์และเหรียญกษาปณ์ไทยในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบดูแลของ สำนักทรัพย์สินมีค่าของแผ่นดิน กรมธนารักษ์ สังกัด กระทรวงการคลัง

“ขั้นตอนในการผลิต มีลำดับขั้นตอน สรุปได้ดังนี้

เจ้าหน้าที่ผลิตเงินพดด้วง จัดเป็นชุด ๆ ละ 4 คน โดยมีนายเตา เป็นหัวหน้าชุดรับผิดชอบ แต่ละคนมีหน้าที่ดังนี้

คนที่หนึ่ง ตัดไฟในเตาและสูบลมให้ลูกโชนด้วยเครื่องเป่าลม

คนที่สอง เชี่ยถ่านและคีบถ่านให้ตัดไฟทั่วกันด้วยคีมคีบถ่าน

คนที่สาม ตัดเศษเงินที่เตรียมไว้ด้วยกรรไกร ใส่ฝ้าหอยแครงที่รู้น้ำหนักแล้วชั่งบนตาตั้ง พอได้น้ำหนักที่ต้องการ เช่น หนึ่งบาท แล้วเอาเศษเงินในฝ้าหอยแครงทั้งหมดตกลงในเบ้า

คนที่สี่ จะใช้คีมอีกอันหนึ่งคีบเบ้าใส่เตาไฟ และใช้คีมคีบถ่านสุ่มเบ้าให้ร้อนทั่วกัน

คนที่หนึ่ง สูบลมแรงไฟให้ร้อนยิ่งขึ้นจนเงินในเบ้าละลายหมด

คนที่สอง ใช้คีมคีบเบ้ายกออกจากเตา เทเงินที่ละลายทั้งหมดลงในแอ่งไม้แบบ ซึ่งมีน้ำอยู่เกือบเต็มแอ่ง และมีฝ้าขาววางกั้นแอ่ง

คนที่สาม เป็นผู้เตรียมท่อนไม้แบบใส่น้ำและวางฝ้าขาวในแอ่งให้เรียบร้อย เมื่อคนที่สองเทเงินลงแล้ว คนที่สามนี้เป็นผู้ใช้ท่อนไม้ปลายทุ่เขี่ยเคาะเงินเข้าแบบให้เรียบร้อย แล้วรอเวลาจนเงินแข็งตัว แล้วยกฝ้าขาวขึ้น ก้อนเงินที่หล่อจะติดขึ้นมาเป็นรูปไข่ ด้านล่างนูนตามรูปแอ่งคล้ายหลังเบี่ยหอย แล้วส่งให้คนที่สี่

คนที่สี่ ตีแท่งเงินให้เข้ารูปด้วยสิ่วสองคมบนทั่งเหล็กด้วยค้อนเหล็ก แล้วตีพับขาทั้งสองเข้าหากัน รอยเดียวหรือสองรอยตามสมัย จนเป็นรูปเงินพดด้วง นายเตาที่ชำนาญตีเพียง 5 ทีกก็ได้เงินพดด้วงหนึ่งก้อน แล้ววางบนถาดไม้ที่เตรียมไว้ (กรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง 2524: 37)

เงินพดด้วงที่สมบูรณ์จะต้องประทับตรา



ด้านหน้า

ด้านหลัง

แม่ตราเงินพดด้วง ตราช่อรำเพย

ลักษณะวัตถุ เป็นโลหะรูปทรงกระบอก ทำด้วยเหล็ก ปลายค่อนข้างสอบเป็นรูปกรวย แทะปลายเป็นรูปช่อรำเพย มีขนาดใหญ่ ใช้ตีบนเงินพดด้วง อายุ สมัยรัชกาลที่ ๕ มีสภาพสมบูรณ์ จัดแสดง ณ ศาลาเครื่องราชอิสริยยศ เครื่องราชอิสริยาภรณ์ และเหรียญกษาปณ์ กรมธนารักษ์ ในพระบรมมหาราชวัง กรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2519 ตู้ 107

ที่มา : กรมธนารักษ์ (2519) กองคลังกลาง แม่ตราเงินพดด้วงตราช่อรำเพย เลขประจำวัตถุ 590/2519

“การตีตราประทับ และรอยเมล็ดข้าวสาร ใช้แม่ตราเหล็กกล้าที่เตรียมไว้ตีด้านบนและด้านหน้าด้วยค้อนเหล็กบนแอ่งเฉพาะที่เจาะไว้บนกระดุกขาข้างอันใหญ่ยาวประมาณ 5 ฟุต ช่างฝีมือดีมีความชำนาญผลิตเงินพดด้วงได้วันละ 240 บาท และในรัชกาลที่ 4 มีช่างถึง 10 ชุค หรือ 10 เตาผลิตได้วันละ 2,400 ก้อน แม้ พ.ศ. 2400 เพิ่มเป็นวันละ 80 ชั่งถึง 90 ชั่ง (6,400-7,200 บาท) ก็ยังไม่พอความต้องการในการใช้จ่ายหมุนเวียน” (กรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง 2524: 40)

ภาคผนวก ง
เสนาบดึกรมพระคลัง



เสนาบดีกรมพระคลัง

เสนาบดีกรมพระคลังในรัชกาลที่ 1

“เจ้าพระยาพระคลัง (สน) เป็นพระยาพิพัฒน์โกษาครั้งกรุงธนบุรีได้เป็นเจ้าพระยา พระคลังเมื่อก่อนปราบดาภิเษก อยู่มาสติฟั่นเฟือนไป มีใบบอกเข้ามาขอศีรชะสุกรและบายศรี รับสั่งว่าเลอะเทอะหนักแล้ว โปรคให้ถอดเสีย

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เมื่อครั้งกรุงธนบุรีเป็นหลวงสรวิชิต มีความชอบที่ได้นำข้าราชการไปกราบทูตถึงด่านจาร์กได้เป็นพระยาพระคลังเมื่อปราบดาภิเษก ภายหลังได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาพระคลัง เป็นจิตกวีแต่งหนังสือหลายเรื่อง อสังกรรมในรัชกาลที่ 1

พระยาพระคลัง (กุล) เป็นพระราชประสิทธิ์ครั้งกรุงธนบุรี ได้เป็นพระยาศรีพิพัฒน์ เมื่อปราบดาภิเษกแล้วจึงเลื่อนเป็นพระยาพระคลัง ท่านผู้นี้เป็นเศรษฐีค้าสำเภา เป็นที่สมุหนายกในรัชกาลที่ 2” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) 2525: 213-214)

เสนาบดีกรมพระคลังในรัชกาลที่ 2 และ 3

“การอันเนื่องต่อพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 ซึ่งถือเป็นพระราชพิธีที่พระเจ้าแผ่นดินทรงบำเพ็ญเป็นฤกษ์ เนื่องต่อในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก คือพระราชทานยศบรรดาศักดิ์แก่ข้าราชการ ซึ่งมีบำเหน็จความชอบ เมื่อคราวเตรียมทัพรบพม่า โดยโปรดให้เลื่อนยศพระยาไกรโกษา (กร) เป็นเจ้าพระยาพระคลัง เจ้าพระยาพระคลัง (กร) นี้เป็นข้าหลวงเดิมได้เป็นปลัดกรมอยู่ก่อน เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงรับอุปราชาภิเษก จึงเลื่อนยศขึ้นเป็นพระยาไกรโกษา

เจ้าพระยาพระคลัง (กร) ถึงอสัญกรรม ตราคตั้งพระยาสุริยวงค์ (สังข์) จางวางมหาดเล็ก เป็นเจ้าพระยาพระคลัง เจ้าพระยาพระคลัง (สังข์) นี้ เป็นราชินิกุล เป็นบุตรเจ้าคุณทองอยู่ ฟันางสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี

เมื่อเลื่อนเจ้าพระยาพระคลัง (สังข์) เป็นเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาแล้ว โปรดให้พระยาสุริยวงค์มนตรี (ดิศ) จางวางมหาดเล็กมาบัญชาการกรมท่า เป็นพระยาสุริยวงค์โกษาที่พระคลัง แล้วจึงเลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาพระคลังต่อมาตลอดรัชกาลที่ 3” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2546: 29-30)

เสนาบดีกรมพระคลังในรัชกาลที่ 4

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้กล่าวถึงเสนาบดีครั้งในรัชกาลที่ 4 ว่า

“เมื่อครั้งอังกฤษขอเป็นไมตรีกับประเทศสยาม ในเดือน 4 ปีมะเส็ง ตรีศก (มีนาคม พ.ศ. 2364) มาร์คิสเทศดิงส์ ผู้สำเร็จราชการหัวเมืองอินเดียของอังกฤษ ให้เรซิเดนต์อังกฤษที่เมืองสิงคโปร์ มีหนังสือเข้ามาถึงเสนาบดีว่า จะแต่งให้นายครอเฟริด (ในหนังสือจดหมายเหตุของไทยแต่ก่อน เรียกว่า การะพัต นายยอน ครอเฟริด คนนี้ แต่เดิมเป็นหมอยา ออกมารับราชการอังกฤษ เคยอยู่ที่เกาะหมาก 3 ปี แล้วเคยเป็นเรซิเดนต์อยู่ในเมืองชวา เมื่อครั้งอังกฤษยังยึดไว้ในระหว่างสงคราม รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียเห็นว่าเป็นรู้ภาษามลายู และชำนาญการทางหัวเมืองที่ใกล้ชิดกับเมืองไทยจึงแต่งให้เป็นทูต ภายหลังได้เป็นทูตทำหนังสือและเป็นเรซิเดนต์อยู่ที่อังวะ เมื่ออังกฤษทำสงครามชนะพม่าครั้งแรก) เป็นทูตเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี ในเวลานั้นตำแหน่งที่เจ้าพระยาพระคลังว่างอยู่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาสุริยวงษ์มนตรี (ดิศ) จางวางมหาดเล็กเลื่อนขึ้นว่าการในตำแหน่งจตุสดมภ์ที่พระคลัง ให้ทันในการที่จะจัดรับรองและพุดจากับทูตอังกฤษที่จะเข้ามานั้น” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2546: 177)



ภาคผนวก จ

ธรรมาภิบาล



ธรรมเนียมปฏิบัติ

ความเชื่อมั่นในการปกครองให้อำนาจอธิปไตยประชาชนมีความร่มเย็นสงบสุข ถือเป็นหัวใจสำคัญของการปกครองที่ดี และในการจัดการปกครองบ้านเมืองของผู้มีอำนาจปกครองนั้น หากมีการจัดการปกครองที่ดีได้ การดำเนินกิจกรรมภายในบ้านเมืองมีประสิทธิภาพ ผู้ปกครองมีจริยธรรม มีศีลธรรม ผู้คนให้การยอมรับนับถือ บ้านเมืองย่อมมีความมั่นคง และมีความเป็นเสถียรภาพ

ธรรมเนียมปฏิบัติ มีรากฐานมาจากเรื่องการปกครอง และเรื่องการปกครองย่อมเกี่ยวเนื่องกับเรื่องการควบคุมกำกับของผู้มีอำนาจปกครอง หลักธรรมเนียมปฏิบัติของพระมหากษัตริย์ไทยมีลักษณะเฉพาะ แตกต่างไปจากประเทศต่าง ๆ เนื่องจากรูปแบบทางการเมืองการปกครองของไทยมีพื้นฐานทางสังคมมาจากพุทธศาสนา โดยถือเอาพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติมาตั้งแต่กรุงสุโขทัย จนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ พุทธศาสนาเป็นวิถีชีวิตของคนไทย คำสั่งสอนของพุทธศาสนาได้เข้ามามีส่วนทางการเมืองการปกครอง ได้กำหนดขอบเขตพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ และมีประเพณีกำหนดเป็นจรรยาวัตรให้พระมหากษัตริย์จะต้องทรงประพฤติปฏิบัติการปกครองตามหลักธรรมเนียมปฏิบัติ หรือนิติรัฐตามแนวคิดพุทธศาสนา เป็นแนวคิดทางการเมืองการปกครอง

หลักธรรมเนียมปฏิบัติของไทยได้ปรากฏในระบบการปกครองที่ถือหลักการแบบธรรมราชาของพระมหากษัตริย์ไทย ถือเป็นการเมืองการปกครองที่เป็นเรื่องปกติธรรมดาของสังคมวัฒนธรรมไทยมาแต่โบราณ เป็นความสัมพันธ์ฉันญาติมิตรที่เอื้อเพื่อเกื้อกูลให้มีความรักความห่วงใย ความมีเมตตากรุณา ยอมรับในความคิดเห็นและยกย่องคนดีมีคุณธรรม สิ่งเหล่านี้เป็นวัฒนธรรมที่ได้รับการสืบทอดตลอดมา เป็นการปกครองตามระบบธรรมราชา ที่ผู้ปกครองได้ยึดหลักธรรมเนียมปฏิบัติเป็นตัวตั้ง ด้วยหลักธรรมในพุทธศาสนาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการปกครอง ได้กำหนดขอบเขตพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ มีประเพณีกำหนดให้พระมหากษัตริย์จะต้องทรงประพฤติธรรม คือ

1. ทศพิธราชธรรม
2. สังคหวัตถุธรรม และ
3. จักรวรรดิวัตร

จากหลักธรรม 3 ประการนี้ได้หล่อหลอมอุดมการณ์และกลั่นกรองความประพฤติให้เกิดการปกครองที่ดีมีธรรมเนียมปฏิบัติ

ธรรมเนียมปฏิบัติ หรือ ธรรมรัฐ ของพระมหากษัตริย์ไทย เป็นการปกครองที่ยกย่องธรรมะเป็นใหญ่ เทิดทูนผู้มีคุณธรรม เป็นการปกครองที่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชน

และมีความเป็นสากล สมยุคสมัย สังคมมีความเจริญประชาชนมีความสุข ธรรมาภิบาล เป็นกระบวนการตัดสินใจที่จะดำเนินการเกี่ยวกับกิจกรรมสาธารณประโยชน์ รวมถึงการจัดการทรัพยากร หรือ ทรัพย์สินที่เป็นของส่วนรวม และประกันการยอมรับในสิทธิมนุษยชน ธรรมาภิบาลที่ดีต้องปราศจากข้อครหาเรื่องความไม่เป็นธรรม เรื่องการคอร์รัปชัน และการดำเนินการภายใต้กฎหมาย ธรรมาภิบาลที่ดี หมายถึง การมีกรอบของกฎหมายที่ไม่เลือกปฏิบัติ พิทักษ์สิทธิมนุษยชนและมีการบังคับใช้กฎหมายในกระบวนการยุติธรรม การบังคับใช้กฎหมายจะต้องมีความเป็นอิสระ โดยไม่ถูกแทรกแซงจากบุคคลหรือองค์กรใดๆ การออกกฎหมายต้องเอื้อให้เกิดการธรรมาภิบาลที่ดี คุณภาพของกฎหมายย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่สังคมส่วนรวม และต้องมีสภาพบังคับใช้ได้อย่างเสมอภาค

การธรรมาภิบาลที่ไม่ดี จะนำไปสู่ความวุ่นวาย ชัดแย้งกันในสังคม ไม่เจริญก้าวหน้า และขัดขวางการพัฒนา เป็นผลให้เกิดความยากจน ไม่มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี และทำให้สังคมโดยรวมอ่อนแอมากขึ้น

ธรรมาภิบาล คือ อำนาจที่มาจากธรรม เป็นอำนาจที่มีคุณค่า เป็นการใช้ธรรมเป็นอำนาจในการปกครอง มุ่งมั่นให้คนเป็นคนดีมีศีลธรรม

ธรรมาภิบาลที่ดี เกิดจากคุณงามความดีของผู้ปกครองและแผ่ความดีงามนั้นเป็นความสุขความร่มเย็นแก่ประชาชนเป็นอำนาจที่เกิดขึ้นตามพระบารมีที่ผู้ปกครองใช้ธรรม เป็นความมีอำนาจบารมีที่ผู้คนชื่นชม และยอมรับด้วยความเต็มใจ

ในทางการบริหารจัดการที่ใช้ธรรมในการปกครองของพระมหากษัตริย์ เป็นธรรมรัฐหรือธรรมราชา ทางพุทธศาสนาถือเป็นหัวใจในการปกครอง คือ ธรรมะ หรือธรรมาภิบาล เป็นมิติแห่งการบริหารการปกครองที่มีหลักฐานรองรับความมีคุณธรรมของบุคคลและสังคม มีความชัดเจนของการปกครองโดยธรรมาภิบาลที่เจริญรุ่งเรืองมาแต่กาลก่อน ถือเป็นปรัชญาในระบบคิดของโลกตะวันออก ที่ได้ปฏิบัติให้เห็นจริงมาแล้ว เช่น การปกครองแบบพ่อปกครองลูก ใช้หลักทศพิธราชธรรม ตามแนวคิดพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย หรือการตราพระราชศาสตร์ขึ้นเป็นกฎหมายโดยนำพระธรรมศาสตร์มาใช้เป็นหลักในการปกครอง และได้สืบทอดแนวคิดธรรมาภิบาลนี้มาเป็นกฎหมายในปัจจุบันว่า

“การบริหารราชการเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน หมายถึง การปฏิบัติราชการที่มีเป้าหมายเพื่อให้เกิดความผาสุกและความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชน ความสงบและปลอดภัยของสังคมส่วนรวมตลอดจนประโยชน์สูงสุดของประเทศ” (พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี พ.ศ. 2556 มาตรา 7) เพื่อให้ประชาชนผู้ได้ปกครองมีความมั่นคง

ในชีวิตและทรัพย์สินเพื่อประโยชน์สุขโดยรวมของสังคม หลักวิธีสำคัญที่ก่อให้เกิดความเป็นธรรมาภิบาล คือ หลักนิติธรรม ดังคำจำกัดความที่ว่า

คือ “การปกครอง (GOVERNMENT) โดยหลักนิติธรรม (THE RULE OF LAW) หมายถึง การใช้อำนาจที่มีผลบังคับใช้ทางการเมืองเป็นการกระทำในการปกครอง หรือการบริหารงานทางการเมือง โดยองค์หรือคณะบุคคลและสถาบันทำหน้าที่ในการบังคับใช้กฎหมายเพื่อสังคม ซึ่งจะเป็นอำนาจที่ทำให้เกิดการจัดระเบียบให้สังคมมีความเรียบร้อย สงบสุข มีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ให้สังคมมีความเจริญรุ่งเรืองและมีสิทธิเสรีภาพอย่างเท่าเทียม ไม่ถูกกีดกันด้วยสัญชาติ ถือว่าเป็นสิทธิมนุษยชน หรือสิทธิเสรีภาพของบุคคล จะมีหลักประกันให้คงอยู่ได้ต้องอาศัยกฎหมาย กฎหมายจึงถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่จะประกันสิทธิและเสรีภาพของการเป็นปัจเจกบุคคล” (เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา 2547: 224-225)

สมัยสุโขทัย การปกครองในระบบสมบูรณาญาสิทธิราช หรือราชาธิปไตย คือการปกครองโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้ใช้อำนาจธิปไตย ทรงเป็นผู้บัญญัติกฎหมายและบริหารราชการแผ่นดิน และเป็นผู้ตัดสินคดีความด้วยพระองค์เอง ใช้คตินิยมการปกครองคนในครัวเรือนมาเป็นหลักในการปกครองประเทศ คือ “พ่อปกครองลูก” โดยใช้หลักทศพิธราชธรรม ซึ่งได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา

สมัยอยุธยา มีระบบกฎหมายเป็นลายลักษณ์อักษรอย่างสมบูรณ์ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้บัญญัติและบังคับใช้กฎหมายโดยนำเอาพระธรรมศาสตร์มาใช้เป็นหลักในการปกครองและทรงตราพระราชศาสตร์ขึ้นเป็นกฎหมายเกี่ยวกับมรดกคดีแห่งบุคคลวิวาทกัน เช่น เรื่องฉ้อฉล เรื่องมรดก เรื่องซื้อขาย เรื่องโจร เรื่องที่นา เรื่องฝัวเมีย เรื่องกบฏต่อแผ่นดิน เป็นต้น กฎหมายเหล่านี้ทำให้เกิดความมั่นคงในแผ่นดินก่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ เป็นวิธีการปกครองที่มีรากฐานมาจากพุทธศาสนา อิงความเป็นธรรมาภิบาลแบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุข สถาบันพระมหากษัตริย์ และสถาบันศาสนาก็ได้มีส่วนเกี่ยวเนื่องอย่างต่อเนื่องตลอดมา สถานภาพแห่งความเป็นศาสนูปถัมภกของพระมหากษัตริย์ทรงตั้งมั่นอยู่ในธรรมของศาสนาพุทธ ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่จะทรงมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรม มีความเมตตา ปราณี มีศีลธรรมและทรงใช้ธรรมะในการปฏิบัติพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ดังนั้น การปกครองของพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาจึงเป็นระบบการปกครองแบบธรรมราชา ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของธรรมาภิบาล

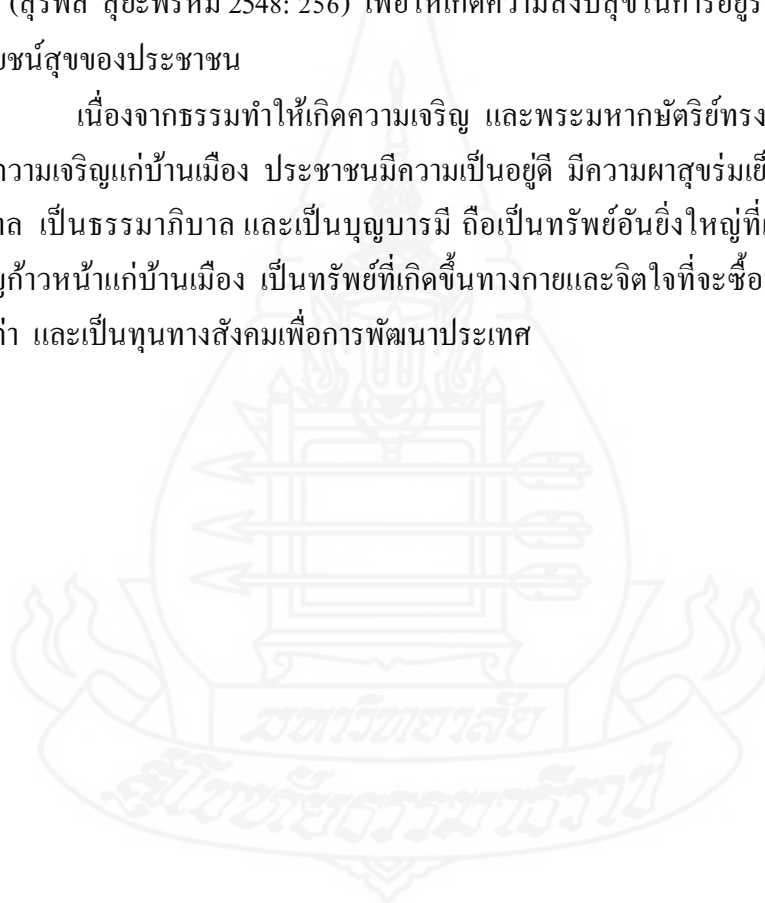
การสร้าง ความสงบร่มเย็นให้แก่บ้านเมืองและประชาชนในมิติของการปกครองแบบทศพิธราชธรรมที่พระมหากษัตริย์ทรงประพฤติธรรมของพระราชตามหลักธรรม ดังพระราช

คำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เมื่อครั้งบรมราชาภิเษก ขึ้นครองราชย์ ทรงมีพระปฐมบรมราชโองการว่า

“เราจะปกครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม”

อันการปกครองที่มีผู้นำหรือพระมหากษัตริย์ใช้ “ธรรม” ในการปกครองกับผู้ที่ปกครองหรือประชาชนในรัฐ ด้วยกรอบแห่งศีลธรรมและจริยธรรม มุ่งหวังให้ราษฎรยึดถือธรรมะเป็นหลัก ซึ่งมีพื้นฐานการปกครองตามศาสนาพุทธที่ถือหลักของการอยู่ร่วมกันที่เรียกว่า “คุณธรรมหรือจริยธรรมที่สังคมดำรงอยู่หรือดำเนินกิจกรรมร่วมกัน ก่อให้เกิดระบบการปกครองที่ดี มีคุณธรรม จริยธรรม เป็นหลักแห่งความประพฤติในทางที่ดีที่ชอบ เป็นมาตรฐานแห่งความประพฤติ” (สุรพล สุขะพรหม 2548: 256) เพื่อให้เกิดความสงบสุขในการอยู่ร่วมกันในสังคม และเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน

เนื่องจากธรรมทำให้เกิดความเจริญ และพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำผู้ทรงธรรม ทำให้เกิดความเจริญแก่บ้านเมือง ประชาชนมีความเป็นอยู่ดี มีความผาสุกร่มเย็น เป็นการปกครองดูแลอภิบาล เป็นธรรมาภิบาล และเป็นบุญบารมี ถือเป็นทรัพย์อันยิ่งใหญ่ที่เป็นทุนในการสร้างความเจริญก้าวหน้าแก่บ้านเมือง เป็นทรัพย์ที่เกิดขึ้นทางกายและจิตใจที่จะซื้อหาไม่ได้ เป็นทรัพย์ที่เป็นคุณค่า และเป็นทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาประเทศ



ภาคผนวก ฉ
สัญลักษณ์รูปมงคล 108 ประการ



สัญลักษณ์รูปมงคล 108 ประการ

คือสิ่งที่สร้างขึ้นเป็นสัญลักษณ์แทนความหมาย ตามความเชื่อเรื่องการเคารพบูชาสถานที่และวัตถุ อันมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าเป็นส่วนพระองค์ ตั้งแต่ครั้งที่พระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์ชีพอยู่

รูปสัญลักษณ์มงคล 108 ประการ มีที่มาจากความเชื่อเรื่องรอยเท้าว่าเป็นรูปรอยที่ประทับลงในโลก โดยการปรากฏกายหรือการสัมผัสของเทพเจ้า หรือผู้มีความศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ ประทับ หรือเป็นเครื่องหมายที่บรรพบุรุษได้ทิ้งไว้เพื่อเป็นแนวทางการประพฤติของคนรุ่นหลัง เป็นความเชื่อโดยธรรมชาติของมนุษย์ที่มีอยู่ในอารยธรรมของเกือบทุกถิ่นในโลกและในอารยธรรมอินเดียโบราณรอยเท้าหรือการก้าวย่างอันเป็นเหตุเกิดของรอยเท้านั้น นอกจากจะหมายถึงการปรากฏอยู่เป็นนิรันดร์ของเทพเจ้าและปวงชนียบุคคลแล้ว ยังเป็นเครื่องหมายแห่งชัยชนะ และความมีอำนาจเหนือสถานที่และบุคคลในสถานที่นั้น ๆ

พระพุทธเจ้าได้ทำการก้าวพระบาท 7 ก้าวบนพื้นพระธรณี ประกาศอำนาจสิทธิ์ขาดของพระองค์ในทั้ง 7 ทิศ อันประกอบขึ้นเป็นจักรวาล นอกจากนั้นยังได้เหยียบพื้นพระธรณีต่อหน้าเทพเจ้า พระราชาธิบดี พระอรหันต์ และบุคคลทั้งปวง เมื่อได้เสด็จกลับมาสู่โลกมนุษย์หลังจากโปรดเทศนาพระราชมารดา และเทพเจ้าบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

รอยพระบาทที่ปรากฏ เป็นตราประทับยืนยันชัยชนะของพระพุทธธรรม และเป็นเครื่องหมายแสดงความยั่งยืนของพุทธศาสนารูปและรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าเสมือนเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธเจ้า ปรากฏหลักฐานการบูชารอยพระบาทจากพระภิกษุผู้แสวงบุญชาวอินเดีย เช่น หลวงจินปาเทียน และเทียนจิง เข้ามาสืบพระศาสนาในอินเดีย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 10 – 12 กล่าวว่า “มีการบูชารอยพระบาทอันแท้จริงที่พระพุทธเจ้าทรงประทับไว้หลายแห่งที่อินเดีย เช่น ที่เมืองนาครหระ และอุทยานะ ในแคว้นคันธาระ เมืองสังกิสสะ และปาดลิบุตรในรัฐพิหารปัจจุบัน” (นันทนา ชุตินวงศ์ 2533: 9)

รอยพระบาท และรูปพระบาทที่ทำขึ้นในอินเดีย โดยทั่วไปจะทำเป็นรูปพระบาทคู่ รูปธรรมจักร ต้นโพธิ์และบัลลังก์ พบครั้งแรกในศิลปะอินเดียโบราณ ที่การหุด และสาญจี พุทธศตวรรษที่ 5-6 มีรูปธรรมจักรและเครื่องหมาย “ตรีรัตน” อันเป็นเครื่องหมายที่มีมงคลมากที่ใช้ในศิลปกรรมของทุกศาสนาในอินเดีย รูปสวัสดิกะ หมายถึงการหมุนเวียนของกาลเวลาชั่วนิรันดร์ สัญลักษณ์ในรอยพระบาทเป็นเครื่องหมายแทนองค์พระพุทธเจ้าในสถานะอันเป็นรูปปรากฏของสังขาร รูปกงจักร มีความหมายได้ทั้งเป็นดวงอาทิตย์และทั้งพระธรรมของพระพุทธเจ้า ที่ให้แสงสว่าง และความอบอุ่นทั่วแดนจักรวาล สัญลักษณ์ที่ประกอบโดยรอบพระธรรมจักรใน

พระพุทธรูป บางครั้งมีจำนวน 8 ตามคติเรื่องมงคล 8 ที่นิยมกันโดยทั่วไปในอินเดียโบราณ บางครั้งมีมากกว่า 8 บรรลุเต็มแน่นไปบนฝ่าเท้าและนิ้วเท้า

รูปสัญลักษณ์ที่ได้ปรากฏบนรอยพระพุทธรูป เป็นรูปมงคล 108 โดยจัดเส้นตารางแบ่งแยกสัญลักษณ์ออกเป็นช่อง ๆ เป็นระเบียบ มีความหมาย แบ่งได้ดังนี้

1. เป็นมงคลประเภทที่เป็นสัญลักษณ์แห่งโชคลาภ ความเจริญ ความอุดมสมบูรณ์

2. เป็นเครื่องประกอบบารมีของพระมหากษัตริย์และพระเจ้าจักรพรรดิ

3. ประเภทเป็นส่วนประกอบทางรูปธรรมและนามธรรมของสุขคติพจน์ในจักรวาล เมื่อรวมความทั้งสามประเภทแล้ว มงคลทั้ง 108 นี้ แสดงออกถึงความมีสถานะครอบจักรวาล ของพระพุทธเจ้า และบารมีอันคุ้มครองและให้เป็นสิริมงคลต่อผู้ที่ได้ยึดถือพระองค์

รอยพระพุทธรูป เป็นที่สักการบูชา และเป็นที่พึ่งของชาวพุทธถือเป็นการยกย่องสรรเสริญองค์พระพุทธรูป และการปรินิพพานว่าเป็นสุดยอดแห่งความสูงส่งของจักรวาล ประเพณีการเทีตพูนบูชาฝ่าเท้าของปุษนิยบุคคล ยังแสดงออกถึงการอยู่เหนือโลก (โลกุตตร) ของนิพพาน และสถานะแห่งการเป็นพุทธ

เชื่อว่าการจำลองรอยพระบาท มีอาณูภาพทำให้ดินแดนที่รอยพระบาทนั้นประดิษฐานอยู่กลายเป็นดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์

ประเพณีความเชื่อในการนับถือ บูชา สัญลักษณ์รูปมงคล 108 ประการ ปรากฏขึ้นพร้อมกับการบูชารอยพระพุทธรูปในดินแดนสยามประเทศ ตั้งแต่สมัยทวารวดี คติการบูชารอยพระพุทธรูปมีสืบเนื่องมาตลอดสมัยสุโขทัย ยุทธยา และรัตน โกสินทร์

รูปมงคล 108 ประการ มีทั้งประเภทที่เป็นสัญลักษณ์แห่งโชคลาภ ความเจริญ และความอุดมสมบูรณ์ ในด้านการเสริมสร้างพระราชอำนาจของสถาบันกษัตริย์ รูปมงคล 108 มีประเภทที่เป็นเครื่องประกอบบารมีของกษัตริย์ และพระเจ้าจักรพรรดิราชดังที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง ในสมัยสุโขทัย

คติการบูชารอยพระพุทธรูป ปรากฏชัดเจนในปลายยุคสมัยอยุธยา คือ พุทธศตวรรษที่ 22 ได้มีการค้นพบรอยพระพุทธรูปในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม สัมพันธ์กับการเผยแพร่คติเกี่ยวกับจักรวาลและไตรภูมิ อันมีปรากฏอยู่ในไตรภูมิฉบับโบราณ จิตรกรรมฝาผนังตามที่ต่าง ๆ วรรณกรรม เชื่อว่าคติการบูชารอยพระพุทธรูป มงคล 108 ประการ แพร่หลายอยู่ในไทย พม่า ลังกา และกัมพูชา

การแพร่หลายของคติดังกล่าวสืบต่อมาถึงสมัยรัตน โกสินทร์ที่นิยมจัดระบบมงคล 108 ให้เป็นแผนผังของจักรวาลในมิติตั้ง เช่นเดียวกับที่ทำในสมัยพระเจ้าติโลกราชและสมัยสุโขทัย

หรือบางที่จัดเป็นแนววงกลม แสดงรูปจักรวาลในมิติราบ มีเขาพระสุเมรุอยู่กลางวงกลม นอกจากนี้ยังนิยมจัดรูปสัญลักษณ์เป็นทั้งแบบตารางและวงกลม

การรับและส่งต่อคติในการบูชารอยพระพุทธรูปในภูมิภาคต่าง ๆ ของสยามประเทศ ได้กลายมาเป็นประเพณีความเชื่อจนถึงปัจจุบัน รูปพระบาทและรอยพระบาทที่สร้างขึ้นโดยทั่วไปจะทำเป็นพระบาทคู่ ใช้เป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธรูปเจ้า (เป็นรูปทำขึ้นใหม่) แสดงถึงพระพุทธรูปเจ้าก่อนจะมีการทำพระพุทธรูปเป็นรูปมนุษย์

รูปพระบาทมีจักรปรากฏอยู่กลางฝ่าพระบาททั้ง 2 นอกจากนี้ยังมีรูป “ภัทรบิฐ” คือบัลลังก์ของกษัตริย์ สัญลักษณ์แห่งอำนาจและยศศักดิ์ และรูปดอกบัว อันเป็นสัญลักษณ์ของน้ำ ความอุดมสมบูรณ์ ความเจริญรุ่งเรือง และความบริสุทธิ์

“คันฉ่อง” อันมีความหมายถึงการรู้แจ้งเห็นจริง การมองเห็นตามความเป็นจริงไม่มีมายา

“ขอช้าง” เครื่องหมายประจำตำแหน่งของพระมหากษัตริย์ หมายถึง อำนาจ และยศศักดิ์สูงสุด เช่นเดียวกับบัลลังก์ภัทรบิฐ

“ปลาคู่” สัญลักษณ์ของน้ำ ชีวิต ความอุดมสมบูรณ์ ความรุ่งเรือง ความเจริญงอกงามและความร่ำรวย

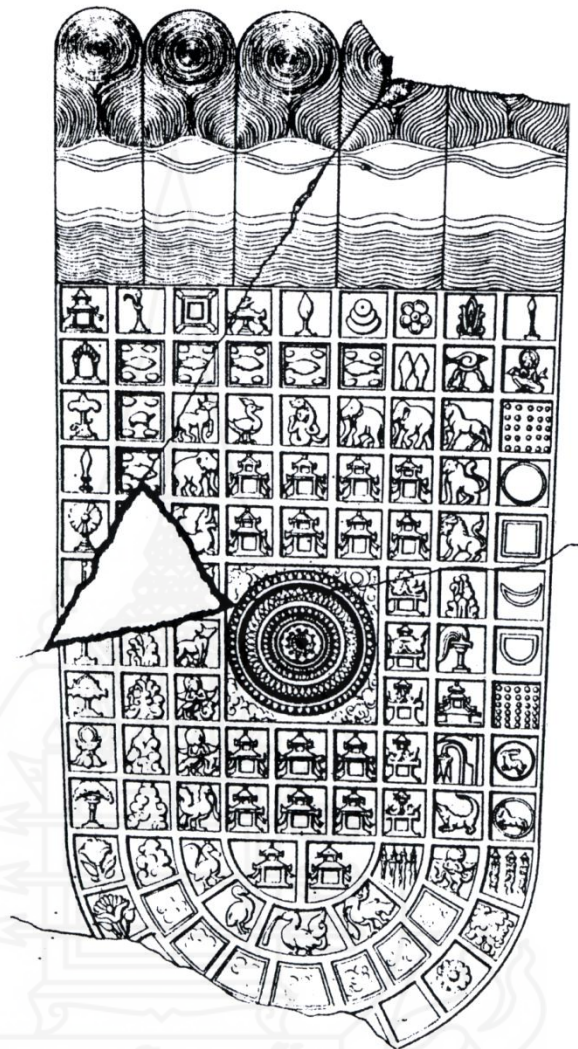
“ตรีรัตน” เครื่องหมายมงคลอันไม่ทราบความหมายแน่นอน

“หม้อน้ำ” ความเจริญและโชคอันไม่มีสิ้นสุด

“ศรีวัตตะ” รูปนามธรรมแทนองค์พระนางศรีลักษมี เทวีแห่งโชคลาภ

“สวัตติกะ” ความยั่งยืน ความเป็นนิรันดร และสัญลักษณ์ ที่เรียกว่า “วัชรมาณ” ซึ่งศิลปะอินเดียสมัยแรกทำเป็นรูปภาชนะบรรจุอาหาร หรือเครื่องสังเวช อันเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์อีกชนิดหนึ่ง

ประมาณพุทธศตวรรษที่ 6 มีการสร้างพระพุทธรูปเป็นรูปมนุษย์ขึ้น ในราชวงศ์กุษาณ ความนิยมในการใช้สัญลักษณ์แทนพระองค์ เช่น รูปฝ่าเท้าคู่ ต้นโพธิ์ หรือธรรมจักรก็เสื่อมลง การทำรูปพระบาท และรอยพระบาทคงจะเริ่มหมดไปตั้งแต่หลังพุทธศตวรรษที่ 10 แต่ความเชื่อเรื่องสัญลักษณ์รูปมงคล 108 ประการ ในรอยพระพุทธรูปยังปรากฏความเชื่อถือศรัทธามาจนถึงปัจจุบัน



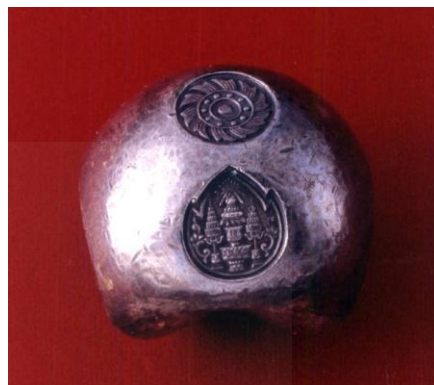
ลายเส้นรอยพระพุทธรบาท
แสดงมงคล 108 ประการ
ที่เจดีย์โลกะนันทะ เมืองพุกาม

ที่มา : นันทนา ชุตินวงศ์ (2533) "รอยพระพุทธรบาท ศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์" กรุงเทพมหานคร
ด้านสุทธา หน้า 31

ภาคผนวก ข
ตราพระจุลมงกุฏ (พระเกี้ยว)



ตราพระจุลมงกุฏ (พระเกี้ยว)



ภาพที่ 4.25 ตราพระจุลมงกุฏ (พระเกี้ยว)

ที่มา : กรมธนารักษ์ (2524) *เหรียญกษาปณ์กรุงรัตน โกสินทร์ พ.ศ. 2325-2525* กรุงเทพมหานคร
ยูไนเต็ดโปรดักชั่น หน้า 206

ตราพระจุลมงกุฏ (พระเกี้ยว) เป็นตราประทับด้านหน้าของเงินพดด้วงในสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ผลิตขึ้นเป็นที่ระลึก

ตราพระเกี้ยว มีรูปรัศมีอยู่บนพานแว่นฟ้าซ้อนสองชั้นข้างพานมีฉัตร 5 ชั้น ข้างละ
อัน มีพื้นตราเป็นลายกนกเปลว ผลิตขึ้นเพื่อพระราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้น
ผู้ใหญ่ เนื่องในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระองค์เจ้าหญิงเจริญกมลสุขสวัสดิ์ ในเจ้าจอม
มารดาห้วง ณ เมรุวัดสระเกษ เมื่อ 15 กุมภาพันธ์ 2419 เงินพดด้วงตรานี้ไม่ทราบว่ามีกี่ขนาด ที่พบมี
ขนาดหนึ่งบาทมีตราประจำแผ่นดิน เป็นรูปจักร 6 กลีบมีจุดกลางกลีบ กลางจักรมีจุดเหมือนตรา
ประจำแผ่นดินในรัชกาลที่ 2, 3 และ 4 ส่วนตราด้านหน้าเป็นรูปพระเกี้ยว ซึ่งหมายถึงพระจุลมงกุฏ
คือพระนามเดิมจุลจอมเกล้า มีรูปทรงสามเหลี่ยม ฐานล่างเป็นจุด 5 จุด ฐานกลางเป็นจุดซ้อนกันสอง
แถว 5 จุด ยอดเป็นเส้นสั้น ๆ ระหว่างฐานมีเส้นสั้น

ภาคผนวก ซ

ตราช่อরাเพย



ตราช่อรำเพย¹¹⁵



ภาพที่ 4.26 ตราช่อรำเพย

ที่มา : กรมธนารักษ์ (2524) *เหรียญกษาปณ์กรุงรัตน โกสินทร์ พ.ศ. 2325-2525* กรุงเทพมหานคร
 อยู่ในเต็คโปรดักชั่น หน้า 206

หมายเหตุ : ผู้วิจัยคัดลอกภาพลายเส้นจากภาพถ่าย

ตราช่อรำเพย เป็นตราประทับบนเงินพดด้วงในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ใช้ประทับด้านหน้าของเงินพดด้วง

ตราช่อรำเพย มีลักษณะเป็นรูปกิ่งดอกไม้และใบประกอบหลายใบด้านล่างของตรามีเลขไทยว่า 1242 ซึ่งหมายถึงจุลศักราช 1242 ตรงกับ พ.ศ. 2423 ตรานี้ถ้าเป็นชนิดตราที่แกะด้วยมือจะมีกรอบรอบนอกสองชั้น ถ้าเป็นชนิดตีประทับมีกรอบล้อมชั้นเดียว เงินพดด้วงตราช่อรำเพยนี้

“ผลิตขึ้นเป็นที่ระลึกในโอกาสที่พระองค์ทรงมีพระชนมายุเสมอด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำเพยภมราภิรมย์ พระบรมราชชนนีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทราบมาตย์ พระนามเดิมว่ารำเพย เมื่อ 24 พฤษภาคม 2423

¹¹⁵ ตามตำนานว่าพระยาศรีสุนทรโวหาร (พิง) เมื่อเป็นพระภิกษุ ได้นำต้นรำเพยเข้ามาจากลังกาในปี พ.ศ. 2368 และได้
 น้อมเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานชื่อว่า“รำเพย” อันเป็นชื่อพ้องกับพระนามเดิมสมเด็จพระเทพศิรินท
 รามาตย์ (พระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์)พระบรมราชชนนีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ต้นรำเพย(Thevetia peruviana Schum Apocynaceae) เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง แตกกิ่งก้านสาขามาก นิยมปลูกเป็นไม้ประดับ ลักษณะใบ
 แคบสีเขียว หนาและแข็ง ปลายใบสอบแหลม ดอกเป็นรูปกรวย มีสีเหลือง สีส้ม และขาว เคยมีสีแดง แต่สูญพันธุ์ไปแล้ว มีถิ่นกำเนิดในหมู่
 เกาะอินเดียตะวันตก

เงินพดด้วงนี้ทำแจกในงานทำบุญพระบรมอัฐิในกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี และเป็นโอกาสเดียวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้ามีชนมายุเสมอด้วยพระราชมารดาเมื่อสิ้นพระชนม์ พดด้วงดังกล่าวผลิตเพียง ขนาดหนึ่งซั่ง (80 บาท) 8 ตัว, กิ่งซั่ง 17 ตัว, หัวตำลึง 42 ตัว, สองตำลึง หรือสี่ตำลึงจีน 75 ตัว, หนึ่งตำลึง 115 ตัว และกิ่งตำลึง 205 ตัว รวม 6 ขนาด เป็นจำนวน 462 อัน¹¹⁶ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นของเก็บไว้อย่างละ 2 ตัว นอกนั้นพระราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ต่อมาได้โปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติผลิตเงินพดด้วงเถาและทองพดด้วงเถา โดยเฉพาะตรามงกุฏ ตรารช่อรำเพย และตราพระเต้าคกงคลังไว้เพื่อให้ประชาชนแลกเปลี่ยนในราคาที่เหมาะสมตามความจำเป็นของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เมื่อ 19 กันยายน 2437

ตราเงินพดด้วงขนาดหนึ่งซั่งและกิ่งซั่ง ต้องให้ช่างแกะสลักด้วยมือ ส่วนขนาดตั้งแต่หัวตำลึงลงมาใช้ตราตีประทับ” (สดับ ธีรบุตร 2524: 66-69)



¹¹⁶ จำนวนพดด้วงตราช่อรำเพยที่แสดงดังกล่าว น.ส.ช่อทิพย์ จันทวงษ์ เป็นผู้ค้นพบจากบันทึกพระราชกรณียกิจ
รายวัน ประจำวันพฤหัสบดี ขึ้น 10 ค่ำ เดือน 12 จ.ศ.1242 (พ.ศ.2423)

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	นายมานิต หละบิลลา
วัน เดือน ปีเกิด	26 กรกฎาคม 2503
สถานที่เกิด	อำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช
ประวัติการศึกษา	กศ.บ.ศิลปศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร พ.ศ. 2528 ศศ.บ.ไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช พ.ศ. 2538
สถานที่ทำงาน	สำนักทรัพย์สินมีค่าของแผ่นดิน กรมธนารักษ์ ในพระบรมมหาราชวัง พระนคร กรุงเทพฯ
ตำแหน่ง	นายช่างศิลป์อาวุโส

